

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELÂGATI BİLİM DALI

18. ASIR ARAP ŞAİRLERİNDEN EL-EMİR
ES-SAN'ÂNÎ VE DÎVÂNÎ

İZZETTİN BİLGEHAN

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN

DOÇ. DR. MÜCAHİT KÜÇÜKSARI

KONYA-2023

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	İZZETTİN BİLGEHAN		
	Numarası	16810601054		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ/ARAP DİLİ VE BELAGATI		
	Programı	TEZLİ YÜKSEK LİSANS		
		DOKTORA		
Tezin Adı	18. ASIR ARAP ŞAİRLERİNDEN EL-EMİR ES-SAN'ANI VE DİVANI			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı
İmzası
İZZETTİN BİLGEHAN

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	İZZETTİN BİLGEHAN		
	Numarası	16810601054		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ/ARAP DİLİ VE BELAGATI		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. MÜCAHİT KÜÇÜKSARI		
Tezin Adı	18. ASIR ARAP ŞAİRLERİNDEN EL-EMİR ES-SAN'ÂNÎ VE DÎVÂNÎ			

Bu çalışmada 12/18. asır Arap şair ve âlimlerinden el-Emîr eş-Şan'ânî ve Dîvân'ı incelenmiştir.

Çalışma, bir giriş ve üç bölümden meydana gelmektedir. Giriş bölümünde el-Emîr eş-Şan'ânî ve eserleriyle ilgili yapılan çalışmalar ve Yemen'in 12/18. asırdaki siyasî, ilmî ve ictimâ'î durumuyla ilgili genel bilgiler verilmiştir.

Birinci bölümde eş-Şan'ânî'nin hayatı, ailesi, ilmî ve edebî kişiliği, hocaları, öğrencileri ve eserleri hakkında değerlendirmeler yapılmıştır.

İkinci bölümde eş-Şan'ânî'nin söylediği şiirler muhteva açısından incelenmiştir. Bu çerçevede şairin şiirleri konularına göre tanzim edilmiş ve bu konular edebiyat tenkitçilerinin eserlerinde belirlemiş oldukları kıstaslar bağlamında tahlil edilmiştir.

Üçüncü bölümde ise şiirler üslup ve şekil açısından incelenmiştir. Kasidenin yapısı, nazım biçimleri, vezin ve kafiye yapısı ve me'ânî, beyân ve bedî' ilimleri açısından incelenmeye tabi tutulmuştur.

ABSTRACT

Author' s	Name and Surname	İZZETTİN BİLGEHAN		
	Student Number	16810601054		
	Department	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ/ARAP DİLİ VE BELAGATI		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	☐	
		Doctoral Degree (Ph.D.)	☒	
	Supervisor	Doç. Dr. MÜCAHİT KÜÇÜKSARI		
Title of the Thesis/Dissertation	ONE OF 18TH CENTURY ARABIC POETS, AL-AMİR AS-SAN'ANI AND HIS DIWAN			

In this study, al-Amir eş-Şan'ânî, one of the Arab poets and scholars of the 12/18th century, and his Dîvân, were examined. The study consists of an introduction and three parts.

In the introduction, general information about the studies on al-Amir eş-Şan'ânî and his works and the political, scientific and social situation of Yemen in the 12/18th century are given.

In the first part, evaluations were made about eş-Şan'ânî's life, family, scientific and literary personality, teachers, students and works.

In the second part, the poems sung by eş-Şan'ânî were examined in terms of content. In this framework, the poet's poems have been arranged according to their subjects and these subjects have been analyzed in the context of the criteria that literary critics have determined in their works.

In the third part, the poems were examined in terms of style and form. The structure of the eulogy has been examined in terms of verse forms, meter and rhyme structure, and the sciences of me'âni, beyân and bedî'.

İÇİNDEKİLER

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ.....	ix
KISALTMALAR.....	x
ÖN SÖZ.....	xi
GİRİŞ.....	1
1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Yöntemi.....	1
2. el-Emîr eş-Şan‘ânî ve Eserleriyle İlgili Yapılan Çalışmalar	2
3. Yemen’in 18. Asırdaki Genel Durumu	9
3.1. İctimâ‘î Durum	11
3.2. Siyasî Durum	16
3.3. İlmî Durum	23
BİRİNCİ BÖLÜM.....	26
EŞ-ŞAN‘ÂNÎ’NİN HAYATI, ESERLERİ VE İLMÎ KİŞİLİĞİ.....	26
1. el-Emîr eş-Şan‘ânî’nin Hayatı.....	26
1.1. Adı, Künyesi ve Nisbesi.....	26
1.2. Nesebi ve Ailesi	27
1.3. Doğumu	28
1.4. Hac Ziyaretleri ve İlmî Seyahatleri	29
1.5. Ahlakı	30
1.6. Vefatı	32
2. İlmî ve Edebî Kişiliği.....	32
2.1. Hocaları.....	36
2.2. Öğrencileri	39
2.3. Eserleri	44
İKİNCİ BÖLÜM.....	53

EŞ-ŞAN‘ÂNÎ’NİN DÎVÂN’INDA MUHTEVA ÖZELLİKLERİ	53
1. İh̄vâniyyât	57
1.1. Özlem ve Dostluk.....	58
1.2. İcâzet.....	65
1.3. Özür ve Sitem	68
1.4. Tehni’e.....	72
1.5. Mürâselât	77
1.6. Luğaz	80
1.7. Münâzara	84
2. Dinî Şiirler	87
2.1. Züh̄d, Hikmet ve Nasihat.....	88
2.2. Esmâ-i Hüsnâ.....	99
2.3. Munâcât ve Dua.....	101
2.4. Kelime-i Tevhîd’in Fazileti.....	103
2.5. Hamd ve Şükür	105
3. Medih.....	109
3.1. Medh-i Nebî	110
3.2. Hz. Ali’yi (r.a.) Medih	114
3.3. Âlimleri Medih.....	116
3.4. Edebiyatçıları Medih.....	123
4. Hicâ, Şikâyet ve Sosyal Eleştiri	125
5. Risâ	135
6. Vâsf (Tasvîr)	145
7. Ta‘lîmî Şiir	148
8. Gazel.....	156

9. Fahr	158
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	165
EŞ-ŞAN‘ÂNÎ’NİN ŞİİRİNDE ŞEKİL VE ÜSLUP ÖZELLİKLERİ... 165	
1. Şekil Özellikleri	165
1.1. Nazım Biçimleri.....	165
1.1.1. Kaside	168
1.1.2. Musamma‘	188
1.1.3. Urcûze.....	192
1.2. Vezin ve Kafiye Yapısı.....	196
2. Üslup Özellikleri	199
2.1. Şiirlerin Me‘ânî İlmî Açısından İncelenmesi.....	200
2.1.1. Haber ve İnşâ Cümlesi.....	201
2.2. Şiirlerin Beyân İlmî Açısından İncelenmesi	214
2.2.1. Teşbîh	215
2.2.2. Mecâz.....	221
2.2.3. İsti‘âre	225
2.2.4. Kinâye.....	229
2.3. Şiirlerin Bedî‘ İlmî Açısından İncelenmesi	230
2.3.1. Tıba‘	231
2.3.2. Mu‘abele.....	235
2.3.3. Tevriye.....	237
2.3.4. Kavlî bi’l-Mûcib	238
2.3.5. Cinâs	241
2.3.6. İktibâs	246
2.3.7. Tazmîn.....	253

2.3.8. İstidrâk	259
2.3.9. Taşdır (Reddu'l-'Acuz 'Ala's-Şadr).....	260
2.3.10. Murâca'a	262
2.3.11. Mübâlağa.....	263
SONUÇ.....	267
KAYNAKÇA	271

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

Sessiz Harfler

ء	'	ر	R, r	غ	Ğ, ğ	ي	Y, y
ب	B, b	ز	Z, z	ف	F, f	ـَ	a, e
ت	T, t	س	S, s	ق	Q, q	ـُ	u
ث	Ṭ, ṭ	ش	Ş, ş	ك	K, k	ـِ	ı, i
ج	C, c	ص	S, s	ل	L, l	ا	â
ح	H, h	ض	D, d	م	M, m	آ	â
خ	Ḥ, ḥ	ط	T, t	ن	N, n	ؤ	û
د	D, d	ظ	Z, z	و	V, v	ي	î
ذ	Z, z	ع	'	ه	H, h		

Yukarıdaki tabloda görülen transkripsiyon sistemi şahıs adları, künyeler, eser adları ve bazı terimlerde kullanılmıştır. Muhammed, Ahmed ve Mustafa gibi Türkçede sık kullanılan isimlerin yazımında transkripsiyon uygulanmamış, Abdulkadir ve Abdulhayy gibi bileşik yazılımı yaygın olan isimler ise tek kelime halinde yazılmıştır.

Harf-i tarifler cümle başlarında da olsa küçük harflerle yazılmıştır. es-Seḥâvî ve ez-Zemaḥşerî gibi.

İzâfet terkibi şeklinde olan ifadelerde (şahıs adı, kitap adı vb.) ve vasıl gerektiren yerlerde gramer kurallarına riayet edilmiştir. Örneğin İbnu Ebu'l-İşba' yerine İbnu Ebi'l-İşba' şeklinde kaydedilmiştir.

KISALTMALAR

b.	: İbn (oğlu)
bt	: Bint (kızı)
bsk.	: Baskı
bty.	: Basım tarihi yok
Çev.	: Çeviren
<i>TDV</i>	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
h.	: Hicrî
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
m.	: Mîladî
ö.	: Ölüm tarihi
s.	: Sayfa
sy.	: Sayı
(s.a.v.)	: Sallallâhu aleyhi ve sellem
(r.a.)	:Radiyahallâhu anh
thk.	: Tahkîk eden
Tak.	: Takdim eden
Yay.	: Yayınları
vs.	: Ve saire
byy.	: Basım yeri yok

ÖN SÖZ

Şiir, insanoğlunun duygu ve düşüncelerini ifade etme ve muhatabına aktarmada en etkili araçlardan bir tanesidir. Bu özelliğinden dolayı şiir, dönem ve coğrafya fark etmeksizin hemen hemen her toplumda edebî değerini muhafaza etmiştir.

Şiir söylendiği dönemin yansımasıdır. Dolayısıyla meydana çıktığı dönemin sosyal, siyasî, ekonomik, ilmî ve kültürel özelliklerini içinde barındırmakla beraber tıpkı bir ayna gibi şairin yaşadığı devrin ve toplumun sosyal yapısını da yansıtır. Böylece şiir, sadece şairin duygu ve düşüncelerini değil, aynı zamanda çağın tarihsel, sosyal ve kültürel serüvenini de günümüze aktarır.

Arapların tarihi vesikası olarak kabul edilen şiir, Cahiliye döneminden itibaren doğduğu toplumların gelenek ve göreneklerini, bilgi ve dinî inançlarını nesilden nesile günümüze aktarılmasında son derece önemli bir role sahip olmuştur. Bu bakımdan şair ve şiire olan ilgi ve alaka Cahiliye döneminden günümüze kadar azalmadan devam edegelmiştir. Çalışmaya konu olan el-Emîr eş-Şan‘ânî de bu şairlerden birisidir.

el-Emîr eş-Şan‘ânî'nin yaşadığı dönem olan 12/18. asırda Yemen'de Muhammed b. Ali eş-Şevkânî (ö. 1250/1834) ve el-Emîr eş-Şan‘ânî (ö. 1182/1768) gibi birçok İslâm âlimi temayüz etmiştir. Ülkede yaşanan toplumsal kargaşa, ekonomik kriz, siyasî bunalım ve taht kavgalarına rağmen ilmî ve kültürel hayat duraksamamış, ilmin her dalında gelişim kesintisiz bir şekilde devam etmiştir. Yemen, bu dönemde ilim tahsil etmek isteyenlerin farklı coğrafyalardan geldiği bir bölge ve birçok âlim ve edebiyatçının yetiştiği bir ülke olmuştur.

el-Emîr eş-Şan‘ânî, sadece şairliği ile tanınan bir şahsiyet değildir. Hadîs, fıkıh, tefsîr ve kelâm gibi farklı ilim dallarında da onlarca eser kaleme almıştır. Bu itibarla 12/18. asırda yaşamış olan Arap şair ve âlimlerinden el-Emîr es-San‘ânî'nin şiirlerinin tahlil edilmesinin faydalı olacağı umulmaktadır.

Çalışma, giriş ve üç bölümden meydana gelmektedir. Giriş bölümünde el-Emîr eş-Şan‘ânî'nin yaşadığı yer olan Yemen'in 12/18. asırdaki siyasî, ilmî ve ictimâ'î durumuyla ilgili genel bilgiler verilmiştir.

Birinci bölümde es-San‘ânî’nin hayatı, ailesi, ilmî ve edebî kişiliği, hocaları, öğrencileri ve eserleri hakkında bilgiler verilmiştir.

İkinci bölümde es-San‘ânî’nin yazdığı şiirler muhteva yönünden değerlendirilmiştir. Bu çerçevede şairin şiirleri konularına göre tasnif edilmiş ve bu konular edebiyat tenkitçilerinin eserlerinde belirlemiş oldukları kıstaslar bağlamında tahlil edilmiştir.

Üçüncü bölümde ise şiirler üslup ve şekil açısından değerlendirilmiştir. Bu bölümde şiirler nazım biçimleri, vezin ve kafiye yapısı ve me‘ânî, beyân ve bedî‘ ilimleri açısından incelenmeye tabi tutulmuştur.

Çalışmamızın ortaya çıkmasında zaman ve mekân fark etmeksizin her türlü desteği veren tez danışman hocam Doç. Dr. Mücahit Küçüksarı’ya ve Arap şiiriyle ilgili yapılan çalışmalarda pek çok araştırmacıya öncülük eden değerli hocalarım Prof. Dr. Muhammet Tasa ve Prof. Dr. Mehmet Mesut Ergin’e en kalbi duygularıyla saygı ve şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca okuma ve düzeltmelerde yaptıkları katkılardan dolayı değerli hocam Tahsin Gider’e ve Dr. Öğretim görevlisi Fatih Yavaş’a, Dr. Öğretim üyesi Mehmet Bahattin Alphan’a, Dr. Öğretim üyesi Mesut Erzi’ye, Öğretim görevlisi Ahemd İbrahim Eid’e ve Öğretim görevlisi Berra Dıh’a teşekkürü bir borç bilirim.

İzzettin BİLGEHAN

Konya-2023

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Yöntemi

Bu çalışmada, “18. Asır Arap Şairlerinden el-Emîr eş-Şan‘ânî ve Dîvânî” başlığı altında Ebû İbrahim İzzuddîn Muhammed b. el-İmam el-Mutevekkil-Alellâh İsmail eş-Şan‘ânî’nin (1099/1182-1688/1768) hayatı, ilmî ve edebî kişiliği ve dîvânında yer alan şiirlerin içerik ve üslup özellikleri incelenecektir. Ayrıca 12/18. asırda Yemen ve San‘a’daki siyasî ve sosyal durum hakkında genel bilgiler aktarılacaktır.

el-Emîr eş-Şan‘ânî’nin yaşamış olduğu 12/18. asırda genel olarak İslâm dünyasında ilmî ve kültürel gerileme olsa da Yemen’de durum tam tersine gelişmiş ve el-Emîr eş-Şan‘ânî gibi birçok İslâm âlimî ve şairi bu dönemde yetişmiştir. Yemen, bu dönemde ilim talebelerinin farklı coğrafyalardan akın ettiği bir bölge ve önemli âlim ve ediplerin temayüz ettiği bir ülke haline gelmiştir.

el-Emîr eş-Şan‘ânî, sadece şairliği ile bilinen bir şahsiyet değildir. O, aynı zamanda farklı İslâmî ilim dallarında da onlarca eser kaleme almış dönemin önemli âlimlerinden birisidir. Bu itibarla 12/18. asırda yaşamış olan Arap şair ve âlimlerinden el-Emîr es-San‘ânî’nin şiirlerinin tahlil edilmesinin 12/18. asırdaki ilmî ve edebî, sosyal, siyasî, kültürel durum hakkında bilgiler sunması açısından faydalı olacağı ümit edilmektedir.

“18. Asır Arap Şairlerinden el-Emîr eş-Şan‘ânî ve Dîvânî” adlı bu çalışmada amaçlanan temel esasları şöyle sıralamak mümkündür:

a. el-Emîr es-San‘ânî’nin hayatı, ilmî ve edebî kişiliği, eğitimi ve eserleri hakkında araştırmalar yapmak ve şiirleriyle bu etkenler arasındaki bağlantıyı tespit etmek.

b. es-San‘ânî’nin yaşadığı dönemin şartlarını tespit edip bunların şiirlerine yansımaları ortaya koymak.

c. Şiirlerinin edebî değerini, bağlı bulunduğu edebî geleneği ve bu gelenekten ne kadar istifade ettiğini belirlemek.

d. es-San‘ânî’nin hangi temalarda şiirler söylediğini ve bu temalardan en çok ön plana çıkanları tespit etmek.

e. Şiirleri şekil, dil, üslup ve edebî sanatlar açısından incelemek ve bu bağlamda şairin şiirlerini diğerlerinden ayıran hususlara dikkat çekmek.

Bu çalışma, bir giriş ve üç bölümden meydana gelmektedir. Giriş bölümünde eş-Şan‘ânî’nin yaşadığı dönem olan Yemen’in 12/18. asırdaki siyasî, ilmî ve sosyal durumuyla ilgili genel bilgiler verilecektir.

Birinci bölümde es-San‘ânî’nin hayatı, ailesi, ilmî ve edebî kişiliği, hocaları, öğrencileri ve eserleri hakkında araştırmalar yapılacaktır.

İkinci bölümde es-San‘ânî’nin söylediği şiirler muhteva yönünden değerlendirilecektir. Bu çerçevede şairin şiirleri ihvâniyyât, dinî şiir, medih, tasvir, hicâ, mersiye, ta‘lîmî şiir, gazel ve fahr gibi konulara göre tasnif edilecek ve bu konular edebiyat tenkitçilerinin eserlerinde belirlemiş oldukları kıstaslar bağlamında değerlendirilecektir.

Üçüncü bölümde ise şiirler üslup ve şekil açısından incelenecektir. Kasidenin yapısı, nazım biçimleri, vezin ve kafiye yapısı ve me‘ânî, beyân ve bedî‘ ilimleri açısından incelenen şiirlerin edebî değerleri ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu bölümlerle ilgili yapılan değerlendirmelerde genel olarak el-Emîr es-San‘ânî’nin dîvânında öne çıkan özellikler göz önünde bulundurulacaktır.

Araştırmanın bütününde, temaların açıklanması hususunda bazı konularda şiirin tamamı alıntılanacak, bazılarında ise bütün şiir yerine konuya dair bölümün alıntılanmasıyla iktifa edilecektir. Öte yandan konu bağlamında zikredilen şiirlerin dipnot şeklinde yer aldıkları sayfaları verilecek, bahirleri tespit edilecek ve her kelimesi harekelenecektir. İkinci ve üçüncü bölümlerde zikredilen muhteva ve edebî sanatlar kavramlarıyla ilgili gereklilik durumuna binaen açıklama yapılacak ve tarihsel süreçleri hakkında bilgiler aktarılacaktır.

2. el-Emîr eş-Şan‘ânî ve Eserleriyle İlgili Yapılan Çalışmalar

Yaptığımız araştırmalar neticesinde, el-Emîr eş-Şan‘ânî’nin dîvânı ve şiirlerine yönelik ülkemizde lisans üstü düzeyinde, herhangi bir akademik çalışmaya

rastlanmamıştır. Yurt dışında ise 1975'te “*el-İmam Muhammed b. İsmail el-Emîr eş-Şan‘ânî, hayâtuhu ve şî‘ruhu*” ismiyle bir yüksek lisans çalışması yapılmıştır. Söz konusu çalışmada araştırmacı, el-Emîr eş-Şan‘ânî'nin hayatı, şiirlerinin yapısı, yöntemi ve muhtevası hakkında bilgiler aktarmıştır.¹ Ancak yapılan tüm araştırmalara rağmen bu çalışmanın neşredilip neşredilmediği hakkında kesin bir sonuca varılamamıştır.

el-Emîr eş-Şan‘ânî, sadece şairliği ile tanınan bir şahsiyet değildir. Hadîs, fıkıh, tefsîr ve kelâm gibi farklı ilim dallarında da onlarca eser kaleme almıştır. Bu itibarla eş-Şan‘ânî, 12/18. asrın önemli âlimlerinden biri olarak kabul edilmektedir.

el-Emîr eş-Şan‘ânî ve eserleriyle ilgili ülkemizde ve Arap dünyasında hadîs, fıkıh, tefsîr ve kelâm gibi alanlarda yüksek lisans, doktora ve basılmış eserler düzeyinde kronolojik sıralamaya göre şu çalışmaların yapıldığı tespit edilmiştir:

Emîr es-San‘ânî’de Hadîs Usûlü ve Rivayet Tahlili

Elif Aydın tarafından Marmara Üniversitesi Hadîs Bilim Dalında 2018 yılında doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Çalışma 274 sayfadan oluşmaktadır.

el-İhtiyârâtü'l-fıkhiyye lil-İmam eş-Şan‘ânî fi'l-mu‘âvedâti'l-mâliyye

Muhammed Cavlam tarafından Cezayir Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi'nde yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Çalışma mukaddime, sonuç ve iki bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde eş-Şan‘ânî'nin hayatı ve eserleri; ikinci bölümde ise değiştirme ve takas usulü alışveriş türlerine dair konular ele alınmıştır. 2018'de yapılan bu çalışma 255 sayfadır.

el-İhtiyârâtü'l-fıkhiyye li İbni'l-Emîr eş-Şan‘ânî fi kitâbihi minḥeti'l-gaffâr ḥâşiyetu devu'n-nehâr (Bâbu'l-İbâdât)

Mahmud Ali Mehdî Ahmed tarafından doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Araştırmacının çalışması mukaddime, giriş, beş bölüm, sonuç ve konuların fihristlerinden meydana gelmektedir. Birinci bölüm tahâret (temizlik), ikinci bölüm namaz, üçüncü bölüm zekât, dördüncü bölüm oruç ve i'tikâf, beşinci bölüm ise hac

¹ Ali Muhammed Ahmed eş-Şağîr, *Kitâbu icâbeti's-sâil şerḥu buğyeti'l-âmil nazmi'l-kâfil li Muhammed b. İsmail el-Emîr eş-Şan‘ânî dirâse ve tahkîk* (Malezya: Kolombor, 2011), 11-12.

hakkındadır. Çalışma toplamda 362 sayfadan müteşekkil olup 2014 yılında Hindistan’da hazırlanmıştır.

Kitâbu icâbeti’s-sâil şerhu buğyeti’l-âmil nazmi’l-kâfil li Muhammed b. İsmail el-Emîr eş-Şan‘ânî dirâse ve tahkîk

Ali Muhammed es-Sağîr tarafından hazırlanan ve 397 sayfadan oluşan çalışma, 2011 yılında Malezya’da bulunan Mâlâyâ Üniversitesinde yazılmıştır. Bu çalışma mukaddime ve iki bölümden müteşekkildir. Birinci bölümde eş-Şan‘ânî’nin hayatı ve ilmî konumu ele alınmış; ikinci bölümde ise müellifin ilmî çabası ve yöntemi incelenmiştir.

İhtiyârâtü’l-İmam eş-Şan‘ânî el-Fıkhiyye

Abdurrahman b. Muhammed el-‘Ayzerî tarafından 2009’da Beyrut’ta hazırlanan bu tezde eş-Şan‘ânî’nin görüşleri ve fıkıh alanındaki tercihleri ele alınmıştır.²

Mefâtihu’r-rıdvân fi tefsîri’z-zikri bil-âşâri ve’l-Kur‘ân; lil İmam Muhammed b. İsmail el-Emîr eş-Şan‘ânî

Şâd suresinin başından Duḥân suresinin sonuna kadar kısa bir tefsîr şeklinde tasarlanan el-Emîr eş-Şan‘ânî’ye ait bu eser, bir tahkîk çalışmasıdır. Hâmid b. Merzûk el-Ḥimyânî el-Muṭayrî tarafından 2008 yılında Medine Üniversitesinde yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Mukaddime, giriş ve iki bölümden müteşekkil olup 432 sayfadır.

el-Emîr eş-Şan‘ânî ve Menhecuhû fi’t-tefsîr

Aişe bt. Cem‘ân ez-Zehrânî tarafından Ümmü’l-Ḳurâ Üniversitesi’nde hazırlanmış bir yüksek lisans çalışmasıdır. Mukaddime, giriş, sonuç ve iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde eş-Şan‘ânî’nin yaşadığı dönemin ilmî, dinî ve siyasî durumu ile onun hayatı ele alınmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise müellifin tefsîr alanındaki çalışmaları, kaynakları ve yöntemi kaleme alınmıştır. 2007 yılında

² eş-Sağîr, *Kitâbu icâbeti’s-sâil şerhu buğyeti’l-âmil nazmi’l-kâfil*, 9; Elif Aydın, *Emîr es-Şan‘ânî’de Hadis Usûlü ve Rivâyet Tahlili* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, 2018), 68.

Mekke’de yapılan bu çalışma fihristleri ile birlikte toplam 333 sayfadan meydana gelmektedir.

Tercihâtu’l-İmam eş-Şan’ânî fi kitâbihi subulî’s-selâm, dirâse fıkhiyye mukârene fi kitâbi’t-tahâret ve’s-şalât

Gazze İslâm Üniversitesinde 2007 yılında Abdulkadir İbrahim Muhammed tarafından *Subulu’s-selâm*’ın temizlik ve namaz bölümlerinin ele alındığı bir yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.

et-Taḥbîr li-îdâhi me’ânî’t-teysîr li’l-İmam el-Allâme Muhammed b. İsmail el-Emîr eş-Şan’ânî

Ali Yahya Sa’d Kuşabe’nin 2005’te hazırlamış olduğu bir yüksek lisans tezidir.

Tercihâtu’l-İmam eş-Şan’ânî fi kitâbihi subulî’s-selâm, dirâse fıkhiyye mukârene fi kitâbi’l-cinâyât

Gazze İslâm Üniversitesi Şeriat Fakültesi’nde Muhammed Süleyman el-Âyidî tarafından *Subulu’s-selâm*’ın “Kitâbu’l-cinâyât” bölümündeki hadîslerin tahrîc edildiği ve bu hadîslerin hükümlerinin açıklandığı bir yüksek lisans tezi olarak 2005 yılında hazırlanmıştır.³

Taḥkîku tefsîri İbni’l-Emîr eş-Şan’ânî el-musemmâ miftâhu’r-rıdvân fi tefsîr zikri bil âşâr ve’l-Kur’ân

Söz konusu çalışma Hedyâ bt. Muhammed Sa’ad el-Ḳubâtî tarafından İslâmî İlimler Fakültesi Tefsîr Ana Bilim Dalında 2004’te Şan’ânî’de yapılmıştır. Söz konusu çalışma mukaddime ve üç bölümden oluşan bir yüksek lisans tezidir. Birinci bölümde eş-Şan’ânî’nin hayatı, ikinci bölümde müellifin tefsîr alanındaki ilmî konumu ve üçüncü bölümde ise eş-Şan’ânî’nin *Miftâhu’r-rıdvân fi tefsîri zikri bil âşâr ve’l-Kur’ân* adlı eserinden seçilen ayetlerin taḥkîkî ele alınmıştır.⁴

İbnu’l-Emîr ve ‘âşruhu şûreten min kufâhî şa’bi’l-Yemen

Kasım Galib Ahmed, Huseyn Ahmed es-Siyâğî, Muhammed b. Ali Ekvaḥ, Abdullah es-Semâhî ve Mahmud İbrahim Zâyed’in 2004’te yazmış oldukları bu

³ Elif Aydın, *Emîr eş-Şan’ânî’de Hadis Usûlü ve Rivâyet Tahlili*, 66-71.

⁴ eş-Şağîr, *Kitâbu icâbeti’s-sâil şerḥu buğyeti’l-âmil nazmi’l-kâfil*, 9-10.

çalışma mukaddime ve iki bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde Yemen’de 10/16. asırda hüküm süren Kasım b. Muhammed ve Ailesi ele alınarak o dönemin Yemen tarihine bir nebze de olsa ışık tutulmuştur. İkinci bölümde ise el-Emîr eş-Şan‘ânî’nin siyasî ve sosyal hayatı ile seyahatleri ele alınmıştır. Çalışma 336 sayfa olup basılmıştır.

el-İhtiyârâtü’l-usûliyye li’l-İmam İbni’l-Emîr eş-Şan‘ânî; ma‘a mukârenetihâ bi-ârâi cumhûri’l-usûliyyîn

Bu çalışma, 2003’te Beyrut’ta Mehdi Muhammed Yusuf Abdurrahman Harrâzî tarafından hazırlanan beş ciltten müteşekkil doktora tezidir.⁵

Eimmetu’l-ilmi’l-müçtehidûne fi’l-Yemen

İsmail b. Ali el-Ekva’nın 2002 yılında Amman’da yazdığı bu eserde, eş-Şan‘ânî’nin hayatı, şiirlerinden bazı örnekler, aynı dönemde yaşamış olduğu bazı ilim adamlarına ve yöneticilere yazdığı mektupları ve eserleri ele alınmıştır. Eser 280 sayfadan müteşekkildir.⁶

İbnu’l-Emîr eş-Şan‘ânî ve cuhûduhu fi’d-da‘ve ve’l-ihtisâb

İmam Muhammed b. Suûd Üniversitesi’nde Hasan b. Ali el-Ğureşî’nin 2001’de Riyad’da yüksek lisans düzeyinde hazırlamış olduğu bir çalışmadır. Bu çalışma 337 sayfadan oluşmaktadır. Araştırmacı giriş bölümünde önce eş-Şan‘ânî’nin hayatını anlatır ve daha sonra cehd, davet ve ihtisâb terimlerinin açıklamasına geçer. Genel olarak davet metodu ve uygulamasının ele alındığı çalışma dört bölümden oluşmaktadır.

Mesâilu’l-i’tikâd ‘inde’l-Emîr eş-Şan‘ânî

Kahire Üniversitesi’nde Abdullah Muhammed el-Muṭayrî tarafından yüksek lisans düzeyinde 2001 yılında Kahire’de hazırlamıştır. eş-Şan‘ânî’nin hayatı ve yaşadığı dönem, tevhid konusundaki görüşleri ve eş-Şan‘ânî’nin diğer akâid konularındaki görüşlerinin ele alındığı bu tez, mukaddime, giriş, iki bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Toplam 308 sayfadır.

⁵ Aydın, *Emîr eş-Şan‘ânî’de Hadis Usûlü ve Rivâyet Tahlili*, 66-70.

⁶ Aydın, *Emîr eş-Şan‘ânî’de Hadis Usûlü ve Rivâyet Tahlili*, 65-69.

İbnu'l-Emîr eş-Şan'ânî ve menhecuhû fi'l-i'tikâd

Bu çalışma 1996'da Riyad'da İmam Muhammed b. Su'ûd Üniversitesi'nde Nu'mân b. Muhammed b. Mes'ûd Şiryân'ın hazırlamış olduğu yüksek lisans tezidir. Mukaddime, giriş ve iki bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde eş-Şan'ânî'nin yaşadığı dönemin genel durumu, ikinci bölümde ise eş-Şan'ânî'nin i'tikâdi konulardaki metodu ele alınmıştır.

İbnu'l-Emîr eş-Şan'ânî: Menhecuhû fi 'ulûmi'l-ḥadîs ve fıkḥuh

Bu çalışma 1996 yılında Riyad'da Muhammed Muḥliş tarafından hazırlanan bir yüksek lisans tezidir.⁷

İbnu'l-Emîr eş-Şan'ânî ve menhecuhû fi kitâbihî subulu's-selâm

Abdullah Muhammed Muşebbeb el-Garâzî tarafından 1995'te Bağdat'ta hazırlanan ve eş-Şan'ânî'nin *Subulu's-selâm*'daki şerh metodunu inceleyen bir yüksek lisans tezidir.⁸

el-Emîr eş-Şan'ânî

Mustafa Baktır tarafından 1995 yılında İstanbul'da Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Maddesi olarak hazırlanmıştır.

İkâzu'l-fikre li-murâca'ati'l fitre; tahkîk, dirâse

Abdullah Şakir el-Cuneydî tarafından 1989'da Medine'de hazırlanan ve beş bölümden oluşan bir doktora tezidir.⁹

el-Fikru't-terbevî 'inde'l-Emîr eş-Şan'ânî min hîlâli mahtûtâtihî ikâzu'l-fikre li murâca'ati'l-fitre

Kasım b. Salih er-Rîmî tarafından 1988'de Mekke'de hazırlanan bir yüksek lisans tezidir. Araştırmacının çalışması iki cilt halinde Ümmü'l-Ḳurâ Üniversitesinde basılmıştır. Birinci ciltte el-Emîr eş-Şan'ânî'nin yaşadığı dönem ve hayatıyla ilgili

⁷ eş-Şağîr, *Kitâbu icâbeti's-sâil şerhu buğyeti'l-âmil nazmi'l-kâfil*, 13.

⁸ Aydın, *Emîr eş-Şan'ânî'de Hadîs Usûlü ve Rivâyet Tahlili*, 66-67.

⁹ eş-Şağîr, *Kitâbu icâbeti's-sâil şerhu buğyeti'l-âmil nazmi'l-kâfil*, 10.

detaylı bilgi verilmiştir. Akabinde eğitimle ilgili görüşleri aktarılmıştır. Eserin ikinci cildini ise tahkik edilmiş metin oluşturmaktadır.¹⁰

Mușlihu'l-Yemen Muhammed b. İsmail el-Emîr, dirâseten hayatuhû ve âșâruh

Bu eser 1988 yılında Şam'da Abdurrahman Tayyib Ba'ker tarafından hazırlanmış ve orada basılmıştır. Çalışmada el-Emîr eş-Şan'ânî'nin hayatı, eserleri ve ilmi kişiliği ele alınmıştır.

eş-Şan'ânî ve Kitâbuhu tavđîhu'l-efkâr

Ahmed Muhammed el-'Uleymî'nin doktora tezi olarak kaleme aldığı eser ilk olarak 1987'de Beyrut'ta basılmıştır. Eser; mukaddime, fihristler (isimler, kaynaklar ve konular) ve beş bölümden meydana gelmektedir. İlk bölümde eş-Şan'ânî'nin hayatı, ikinci bölümde ise *Tenkîhu'l-enzâr*'ın yazarı İbnu'l-Vezîr'in (ö. 840/1436) hayatı ele alınmıştır. Üçüncü bölümde *Tavđîhu'l-efkâr*'la ilgili bilgiler verilmiş olup dördüncü bölümde ise eş-Şan'ânî'nin *Tavđîhu'l-efkâr*'daki yöntemi anlatılmıştır. Beşinci bölümde de eş-Şan'ânî'nin *Tavđîhu'l-efkâr*'daki kaynakları tespit edilmeye çalışılmıştır.¹¹ Çalışma 352 sayfadır.

el-Vechetu's-selefiyye 'inde İbnu'l-Emîr eş-Şan'ânî

İbrahim Hilâl'in 1984'te Kahire'de hazırlanmış olduğu çalışma, eş-Şan'ânî'nin ictihâd, evliya, velîlik, Allah'ın isim ve sıfatları gibi kelâmla ilgili konular hakkındaki görüşlerini ele alır. Basılmış olan kitap 110 sayfadan oluşmaktadır.¹²

İbnu'l-Emîr eş-Şan'ânî, hayâtuhu ve fikhuh

Bu çalışma Ali b. Abdulcabbâr Yasîn es-Surûrî'nin 1980'de Kahire'de hazırladığı yüksek lisans tezidir. Araştırmacının çalışması mukaddime ve iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde eş-Şan'ânî'nin doğumu, nesebi ve ilmî hayatı ele alınmış, ikinci bölümde ise onun fikhî yönü, Zeydiyye mezhebi hakkındaki bazı açıklamaları ile icmâ, ictihâd ve kıyasla ilgili görüşleri kaleme alınmıştır.¹³

¹⁰ Aydın, *Emîr eş-Şan'ânî'de Hadis Usûlü ve Rivâyet Tahlili*, 65-70.

¹¹ Aydın, *Emîr eş-Şan'ânî'de Hadis Usûlü ve Rivâyet Tahlili*, 65-69.

¹² Aydın, *Emîr eş-Şan'ânî'de Hadis Usûlü ve Rivâyet Tahlili*, 69-70.

¹³ eş-Şağîr, *Kitâbu icâbeti's-sâil şerhu buğyeti'l-âmil nazmi'l-kâfil*, 8-9.

el-İmam Muhammed b. İsmâil el-Emîr eş-Şan'ânî, hayatuhu ve şi'ruh

Ahmed b. Hafız Hakemî tarafından 1975 yılında Kahire'de hazırlanan bir yüksek lisans tezidir. Yazar, eş-Şan'ânî'nin hayatının yanı sıra onun şiirlerini içerik yönünden diğerlerinden ayıran temel özellikler bakımından ele alıp incelemiş ve eş-Şan'ânî'nin kendi dönemini şiir aracılığıyla nasıl aktardığından bahsetmiştir.¹⁴

Yemenli olan el-Emîr eş-Şan'ânî'nin hakkında yapılan çalışmalara bakıldığında çoğunluğunun Yemen dışındaki İslâm ülkelerinde yapıldığı görülmektedir. Söz konusu ülkelerin başında Lübnan, Hindistan, Mısır, Suriye, Filistin ve Türkiye gelmektedir. Buralarda eş-Şan'ânî ve eserleri hakkında tezler, makaleler gibi araştırmalar yapılmış ve eserleri tahkik edilmiştir. Bu durum bize, onun yerel bir âlim olmaktan çıkıp fikirleri ve etkileriyle uluslararası bir şahsiyet haline geldiğini göstermektedir.

3. Yemen'in 18. Asırdaki Genel Durumu

Hint Okyanusu'nun Aden körfezine ve Kızıldeniz'e kıyısı olan Yemen, doğudan Uman, kuzeyden Suudi Arabistan ile komşudur. Bâbulmendeb Boğazı ile Afrika kıtasından ayrılmaktadır.¹⁵ Yemen; Aden Körfezi, Bâbulmendeb Boğazı, Kızıldeniz ve Süveyş Kanalı gibi önemli coğrafi konumlara sahip olmasından dolayı stratejik bir konuma sahiptir.

Kur'an-ı Kerim'in pek çok ayetinde Yemen ülkesine işaretler vardır.¹⁶ Yemen halkı, Allah Peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.) hayattayken İslâm'la tanışmıştır. Nitekim Allah Resulü (s.a.v.) bölgeye Mu'âz b. Cebel'i (r.a.) (ö. 17-18/638-639) eğitici ve yönetici olarak vazifelendirmiştir.¹⁷

¹⁴ eş-Şağîr, *Kitâbu icâbeti's-sâil şerhu buğyeti'l-âmil nazmi'l-kâfil*, 11.

¹⁵ Mustafa Sâlim, *Tekvînu'l-Yemen'il-hadîs*, 4. Bs (Kâhire: Dâru'l-Emîn, 1993), 17; Halil Kurt, "Yemen", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (erişim: 04 Ocak 2022).

¹⁶ "Kur'an'ı Kerim 377-378. Sayfa Neml Süresi 27/22-23, Meal-Diyanet İşleri Başkanlığı", (erişim: 24 Eylül 2022); Burûc Süresi, 85/4-9; Sebe' Süresi, 34/15; Fil Süresi, 105/1-5; Kureyş Süresi, 106/2.

¹⁷ Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî' İbn Sa'd, *eş-Tabakâtu'l-kubrâ*, thk. Muhammed Abdulkâdir 'Atâ (Beyrut: Dâru'l Kutubi'l-İlmiyye, 1990), 7/272; Elif Eryarsoy Aydın, "Selâmet Yolları" Müellifi Emîr eş-Şan'ânî Hadis Usûlü ve Rivâyet Tahlili (İstanbul: Kitâbî Yayınları, 2019), 27; Sema Gül, "Muâz b. Cebel'in Yemen'e Gönderilmesiyle İlişkilendirilen Rivâyetlerin Şekil Yönünden Tahlili", *İğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2015), 185-191.

Ebû Hâtim es-Sicistânî'nin (ö. 255/869) rivayet ettiğine göre “Hz. Osman (r.a.) (ö. 35/656) kendi hilafeti döneminde Mushafları toplayıp yazınca yedi nüsha olarak çoğaltmıştır. Mekke, Şam, Yemen, Bahreyn, Basra ve Kûfe'ye birer tane nüsha göndermiş ve bir tanesini de Medine'de bırakmıştır.”¹⁸ Bahse konu nüshalardan birinin Yemen'e gönderilmesi buranın İslâm tarihindeki yerini ve konumunu göstermesi açısından önemlidir.

Osmanlı İmparatorluğunun Yemen'e ilgisi, 10/16. asrın başlarında Mısır'ı fethettikten sonra Ortadoğu'ya yönelmesiyle başlamıştır. Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'nda baş gösteren Portekiz tehlikesi sebebiyle başlayan harekâtla birlikte ilk defa Yavuz Sultan Selim döneminde 1517 yılında Zebîd şehrinden başlanarak Yemen'in fethi kademeli olarak gerçekleşmiştir. Böylece Osmanlı devletinin Yemen'deki birinci dönemi 922/1517-1045/1636 yılları arasında Kasimîler'in hâkimiyetine kadar sürmüştür.¹⁹

Yemen, Uzakdoğu'dan Avrupa'ya deniz yoluyla giden baharat ticaret yollarının birleştiği noktada yer aldığından bu stratejik konumu dolayısıyla önce Portekiz ve Hollanda, ardından özellikle 13/19. asırdan itibaren İngiltere, Fransa ve İtalya gibi Avrupalı sömürgeci devletlerin ilgi odağı haline gelmiştir.²⁰ Bu devletler, Yemen üzerindeki amaçlarını, Osmanlı hâkimiyetinin zayıf olduğu bölgelerdeki kabile şeyhi ve idarecileriyle kurdukları ilişkilerin yanında, Arapça konuşan casusların Müslümanlar gibi giyinip para karşılığında halkı isyanlara teşvik etmeleriyle gerçekleştirmiştir.²¹

İngiltere, İtalya, Fransa, Mısır ve Portekiz gibi ülkeler, birçok iç karışıklığın yaşandığı Yemen'i kendi hâkimiyetlerine almak için çalışmıştır. 1849'da tekrar Osmanlıların idaresine giren Yemen, 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Ateşkes

¹⁸ Ebû Bekr Abdullah b. Ebî Dâvûd Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *Kitâbu'l-meşâhif* (Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2006), 239.

¹⁹ Sâlim, *Tekvînu'l-Yemen'il-hadis*, 29-30; Eryarsoy Aydın, *Selâmet Yolları*, 27; İdris Bostan, “Yemen”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (erişim: 04 Ocak 2022).

²⁰ İhsan Süreyya Sırma, *Osmanlı Devleti'nin Yıkılışında Yemen İsyânları* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2015), 69-82.

²¹ Sırma, *Osmanlı Devleti'nin Yıkılışında Yemen İsyânları*, 75-77; Bostan, “Yemen”.

Antlaşmasına kadar da Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde kalmaya devam etmiştir.²²

el-Emîr eş-Şan'ânî'nin yaşadığı 12/18. asırda bitmek bilmeyen savaşların yol açtığı sosyal kargaşa, ekonomik buhran, siyasî çatışma ve kabileler arasındaki mücadelelere rağmen kültürel ve ilmî hayat oldukça iyi durumdaydı. Nitekim onun yaşadığı dönemde Muhammed b. Ali eş-Şevkânî (ö. 1108/1696) ve Hasan b. Ahmed el-Celâl (ö. 1084/1673) gibi âlimlerin bulunması, Yemen'in ilmî, fikrî ve kültürel açıdan en verimli dönemlerinden birini yaşadığını göstermektedir.²³

3.1. İctimâ'î Durum

12/18. asırda Yemen'de Asyalılarla Avrupalılar olsa da nüfusun büyük çoğunluğunu Araplar oluşturmaktaydı. Yemen'in büyük çoğunluğu Müslüman olmakla birlikte çok az da olsa sonradan Filistin'e taşınacak olan Yahudiler mevcuttu. İtikadî ve amelî mezhep olarak Yemen'in yaklaşık $\frac{2}{3}$ 'si Sünnî/Şâfiî iken, $\frac{1}{3}$ 'i ise Şii/Zeydî gruplardan oluşmaktaydı.²⁴ Zeydiler, her ne kadar Şîa olarak bilinseler de Ehl-i Sünnete yakındırlar.

Yemen toplumu geçmişten günümüze kadar birçok açıdan birbirinden ayrılan sosyal sınıflardan meydana gelmektedir. Bu sınıfların birbirinden ayrılması ekonomik refah seviyesine göre değildir. Bilakis tarihsel esaslara dayalıdır. Örneğin bu tabakaların en üst seviyesinde bulunan “Seyyidler” arasında zenginler olduğu gibi fakirler de bulunmaktadır.²⁵

el-Emîr eş-Şan'ânî ve Yemen ile ilgili yapılan çalışmalarda bu tabakalar farklı şekillerde ele alınmıştır. Bu sınıfları, Yemen siyaset tarihindeki rollerini anlamak için şöyle sıralamak mümkündür:

²² Sırma, *Osmanlı Devleti'nin Yıkılışında Yemen İsyancıları*, 69-82.

²³ eş-Şağır, *Kitâbu icâbeti's-sâil şerhu buğyeti'l-âmil nazmi'l-kâfil*, 20-21; Eryarsoy Aydın, *Selâmet Yolları*, 28.

²⁴ Sâlim, *Tekvînu'l-Yemen'il-ḥadîs*, 23; Ahmet Ekinci, *Zeydî Fıkhının Gelişimi ve Hâdî-İlḥak* (İstanbul: Kitap Dünyası, 2019), 76-91; İbrahim Arslan, “Yemen: İstikrarsızlaştırılan Bir Ülkede Bölgesel/ Küresel Güç Mücadelesi”, *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/1 (2015), 20.

²⁵ Sâlim, *Tekvînu'l-Yemen'il-ḥadîs*, 24.

3.1.1. Sâdât (Seyyidler) ve Hükümdarlar:

Seyyidlerden kasıt soyu Peygamber Efendimize (s.a.v.) ulaşan kimselerdir. Toplumun en saygın ve en üst tabakasını temsil ederler. Seyyidlik soyuna, başka soyların karışmaması için seyyidlerin, seyyid olmayanlarla evlenmedikleri belirtilir. Yemen’de seyyid olanlar ehil olmasalar dahi yüksek makam ve mevkilere gelir ve bu tür statüler her zaman bu sınıfın hakkı olarak görülür.²⁶

eş-Şan‘ânî’nin yaşadığı dönemde Yemen’de Kâsimiyye Devleti hüküm sürmektedir. O dönemde ülke yönetimini elinde bulunduran Kâsimî ailesi seyyid tabakasına/katmanına mensuptur. Yemen’de diğer tabakalara mensup olan herhangi bir bireyin herhangi bir durumda -örneğin sıralamada, yemekte, konuşmada, tokalaşmada ve saygıyı çağrıştıracak bir durumda- seyyidleri geçmesinin yasak olduğu bilinmektedir. Bunun yanı sıra mescitlerin iç ve dış duvarlarıyla minberlerde Kâsimî hanedanına mensup bireylerin adlarının yazılı olduğu belirtilmektedir.²⁷

Ayrıca bu tabakada bulunan bazı yöneticilerin, buldukları konunun nüfuzunu kullanarak halkın elindeki değerli malları çaldıkları ve yağmaladıkları belirtilir. Bu idarecilerin istedikleri makam ve mevkilere ulaşmak ve dünya malını elde etmek adına her yolu mubah gördükleri de aktarılan bilgiler arasındadır.²⁸

Kendisi de seyyid olmasına rağmen bu durum el-Emîr eş-Şan‘ânî’yi rahatsız etmiş ve hoşnutsuzluğunu gerek kitaplarında ve gerekse şiirlerinde dile getirmiştir. Bu yanlış davranışların düzeltilmesi için de gerekli uyarı ve çağrılar yapmıştır. Aşağıdaki beyitler onun bu husustaki çağrılarına bir örnektir: (eṭ-Ṭavîl)²⁹

فِيَا عَصْبَةَ ضَلَّتْ عَنِ الْحَقِّ وَالْهُدَى وَمَا لَتْ إِلَى أَفْعَالٍ طَاغٍ وَفَاجِرٍ
بِأَيِّ مُلُوكِ الْأَرْضِ كَانَ اقْتِدَاؤُكُمْ فَمَا لَكُمْ فِي فِعْلِكُمْ مِنْ مَنَاظِرٍ

²⁶ Sâlim, *Tekvînu 'l-Yemen 'il-ḥadîs*, 24-25.

²⁷ Sâlim, *Tekvînu 'l-Yemen 'il-ḥadîs*, 23-24; Eryarsoy Aydın, *Selâmet Yolları*, 29; Aişe bt. Cem‘ân b. Hamedân ez-Zehrânî, *el-Emîr eş-Şan‘ânî ve menhecuhu fi 't-tefsîr* (Mekke: Ümmu'l-Kurâ Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans, 2007), 33-34.

²⁸ Sâlim, *Tekvînu 'l-Yemen 'il-ḥadîs*, 23-24; Eryarsoy Aydın, *Selâmet Yolları*, 29; ez-Zehrânî, *eş-Şan‘ânî ve menhecuhu fi 't-tefsîr*, 33-35.

²⁹ Ebû İbrahim İzzeddîn Muhammed b. el-İmâm el-Mutevekkil-Alellâh İsmail el-Emîr eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, thk. Yahya Abdurrahman Ali el-Emîr (San‘â / Yemen: Mektebetu'l-İrşâd, 2009), 249.

أَنَافَسْتُمْ الْحَجَّاجَ فِي قُبْحِ فِعْلِهِ؟ فَفَعَلْتُمْ فِي الْجَوْرِ فِعْلَ مُفَاخِرِ
نَبَذْتُمْ كِتَابَ اللَّهِ خَلْفَ ظُهُورِكُمْ وَلَمْ تَعْمَلُوا مِنْهُ بِنَصِّ وَظَاهِرِ

Ey hakikat ve doğru yoldan uzaklaşp haddi aşan ve günahkâr olan kimselerin eylemlerine yönelen topluluk!

Yeryüzünün hangi hükümdarına tabi oluyorsunuz? Sizin bu eylemlerinizde benzeriniz yoktur.

Yoksa siz Haccâc'ın yaptığı çirkin eylemlerde onunla mı yarışuyorsunuz? Davranışlarınız zulmiyle övünen kimsenin davranışı gibidir.

Allah'ın kitabını kulak ardı ettiniz. Ne onun nassı ne de açık ifadesi ile amel ettiniz.

el-Emîr eş-Şan'ânî'nin, söz konusu kesimin bu davranışlarını kabul etmeyip karşı çıkması ve eleştirmesi onun samimiyetini, ihlâsını ve sağlam ilim adamı duruşunu göstermesi açısından önemlidir.

3.1.2. Kabile Şeyhleri ve Ukkâl (Âkiller):

Şeyh kelimesi, sözlükte ihtiyar, saygın, âlim, üst düzey görevli ve kabile başkanı gibi anlamlarda kullanılmaktadır.³⁰ Burada söz konusu olan şeyhler, başlarında buldukları kabilelerin hem dinî hem de siyasî liderleri anlamındadır.

Şeyhin gücü ve otoritesi, yönetimi altındaki kabile ve halkın nüfus yoğunluğuna, bunların sahip oldukları güce ve şeyhin emirlerine olan itaatlerine göre ölçülür.³¹ Eş deyişle şeyhin gücü ve otoritesi, onun emri altında bulunan kabilelerin gücü ve bağlılıklarıyla paralel tarzda zayıflayıp güçlenmektedir. Ukkâl (âkil kişiler) kavramı ise toplumsal bir sınıftan ziyade daha çok bireysel saygınlık makamı anlamında kullanılmaktadır.³²

³⁰ Ebû Abdîrahmân b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'ayn*, thk. Abdulhamîd Hendâvî (Beyrût/Lubnân: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003), 2/370; Ebu'l-Fađl Muhammed b. Mukerrem b. Ali el-Enşârî İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* (Beyrût: Dâru Şadır, 1993), 3/31-32; Ebu'l-Fayd Murtađâ Muhammed b. Muhammed b. Muhammed ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-ğâmûs* (Kahire: Dâru'l-Hidâye, 2019), 7/286-287; Casim Avcı, “Şeyh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, ts. (Erişim 06 Ocak 2022).

³¹ Sırma, *Osmanlı Devleti'nin Yıkılışında Yemen İsyanları*, 117-120.

³² Yasemin Barlak, “Yemen'de Bir Osmanlı-Arap Şehri Şan'â”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Dergisi* 30 (2017), 347.

3.1.3. İktâ‘cılar:

Bunlar icbâr ehli diye de isimlendirilen bir gruptur. Bu tabaka, imam tarafından kendilerine verilen özel yetkiyle halktan “iktâ” arazilerinin zekâtlarını toplamakla görevlidirler. Görevli oldukları bölgelerde halktan topladıkları zekâtları ihtiyaç sahiplerine adaletli bir şekilde dağıtmakla sorumludurlar. Ancak onlar, vatandaşların vermekle yükümlü oldukları mal miktarından kat kat fazla alıyorlardı. Öyle ki bazen alınan mallar, ana mahsulden daha fazla oluyordu. Nihayetinde bu toplanan zekâtlar ve mallar “iktâ” sahiplerinin kasalarına giriyordu. Fakir ve yoksullara hiçbir şey verilmediği gibi onların karımları bile doyurulmuyordu.³³

İktâ‘cı sınıfı, bu yaptıklarıyla yoksul olan halkı daha da fakirleştirip zor duruma düşürmekteydi. el-Emîr eş-Şan‘ânî bu tabakayı şu beyitlerle uyarıp eleştirmiştir: (eṭ-Ṭavîl)³⁴

أَحْلَلْتُمْ أَخَذَ الزَّكَاةِ وَأَكَلَهَا كَأِحْلَالِ أَهْلِ السَّبْتِ صَيْدَ الْجَزَائِرِ
وَرَدَّيْتُمْ نَصَّ الْكِتَابِ بِمَنْعِكُمْ فَقَبِيرًا وَإِعْطَاءَ الْغَنِيِّ الْمُكَائِرِ
أَتَيْتُمْ بِأَصْنَافِ الضَّلَالَاتِ كُلِّهَا وَجِئْتُمْ بِأَنْوَاعِ الْأُمُورِ الْمَنَاكِرِ

Cumartesi yasağını delenlerin (Yahudiler) balık avlamayı helâl kıldıkları gibi siz de zekâtı alıp yemeyi kendinize helâl mi kıldınız?

Fakire hiçbir şey vermeyip malı bolca zengine vermek suretiyle kitabın nassını yok saydınız.

Sapkınlığın bütün çeşitlerini ve çirkinliğin envaiçeşidini uyguladınız.

eş-Şan‘ânî bu beyitlerle zekât toplayan iktâ‘cılarını eleştirirken aynı zamanda toplumun genel ahlaki durumuna da işaret etmektedir.

3.1.4. Re‘âyâ (Toplumun alt kesimi):

Bu sınıf tüccar, çiftçi, demirci ve berber gibi esnaf kesimiyle zanaatkârlardan oluşmaktadır. Re‘âyâ sınıfının, daha önce zikredilen seyyidler, kabile şeyhleri ve iktâ‘cılar gibi üst sınıflar karşısında herhangi bir iradeleri yoktu. Onların yapacağı tek

³³ eş-Şağîr, *Kitâbu icâbeti 's-sâil şerhu buğyeti 'l-âmil nazmi 'l-kâfil*, 19; ez-Zehrânî, *eş-Şan 'ânî ve menhecuhu fi 't-tefsîr*, 35.

³⁴ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 250.

şey, verilen emirleri yerine getirmek ve yasaklardan sakınmaktı. Öte yandan kendilerini üst tabaka olarak adlandıran bu sınıflar, re‘âyâ sınıfına karşı her türlü baskı, zulüm ve haksızlığı uyguluyorlardı. Devlet yöneticileri ise bu yapılanları görmezden gelerek bir nevi bu adetsizliğe ortak oluyordu.³⁵

Yemen’in sosyal hayatındaki bu çarpık düzene, adaletsizliğe ve reâyâ katmanındaki halka reva görülen haksız muameleye şahit olan eş-Şan‘ânî, aşağıdaki dizelerle bu durumu kınamıştır: (eṭ-Ṭavîl) ³⁶

أَمْثَلُكَ يَرْضَى بِارْتِكَابِ الْعِظَائِمِ وَنَهَبِ الرَّعَايَا وَانْتِهَاكِ الْمَحَارِمِ
كَأَنَّكَ لَا تَخْشَى مَلَامَةَ لَأْتِمِ وَلَا فِي الرَّدَى الْجَارِي عَلَيْهِمْ بِأْتِمِ
أُيْقَسَمُ أَمْوَالُ الرَّعَايَا تِجَارِيًّا وَأَنْتَ بِمَرَأَى كُلِّ طَاغٍ وَظَالِمِ
تُدَاوِلُهَا أَيْدِي الطُّغَاةِ كَأَنَّهَا تُرَاثُ أَبِيهِمْ أَحْضَرْتَ لِلتَّقَاثِمِ
أَبْنُ لِي أَبْنُ لِي أَيُّ ذَنْبٍ لِمُسْلِمِ مُصَلِّ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ وَصَائِمِ
عَدَا مَالُهُ نَهَبًا وَأَضْحَى مُرَوَّعًا وَأَصْبَحَ يُدْرِي دَمْعُهُ كَالْعَمَائِمِ
تَرَى مَالَهُ فِي كُلِّ كَفٍّ مُفْرَقًا يُبَاعُ بِأَدْنَى سُومَةٍ لِمُسَاوِمِ
وَأَمْوَالُهُ كَانَتْ عَلَيْهِ عَزِيزَةً مُعْظَمَةً مَدْخُورَةً لِلْعِظَائِمِ
وَكَانَ غَنِيًّا آمِنًا مُتَنَعِمًا فَأَضْحَى فَقِيرًا خَائِفًا غَيْرَ طَاعِمِ
تَضِيقُ عَلَيْهِ أَرْضُهُ وَسَمَاوُهُ كَأَنَّ بِلَادَ اللَّهِ حَلْقَةً خَاتِمِ

Senin gibi birisi büyük günahların işlenmesine ve halkın yağmalanıp kutsalların çiğnenmesine rıza gösterir mi?

Sanki sen kınayanın kınamasından ve onların (halkın) haksız bir şekilde yok edilmesinden korkmuyorsun!

Reâyânın malları ticaret malı gibi pay edilir mi? Üstelik sen yapılan tüm haksızlıkları görmektesin.

³⁵ ez-Zehrânî, eş-Şan ‘ânî ve menhecuhu fi ‘t-tefsîr, 36.

³⁶ eş-Şan ‘ânî, Dîvân, 382.

Zorbalar o malları elden ele dolaştırıyorlar, babalarından kalan ve paylaşılmak üzere getirilip konmuş bir mirası gibi.

Bana açıkla! Açıkla bana! Allah için oruç tutan ve namaz kılan bir Müslümanın suçu ne ola ki?

Onun malı yağmalanıyor, korkuya kapılmış durumda ve bulutlar gibi gözyaşları boşaltmakta.

Malının, herkesin avucunda (herkes tarafından) en düşük değerle pazarlamacılara satıldığını görüyorsun.

Oysaki malı onun için kıymetliydi, muazzamdı, kara gün akçesi olarak biriktirilmişti.

Varlıklı, güvende ve nimetler içindeyken yoksul, endişeli ve yiyecek bulamaz hale geldi.

Yer ve gök ona dar gelmekte. Sanki Allah'ın toprakları (tüm genişliğine rağmen) bir yüzüğün halkası mesabesindedir.

3.2. Siyasî Durum

Yemen, Yavuz Sultan Selim'in 10/16. yüzyılın başlarında (1517) Mısır'ı ele geçirmesinden sonra Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altına girmeye başlamıştır. Ancak el-Emîr eş-Şan'ânî'nin yaşadığı 1045/1636-1289/1872 yılları arasında Yemen'de hâkimiyet yeniden Kâsımî Devletinin eline geçmiştir.³⁷

Kâsımîler'in Yemen'de yönetimi ele almaları İmam Hâdî-İlelhak (ö. 298/910/911) neslinden olan Mansûr-Billâh Muhammed b. Kasım'ın (ö. 1029/1620) girişimleriyle gerçekleşmiştir.³⁸ Bu dönemde Kâsımî Devleti Yemen'deki hâkimiyeti Osmanlı Devleti'nin elinden tamamen almıştır. Ancak Kâsımî aile bireyleri arasındaki iktidar hırsı ve siyasî mücadele ülkeyi sürekli kaos ve iç isyanlarla meşgul etmiştir. Bu

³⁷ Sâlim, *Tekvînu'l-Yemen'il-hadîs*, 29-30; Eryarsoy Aydın, *Selâmet Yolları*, 32; Bostan, "Yemen".

³⁸ Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlânî eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tali*, *bi mehasini men ba'de'l-ğarni's-sâbi* (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 1/47; Ebû Gays Muhammed Hayrüdîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ed-Dımaşkî ez-Ziriklî, *el-'A'lâm : kamûsu terâcimli-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ min 'el-'Arab ve'l-musta'ribîn ve'l-mustaşrikîn* (Beyrût: Dâru'l-İlmi'l-Melâyin, 2002), 6/12; Mahmud Ali Mehdî Ahmed, *el-İhtiyârâtü'l-fıkhîyye li ibni'l-Emîr Eş-Şan'ânî fî kitâbihi min'hetî'l-ğaffâr hâşiyetu davu'n-nehâr (Bâbu'l-'ibâdât)* (Hindistan: Alîkar Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, 2014), 30; Ekinci, *Zeydî Fıkhının Gelişimi ve Hâdî-İlelhak*, 130.

siyasî mücadele ve sosyal kargaşalardan doğal olarak el-Emîr eş-Şan‘ânî de etkilenmiştir. Bu dönemde hüküm süren devlet idarecilerini kısaca tanıtmak bölgede yaşanan siyasî mücadele ve sosyal kargaşa hakkında fikir vermesi açısından faydalı olacaktır.

Bu dönemin yöneticilerini şöyle sıralamak mümkündür:

el-Mehdî, Muhammed b. Ahmed b. Hasan b. İmam Kasım b. Muhammed (ö. 1130/1718):

Zeydî İmamlarından Hâdî İlelhâk ailesine mensuptur.³⁹ el-Mehdî, halkına ve askerlerine karşı acımasız ve zalim bir devlet başkanı olarak nitelendirilir. Kaynaklarda, halka korku salmak amacıyla işlediği basit bir hatadan dolayı kendi öz çocuğunun canına kıydığı ve⁴⁰ sırf birtakım zan ve şüpheye binaen pek çok insanın kanını döktüğü rivayet edilmektedir.⁴¹

el-Mehdî, babasının ölümünden sonra, Yemen diyarındaki en büyük devlet idarecilerinden biri olmuştur. Gerek kendi hânedanlığı içinden ileri gelenler ve gerekse Yemen’in diğer hânedanlıklarının liderleri bir araya gelerek onunla savaşmışlardır. Bu savaşta el-Mehdî, kendilerine karşı çıkanların ordu komutanını ve ileri gelenlerinin bir kısmını esir almak suretiyle onlara karşı büyük bir üstünlük sağlamıştır. Daha sonraki süreçlerde irili ufaklı birtakım ayaklanmalar olmuşsa da büyümeden bastırılmıştır. el-Mehdî, büyük çekişme ve uzun süren savaşlardan ve İmam Mueyyid Billâh Muhammed b. Mutevvekil ‘Alellâh İsmail’in vefatından sonra halifeliği üstlenmiştir.⁴²

eş-Şevkânî *el-Bedru’t-tali’ bi-mehasin men ba‘de’l-karni’s-sâbi’* adlı eserinde el-Mehdî’nin yönetim şeklini halifelerin yönetim şeklinden ziyade hak hukuk tanımayan adaletsiz padişahların yönetim şekline benzetmiştir. O, helal haram olduğuna bakmaksızın herhangi bir ölçü veya kural gözetmeksizin rastgele halkın mallarını ellerinden almıştır. Bütün bunlara rağmen devletinin büyüdüğü, şanının yüceldiği, kuvvetinin sağlandığı ve askerlerinin çoğaldığı rivayet edilir.⁴³

³⁹ Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlânî eş-Şevkânî, *el-Bedru’t-tali’, bi mehasini men ba‘de’l-karni’s-sâbi’* (Beyrût: Dâru’l-Kitâbi’l-İslâmî, ts.), 2/101; ez-Ziriklî, *el-A‘lâm*, 6/12.

⁴⁰ ez-Ziriklî, *el-A‘lâm*, 6/12.

⁴¹ eş-Şevkânî, *el-Bedru’t-tali’*, 2: 98; ez-Ziriklî, *el-A‘lâm*, 6: 12.

⁴² eş-Şevkânî, *el-Bedru’t-tali’*, 2: 97; ez-Ziriklî, *el-A‘lâm*, 6: 12.

⁴³ eş-Şevkânî, *el-Bedru’t-tali’*, 2: 98.

Bununla beraber zühde dikkat ettiği pahalı ve ipek elbise giymediği, secde ehli olarak bilindiği ve askerlerin çokluğunu görünce Allah'a şükretmek amacıyla atından inip secdeye kapandığı ve yüzünü toprağa sürdüğü belirtilir. İlim ehlini ve âlimleri sevdiği, onlarla oturup kalktığı, bazen onlarla beraber bir şeyler okuduğu ve âlim olmamasına rağmen ilim adamlarına benzemeye çalıştığı ve onun “eş-Şemsu'l-munîra” adlı bir eseri olduğu belirtilir. Yaklaşık (33) otuz üç sene Yemen'de hüküm sürdüğü aktarılır.⁴⁴

el-Emîr eş-Şan'ânî, idarecilerin halka zulmettiğini ve bu sebeple “Nûruddîn, en-Nâsir li dînillâh, el-Mehdî ve el-İmam”⁴⁵ gibi lakapları hak etmediklerini düşünür. Şiirlerinde de bu durumu şu şekilde dile getirir: (eş-Tavîl)⁴⁶

تَسْمَىٰ بِنُورِ الدِّينِ وَهُوَ ظَلَامُهُ وَهَذَا بِشَمْسِ الدِّينِ وَهُوَ لَهُ حَسْفُ
وَإِذَا شَرَفَ الْإِسْلَامِ يَدْعُوهُ قَوْمُهُ وَقَدْ نَالَهُمْ مِنْ جَوْرِهِ كُلِّهِمْ عَسْفُ
رُؤْيَدَكَ يَا مَسْكِينُ سَوْفَ تَرَىٰ غَدًا إِذَا نُصِبَ الْمِيزَانُ وَانْتَشَرَ الصُّحُفُ
بِمَاذَا تُسَمَّىٰ هَلْ سَعِيدٌ وَحَبْدًا أَوْ اسْمُ شَقِيٍّ بِنَسْ ذَا ذَلِكَ الْوَصْفُ

Nûruddin (dinin aydınlığı) diye isimlendirilir. Oysaki o dinin karanlığıdır. Bir başkası Şemseddin (dinin güneşi) diye isimlendirilir. Hâlbuki o dini karartandır.

Halkı onu Şerefu'l-İslâm diye çağırır. Oysa halkın tümü onun adaletsizliğinden dolayı zulme maruz kalmıştır.

Yavaş ol ey gariban! Yarın göreceksin; amel defteri dağıtılp mizan kurulduğunda.

Sana ne denilecek? Said (mutlu) mi? Ne mutlu! Yoksa Şakî (kötü) mi? Bu vasfa sahip olan kimse ne kadar bedbahttır.

⁴⁴ eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tali*, 2: 98; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 6: 12.

⁴⁵ eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tali*, 2: 97-99.

⁴⁶ eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 290-291.

el-Mueyyid Billâh, Huseyn b. Kasım b. İmam Muhammed b. Manşûr el-Kasım el-Huseynî eş-Şuhârî:

Yemen'in Zeydî imamlarından olup (1080/1669) yılında Şuhâre⁴⁷ şehrinde doğmuştur. Kendini ilim ve zühde adamıştır. 1124/1712 yılında hac ibadetini yerine getirmiştir.⁴⁸ Hac dönüşü halkı kendisine biate davet etmiş halk da onun bu davetine icabet etmiştir. Bunun üzerine el-Mehdî, Yemen idaresini ona bırakıp geri çekilmiştir. İktidarının son dönemlerinde elindeki malın azalmasından dolayı kabileler ondan yüz çevirmiş ve yönetimi zayıflamıştır. 1131/1719 yılında Şuhâre şehrinde vefat etmiştir.⁴⁹

el-Mutevekkil-'Alallâh, Kasım b. Huseyn b. Ahmed b. Huseyn b. İmam Kasım b. Muhammed (ö. 1138/1727):

Zeydî imamlarından Hâdî İlelhak ailesine mensuptur.⁵⁰ Birçok savaş meydanında mücadele etmiştir. O ve amcası el-Mehdî Muhammed b. Ahmed, zamanın en büyük devlet başkanları olarak kabul edilmişlerdir.⁵¹

Amcası el-Mehdî Muhammed b. Ahmed, Manşûr-Billâh lakaplı Huseyn b. Kasım'ın (ö. 1131/1719) ayaklanmasını bastırmak için ondan yardım talebinde bulunmuştur. Bunun üzerine o da amcasına destek olmak amacıyla savaşa katılmıştır. Ancak daha sonra amcası el-Mehdî'yi desteklemekten vazgeçip Huseyn b. Kasım'a biat etmiştir. Bir süre sonra halkı kendisine destek olmaya çağırmıştır. Onun bu çağırısı halk nezdinde karşılık bulunca 1128/1715 yılında idareyi Huseyn b. Kasım'dan almış ve San'â'da vefat edinceye kadar ülkeyi yönetmiştir. el-Mutevekkil-'Alallâh, yoksulları çok sever ve onlara bolca iyilik ve ikramda bulunurdu.⁵²

es-Seyyid Muhammed b. İshak b. İmam el-Mehdî Ahmed b. Hasan b. İmam Kasım b. Muhammed:

⁴⁷ Şuhâre, Haccâh şehrinin kuzeyinde yer alır ve Yemen ülkesinin en korunaklı ve görkemli kalelerinden birine sahiptir. İbrahim Ahmed el-Mağhafî, *Mu'cemu'l-buldân ve'l-kabaili'l-yemeniyye* (Şan'â: Dâru'l-Kelime, 2002), 1/880-881.

⁴⁸ ez-Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ed-Dımaşkî ez-Ziriklî, *el-'A'lâm : kamûsu terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ min 'el-'Arab ve'l-musta'ribîn ve'l-mustaşrikîn* (Beyrût: Dâru'l-İlmi'l-Melâyin, 2002), 2/252.

⁴⁹ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 2: 252.

⁵⁰ eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tali'*, ts., 2/42; Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ed-Dımaşkî ez-Ziriklî, *el-'A'lâm : kamûsu terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ min 'el-'Arab ve'l-musta'ribîn ve'l-mustaşrikîn* (Beyrût: Dâru'l-İlmi'l-Melâyin, 2002), 5/175.

⁵¹ eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tali'*, 2: 43.

⁵² eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tali'*, 2: 42-43; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 5: 175.

es-Seyyid Muhammed 1090/1680 yılında doğmuştur. San'â'da dönemin önemli ilim şahsiyetlerinden çeşitli ilimler okumuştur. Halifelik iddiasında bulununca el-Mutevekkil-'Alallâh Kasım b. Huseyn ile arasında başlayan savaşta yenilmiş ve bir müddet hapiste kalmıştır.⁵³

el-Mutevekkil'in vefatından sonra Yemen halkı es-Seyyid Muhammed'in davetine icabet ederek ona biat etmiştir. Bir müddet sonra halkın da desteğiyle Huseyn b. Kasım ona karşı isyan edince halifeliği bırakıp kendini ilme vermiştir. Oğlu İbrahim tarafından toplanan ve alfabetik sıraya göre düzenlenen *Salvetu'l muştâk fî nazmi'l-Mevlâ Muhammed b. İshak* adında bir şiir *dîvânı* mevcuttur. 1167/1754 yılında San'â'da vefat etmiştir.⁵⁴

el-Manşûr Billâh, Huseyn b. Mutevekkil-'Alallâh Kasım b. Huseyn b. Ahmed b. Hasan b. İmam Kasım:

Zeydî imamlarından Hâdî İlelhak ailesinden gelen el-Manşûr Billâh, 1107/1696 yılında San'â'da doğmuş ve ilmi gelişimini burada tamamlamıştır.⁵⁵

Babası el-Mutevekkil Kasım b. Huseyn'in ölümünden sonra 1139/1727 yılında halk ona biat etmiştir. Halk tarafından kendisine el-Manşûr-Billâh lakabı verilmiştir. Halifelik görevini vefat edinceye kadar sürdürmüştür.⁵⁶

el-Mansûr Billâh, cesur, himmetli ve savaş meydanlarında sabırlı birisi olarak nitelendirilirdi. Kardeşi es-Seyyid Ahmed b. Mutevekkil hariç, halifelik iddiasında bulunup ona karşı isyan eden bütün grupları bastırmıştır. Kardeşi ile arasındaki iktidar mücadelesi el-Manşûr Billâh 1161/1748 yılında San'â'da vefat edinceye kadar devam etmiştir.⁵⁷

⁵³ eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tali*, 2: 127; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 6: 30.

⁵⁴ eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tali*, 2: 127-130; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 6: 30.

⁵⁵ eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tali*, 1: 225; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 2: 252.

⁵⁶ eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tali*, 1: 225; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 2: 252.

⁵⁷ eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tali*, 1: 225; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 2: 252.

el-İmam Mehdî li Dînillâh Abbâs b. İmam Manşûr-Billâh Huseyn b. İmam el-Mutevekkil:

Mehdî Abbâs 1131/1719'da doğmuştur. Babası el-Manşûr-Billâh vefat edince babasının muhalifleri dahil tüm halk onun halife olması konusunda söz birliğine varmıştır.⁵⁸ Yönetici olduktan sonra da ilim tahsiline ara vermeden devam etmiştir.⁵⁹

İlim ehli ile aynı mecliste bulunmaktan hoşlanır, onlara saygı gösterir ve ikramda bulunurdu. Adaletli, zeki, güçlü, himmetli, halkın durumuyla ilgilenen ve mazlumu seven bir imam olarak nitelendirilirdi. Onun halife olmasıyla birlikte ülkeye huzur ve refah gelmiştir. Eski zamanlardan beri süre gelen birçok fitne, fesat ve kargaşa da son bulmuştur.⁶⁰

Mehdî Abbâs'ın halifelik dönemi, gerek taht kavgaları ve iç isyanlar açısından ve gerekse halkın huzur ve refahı açısından olsun ülkenin en iyi zamanlarından biri olarak kabul edilir. 1189/1775 yılında San'â'da vefat etmiş ve önceden kendisi için hazırlattığı kümbete defnedilmiştir.⁶¹ Tespit edilebildiği kadarıyla eş-Şan'ânî'nin, kazandığı savaştan dolayı hakkında kutlama ve medih şiiri yazdığı tek devlet ricali Mehdî Abbâs'tır. eş-Şan'ânî'nin 1172/1758 yılında dönemin yöneticisi Mehdî Abbâs için söylemiş olduğu şiir şöyledir: (el-Hafîf)⁶²

هَلْ أَهْنَيْكَ أَمْ أَهْنِي الْمَعَالِي أَمْ أَهْنِي أَيَّامَنَا وَاللَّيَالِي
أَمْ أَهْنِي الْأَكْوَانَ فَهِيَ جَمِيعاً فِي سُرُورٍ وَلَذَّةٍ وَاخْتِيَالٍ
شَمْسٌ نَصْرٍ قَدْ أَطْلَعَ اللَّهُ فِي أَفْ قِ الْمَعَالِي فَنُورَهَا مُتَلَالِي
لِلْإِمَامِ الْعَظِيمِ ذِي الْأَمْرِ وَالنَّهْ يِ قَرِينِ الْإِسْعَادِ وَالْإِقْبَالِ
مَنْ بَنَى حِصْنَ مَجْدِهِ بِسَيُوفٍ وَخِيُولٍ وَبِالرِّمَاحِ الْعَوَالِي

⁵⁸ eş-Şevkânî, *el-Bedru 't-ṭali'*, 1: 310; Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ed-Dimaşkî ez-Ziriklî, *el-'A'lâm: kamûsu terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ min 'el-'Arab ve'l-musta'rabîn ve'l-mustaşrikin*, 15. Bs (Beyrût: Dâru'l-İlmi'l-Melâyin, 2002), 3: 260.

⁵⁹ eş-Şevkânî, *el-Bedru 't-ṭali'*, 1: 310.

⁶⁰ eş-Şevkânî, *el-Bedru 't-ṭali'*, 1: 310-312; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 3: 260.

⁶¹ eş-Şevkânî, *el-Bedru 't-ṭali'*, 1: 310-312; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 3: 260.

⁶² eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 349.

وَتَسَامَى لِنَيْلِ مَا لَمْ يَنْلُهُ غَيْرُهُ قَطُّ فِي الْقُرُونِ الْخَوَالِي
 بَرَطٌ مَا أَتَى بِهَا مِنْ قَتِيلٍ أَوْ أُسِيرٍ فِي عُمْرِنَا الْمُتَوَالِي
 حَسِبُوا أَنَّ مَجْدَهُمْ سُورٌ يَأْجُو جَ وَمَأْجُوجَ مَا لَهُ مِنْ زَوَالِ
 فَأَتَاهُ الْإِمَامُ بِالْمَاسِ حَتَّى خَرَقَ السُّورَ فَهَوَّ مِثْلُ الرِّمَالِ
 إِنَّمَا الْمَاسُ خَاتَمٌ فِي يَدِ الْمَلِ كِ وَسَيْفٌ عِنْدَ أَلْتِحَامِ الْقِتَالِ
 سَخَّرَ اللَّهُ لِلْإِمَامِ أَنْاسًا يَصْدُمُونَ الْأَبْطَالَ بِالْأَبْطَالِ
 وَإِذَا سَخَّرَ الْإِلَهَ أَنْاسًا لِسَعِيدٍ يِنَالُ أَعْلَى مَنَالِ
 هَكَذَا هَكَذَا السَّعَادَةُ تَأْتِي بِالَّذِي لَا يَمُرُّ يَوْمًا بِبَالِ
 مَنْ يَظُنُّ الْأَسْوَدَ مِنْ بَرَطٍ يَا تُونَ أَسْرَى يَمْشُونَ فِي الْأَغْلَالِ

Seni mi yoksa yüce kimseleri mi tebrik edeyim? Yoksa gece ve gündüzlerimizi mi kutlayayım?

Yoksa kâinatı mı tebrik edeyim? Onların tümü zevk, sevinç ve övünme içerisindedir.

Allah'ın yüce ufuklarda ortaya çıkardığı ve aydınlığı parlayan yardım güneşidir bu.

Büyük imam, buyruk ve ferman sahibi, ikbal ve kurtuluş nişanesi için.

O kimse ki şeref kalesini yüksek mızraklar, atlar ve kılıçlarla inşa etti.

O geçmiş asırlarda hiç kimsenin elde edemediği dereceye yükseldi.

Barat ki ⁶³ ömrümüz boyunca oradan bir ölü veya tutsak gelmedi.

[Düşmanlar] zannettiler ki şerefleri yıkımı olmayan Ye'cûc ve Me'cûc kaleleridir.

⁶³ بَرَطٌ : Yemen'in başkenti Şan'â'nın kuzeyinde yer alan meşhur bir dağın adıdır. İsmi kurucusu Barat b. Kerîm b. Du'amu'l-Ekber b. Mâlik b. Mu'aviyye b. Sa'ab b. Dûmân b. Bakîl'den almıştır. Dağın zirvesi, çeşitli kaliteli meyvelerin yetiştiği, tanıma elverişli geniş bir ovardır. bkz. el-Ma'khafî, Mu'cemu'l-buldân, 2002, 1: 155.

İmam (Mehdî Abbâs) el-Mâs'la (komutan) geldi. Ta ki kaleyi delip geçti ve o kum gibi oldu.

el-Mâs, ancak kralların elindeki yüzük ve savaşın kızıştığı anda kılıçtır.

Allah, kahramanları kahramanlarla çarpıştıran insanları imamın emrine verdi.

Allah, bahtiyar birisinin emrine insanları amade kıldığı zaman o, en yüksek makama ulaşır.

Başarı işte böyle bu şekilde! Bir gün bile aklından geçmeyen birisiyle gelir.

Kim zannederdi ki Barat'tan bir topluluğun zincire vurulmuş esirler olarak geleceğini.

Sonuç olarak eş-Şan'ânî'nin şiirlerinde kendi döneminin yöneticileri arasında sadece el-İmam Mehdî Abbâs hakkında şiir yazmış olması onun yöneticilere bakış açısını göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca eş-Şan'ânî, yaşadığı dönemde devlet ricalinden şahsi bir beklentisi olmadığı gibi halka zulmeden yöneticileri eleştirmekten çekinmemiş, adaletle hükmedenleri de övmüştür.

el-Emîr eş-Şan'ânî, yukarıda adları zikredilen bu devlet idarecileriyle aynı dönemde yaşamıştır. Yöneticilerin halka karşı olumsuz yaklaşım ve uygulamalarını gerek kitaplarında ve gerekse şiirlerinde açık bir dille eleştirmiştir. Bu durum, el-Emîr eş-Şan'ânî'nin bir kenarda inzivaya çekilen bir şahsiyet değil de halkla iç içe yaşayan ve onların dertleriyle ilgilenen bir âlim olduğunu göstermektedir.

3.3. İlmî Durum

Horasan, İran ve Irak gibi doğu İslâm ülkeleri 5/11. ve 6/12. yüzyılda eğitim medreseleriyle meşhurdu. Nizâmülmülk Hasan b. Ali b. İshak b. Abbâs et-Ṭusî eş-Şafi'î (ö. 485/1092-1093) tarafından kurulan Nizamiye Medreseleri İslâm âleminde dönemin en meşhur ve en önemli medreseleri olarak kabul edilmekteydi. Daha sonra medreseler birçok İslâm ülkesinde geniş çapta yaygınlaştı. Bu medreselerin en

meşhuru ve en çok istifade edileni ise Abbâsî Halifesi Mustanşir-Billâh (ö. 640/1242) tarafından 625/1227 yılında Bağdat'ta inşa edilen Mustanşiriyye medresesidir.⁶⁴

Klasik ilim tahsilinin yapıldığı medreseler, Yemen'de ilk olarak Eyyübîler döneminde, yani 569/1173 yılından itibaren Eyyübîler'in ülkede idareyi ele geçirmesinden sonra görülmeye başlanmıştır. Akabinde medreselerin yapımı günden güne çoğalmış ve bu gelişim süreci Resûlîler'in, Eyyübîler'in Yemen'deki iktidarına son verdiği 626/1228 yılından sonra da devam etmiştir. Öyle ki tahta geçen her Resûlî hükümdarı bazen bir bazen de birden fazla medrese inşa etmiştir.⁶⁵

Medreseler ilk başta sadece hükümdarların inşa ettiği ilim tahsil yerleri iken daha sonra hükümdarların eşleri, çocukları, vezirleri, emirleri, ülkenin tanınmış simaları ve büyük aileleri de bu tür medreseleri yapmaya başlamış ve Yemen'de en etkin ve en saygın kurumlar arasına girmiştir.⁶⁶

Eyyübîler'den sonra Yemen'de yönetimi eline alan Resûlîler döneminde Taiz, Cened, Zebîd, Zafâr ve Aden gibi şehirlerde medreseler yaygınlık kazanmıştır. el-Meliku'l-Mueyyed Dâvûd'un başkent Taiz'de yaptırdığı medresenin kütüphanesinde 100.000 kitap bulunduğu belirtilir. İlme verdikleri önem ve âlimlere gösterdikleri saygı ve ikramdan dolayı Resûlîler dönemi, Yemen'in ilim alanındaki en parlak ve en bereketli dönemlerinden biri olmuştur.⁶⁷

Bu dönemde gerek Yemen'in farklı şehirlerinden ve gerekse Yemen dışından birçok âlim ve ilim ehlinin Taiz şehrine geldiği belirtilir. Hükümdarlar, zaman kavramını gözetmeksizin âlimleri meclislerine kabul eder, onlarla ilmî müzakerelerde bulunurdu. Gerek kendileri ve gerekse ülke halkının onların ilminden istifade etmesi için her türlü çabayı gösterirlerdi. Eyyübîler ve Resûlîler'in inşa ettiği medreselerin yanında Osmanlıların yönetimi zamanında da San'â ve Zebîd'de geleneksel ilim tahsil yerleri olan medreselerin yapımı devam etmiştir.⁶⁸

⁶⁴ İsmail b. Ali el-Ekva', *el-Medârisu'l-İslâmiyye fi'l-Yemen* (Beyrût: Muessetu'r-Risâle, 1986), 5.

⁶⁵ el-Ekva', *el-Medârisu'l-İslâmiyye fi'l-Yemen*, 5.

⁶⁶ el-Ekva', *el-Medârisu'l-İslâmiyye fi'l-Yemen*, 6.

⁶⁷ el-Ekva', *el-Medârisu'l-İslâmiyye fi'l-Yemen*, 6-7; Cengiz Tomar, "Yemen", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (erişim: 06 Ocak 2022).

⁶⁸ el-Ekva', *el-Medârisu'l-İslâmiyye fi'l-Yemen*, 6-7; Tomar, "Yemen".

el-Emîr eş-Şan‘ânî’nin yaşadığı dönem olan 12/18. asırda Muhammed b. Ali eş-Şevkânî ve el-Emîr eş-Şan‘ânî gibi birçok İslâm âlimi bu dönemde temayüz etmiştir. Ülkede yaşanan toplumsal kargaşa, ekonomik kriz, siyasi bunalım ve taht kavgalarına rağmen ilmî ve kültürel hayat duraksamamış, ilmin her dalında gelişim kesintisiz bir şekilde devam etmiştir. Yemen, bu dönemde ilim tahsil etmek isteyenlerin farklı coğrafyalardan geldiği bir bölge ve büyük âlimlerin temayüz ettiği bir ülke haline gelmiştir.⁶⁹

Bunca siyasî ve toplumsal sıkıntıların yaşandığı bir ortamda ilmî ve kültürel hayatın etkilenmemiş olmasının kanaatimize göre bir nedeni de şudur: Gerek devlet başkanları olsun gerek âlimler olsun herkes kendi işiyle meşgul oluyor ve kimse bir diğerrinin işine karışmıyordu.

Söz konusu dönemde temayüz eden el-Emîr eş-Şan‘ânî’nin eserlerine, yetiştirdiği talebelerine ve o çağda yetişen diğerr ilim adamlarının hayatlarına kısaca bakmak bir nebze de olsa 12/18. asır hakkında fikir edinmemize katkı sağlayacaktır.

⁶⁹ Hüseyin Abdullah el-‘Amrî, *Mietu ‘am min târîhi’l-Yemeni’l-ħadîs* (Dımaşq: Dâru’l-Fıkr, 1984), 1/16; el-Ekva‘, *el-Medârisu’l-İslâmiyye fi’l-Yemen*, 7.

BİRİNCİ BÖLÜM

EŞ-ŞAN‘ÂNÎ’NİN HAYATI, ESERLERİ VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

1. el-Emîr eş-Şan‘ânî’nin Hayatı

1.1. Adı, Künyesi ve Nisbesi

Adı, es-Seyid Muhammed b. İsmail b. Şalâh b. Muhammed b. Ali b. Hıfzuddîn b. Şerefuğdîn b. Şalâh b. el-Hasan b. el-Mehdî b. Muhammed b. İdris b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Yahya b. Hamza b. Süleyman b. Hamza b. el-Hasan b. Abdurrahman b. Yahya b. Abdullah b. el-Huseyn b. el-Kâsım b. İbrahim b. İsmail b. İbrahim b. el-Hasan b. el-Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib’dir.⁷⁰

Bilinen meşhur künyeleri el-Bedr, el-Emîr ve İbnu’l-Emîr’dir. el-Mueyyed-Billâh ve İbnu’l-Mutevekkil Alellâh az bilinen diğer künyeleridir.⁷¹ Yemen âlimleri arasında “el-Bedr” denildiğinde geniş ilminden dolayı ilk akla gelen el-Emîr eş-Şan‘ânî’dir. “el-Emîr ve İbnu’l-Emîr” lakaplarını ise dedelerinden kabul edilen ve 636/1238’de Kuhlân’da vefat eden “el-Emîru’l-Kebîr” diye meşhur olan Emîr Yahya b. Hamza b. Süleyman’a soyu dayandığı için almıştır. Kuhlân’da⁷² doğduğu için el-Kuhlânî ve Şan‘â’da yaşayıp büyüdüğü için de eş-Şan‘ânî nisbelerini almıştır.⁷³

⁷⁰ eş-Şevkânî, *el-Bedru’l-tali*, 2: 133; Muhammed b. Muhammed Yahya b. Abdullah Hasenî Yemenî eş-Şan‘ânî Muhammed Zebâre, *Nubelâu’l-Yemen bi’l-karni’s-sânî ‘aşar li’l-hicre* (Yemen: Şan‘â: Mektebetu’l-Cili’l-Cedid, 2012), 3: 1466; Muhammed Abdulhay b. Abdilkebir b. Muhammed Hasenî İdrîsî Kettânî, *Fihrisu’l-fehâris ve’l-esbât ve mu’cemu’l-me’âcim ve’l-meşyahât ve’l-muselselât* (Beyrût: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 1982), 1: 513; ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, 6: 38; Ömer Rıdâ Keĥhâle, *Mu’cemu’l-muellifîn teracimu muşannifî’l-kutubi’l-‘arabiyye* (Beyrût: Mektebetu’l-Musennâ, 1957), 9: 56.

⁷¹ eş-Şevkânî, *el-Bedru’l-tali*, 2: 133; Muhammed Zebâre, *Nubelâu’l-Yemen*, 3: 1466-1467; ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, 6: 38; Keĥhâle, *Mu’cemu’l-muellifîn*, 9: 56.

⁷² كُحْلَان “Kuhlân”, Yemen’in başkenti Şan‘â’ya 24 fersah (132 Km) uzaklıkta olup; kuzey batısında yer alan dağlık bir yerleşim yeridir. İbrahim Ahmed el-Maĥhafî, *Mu’cemu’l-buldân ve’l-kabaili’l-yemeniyye* (Şan‘â: Dâru’l-Kelime, 2002), 2/1329.

⁷³ eş-Şan‘ânî, *Divân*, 193; eş-Şevkânî, *el-Bedru’l-tali*, 2: 133; Muhammed Zebâre, *Nubelâu’l-Yemen*, 3: 1466-1467; ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, 6: 36; Keĥhâle, *Mu’cemu’l-muellifîn*, 9: 56.

1.2. Nesebi ve Ailesi

eş-Şan'ânî'nin soyu Hz. Hasan (ö. 49/669) aracılığıyla Hz. Muhammed'e (s.a.v.) ulaşmaktadır.⁷⁴ Kendisi de bu hususa, 35 beyitten oluşan *fahr* temalı kasidesinden alıntılanan aşağıdaki beyitlerde işaret etmektedir: (et-Tavîl)⁷⁵

جَهُولٌ بِأَوْلَادِ الْبَتُولِ وَحَيْدِرٍ يَقُولُ وَمَنْ ذَا ابْنِ الْأَمِيرِ مُحَمَّدٍ
أَنَا الشَّمْسُ فِي جَوْ السَّمَاءِ مُنِيرَةٌ بِهَا يَهْتَدِي مَنْ شَاءَ رَبِّي وَيَقْتَدِي
أَنَا هَاشِمِيٌّ فَاطِمِيٌّ وَنَسَبِي إِلَى حَسَنِ سِبْطِ الرَّسُولِ مُحَمَّدٍ
وَمَذْهَبِي التَّوْحِيدُ وَالْعَدْلُ لَا سِوَى وَهَذَا لَعَمْرِي دِينُ كُلِّ مُوَحِّدٍ
فَنَحْنُ بَنُو الزَّهْرَاءِ وَأَبْنَاؤُ حَيْدِرٍ وَرَثْنَا الْعُلَى عَنْ كُلِّ عَالٍ مُمَجِّدٍ
فَجَدِّي خَيْرُ الرُّسُلِ أَحْمَدُ مَنْ بِهِ الِ بُرَاقُ سَرَى لَيْلًا إِلَى خَيْرِ مَقْعَدِ

Hz. Ali ve Hz. Fatıma'nın evlatlarını tanımiyor. Muhammed İbnu'l-Emîr kimdir diyor.

Ben gökyüzünde parlayan güneşim. Allah'ın dilediği kimse ona tabi olur ve onunla hidayete erer.

Ben Hâşimîyim nesebim Fâtımî'dir. Ve soyum Muhammed Resulallah'ın (s.a.v.) torunu Hz. Hasan'a (r.a.) ulaşır.

Mezhebim yalnızca tevhit ve adalettir. Hayatım üzerine yemin ederim ki bu Allah'ın birliğine inanan herkesin dinîdir.

Zehrâ'nın (Hz. Fatıma) ve Haydar'ın (Hz. Ali) evlatlarıyız biz. Yüce ve şerefli olan her şeyden yüceliği miras aldık.

Dedem; Burak'la en hayırlı yere gece yolculuğu yapan, Peygamberlerin en hayırlısı Ahmed'dir (s.a.v.).

⁷⁴ eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tali*, 2: 133; Kettânî, *Fihrisu'l-fehâris*, 1: 513; Eryarsoy Aydın, *Selâmet Yolları*, 39.

⁷⁵ eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 190.

Yemen’de onun ailesi imam ve Emîr ailesi olarak bilinmektedir.⁷⁶ Kaynaklarda eş-Şan’ânî’nin ilk hocası olarak babası İsmail b. Şalâh Ebû Muhammed el-Emîr el-Hasanî zikredilmektedir. İsmail b. Şalâh el-Emîr 1072/1661 tarihinde Kuhlân’da doğmuş,⁷⁷ 1107/1696-1108/1697’de⁷⁸ ailesi ile beraber Şan’â’ya taşınmıştır. O ilim ehli tarafından âlim, arif, zâhid, fakih ve şair olarak nitelendirilmiştir. 1146/1734 tarihinde Şan’â’da vefat etmiştir.⁷⁹ Kaynaklar eş-Şan’ânî’nin annesi ve kardeşleri hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir.

eş-Şan’ânî 1137-1724’te hocası Haşim b. Yahya eş-Şâmî’nin kızı olan Şerîfe ile evlenir ve bu evlilikten oğlu İbrahim (ö. 1213/1799) dünyaya gelir.⁸⁰ Kaynaklar, oğlu İbrahim’le birlikte Abdullah (ö. 1242/1827) ve Kasım (ö. 1246/1831) adındaki diğer iki oğlundan da bahseder ve hepsinin ulemâ sınıfından olduklarını kaydeder.⁸¹

1.3. Doğumu

eş-Şan’ânî 1099/1688 yılında Cemâziyelâhir ayının ortasında cuma gecesinde Kuhlân’da doğmuştur. Ailesiyle beraber 1107/1696⁸² veya 1110/1699⁸³ senesinde Şan’â’ya taşınmış, hac ziyaretleri ve kısa ilmî seyahatler haricinde vefatına kadar burada yaşamıştır.⁸⁴ Daha önce geçtiği üzere Kuhlân’da⁸⁵ doğduğu için el-Kuhlânî ve Şan’â’da yaşayıp büyüdüğü için de eş-Şan’ânî nisbelerini almıştır.⁸⁶

⁷⁶ ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, 6: 38; Kehhâle, *Mu’cemu’l-muellifîn*, 9: 56.

⁷⁷ Muhammed b. Muhammed Yahya b. Abdullah Hasenî Yemenî eş-Şan’ânî Muhammed Zebâre, *Nubelâu’l-Yemen bi’l-ğarnî’s-sânî ‘aşar li’l-hicre* (Yemen: Şan’â: Mektebetu’l-Cili’l-Cedid, 2012), 2/60; Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ed-Dımaşkî ez-Ziriklî, *el-A’lâm: kamûsu terâcim li-eşheri’r-ricâl ve’n-nisâ min’el-‘Arab ve’l-musta’rabîn ve’l-mustaşrikîn* (Beyrût: Dâru’l-‘İlmi’l-Melâyin, 2002), 1/316.

⁷⁸ eş-Şevkânî, *el-Bedru’l-ğali*, 2: 133.

⁷⁹ Muhammed b. Muhammed Yahya b. Abdullah Hasenî Yemenî eş-Şan’ânî Muhammed Zebâre, *el-Mulhâku’l-bedru’l-ğali ‘bi-mehasin min-ba’di’l-ğarnî’s-sabi’* (Kahire: Dâru’l-Kitâbu’l-İslâmiyye, ts.), 2/60; ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, 1/316.

⁸⁰ Muhammed Zebâre, *Nubelâu’l-Yemen*, 3/1469.

⁸¹ eş-Şevkânî, *el-Bedru’l-ğali*, 1: 396; Muhammed Zebâre, *Nubelâu’l-Yemen*, 3: 1518-1519.

⁸² eş-Şevkânî, *el-Bedru’l-ğali*, 2: 133.

⁸³ Muhammed Muhammed Zebâre, *Nubelâu’l-Yemen*, 3/1467.

⁸⁴ eş-Şevkânî, *el-Bedru’l-ğali*, 2: 133; Muhammed Zebâre, *Nubelâu’l-Yemen*, 3: 1466-1467; Kehhâle, *Mu’cemu’l-muellifîn*, 9: 56.

⁸⁵ el-Mağhafî, *Mu’cemu’l-buldân*, 2: 1329.

⁸⁶ eş-Şan’ânî, *Dîvân*, 193; eş-Şevkânî, *el-Bedru’l-ğali*, 2: 133; Muhammed Zebâre, *Nubelâu’l-Yemen*, 3: 1466-1467; ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, 6: 36; Kehhâle, *Mu’cemu’l-muellifîn*, 9: 56.

1.4. Hac Ziyaretleri ve İlmî Seyahatleri

Kaynaklarda, el-Emîr eş-Şan'ânî'nin dört defa hac ziyaretinde bulunduğu belirtilmektedir. İlk hac ziyaretini gerçekleştirmek için 1122/1710 veya 1124/1712 yılında Medine⁸⁷ ve Mekke'ye gittiği, orada bulunan dönemin ileri gelen âlimlerinden dersler aldığı,⁸⁸ Mescidi Nebevî'nin hatibi Hatîb b. Ebî Ğays'tan Saĥîĥayn'in ilk bölümlerini okuduğu ve ondan genel bir icâzet aldığı nakledilmektedir. Aynı seyahat esnasında o dönemin âlimlerinden İbrahim b. Hasan el-Kürdî'den de ders aldığı ifade edilmektedir.⁸⁹

eş-Şan'ânî, 1132/1720 yılında ikinci hac ziyaretini yapmış, Medine seyahati esnasında Hindistanlı muhaddis Muhammed b. Abdilhâdî es-Sindî et-Tettevî (ö. 1138/1726) ile bir araya gelmiş, aralarında ilmî münazara ve yazışmalar gerçekleşmiştir.⁹⁰ eş-Şan'ânî, 1133/1721 senesinde Şan'â'ya döndükten sonra telif, tedris, irşâd ve sünneti nebevîye ile ilgilenmeye ağırlık vermiştir.⁹¹

eş-Şan'ânî, üçüncü hac ziyaretini 1134/1722 yılında yapmıştır. Hicaz'da İbn Daĥîkul'id'in (ö. 702/1302) *Umdetu'l-aĥkâm*'ın şerhini (*İĥkâmu'l-aĥkâm*) Muhammed b. Ahmed el-Esedî'den ders olarak okumuştur. Sâlim b. Abdillâh b. Sâlim el-Basrî'den (ö. 1134/1722) *Saĥîĥ-i Muslim*, *İĥyâu 'ulûmi'd-dîn* ve İmam Ahmed b. Ğanbel'in (ö. 241/855) *Musned*'ini ders olarak okumuştur.⁹²

Dördüncü ve son hac ziyaretini 1139/1727 yılında Mekke'ye gelerek gerçekleştiren eş-Şan'ânî, orada bulunan dönemin önemli âlimleriyle ilmî müzakerelerde bulunmuş ve hac ziyaretinden sonra da bir müddet Tâif'te ikamet etmiştir.⁹³

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşıldığı üzere eş-Şan'ânî'nin gerçekleştirdiği bu hac ziyaretleri aslında birer ilmî seyahat vasfına da sahiptir. Gerek

⁸⁷ Muhammed Zebâre, *Nubelâu'l-Yemen*, 3: 1468.

⁸⁸ eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tâli*, 2: 133; Keĥĥâle, *Mu'cemu'l-muellifîn*, 9: 56;.

⁸⁹ Muhammed Zebâre, *Nubelâu'l-Yemen*, 3: 1468.

⁹⁰ Muhammed Zebâre, *Nubelâu'l-Yemen*, 3: 1468; Muhammed Şabbâĥ el-Manşûr, *Mecmû' fîhi fetâva ve resâil -Muĥaĥîĥ muĥaddime- li Âllâme Muhammed b. İsmail el-Emîr eş-Şan'ânî*, 1. Bs (Lubnân: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2006), 11.

⁹¹ Muhammed Zebâre, *Nubelâu'l-Yemen*, 3: 1468.

⁹² Muhammed Zebâre, *Nubelâu'l-Yemen*, 3: 1468-1469; el-Manşûr, *Mecmû' -Muĥaĥîĥ muĥaddime*, 12.

⁹³ Muhammed Zebâre, *Nubelâu'l-Yemen*, 3: 1469; el-Manşûr, *Mecmû' -Muĥaĥîĥ muĥaddime*, 12.

Mekke ve Medine'deki âlimlerle gerekse hac ziyareti için gelen âlimlerle bir araya gelmesi ve farklı ilim dallarında ilmî müzakerelerde bulunması onun ilmî hayatına önemli katkılar sağlamıştır.

1.5. Ahlakı

eş-Şan'ânî, sâlih, zâhid ve ihlâs sahibi bir şahsiyet olarak bilinir. Yaşantısı, onun bütün gayesinin ve çabasının Allah'ın rızasını kazanmak olduğunu göstermektedir. Nitekim dönemin idarecisi Kasım b. Huseyn tarafından kendisine önce kadılık makamı sonra da vezirlik teklif edilmiş ancak o, tedris, te'lif ve zühdü teklif edilen dünyalık makamlara tercih etmiştir.⁹⁴

Aşağıdaki beyitleri bu bağlamda değerlendirmek mümkündür: (el-Kâmil)⁹⁵

وَعَفَفْتُ عَنْ أَمْوَالِهِمْ لَا قُطْعَةً أُقْطِعْتُ أَوْ مَكْسٍ مِنَ الْأَسْوَاقِ
أَوْ كَيْلَةً مِنْ أَيِّْ مِخْرَانٍ فَلَا أَشْكُو مِنْ الْخَزَائِنِ وَالسَّوَاقِ
عَرَضُوا عَلَيَّ وَزَارَةً وَوَلَايَةً فَوْقَانِي الرَّحْمَنُ أَفْضَلُ وَاقِ
جَعَلَ الْوِزَارَةَ وَالْوَلَايَةَ لَدَّتِّي فِي الْعِلْمِ رَبِّي صَادِقَ الْمِيثَاقِ

Mallarına tenezzül etmedim. Ne bir hissem oldu ne de çarşı-pazardan bir vergi topladım.

Ne de depolanan mallardan bir ölçek olsun aldım. Ben hazinedardan ve pazar görevlisinden şikayetçi değilim.

Bana vezirlik ve valilik makamları teklif ettiler. Koruyanların en faziletlisi olan Rahman beni korudu.

Va'dinde sadık olan Rabbim, vezirlik ve valilik makamlarının zevkini bana ilimde nasip etti.

⁹⁴ Muhammed Zebâre, *Nubelâu 'l-Yemen*, 3: 1469.

⁹⁵ eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 299.

eş-Şan'ânî, yukarıdaki beyitlerden de anlaşıldığı üzere resmî makam ve mevkilerden uzak durmaya çalışmış ve etrafındaki aile fertlerine, dostlarına ve talebelerine de uzak durmaları hususunda tembihlerde bulunmuştur.

eş-Şan'ânî, makam ve konum fark etmeksizin haksızlık ve adaletsizliğin karşısında durmaya çalışmış, nasihat ve ikazlarıyla da haksızlık yapanların haksızlıklarına engel olmaya çalışmıştır.

Şair, 1182/1768 yılında -oğlu İbrahim aracılığıyla⁹⁶- işledikleri zulme son vermeleri için dönemin Mekke eşrafına ve idarecilerine gönderdiği aşağıdaki nasihat ve ikaz şiiriyle bahse konu tavrını adeta kanıtlamaktadır. Üstelik bu şiir, var olan örneklerden sadece bir tanesidir: (el-Vâfir)⁹⁷

إِلَى الْأَشْرَافِ أَعْيَانِ الْأَنْامِ وَأَهْلِ الْبَيْتِ وَالْبَلَدِ الْحَرَامِ
أَتَانَا عَنْكُمْ خَبْرٌ غَرِيبٌ تَوَاتَرَ مِنْ يَمَانِيٍّ وَشَامِيٍّ
بِأَنَّ عَبِيدَكُمْ أَضْحَوْا لُصُوصًا يَخِيفُونَ الْحَجِيجَ بِكُلِّ عَامٍ
فَقُلْ لِمُسَاعِدِ الْمَلِكِ الْمَفْدَى لِمَاذَا لَا تَذُبُّ عَنِ الْأَنْامِ
أَيَّامُنْ مَنْ يَحُجُّ بِكُلِّ فَحْجٍ وَيَلْقَى الْخَوْفَ فِي الْبَلَدِ الْحَرَامِ
فَمَا الْبَلَدُ الْأَمِينُ مَحَلُّ عَاصٍ وَلَيْسَ بِهَا لِعَاصٍ مِنْ مَقَامِ
وَكَيْفَ وَمَنْ يُرِدُ فِيهِ بِظُلْمٍ يُذَاقُ مِنَ الْعَذَابِ عَلَى الدَّوَامِ

İnsanların ileri gelenlerine, eşrafa, ehl-i beyte ve Beledü'l-Harâm'a (Mekke'ye)

Yemen ve Şam halkından tevatür yoluyla sizin hakkınızda tuhaf bir haber geldi bize.

Sizin köleleriniz hırsız olmuş, her yıl hacıları korkutuyorlarmış.

Canlar feda olan kralın yardımcısına söyle! İnsanları bu zulme karşı niye savunmuyorsun?

⁹⁶ eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 399.

⁹⁷ eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 399-401.

Hacca gelen kimse dünyanın her yerinde güvende iken, Belde-i Harâm'da korkuyla mı karşılaşacak?

Güvenli şehir (Mekke) hiçbir âsinin yeri değildir ve orada hiçbir âsî ikamet edemez.

Böyle bir şey nasıl olabilir? Hâlbuki "Kim orada zulme yeltenirse ona sürekli bir azap tattırılacak" [vaadi vardır].

Gerek kaynaklardan ve gerekse eş-Şan'ânî'nin şiirlerinden edinilen bilgiler bize gösteriyor ki o, bazı âlimler gibi inzivaya çekilmemiş, bilakis yaşadığı zamanın siyasî ve sosyal olaylarını yakından takip etmiş ve olumsuz olduğuna inandığı hadiseler konusunda yöneticilere uyarılarda bulunmuştur.

1.6. Vefatı

el-Emîr eş-Şan'ânî, 3 Şaban 1182 / 13 Aralık 1768'de Salı günü 83 yaşında Şan'â'da vefat etmiştir.⁹⁸

eş-Şan'ânî, hocası Zeyd b. Muhammed b. Hasan'ın da önceden defnedilmiş olduğu, Şan'â'nın yukarı kesiminde bulunan İmam Şerefuddîn Medresesi'ne ait caminin minaresinin batı tarafına defnedilmiştir.⁹⁹

2. İlmî ve Edebî Kişiliği

Dönemin en önemli âlimlerinden kabul edilen el-Emîr eş-Şan'ânî, hafızlık eğitimine Kuhlân'da başlamış, ailesi ile birlikte Şan'â'ya taşındıktan sonra hafızlığını tamamlamıştır.¹⁰⁰

⁹⁸ eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tali'*, 2: 139; Ebu't-Ṭayyib Muhammed el-Kannevcî Şiddik Hasan el-Kannevcî, *Ebcedu'l-ülûm*, thk. Abdulcabbâr Zakâr (Dımaşk: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1978), 3: 191; Muhammed Zebâre, *Nubelâu'l-Yemen*, 3: 1485; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 6: 38; Kettânî, *Fihrisu'l-fehâris*, 1: 514; Keḥhâle, *Mu'cemu'l-muelliḥîn*, 9: 56; Eryarsoy Aydın, *Selâmet Yolları*, 47.

⁹⁹ Muhammed Zebâre, *Nubelâu'l-Yemen*, 3: 1485.

¹⁰⁰ Muhammed Zebâre, *Nubelâu'l-Yemen*, 3: 1467.

eş-Şan‘ânî, zahit, faziletli¹⁰¹ ve hafız¹⁰² olmasının yanı sıra kelâmcı, muhaddîs, usûlcü,¹⁰³ müçtehit ve fakîh¹⁰⁴ diye de bilinir. Ayrıca dönemin önemli şairlerinden biridir.¹⁰⁵

el-Emîr eş-Şan‘ânî’nin biyografisini yazan kaynaklara bakıldığında onun küçük yaşlardan itibaren ilim tahsiline başladığı, hayatını İslâm’a ve ümmete hizmet yoluna adanmış, hak savunusunda kınayanların kınamasından çekinmediği, devrinin müçtehidini olarak kabul edildiği görülmektedir. eş-Şan‘ânî, tüm bu mücadelesiyle beraber hadîs, tefsîr, fıkıh, kelâm ve usul gibi farklı İslâmî ilim dallarında birçok eser de kaleme almış olup hem bizzat sahada irşad faaliyetini yürütmüş hem de kıymetli eserler yazmıştır.¹⁰⁶

eş-Şan‘ânî’nin İslâmî ilimlerdeki yetkinliğinin yanı sıra yaşadığı toplumun dinî ve dünyevî konularına temas eden berrak, tatlı, akıcı ve edebî gücü yüksek şiirleri de mevcuttur. Diğer bir ifadeyle o, şiirlerini sırf şair olduğu için veya manzume yazmak amacıyla yazmamıştır. Şairin şiirleri, sorulan soruya cevap verme, ilmi bir meseleyi açıklama, vaaz ve nasihatte bulunma, hanîf İslâm dinine muhalif olan hususları tenkit etme, idarecilerin halka karşı işlediği zulmü eleştirme ve ilmî icâzet verme gibi çeşitli konuları ihtiva eden zengin bir içeriğe sahiptir.

el-Emîr eş-Şan‘ânî kendi şiiriyle övünerek şu ifadelerle yer vermektedir:
(Meczûu’l-Kâmil)¹⁰⁷

نَظْمٌ أَرْقُ مِنْ الشَّرَابِ وَأَلْدُ مِنْ زَمَنِ التَّصَابِي
قَدْ كَادَ مِنْ لُطْفِ الْمَعَا نِي أَنْ يَسِيلَ مِنَ الْكِتَابِ
كَالْخَمْرِ إِلَّا أَنَّهُ جِلُّ أَرَاهُ بِلَا ارْتِيَابِ

¹⁰¹ el-Ğannevcî, *Ebcedu’l-‘ulûm*, 3/191.

¹⁰² Kettânî, *Fihrisu’l-fehâris*, 1/513.

¹⁰³ el-Ğannevcî, *Ebcedu’l-‘ulûm*, 3/191; Ömer Rıdâ Keħhâle, *Mu‘cemu’l-muellifîn teracimu muşannifi’l-kutubi’l-‘arabiyye* (Beyrût: Mektebetu’l-Musennâ, 1957), 4/56.

¹⁰⁴ Keħhâle, *Mu‘cemu’l-muellifîn*, 4: 56.

¹⁰⁵ el-Ğannevcî, *Ebcedu’l-‘ulûm*, 3/191; Eryarsoy Aydın, *Selâmet Yolları*, 55.

¹⁰⁶ eş-Şevkânî, *el-Bedru’t-tali’*, 2: 133; Kettânî, *Fihrisu’l-fehâris*, 1: 513; Keħhâle, *Mu‘cemu’l-muellifîn*, 9: 56; Yahya Abdurrahman Ali el-Emîr, *el-Emîr eş-Şan‘ânî Dîvân -Muħaķik mukaddime-*, 3. Bs (Şan‘â: Mektebetu’l-İrşâd, 2009), 5.

¹⁰⁷ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 98.

لَا بَلَّ هُوَ السِّحْرُ الْحَلَالُ أَتَى بِأَنْوَاعِ الْعُجَابِ
لَا بَلَّ هُوَ الدُّرُّ النَّفِيُّ سُنُّ أَتَى مِنَ الْبَحْرِ الْعُجَابِ
بَحْرُ التَّحَافَةِ وَاللَّطَا فَتَةِ وَالْبَلَاغَةِ فِي الْخِطَابِ

Şaraptan daha narin ve çocukluk çağından daha tatlı bir nazım,

Anlamaların zarafetinden dolayı neredeyse kitaptan taşacak.

Şarap gibidir. Ancak o helaldir. Bunu kuşkusuz görüyorum.

Hayır! Bilakis o çeşitli harikalar meydana getiren helal bir sihirdir.

Hayır! Bilakis dalgalı denizden gelen değerli bir incidir o.

Hitabette, mücevher, nezaket ve belâgat deryasıdır.

İbrahim b. Abdullah b. İsmail el-Ḥusî (ö. 1223/1808) *Nefehâtü'l-'anber fî terâcimi 'ayâni'l-karni's-sânî 'aşer* adlı eserinde el-Emîr eş-Şan'ânî'yi şöyle tanıtmaktadır: “O, imam, allâme, müçtehit, mutkin, İslâmî ilimlerde otorite, muhaddis, hâfiz, zâbit, hâtemu'l-muhakkikîn, büyük âlimlerin sultanı, hocaların hocası, meşhur birçok eserin müellifi, âlimlerin efendisi, âmillerin uyduğu kişi, övünenlerin övünç kaynağı, aydınlık dolunay, el-Emîr'dir.”¹⁰⁸

Öğrencisi Muhammed b. İshak b. Mehdî hocasını şöyle methetmektedir: (el-Kâmil)¹⁰⁹

لِلَّهِ دَرْكٌ يَا ابْنَ إِسْمَاعِيلَا لَمْ تَتْرُكَنَّ فَتَى سِوَاكَ نَبِيَلَا
حُزَّتِ الْفَخَارَ قَلِيلُهُ وَكَثِيرُهُ هَلَّا تَرَكْتَ مِنَ الْفَخَارِ قَلِيلَا
وَسَلَكْتَ نَهْجَ الْحَقِّ وَحَدَكَ جَاعِلَا نُورَ الْبَصِيرَةِ لَا سِوَاهُ دَلِيلَا
وَصَرَفْتَ عُمْرَكَ فِي الْعِبَادَةِ وَالْإِفَا دَةَ وَالْإِجَادَةَ بُكْرَةً وَأَصِيلَا
كَمْ مُشْكِلٍ أَوْضَحْتَهُ كَمْ غَامِضٍ لَوْلَاكَ لَمْ يَجِدُوا إِلَيْهِ سَبِيلَا

¹⁰⁸ Muhammed Zebâre, *Nubelâu'l-Yemen*, 3: 1471; İbrahim b. Abdullah b. İsmail el-Ḥusî, *Nefehâtü'l-'anber fî terâcimi 'ayâni'l-karni's-sânî 'aşer*, thk. Abdulah b. Abdullah b. Ahmed el-Ḥusî (www.alzaidia.com, t.y.), 1182; Eryarsoy Aydın, *Selâmet Yolları*, 58.

¹⁰⁹ eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 318.

Allah hayrını versin ey İsmail oğlu! Kendinden başka asilzade kimse bırakmadın.

Övgünün azına da çoğuna da sahip oldun. Birazını geride bıraksaydın ya.

Yalnızca basiret nurunu rehber edinerek tek başına hak menhecini takip ettin.

Sabah-akşam ömrünü ibadetle, anlatmakla ve iyilikle tükettin.

Nice meseleyi açıklığa kavuşturdu. Sen olmasaydın birçok muğlak meselenin çözümüne ulaşılmazdı.

Âlim, şair ve aynı zamanda ilk hocası olarak da kabul edilen babası İsmail b. Şalâh onun ilmî konumu hakkında şöyle bir şiir kaleme almıştır: (Meczû'r-Recez)¹¹⁰

وَإِنْ ذُكِرَتِ الْعِلْمُ فَهَ وَ الْفَارِسُ الْمَجْرَبُ
جَلَا عَلَى أَقْرَانِهِ إِذْ سَابَقُوهُ وَ كَبُوا
أَعْجَبَهُمْ أَنْ يَلْحَقُوا بِمَجْدِهِ فَأَضْرَبُوا
مَا زَالَ فِي كَسْبِ الْعُلُوِّ مِ مِنْ صِبَاهِ يَدَأَبُ
حَتَّى ارْتَقَى مَرْتَبَةً تَنْحَطُّ عَنْهَا الرُّتَبُ
بِفِطْنَةٍ تَبْدُو فَمَا عَنْهَا الصَّوَابُ يُحْجَبُ
يَمْشِي مَعَ الْحَقِّ فَمَا يَقْتَادُهُ التَّعَصُّبُ

İlim söz konusu olduğunda o, mahir ve deneyimli bir süvaridir.

Akranlarını geride bırakmıştır. Nitekim onlar, onunla yarışıp ağır kaldılar.

Onun ününe hayran olup buna ulaşmaya çalıştılar. Fakat yerlerinde saydılar.

O, çocukluğundan beri durmaksızın azimle ilim tahsil etmeyi huy edindi.

Tüm rütbelerin üzerinde bir mertebeye yükselene değin.

Kıvrak zekâsıyla öne çıkıyor. Hiçbir doğru ona gizli kalmıyor.

¹¹⁰ Ali el-Emîr, Dîvân -Muḥakik muḥaddime-, 33.

Hakla birlikte yürüyor. Bağnazlık onu sürüklemiyor (doğrudan ayırmıyor).

Kaynaklarda eş-Şan‘ânî’yle ilgili olarak ayrıca şu ifadelere de yer verilmektedir: “Büyük imam, mutlak müçtehit, çağdaşlarına üstünlük sağlayan ve Şan‘â’da ilmin otoritesi kabul edilen.”¹¹¹ Ayrıca o, delillerle amel ederdi. Delili olmayan fikhî konularda başkasını taklit etmez onlardan uzak dururdu. Kendisini mutlak müçtehid olarak lanse ederdi.¹¹²

2.1. Hocaları

el-Emîr eş-Şan‘ânî, tahsil hayatı boyunca pek çok âlimle karşılaşmış, onlarla ilmî müzakerelerde bulunmuş ve farklı ilim dallarında onlardan dersler almıştır. eş-Şan‘ânî, bir kasidesinde, hocalarından bazılarının isimlerini zikrederek onları yıldızlara benzetmek suretiyle dünya ehli için eşsiz imamlar olarak nitelendirmektedir: (et-Tavîl)¹¹³

وَأَمَّا شَيْوَحِي فِي الْعُلُومِ فَإِنَّهُمْ
أَعَدُّ مِنْهُمْ لَا أَعُدُّ جَمِيعَهُمْ
فَمِنْهُمْ أَبِي شَمْسِ الرَّهَادَةِ وَالتَّقَى
وَزَيْدُ إِمَامِ الْعِلْمِ نَجْلُ مُحَمَّدٍ
قَرَأْتُ عَلَيْهِ فِي الْعُلُومِ وَلَمْ أَرَلْ
وَمِنْهُمْ صَلاَحُ بْنُ الْحُسَيْنِ وَحَبَّنَا
وَشَيْخِي فِي نَحْوِ وَفِقِهِ وَمَنْطِقِي
وَفِي طَيْبَةِ الْفَيْحَا شَيْوَحِي وَمَكَّةِ
أَيُّمَةُ أَهْلِ الْأَرْضِ فِي كُلِّ مَشْهَدٍ
وَمَنْ رَامَ عَدَّ الشُّهْبِ لَمْ تَعَدِّدِ
وَبَحْرُ عُلُومِ الْأَلِّ أَبْنَاءِ أَحْمَدِ
أَبُوهُ حَفِيدُ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدِ
أَرْوَحُ إِلَيْهِ كُلَّ يَوْمٍ وَأَعْتَدِي
إِمَامَ بِأَثْوَابِ الرَّهَادَةِ مُرْتَدِي
قَرِيبِكُمْ الْقَاضِي عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدِ
شَيْوَحُ عُلُومِي فِي الْحَدِيثِ الْمُحَمَّدِي

İlimdeki hocalarıma gelince onlar her alanda dünya ehlinin imamlarıdır.

Onlardan bir kısmını sayacağım, hepsini değil. Kim ki yıldızları saymayı kalkarsa sayamaz.

¹¹¹ eş-Şevkânî, *el-Bedru 't-tali*, 2: 133; Muhammed Zebâre, *Nubelâu 'l-Yemen*, 3: 1466.

¹¹² eş-Şevkânî, *el-Bedru 't-tali*, 2: 133; Kettânî, *Fihrisu 'l-fehâris*, 1: 514;.

¹¹³ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 191-192.

Zahit, takvalı ve Ahmed'in (s.a.v.) ehl-i beyt ve evladının bilgi denizi Ebu Şems onlardandır.

Ve ilim imamı, Muhammed'in oğlu, babası Kasım b. Muhammed'in torunu Zeyd.

İlimler okudum ondan. Ve hala sabah akşam ona gidip geliyorum.

Salah b. Huseyn onlardandır ne mutlu! Takva elbisesine bürünmüş bir imamdır.

Mantık, fıkıh ve nahivdeki ise hocam yakınınız kadı Ali b. Muhammed.

Medine'de Muhammed'in (s.a.v.) hadîs ilmini [aldığım] hocalarım vardır. Mekke'de hocalarım vardır.

eş-Şan'ânî'nin ilmî kişiliğinin olgunlaşmasında ders aldığı hocalarının katkısı yadsınamaz. Onun meşhur hocalarını doğum tarihlerine göre şöyle sıralamak mümkündür:

İsmail b. Şalâh Ebû Muhammed el-Emîr el-Hasanî:

eş-Şan'ânî'nin babası olup ilk hocasıdır. 1072/1661 yılında Kuhlân'da doğmuş,¹¹⁴ 1107/1696¹¹⁵-1108/1697'de ailesi ile beraber Şan'â'ya taşınmıştır. İlim ehli tarafından âlim, arif, zâhid, fakih ve şair olarak nitelendirilmiştir. İsmail b. Şalâh el-Emîr 1146/1734 yılında Şan'â'da vefat etmiştir.¹¹⁶

Abdullah b. Ali el-Vezîr el-Hasanî eş-Şan'ânî:

1074/1663'te Şan'â'da dünyaya gelen Abdullah b. Ali, âlim ve şair olarak bilinirdi.¹¹⁷ Dönemin önemli âlimlerinden ders almış, edebiyat ve tefsîr'de ihtisas sahibi olmuştur.¹¹⁸ Çeşitli ilim dallarında pek çok eseri bulunmaktadır. Ayrıca

¹¹⁴ Muhammed Zebâre, *el-Mulhaku'l-bedru't-tali'*, 2: 60; ez-Zirikî, *el-A'lâm*, 1: 316.

¹¹⁵ eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tali'*, 2: 133.

¹¹⁶ Muhammed Zebâre, *el-Mulhaku'l-bedru't-tali'*, 2: 60; ez-Zirikî, *el-A'lâm*, 1: 316.

¹¹⁷ eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tali'*, 1: 388; Muhammed Zebâre, *Nubelâu'l-Yemen*, 3: 1468; Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ed-Dımaşkî ez-Zirikî, *el-A'lâm: kamûsu terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ min'el-'Arab ve'l-musta'rabîn ve'l-mustaşrikîn*, 15. Bs (Beyrût: Dâru'l-İlmi'l-Melâyin, 2002), 4: 107.

¹¹⁸ eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tali'*, 1: 388; ez-Zirikî, *el-A'lâm*, 4: 107.

şiiirlerinin bir araya toplandığı bir divanı da mevcuttur. Abdullah b. Ali, 1147/1735 yılında Şan‘â’da vefat etmiştir.¹¹⁹

Zeyd b. Muhammed b. Hasan:

1075/1665 yılında dünyaya gelmiştir. Şan‘â’da hocaların hocası olarak kabul edilmiştir.¹²⁰ Ali b. Yahya el-Barfî, Hasan b. Muhammed el-Mağribî ve Hasan b. Huseyn b. Kasım gibi dönemin ileri gelen âlimlerinden dersler almıştır. Hâşim b. Yahya eş-Şâmî, (ö. 1158/1745) Ahmed b. Abdurrahman eş-Şâmî ve el-Emîr eş-Şan‘ânî gibi önemli âlimlere hocalık yapmıştır.¹²¹

Bütün İslâmî ilimlere dair hakimiyetinin yanı sıra özellikle beyân ve me‘ânî ilimlerinde diğer âlimlerden temayüz etmiş ve belâgat alanında *el-Mecâz ilâ haķîkati’l-icâz* adlı eseri kaleme almıştır. 1123/1712 senesinde vefat etmiş ve Şan‘â’da İmam Şerefuddîn Medresesinin yanına defnedilmiştir.¹²²

Hâşim b. Yahya b. Ahmed eş-Şâmî:

Yemen’in meşhur âlim ve ediplerinden olan Seyid Haşim b. Yahya b. Ahmed eş-Şâmî eş-Şan‘ânî 1087/1676 yılında dünyaya gelmiştir. Üstün ve akılcı şiirleri olan eş-Şâmî, Zeydî mezhebinin seçkin fakihlerinden kabul edilmiştir. Devrin büyük âlimlerinden ders almıştır. Muhammed b. İshak (ö. 1167/1754) ve Ahmed Kâtın (ö. 1199/1785) gibi âlimlere hocalık yapmış ve 1158/1745’te 54 yaşında Şan‘â’da vefat etmiştir.¹²³

Abdulhalik b. Zeyn el-Mezcâcî ez-Zebîdî:

1116/1704 yılında Zebîd’de dünyaya gelen el-Mezcâcî fıkıh ilimlerini babasından almıştır. Hac ziyaretleri esnasında Haremeyn âlimlerinden Şahîh-i Buĥârî,

¹¹⁹ eş-Şevkânî, *el-Bedru’l-ṭali*, 1: 388-390; ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, 4: 107.

¹²⁰ eş-Şan‘ânî, *Divân*, 191; eş-Şevkânî, *el-Bedru’l-ṭali*, 1: 253; Muhammed Zebâre, *Nubelâu’l-Yemen*, 3: 1667.

¹²¹ eş-Şevkânî, *el-Bedru’l-ṭali*, 1: 253.

¹²² eş-Şevkânî, *el-Bedru’l-ṭali*, 1: 253-255; ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, 3: 61.

¹²³ eş-Şevkânî, *el-Bedru’l-ṭali*, 2: 321-324; Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ed-Dımaşkî ez-Ziriklî, *el- ‘A’lâm : ḳamûsu terâcim li-eşheri’r-ricâl ve’n-nisâ min ‘el-‘Arab ve’l-musta‘rabîn ve’l-mustaşrikîn*, 15. Bs (Beyrût: Dâru’l-‘İlmi’l-Melâyin, 2002), 8: 67.

Şahîh-i Muslim ve Sunen-i Ebî Dâvûd derslerini okumuştur. 1152/1740 yılında henüz genç sayılabilecek bir yaşta iken (36) Şan‘â’da vefat etmiştir.¹²⁴

Şalâh b. Hüseyin b. Yahya b. Ali el-Ahfeş eş-Şan‘ânî:

Şan‘â’lı olan Şalâh b. Hüseyin halk arasında zühdü ve iffetiyle bilinir,¹²⁵ dönemin önemli âlimlerinden dersler almıştır. Sarf, nahiv, usûlu’l-fıkıh, beyân ve me‘ânî ilimlerinde uzmanlaşmıştır. Arapça ilimlerindeki derin bilgisinden dolayı el-Ahfeş lakabını almıştır.¹²⁶

Doğruları söylemekten kaçınmaz ve eleştirilmekten çekinmezdi. Hiç kimseden bir şey kabul etmezdi. Kendi el emeğiyle yaptığı kavukları satarak geçimini sağlardı. Şan‘â’da herkes onun zahitliğini örnek gösterirdi. İlim talebeleri ondan ders almak için birbirleriyle yarış içine girerlerdi. 70 yaşlarında 1142/1729 yılında Şan‘â’da vefat etmiştir.¹²⁷

Ali b. Muhammed el-‘Ansî eş-Şan‘ânî:

Şan‘â’da doğmuş olan el-Ansî, edib ve şair olarak ün kazanmıştır. Kendi döneminin önemli âlimlerinden dersler almıştır.¹²⁸ el-Emîr eş-Şan‘ânî, ondan nahiv ve mantık ilimlerini okumuştur. Ölümünden sonra Abdulkadir b. Ahmed el-Kevkebânî (ö. 1207/1792) onun şiirlerini divan olarak bir araya toplamıştır. Muhammed Ansî, 1139/1727’de vefat etmiştir.¹²⁹

2.2. Öğrencileri

eş-Şan‘ânî’nin yetiştirdiği talebeler arasında yer alan oğullarıyla birlikte meşhur öğrencilerini doğum sırasına göre şöyle sıralamak mümkündür:

¹²⁴ Muhammed Zebâre, *Nubelâu’l-Yemen*, 3: 1468; ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, 3: 291.

¹²⁵ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 191; eş-Şevkânî, *el-Bedru’l-‘tali’*, 1: 296; Muhammed Zebâre, *Nubelâu’l-Yemen*, 3: 1467; ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, 3: 207.

¹²⁶ eş-Şevkânî, *el-Bedru’l-‘tali’*, 1: 296; ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, 3: 207; Ömer Rıdâ Kehhâle, *Mu‘cemu’l-muellifîn teracimu muşannifi’l-kutubi’l-‘arabiyye* (Beyrût: Mektebetu’l-Musennâ, 1957), 5: 21;.

¹²⁷ eş-Şevkânî, *el-Bedru’l-‘tali’*, 1: 296-297; ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, 3: 207. (Ölüm tarihi ez-Ziriklî, *el-A’lâm*’da 100 yıl yanlış yazılmıştır.)

¹²⁸ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 191; eş-Şevkânî, *el-Bedru’l-‘tali’*, 1: 475; Muhammed Zebâre, *Nubelâu’l-Yemen*, 3: 1467; ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, 5: 15; Ömer Rıdâ Kehhâle, *Mu‘cemu’l-muellifîn teracimu muşannifi’l-kutubi’l-‘arabiyye* (Beyrût: Mektebetu’l-Musennâ, 1957), 7: 181.

¹²⁹ eş-Şevkânî, *el-Bedru’l-‘tali’*, 1: 475; ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, 5: 15; Kehhâle, *Mu‘cemu’l-muellifîn*, 7: 181.

Muhammed b. İshak b. el-Mehdî:

Zeydiyye mezhebinin imamlarından kabul edilen Muhammed b. İshak 1090/1680 senesinde doğmuştur.¹³⁰ eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tali'* adlı eserinde eş-Şan'ânî'nin ilmî hayatından bahsederken Muhammed b. İshak'ı öğrencileri arasında zikretmiş,¹³¹ ancak onun hayatını verirken eş-Şan'ânî'yi hocaları arasında saymamıştır.¹³²

Dönemin önde gelen hocalarından ders almış ve birçok ilimde ihtisas sahibi olmuştur.¹³³ Siyasî sebeplerden dolayı el-Mutevekkil Kasım b. Huseyn zamanında hapse atılmıştır. el-Mutevekkil'in ölümüyle birlikte başa gelen el-Manşûr-Billâh'a biat ederek Şan'â'ya yerleşip sadece ilimle meşgul olmaya başlamıştır.¹³⁴ Aynı zamanda şair olan Muhammed b. İshak'ın, oğlu İbrahim tarafından alfabetik sıraya göre bir araya getirilen bir dîvânı mevcuttur.¹³⁵ 1167/1754'te vefat etmiştir.¹³⁶

Hasan b. İshak b. el-Mehdî:

İlmi ve faziletiyle tanınan, Zeydiyye mezhebinin önemli âlimlerinden olan Hasan b. İshak, 1093/1682'de Şan'â'da doğmuştur.¹³⁷ Başta el-Emîr eş-Şan'ânî olmak üzere dönemin önde gelen âlimlerinden ders almıştır. İdarecilik de yapan Hasan b. İshak siyasî nedenlerden dolayı iki defa hapse girmiştir. Eserlerinin çoğunu hapiste bulunduğu bu süre zarfında yazmıştır. Birçok eseri bulunan Hasan b. İshak aynı zamanda iyi bir şairdir. 1160/1747 yılında vefat etmiştir.¹³⁸

İsmail b. Muhammed b. İshak el-Mehdî:

Meşhur bir âlim, akıcı ve uyumlu şüirleri bulunan İsmail b. Muhammed 1110/1698'de Şan'â'da doğmuş ve burada yaşamıştır. el-Emîr eş-Şan'ânî ve kendi

¹³⁰ eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tali'*, 2: 127; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 6: 30.

¹³¹ eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tali'*, 2: 139.

¹³² eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tali'*, 2: 127.

¹³³ eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tali'*, 2: 127.

¹³⁴ eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tali'*, 2: 127-128; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 6: 30.

¹³⁵ eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tali'*, 2: 128; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 6: 30.

¹³⁶ eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tali'*, 2: 130; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 6: 30.

¹³⁷ eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tali'*, 1: 194; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 2: 184.

¹³⁸ eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tali'*, 1: 194; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 2: 184.

babasından dersler almış usûl ilimlerinde mahir olmuştur. 1164/1750 yılında vefat etmiştir.¹³⁹

Ahmed b. Muhammed b. Abdülhâdî b. Ahmed Kâtın:

1118/1706 yılında doğmuştur.¹⁴⁰ İlimle birlikte ticaretle de uğraşan Ahmed Kâtın,¹⁴¹ el-Emîr eş-Şan‘ânî başta olmak üzere dönemin önde gelen âlimlerinden dersler almıştır.¹⁴² Hiç kimseyi taklit etmemiş, kendisi içtihadta bulunmuş, verdiği fetvalar sebebiyle birçok sıkıntıyla karşılaşmış ve Mehdî Abbâs döneminde iki defa hapse atılmıştır.¹⁴³

Farklı zamanlarda birkaç kez kadılık görevi yapan Ahmed Kâtın,¹⁴⁴ İslâmî ilimlerde birçok eser te’lif etmiş ve 1199/1785 yılında vefat etmiştir.¹⁴⁵

Muhammed b. Sâlim el-Hasâî:

İlimle meşgul olan, salih ve faziletli birisi olarak nitelenen Muhammed b. Sâlim 1122/1710’da Şan‘â’ya gelmiştir. eş-Şan‘ânî’den nahiv kurallarından bahseden ve İbni Hişâm el-Ensârî’ye (ö. 761/1360) ait olan *Kâva‘du’l-i-râbı’l-kubrâ*’yı ders olarak okumuş ve ondan bu kitabı manzum hale getirmesini talep etmiştir. eş-Şan‘ânî de onun bu isteğini reddetmemiş ve söz konusu kitabı manzum hale getirmiştir.¹⁴⁶

Yemen’den ayrılan Muhammed b. Sâlim, hocası ile yazışmalara devam etmiştir. Bağdat’taki bazı âlimlerin bu manzumeye şerhler yazdıklarını eş-Şan‘ânî’ye haber etmiş ve bunları ona ulaştıracağına dair söz vermiştir. Ancak denizde boğularak vefat etmiştir.¹⁴⁷

¹³⁹ eş-Şevkânî, *el-Bedru’t-tali*, 1: 154-155.

¹⁴⁰ eş-Şevkânî, *el-Bedru’t-tali*, 1: 113; ez-Ziriklî, *el-A‘lâm*, 1: 244.

¹⁴¹ eş-Şevkânî, *el-Bedru’t-tali*, 1: 113.

¹⁴² Abdurrahman b. Süleyman el-Ehdel, *en-Nefsu’l-yemânî ve’r-rûhu’r-rûhânî fî icâzeti’l-kuğâti benî’s-şükânî*, thk. Abdullah Muhammed el-Habeşî (Suudi Arabistan: Dâru’s-Şamî’î, 2012), 203.

¹⁴³ eş-Şevkânî, *el-Bedru’t-tali*, 1: 113-114; ez-Ziriklî, *el-A‘lâm*, 1: 244; el-Ehdel, *en-Nefsu’l-yemânî*, 204.

¹⁴⁴ eş-Şevkânî, *el-Bedru’t-tali*, 1: 113-114; ez-Ziriklî, *el-A‘lâm*, 1: 244.

¹⁴⁵ eş-Şevkânî, *el-Bedru’t-tali*, 1: 113-114; el-Ehdel, *en-Nefsu’l-yemânî*, 204; ez-Ziriklî, *el-A‘lâm*, 1: 244.

¹⁴⁶ Muhammed Zebâre, *Nubelâu’l-Yemen*, 3: 1653.

¹⁴⁷ Muhammed Zebâre, *Nubelâu’l-Yemen*, 3: 1653.

Abdulkadir b. Ahmed b. Abdulkadir el-Kevkebânî:

1135/1723 yılında Şan‘â’da dünyaya gelmiştir.¹⁴⁸ el-Kevkebânî nisbesi ile bilinir.¹⁴⁹ Başta eş-Şan‘ânî olmak üzere Yemen’in farklı şehirlerinde ikamet eden devrinin meşhur âlimlerinden dersler almıştır. Daha sonra Mekke ve Medine başta olmak üzere farklı ülkelerde bulunmuş ve zamanın önemli âlimlerinden ders almak için defalarca ilmî seyahatlere çıkmıştır.¹⁵⁰

Yaptığı uzun ilmî yolculuklardan sonra Şan‘â’ya yerleşen ve orada ders vermeye başlayan Abdulkadir, hocası eş-Şan‘ânî vefat ettikten sonra Yemen’de dönemin en meşhur âlimi olarak kabul edilmiş¹⁵¹ ve 1207/1792’de Şan‘â’da vefat etmiştir.¹⁵² eş-Şevkânî, onun hakkında şunları aktarır: “Ondan genel icâzet aldım; farklı ilim dallarındaki ilmî derinliği başka hiç kimsede bulamadım. Ben çocuklarla birlikte okuldayken babama Yemen’deki en büyük âlimin kim olduğunu sordum babam da Abdulkadir b. Ahmed’dir şeklinde cevap verdi.”¹⁵³

Ahmed b. Salih b. Muhammed b. Ebî Ricâl:

Hocaların hocası olarak tanıtılan Ahmed b. Salih 1140/1727’de dünyaya gelmiştir. Şan‘â’da yaşamıştır. Dönemin ileri gelen ilim adamlarından ders almıştır. Nahiv, sarf, me‘ânî, beyân, usûl ve tefsîr ilimlerinde ihtisas sahibi olmuştur. Pek çok ilim talebesine hocalık yapmıştır.¹⁵⁴ Dönemin idarecisi Mehdî Abbâs ile yakın ilişki içinde olmasına rağmen ilmî faaliyetlerini ara vermeden sürdürmüş ve 1191/1777 yılında vefat etmiştir.¹⁵⁵

¹⁴⁸ eş-Şevkânî, *el-Bedru’t-tali*, 1: 360; Muhammed b. Muhammed Yahya b. Abdullah Hasenî Yemenî eş-Şan‘ânî Muhammed Zebâre, *Neylu’l-vaţar min terâcumî ricâlî’l-Yemen fî’l-ķarnî’s-sâlişe ‘aşar* (Şan‘â: Merkezu’d-Dirâsât ve’l-Ebhâsı’l-Yemeniyye, t.y.), 2: 45; ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, 4: 37.

¹⁴⁹ ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, 4: 37.

¹⁵⁰ eş-Şevkânî, *el-Bedru’t-tali*, 1: 360-361; Muhammed Zebâre, *Neylu’l-vaţar*, 2: 45-46; ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, 4: 37; el-Ehdel, *en-Nefsu’l-yemânî*, 185.

¹⁵¹ eş-Şevkânî, *el-Bedru’t-tali*, 1: 361-362; ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, 4: 37.

¹⁵² eş-Şevkânî, *el-Bedru’t-tali*, 1: 368; Muhammed Zebâre, *Neylu’l-vaţar*, 2: 51; ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, 4: 37.

¹⁵³ eş-Şevkânî, *el-Bedru’t-tali*, 1: 365-366.

¹⁵⁴ eş-Şevkânî, *el-Bedru’t-tali*, 1: 61.

¹⁵⁵ eş-Şevkânî, *el-Bedru’t-tali*, 1: 62.

Sa'îd b. Hasan b. Sa'îd b. Abdullah el-'Ansî ez Zîmârî:

Edip ve âlim olan Abdullah el-'Ansî 1150/1737 yılında dünyaya gelmiştir. Abdullah el-'Ansî, aralarında el-Emîr eş-Şan'ânî'nin de bulunduğu dönemin önemli âlimlerinden farklı ilim dallarında ders ve icâzetler almıştır.¹⁵⁶

İbrahim b. Muhammed b. İsmail b. Şalâh el-Emîr eş-Şan'ânî:¹⁵⁷

eş-Şan'ânî'nin en büyük oğludur. Dönemin önemli âlimlerinden kabul edilen İbrahim 1141/1729 yılında Şan'â'da dünyaya gelmiştir.¹⁵⁸ *Neylu'l-vaţar* müellifi Muhammed Zebâre onu dünya âlimi, hafızı ve hatibi olarak nitelendirmiş tefsîr, hadîs ve alet ilimlerini babasından aldığını belirtmiştir.¹⁵⁹

Babası dışında farklı âlimlerden de dersler okumuştur. Kaynaklar, onun çeşitli ilim dallarında bilgi sahibi olduğunu bilhassa tefsîr ve hadîs ilimleri alanlarında ön plana çıktığını, aynı zamanda edebî bakımdan kaliteli şiirlerinin de bulunduğunu bildirmiştir.¹⁶⁰ Ön plana çıkan eserleri olarak tefsîr alanında kaleme aldığı *Mefâtîhu'r-rıdvân fi tefsîri'l-Kur'an'i bil-Kur'an* ve babasının eserlerini, hocalarını ve talebelerini tanıttığı *el-Mecmû'* adlı eserlerini zikretmek mümkündür.¹⁶¹ Defalarca Mekke'yi ziyaret eden İbrahim 1213/1799 yılında yine Mekke'de vefat etmiştir.¹⁶²

Abdullah b. Muhammed b. İsmail b. Şalâh el-Emîr eş-Şan'ânî:

Kaynaklarda Yemen âlimi, büyük hafız ve müçtehit¹⁶³ olarak tanıtılan Abdullah 1160/1747 senesinde Şan'â'da doğmuştur.¹⁶⁴ eş-Şan'ânî'nin ortanca

¹⁵⁶ Muhammed b. Muhammed Yahya b. Abdullah Hasenî Yemenî eş-Şan'ânî Muhammed Zebâre, *Neylu'l-vaţar min terâcumî ricâli'l-Yemen fi'l-ğarnî's-sâlişe 'aşar* (Şan'â: Merkezu'd-Dirâsât ve'l-Ebhâsî'l-Yemeniyye, ts.), 1/5-6.

¹⁵⁷ Muhammed Zebâre, *Neylu'l-vaţar*, 1: 28; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 1: 69; Ömer Rıdâ Kehhâle, *Mu'cemu'l-muellifîn teracimu muşannifî'l-kutubi'l-'arabiyye* (Beyrût: Mektebetu'l-Musennâ, 1957), 1: 86.

¹⁵⁸ eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tali'*, 1: 423; Muhammed Zebâre, *Neylu'l-vaţar*, 1: 28; Kehhâle, *Mu'cemu'l-muellifîn*, 1: 86; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 1: 69.

¹⁵⁹ Muhammed Zebâre, *Neylu'l-vaţar*, 1: 28.

¹⁶⁰ eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tali'*, 1: 423; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 1: 70.

¹⁶¹ eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tali'*, 1: 423; Muhammed Zebâre, *Neylu'l-vaţar*, 1: 31; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 1: 69-70; Kehhâle, *Mu'cemu'l-muellifîn*, 1: 86.

¹⁶² eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tali'*, 1: 423; Muhammed Zebâre, *Nubelâu'l-Yemen*, 3: 1518; Muhammed Zebâre, *Neylu'l-vaţar*, 1: 34; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 1: 69-70;.

¹⁶³ Muhammed Zebâre, *Neylu'l-vaţar*, 2: 97.

¹⁶⁴ eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tali'*, 1: 396; Muhammed Zebâre, *Neylu'l-vaţar*, 2: 97; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 4: 131; Ömer Rıdâ Kehhâle, *Mu'cemu'l-muellifîn teracimu muşannifî'l-kutubi'l-'arabiyye* (Beyrût: Mektebetu'l-Musennâ, 1957), 6: 110.

oğludur. Babası başta olmak üzere dönemin ileri gelen âlimlerinden farklı ilim dallarında dersler almış; me‘ânî, beyân, bedî‘, sarf, nahiv, usûl, tefsîr ve hadîs ilimlerinde temayüz etmiş ve devrinin önemli âlimlerinden kabul edilmiştir.¹⁶⁵

Fakirleri sevdiği, onlara her türlü yardımı yaptığı, taklitten kaçındığı, babasının eserleriyle ilgilendiği ve onun şiirlerini tek cilt halinde bir araya topladığı bildirilmektedir.¹⁶⁶ Yaklaşık bin beyitten oluşan *Nazmu ‘umdeti’l-ahkâm li’l-Mağdisî* ve belâgat alanında kaleme aldığı *Riyâdu’r-rabî‘fi’l-me‘ânî ve’l-beyânî ve’l-bedî‘* adlı eseri onun meşhur çalışmaları olarak zikredilmektedir.¹⁶⁷ 1242/1826’da 81 yaşındayken Şan‘â’ya bağlı Ravða kasabasında vefat etmiştir.¹⁶⁸

Kasım b. Muhammed b. İsmail b. Şalâh el-Emîr eş-Şan‘ânî:

1166/1733 yılında Şan‘â’da dünyaya gelen Kasım halk arasında zahit ve dindar birisi olarak bilinirdi.¹⁶⁹ Başta babası olmak üzere devrin önemli âlimlerinden dersler okumuştur. Delillerle amel eden bir müçtehit olarak nitelenen Kasım, üstün zekâsı ile sağlam kavrama yetisinin yanı sıra edebiyat alanındaki derin birikimiyle temayüz etmiştir.¹⁷⁰ 1246/1830 yılında 80 yaşında Şan‘â’ya bağlı Ravða kasabasında vefat etmiş ve Ravða mezarlığına ağabeyi Abdullah’ın kabrine yakın mesafede defnedilmiştir.¹⁷¹

2.3. Eserleri

el-Emîr eş-Şan‘ânî’nin, tefsîr, hadîs, fıkıh, kelâm, edebiyat, usûl ve şiir alanlarında bir kısmı neşredilmiş ve büyük bir kısmı ise mahtût olmak üzere birçok farklı alanlarda eserler kaleme almıştır. eş-Şan‘ânî, öğrencisi Abdullah el-‘Ansî’ye eserleriyle ilgili verdiği icâzet konulu kasidesinde, halk arasında meşhur olan bazı eserlerin isimlerini aşağıdaki beyitlerde zikretmiştir: (Meczûu’l-Kâmil)¹⁷²

¹⁶⁵ eş-Şevkânî, *el-Bedru’l-şâli*, 1: 396; Muhammed Zebâre, *Neylu’l-vağar*, 2: 97-98;.

¹⁶⁶ eş-Şevkânî, *el-Bedru’l-şâli*, 1: 396; Muhammed Zebâre, *Neylu’l-vağar*, 2: 98.

¹⁶⁷ Muhammed Zebâre, *Neylu’l-vağar*, 2: 98; ez-Zirikî, *el-A’lâm*, 4: 131.

¹⁶⁸ eş-Şevkânî, *el-Bedru’l-şâli*, 1: 397; Muhammed Zebâre, *Nubelâu’l-Yemen*, 3: 1518; Muhammed Zebâre, *Neylu’l-vağar*, 2: 100; ez-Zirikî, *el-A’lâm*, 4: 131; Kehhâle, *Mu‘cemu’l-muellifîn*, 6: 110

¹⁶⁹ eş-Şevkânî, *el-Bedru’l-şâli*, 2: 52; Muhammed Zebâre, *Neylu’l-vağar*, 2: 180.

¹⁷⁰ eş-Şevkânî, *el-Bedru’l-şâli*, 2: 52; Muhammed Zebâre, *Neylu’l-vağar*, 2: 181.

¹⁷¹ eş-Şevkânî, *el-Bedru’l-şâli*, 2: 53; Muhammed Zebâre, *Neylu’l-vağar*, 2: 182.

¹⁷² eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 184-185.

وطلبت مني أن أجي ز مؤلفاتي لا أريد
وأعدت أسماء لها لتنال منها ما تريد
فلقد أجزتكَ فاستمع أسماء بعضي يا سعيد
سئل السلام مؤلف جزآن يعشقه الرشيد
وبمنحة الغفار ما ضوء النهار بها يريد
ولعمدة الأحكام حا شية بها بحث مفيد
ولنا على التنقيح شرخ لا يدعه المستفيد
ولجامع الشرح الصغي ر مؤلف شرح سديد

Benden sadece eserlerimle ilgili icâzet vermeme istedin.

İstedigine ulaşman için onların isimlerini zikredeceğim.

Sana icâzet verdim. Bazılarının isimlerine kulak ver ey Said!

İki cilt halinde telif edilen Subulu's-selâm, zeki olan ona âşık olur.

Davu'n-nehâr'ın onunla kemale erdiği Minhatu'l-ğaffâr.

Araştırmacı için faydalı olan Hâşyetu 'umdeti'l-ahkâm.

İstifade edenin terk etmediği Şerhu't-tenkiḥ eserimiz var.

Şerhu'l-câmi 'î's-şağîr'ın güzel bir şerhi vardır.

İlgili oldukları farklı alanlar ve hacimleri göz önüne alındığında eş-Şan'ânî'nin bütün eserlerini inceleyip onlar hakkında detaylı bilgi vermek konumuzu açacağından, sadece bilinen meşhur eserleri hakkında bilgi vermekle yetinilecektir.

1.3.1. Hadîs İlmine Dair Eserleri

Subulu's-selâm şerhu Bulûği'l-merâm

İbn Hacer el-'Askalânî'ye (ö. 852/1449) ait olan ve fıkıh konularıyla ilgili ahkâm hadîslerini içeren *Bulûğu'l-merâm* adlı eserin şerhidir. Kâdî Huseyn b.

Muhammed el-Mağribî'ye (ö. 1119/1707) ait *Bulûğu'l-merâm* şerhlerinden olan *el-Bedru't-tamâm* adlı eserden ihtisar edilmiştir.

eş-Şan'ânî, ilmî seviye fark etmeksizin herkesin istifade edebilmesi için bu eseri ihtisar ettiğini belirtir. *Bulûğu'l-merâm*'da isimleri geçen şahıslar hakkında kısa bilgi vermiş, ihtilafli görüşlere girmeden kapalı lafızları temas etmiş ve hadîslerden çıkarılan hükümleri kısaca açıklamıştır. Farklı İslâm ülkelerinde ayrı muhakkikler tarafından defalarca basılmıştır.

Tavdihü'l-efkâr li me'ânî Tenkîhi'l-enzâr

Muhammed b. İbrahim el-Vezîr'e (ö. 840/1436) ait hadîs usûlü konularını içeren *Tenkîhu'l-enzâr* adlı eserin şerhidir. el-Emîr eş-Şan'ânî *Tenkîhu'l-enzâr*'da konu başlıkları ve babların bulunmadığını, bunları okuyucuya kolaylık sağlaması için kendisinin ilave ettiğini belirtir. Bu eser, uzun bir ilmî mukaddime ilavesiyle Muhammed Muhyiddîn Abdulhâmîd tarafından 1946 yılında Kahire'de iki cilt halinde neşredilmiştir.

el-'Udde 'alâ şerhi'l-'Umde

Bu eser, Abdulgânî el-Makdisî'nin (ö. 600/1203) hadîs alanında yazdığı *'Umdetu'l-ahkâm*'ının şerhi olan ve Ebu'l Feth Taqıyuddîn İbn Dakıku'l 'İd (ö. 702/1302) tarafından kaleme alınan *İhkâmu'l-ahkâm* üzerine yazılan bir haşiyedir. Eser, 1959 ve 1988 yıllarında ayrı muhakkikler tarafından 4 cilt halinde neşredilmiştir.

Kaşabu's-sukker nazmu Nuḥbeti'l-fiker

İbn Hacer el-'Askalânî'nin hadîs alanıyla ilgili olan *Nuḥbetu'l-fiker* adlı eserin manzum halidir. İki yüz üç beyitten oluşan eser, Abdulhâmîd el-A'vac Saber tarafından el-Emîr eş-Şan'ânî'ye ait olan *Semeratu'n-nazar fi 'ilmi'l-eser* adlı kitapla birlikte yayımlanmıştır.

İsbâlu'l-maḥar 'alâ kaşabi's-sukker

el-Emîr eş-Şan'ânî'nin *Kaşabu's-sukker nazmu Nuḥbeti'l-fiker* adlı manzumenin şerhidir. Yaklaşık üç yüz sayfadan oluşan eser, Abdulhâmîd el-A'vac Saber tarafından 2006'da neşredilmiştir. Eserin farklı tarihlerde ayrı muhakkikler tarafından defalarca basımı yapılmıştır.

et-Taḥbîr li idâḥi me'ânî't-teysîr

Hadîs ilmi alanında yazılan eser, Mecdudî'n İbnu'l-Eşîr'in (ö. 606/1210) *Câmi'u'l-uşûl li-eḥâdîsi'r-Resûl* adlı eserin muhtasarı olan İbnu'd-Deyba' Abdurrahman b. Ali eş-Şeybânî'ye (ö. 944/1537) ait *Teyşîru'l-vuşûl ilâ câmi'i'l-uşûl*'ün şerhidir.

Muhammed Şubhî b. Hasan Ḥallâḳ tarafından tahkîk edilen ve hadîslerin tahrici yapılan eser 7 cilt halinde 2012 yılında basılmıştır. Eser, farklı tarihlerde ve ayrı muhakkikler tarafından defalarca neşredilmiştir.

et-Tenvîr şerḫu'l-câmi'i's-şagîr

eş-Şan'ânî bu eseri, es-Suyûtî'nin (ö. 911/1505) hadîs ilmine dair kaleme aldığı *el-Câmi'u's-şagîr* adlı eserine şerh olarak yazmıştır. eş-Şan'ânî, el-Munâvî'nin şerhini görmeden önce kendisinin yazdığı şerhe *el-Câmi'u's-şagîr*'in metnine yer vermemiştir. el-Munâvî'nin *Feydu'l-kadîr*'ini gördükten sonra bu eserden alıntılar yapmış ve *el-Câmi'u's-şagîr*'in metnini şerhe almıştır.¹⁷³ Bu eser, İshak Muhammed İbrahim'in tahkîki ile 2011 yılında 11 cilt şeklinde neşredilmiştir.

Manzûmetu bulûḡi'l-merâm min edileti'l-aḥkâm

Hadîs ilmi dalında yazılan eser, Abdulhâmîd al-A'vec'in tahkîkiyle 2009 yılında neşredilmiştir. Eserin farklı tarih ve coğrafyalarda ayrı muhakkikler tarafından birçok basımı yapılmıştır.

eş-Şan'ânî, ilim talebesine ezberlenmesi kolay olsun diye tekrar edilen hadîsler hariç İbn Hacer el-'Askalânî'ye ait *Bulûḡu'l-merâm* adlı eseri manzum hale getirmiştir. 2570 beyitten oluşan manzumenin tamamı eş-Şan'ânî'ye ait değildir. 1940 beyitten oluşan Kitabu't-talak bölümüne kadar eş-Şan'ânî'ye aittir. eş-Şan'ânî'nin vefatı üzerine eserin geri kalan bölümleri öğrencisi Huseyn b. Abdulkadir b. Ali eş-Şan'ânî (ö. 1198/1783) tarafından 630 beyit ilavesiyle tamamlanmıştır.

¹⁷³ eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tali*, 2: 137-138 Muhammed Zebâre, *Nubelâu'l-Yemen*, 3: 1486.

1.3.2. Fıkıh İlmine Dair Eserleri

İrşâdu'n-nuḳâd ilâ teysîri'l-ictihâd

Fıkıh usulü alanında yazılmıştır. Selahaddîn Maḳbûl Ahmed tarafından yazılan uzun bir mukaddime ile birlikte 1927 yılında Kahire'de neşredilmiştir. Eserin daha önce farklı zaman dilimlerinde defalarca basımı yapılmıştır.

Uşûlü'l-fıḳḩ el-musemmâ icâbetu's-sâil şerḩu Buḡyeti'l-âmil

İsminden de anlaşıldığı gibi uşûlü'l-fıḳḩ alanında yazılmıştır. Muhammed b. Musa Behrân'a (ö. 957/1550) ait *el-Kâfil* adlı eserin manzumesi *Buḡyetu'l-âmil*'in şerhidir.

el-Emîr eş-Şan'ânî, eserin yazma amacını şöyle açıklamıştır: “Bizim öğrencilerimizden İsmail b. Muhammed b. İshak tarafından bu manzumeye *el-Fevâşıl şerḩu buḡyeti'l-âmil* adında çok kıymetli uzunca bir şerḩ yazılmıştı. Ancak konuların genişçe ele alınmasından dolayı ilim talebeleri istedikleri gibi bundan istifade edemiyordu. Bazı öğrenciler benden bu eseri ihtisar etmemi, kapalı lafızları açıklamamı, meselelerle ilgili daha güçlü deliller getirmemi ve sadece seçkin delillerle yetinmemi istediler. Ben de *İcâbetu's-sâil şerḩu buḡyeti'l-âmil* adında bu eseri kaleme aldım.”¹⁷⁴

Huseyn b. Ahmed es-Siyâḡî ve Muhammed el-Ehdel tarafından ikinci baskısı 1988 yılında Beyrut'ta yapılmıştır.

Mensekun fî hedyi'l-Muştafâ (s.a.v.) fî haceti'l-vedâ'

Fıkıh ilmi alanında yazılan eser, Nâsır b. Ali b. 'ÿyâd tarafından 1430/2009'da iki yüz seksen üç beyitten oluşan *Ḳaşıdetu'l-zikra'l-ḩacc ve menâfi'ihî-berekatihî* ile beraber neşredilmiştir. el-Emîr eş-Şan'ânî bu eserlerde, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) hacda hangi ibadetleri yaptığı, hac dönüşü hacca duyduğu özlemi, hacıların nelere dikkat etmeleri gerektiği, hac menâsikleri, makamı İbrahim'in (a.s.) arkasında ve

¹⁷⁴ Ebû İbrahim İzzuddîn Muhammed b. el-İmâm el-Mutevekkil-Alellâh İsmail el-Emîr eş-Şan'ânî, *Uşûlü'l-fıḳḩ el-musemmâ- icâbetu's-sâil şerḩu buḡyeti'l-âmil* (Şan'â: Mektebetu'l-Cîlu'l-Cedîd, 1988), 17.

Mescidi Nebevî’de namaz kılmanın, Kabe, tavaf, Arafat ve Müzdelife gibi yerlerin faziletleri hakkında bilgi vermektedir.

Minḥatu’l-gaffâr ḥaşıyetu ḍav’i’n-nehâr

Fıkıh alanında ele alınan bu eser, Celâl el-Yemen’iye (ö. 1079/1668) ait *Ḍav’u’n-nehâr* adındaki şerhin hâşiyesidir. Eserde abdest, namaz, zekât, oruç, itikâf ve hac gibi ibadetler hakkında bilgiler verilmektedir.

Bahse konu ḥaşıye üzerine Mahmud Ali Mehdî Ahmed tarafından 2014 yılında Hindistan’da *el-İhtiyârâtü’l-fıkhiyye li İbni’l-Emîr eş-Şan’ânî fi kitâbihi minḥati’l-gaffâr ḥaşıyetu ḍavu’n-nehâr (Bâbu’l-‘ibâdât)* isiminde bir doktora tezi çalışması yapılmıştır.

Mecmû’un fihî fetâvâ ve resâil

Muhammed Şabâḥ er-Resûl tarafından 2006’da tahkîk ve neşredilen edilen eser, fıkıh alanında yazılmıştır. Eserin içeriğinde muhakkik mukaddimesi, eser ve müellifi hakkında kısa bilgi, belli meselelerde dair verilen fetvalar ve farklı konularda yazılan risaleler yer almaktadır.

Mecmû’u’r-resâili’l-fıkhiyye lil-İmam eş-Şan’ânî

Muhammed b. Osman el-Mısırî’nin tahkîki ile 2005 yılında tek cilt halinde neşredilmiştir. Fıkıh ilmi alanında ele alınan eser, farklı konuları ihtiva eden 25 risâleden oluşmaktadır.

-Muḳaddemî tarafından garib lafızları izah etme suretiyle ikinci baskısı yapılmıştır.

1.3.3. Kelâm İlmine Dair Eserleri

Taṭhiru’l-i’tikâd ‘an edrâni’l-ilḥâd

Akâid ve kelâm ilmine dair olan ve uzun mukaddimesiyle birlikte 114 sayfadan oluşan eser, Muhammed b. Cibrîl tarafından müstakil bir şekilde 2009 yılında neşredilmiştir.

Ref'u'l-estâr li-ibţâli edilleti'l-kâilîn bifenâi'n-nâr

Muhammed Nâsiruddîn el-Ebânî'nin tahkîk ettiği eser, akâid ve kelâm konularını ele almaktadır. İlk baskısı 1984 yılında el-Mektebetu'l-İslâmî tarafından yapılmıştır. Müellif eserinde cennet ve cehennem ehlinden, eşya ve insanların yaratılışından, Hızır'ın (a.s) Hz. Musa (a.s) ile birlikte iken öldürdüğü çocuğun durumundan, azaptaki hikmetten ve bazı konularda İbn Teymiyye'ye (ö. 728/1328) yazdığı reddiyelerden söz etmektedir.

Îkâzu'l-fıkra li murâca'ati'l-fıtra

Akâid ve kelâm alanında yazılan eser, *كُلُّ مَوْلُودٍ يُوَلَّدُ عَلَى الْفِطْرَةِ* “Her doğan fitrat üzerine doğar”¹⁷⁵ hadîsinin şerhidir. el-Emîr eş-Şan'ânî eserde “Hikmetullah, fitrat, akıl, kaza ve kaderden söz eder.

el-İşâ'atu fî beyâni men nuhiye 'an firâkihi mine'l-cemâ'at

Akâid ve kelâm alanında yazılmıştır. 173 sayfadan oluşan eser, Kerîm Muhammed Ba Abdullah'ın tahkîkî ile 2003 yılında Medine'de yayımlanmıştır.

el-İnşâf fî haqîkati'l-evliyâ ve mâ lehum mine'l-kerâmât ve'l-elîfâf

Abdulmuhsin b. Hamed el-Bedr'in tahkîki ile 1997'de basımı yapılan kitap, akâid ve kelâm alanlarında yazılmıştır. el-Emîr eş-Şan'ânî bu eserini, yaşadığı dönemde halkın evliya ve kerametleri hakkında “istediklerini elde ettikleri, söyledikleri şeylerin *كُنْ - فَيَكُنْ* şeklinde gerçekleştiği, ihtiyaç sahibi kimselere yardım etmek amacıyla kabirden çıktıkları, âlim olanların ölümden sonra da ders vermeye devam ettikleri, müşriklere karşı savaş meydanlarında savaştıkları, kabirde yiyip içtikleri ve nikah kıydıkları” vs. batıl inançlar noktasında aşırıya giden düşüncelerine karşı bir reddiye olarak kaleme almıştır. Ayrıca âyet ve hadîsler ışığında evliyaların özellikleri ve kerametleri hakkında bilgiler vermiştir.

¹⁷⁵ Muhammed b. İsmail Ebû Abdullah el-Cu'fî el-Buĥârî, *el-Câmiu's-şahîh muhtaşar*, thk. Mustafa Dîb el-Baġa (Beyrût: Dâru İbni Kesîr, 1987), 1/456; Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân el-Busfî İbn Hibbân, *es-Şahîh İbn Hibbân*, thk. Şu'ayb el-'Arna'ût (Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1993), 1/338.

el-Enfâsu'r-rahmâniyyetu'l-yemeniyye fi ebhâsi'l-ifâdeti'l-medeniyye

Ali b. Abduh b. Ali el-Elma'î'nin tahkîki ile 2007 yılında neşredilen eser, akâid ve kelâm alanında yazılmıştır. eş-Şan'ânî bu eseri, Muhammed b. Abdulhâdî es-Sindî et-Tettevî el-Kebîr'e (ö. 1138/1726) ait olan ve kulların fillerinin yaratılma meselesini ele alan *el-İfâdatu'l-medeniyye fi irâdeti'l-cüz'îyye* adlı eserini tenkit etmenin yanı sıra bu eserde işlenen konulara dikkat çekme ve cevap verme mahiyetinde yazmıştır.

1.3.4. Siyer İlimine Dair Eserleri

er-Ravdatu'n-nediyye şerhu't-Tuhfeti'l-aleviyye

Hz. Ali (r.a.) ile ilgili olarak babasıyla birlikte yazdığı yetmiş üç beyitten oluşan menâkıbın şerhidir. Şiirlerin ilk 44 ile 52-62 beyitleri el-Emîr eş-Şan'ânî'ye aittir. 45-51 ve 63-73 beyitleri ise babası yazmıştır. Kitapta Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hasan ve Hz. Huseyn'in (r.a.) faziletleri, doğumları ve vefatları, Ehl-i beyt'ten olduklarına dair deliller ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) onları ne kadar çok sevdiği hakkında bilgiler yer almaktadır. 1321/1904-1951-2002 ve 2011 yıllarında farklı coğrafyalarda neşredilmiştir. Eserin tahkîkini Murtađâ b. Zeyd yapmıştır.

1.3.5. Dil ve Edebiyat İlimlerine Dair Eserleri

Dîvân -Durre'n-naẓmu'l-munîr min fevâidi'l-baħri'n-nemîr

Farklı konularda yazılan ve müellife ait olduğu tespit edilen 403 kaside 7358 beyitten oluşan eser, el-Emîr eş-Şan'ânî'nin vefatından sonra oğlu Abdullah tarafından alfabetik sıralamaya göre tek cilt halinde bir araya toplanmıştır. İlk baskısı 1964 yılında Ali Şubhî el-Medenî'nin, ikinci baskısı 1986'da Abdurrahman b. Ali el-Emîr'in ve üçüncü baskısı ise Yahya Abdurrahman b. Ali el-Emîr'in tahkîkleriyle 2009 yılında neşredilmiştir.

Yapılan tüm araştırmalara rağmen 1986 yılında Abdurrahman b. Ali el-Emîr tarafından neşredilen eserin ikinci baskısına ulaşamamıştır. Bu çalışmada eserin birinci ve üçüncü baskılarının nüshaları karşılaştırmalı olarak esas alınmıştır.¹⁷⁶

¹⁷⁶ el-Emîr eş-Şan'ânî'nin eserleriyle ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Ali Muhammed Ahmed eş-Şağîr, *Kitâbu icâbeti's-sâil şerhu buğyeti'l-âmil nazmi'l-kâfil li Muhammed b. İsmail el-Emîr eş-*

Sonuç olarak el-Emîr eş-Şan‘ânî 12/18. asırda Yemen’de Kâsimiyye Devleti’nin hüküm sürdüğü dönemde yaşamış önemli bir âlimdir. Kültürlü bir aileden gelen eş-Şan‘ânî, çocukluğundan itibaren nitelikli bir eğitimden geçmiştir. Şiirlerinden anlaşıldığı kadarıyla hayatında maddi sıkıntı yaşamamıştır. Yaşadığı dönemde yönetimi elinde bulunduran Kâsimî ailesi gibi seyyid tabakasına mensup olmasına rağmen yöneticilerin uygulamalarından duyduğu rahatsızlığı açıkça dile getirmiş, seyyidlik sıfatının suistimal edilmesine karşı çıkmıştır. Bu yönüyle o, yaşadığı toplumda meydana gelen haksızlıklara sessiz kalmamış, insanların dertleriyle ilgilenmiş ve bu durumu da şiirlerine taşımış bir şairdir.

Döneminde yaşamış yöneticilerden sadece el-İmam Mehdî Abbâs’a medih ve kutlama şiiri yazmış olmasına bakılınca devlet ricalinden şahsi bir beklentisi olmayan, yaşadığı topluma bir ayna ve o toplumun tercümanı olan bir âlim şair portresi çizdiği anlaşılmaktadır.

el-Emîr eş-Şan‘ânî’nin en belirgin vasfı âlim olmasıdır. Başta hadîs olmak üzere fıkıh, tefsir, kelâm ve usul gibi farklı İslâmî ilim dallarında döneminin otorite şahsiyetlerinden biri olarak bu alanlarda birçok eser telif etmiştir. Onun 1121-1128/1710-1727 yılları arasında dört defa yapmış olduğu hac ziyaretleri esnasında birçok âlimle bir araya gelmiş olması, bu ziyaretleri ilmî seyahatler olarak da değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır. eş-Şan‘ânî, İslâmî ilimlerdeki yetkinliğinin yanı sıra yaşadığı toplumun dinî ve dünyevî konularına temas eden berrak, tatlı, akıcı ve edebî gücü yüksek şiirler yazmış bir şairdir.

Şan‘ânî dirâse ve tahkîk (Malezya: Kolombor, 2011); Elif Eryarsoy Aydın, “*Selâmet Yolları*” *Müellifi Emîr eş-Şan‘ânî Hadis Usûlü ve Rivâyet Tahlili* (İstanbul: Kitâbî Yayınları, 2019).

İKİNCİ BÖLÜM

EŞ-ŞAN‘ÂNÎ’NİN DÎVÂN’INDA MUHTEVA ÖZELLİKLERİ

Çalışmanın bu bölümünde el-Emîr eş-Şan‘ânî’nin dîvânında yer alan şiirler konuları bakımından analiz edilecek ve örnekler eşliğinde incelenmeye çalışılacaktır.

Şiirde muhteva denilince akla ilk olarak şairin şiirinde ele aldığı konular gelmektedir. Klasik Arap şiirinin kendisine has yapısından dolayı kimi zaman tek bir kasidede birden fazla konunun muhteva olarak işlendiği görülebilmektedir.¹⁷⁷ Arap şiirinde amaç kısaca, gazel, medih ve hicâ gibi şairin şiirinde ulaşmak istediği konular şeklinde tanımlanabilir.¹⁷⁸

Şiir, Arap edebiyatında çok önemli bir konuma sahiptir. Şair vatanını korurken, aşiret ve kabilesi için savaşırken kahramanlık şiirlerini söyler. Şairin kabilesini yüceltmek ve savunmak amacıyla yazdığı şiirler “fah” olarak bilinir. Düşmanlarını küçümsemek amacıyla yazmış olduğu alaycı şiirler ise “hicâ” olarak isimlendirilir. Diğer yandan şair, övgüye layık hasletleri kendisinde barındıran kişileri överken şiirin konusu “medih” olmaktadır. Aynı şekilde ölenin ardından onun güzel hasletlerini överek ona ağıt yaktığında ise şiir “mersiye” adını almaktadır. Şairin sevgiliye dair hissiyatları kendisini galebe çaldığında bu duygu ve düşünceleri dile getirmesiyle “gazel” konulu şiir ortaya çıkar.¹⁷⁹ Zikredilen bu temel konulara ilaveten ayrıca ihvâniyyât, tabiat, hamriyyât, zühd, hikmet ve Peygamber methiyesi gibi başka birçok konu da Arap şiirinde işlenmektedir. Esasında belli amaçlarla sınırlandırılması zor

¹⁷⁷ Ahmed Abdüsselâm Şevkî Dayf, *Tarihü’l-edebi’l-‘arabî el-‘aşru’l-câhilî*, 24. Bs (Kahire: Dâru’l-Ma‘ârif, 2003), 195-219.

¹⁷⁸ Ahmed Maţlûb, *Mu‘cemu’l-muştalâhâti’n-naqdi’l-‘arabiyyi’l-‘kadîm* (Beyrût: Mektebetu Lubnân Nâşirûn, 2001), 301; Selçuk Pekparlatır, *Osmanlı Dönemi Şairlerinden Yusuf el-Esîr ve Şiiri* (Konya: Palet Yayınları, 2019), 37.

¹⁷⁹ Sâmî ed-Dehhân, *el-Ġazel munzu neş’etihî hattâ şadri’d-devleti’l-‘Abbâsiyye*, 3. Bs (Kahire: Dâru’l-Ma‘ârif, t.y.), 11; İbrahim Fidan, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden İbnu’n-Nakîb el-Huseynî ve Şiirleri* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2016), 55.

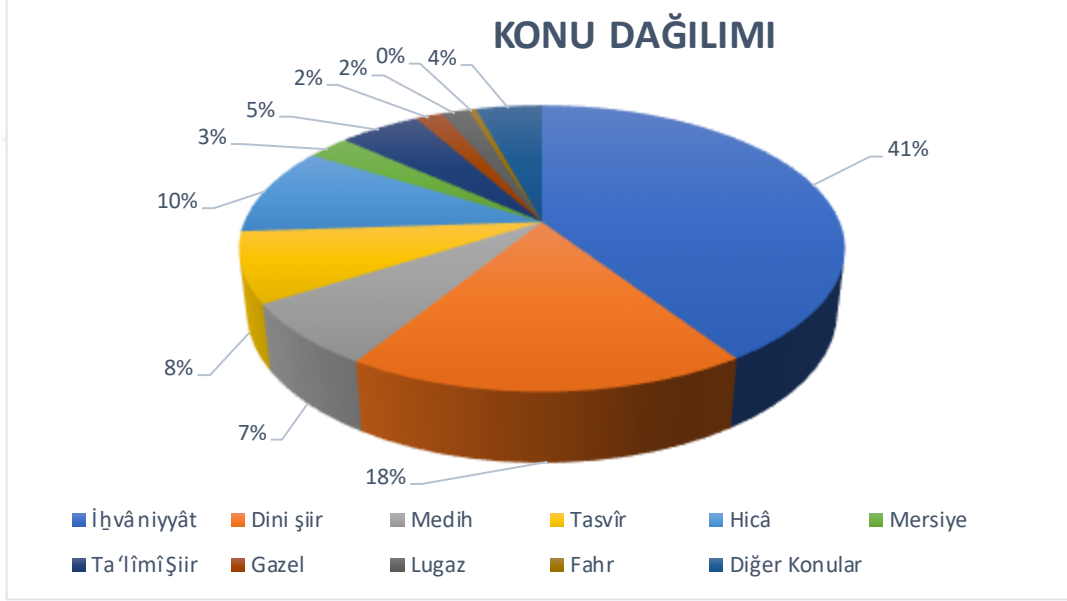
olan birçok konunun Cahiliye devrinden itibaren Arap şiirinde kullanılmaya başlandığı görülmektedir.¹⁸⁰

el-Emîr eş-Şan‘ânî’nin dîvânı içerik bakımından incelendiğinde şiirlerinin, ihvâniyyât, dinî şiir, medih, tasvir, hicâ, mersiye, öğretici şiir, gazel, luğaz ve fahr gibi birçok farklı konuyu ihtiva ettiği görülmektedir. Bu konuların dîvândan seçilen örnekler üzerinden detaylı açıklamasına geçmeden önce istatistiksel veriler şeklinde somut hale getirilmesi faydalı olacaktır. Bu amaçla eş-Şan‘ânî’nin dîvânını konulara göre ve bu konuların ele alındığı kaside ve beyit sayısına göre detaylıca incelediğimizde verileri tablo halinde şu şekilde ortaya çıkar:

¹⁸⁰ Ebu’l-Ferec b. Kudâme b. Ziyâd el-Kâtib el-Bağdâdî Kudâme b. Ca‘fer, *Nağdu’s-şi‘r*, thk. Muhammed Abdilmun‘îm Hafâcî (Beyrût/Lubnân: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, ts.), 91; el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl Ebû Hilâl el-‘Askerî, *Kitâbu’s-şınâ‘ateyn el-kitâbe ve’s-şi‘r*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî - Muhammed İbrahim Ebû’l-Fađl (Beyrût: Mektebetu’l-‘Unşuriyye, 1998), 131; Ebû Alî el-Hasen el-Ezdî el-Mesilî İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-‘Umde fî Mehâsini’s-Şi‘r ve Âdâbih* (Beyrût/Lubnân: Dâru’l-Cîl, 1981), 1/120; Şevkî Dayf, *el-‘Aşru’l-Câhilî*, 195-219; Ömer Rıdâ Keşhâle, *el-Edebu’l-‘arabî fi’l-Câhiliyye ve’l-İslâm* (Dımaşk, 1972), 57; Matlûb, *Mu‘cemu’l-muştalahâti’n-nağdi’l-‘arabiyyi’l-kadîm*, 301; Mücahit Küçüksarı, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden İbrahim es-Sefercelânî ve Şiirleri* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2017), 55.

KONU	NÜTFE (2 Beyit)	MUKATTA‘A (3-6 Beyit)	KASİDE (7 Beyit ve üstü)	TOPLAM ŞİİR
İh̄vâniyyât	11	19	134	164
Dinî Şiir	14	15	44	73
Medih	3		26	29
Tasvîr	15	10	7	32
Hicâ	11	7	22	40
Mersiye			11	11
Ta‘lîmî Şiir	1	6	14	21
Gazel	4	2	1	7
Luğaz	3	3	1	7
Fahr			2	2
Diğer Konular	11	5	1	17
Genel Toplam	72	68	263	403 Şiir / 7358 Beyit

KONU DAĞILIMI						
1	İhvâniyyât	164		7	Ta'limî Şiir	21
2	Dinî şiir	73		8	Gazel	7
3	Medih	29		9	Luğaz	7
4	Tasvîr	32		10	Fahr	2
5	Hicâ	40		11	Diğer Konular	17
6	Mersiye	11			Genel Toplam	403

Tablo ve grafiklerden de anlaşıldığı üzere eş-Şan'ânî'nin dîvânında en büyük paya sahip olan konunun 164 şiirle yani dîvândaki şiirlerin % 41'ne tekabül eden bir yüzdelerle dilimle İhvâniyyât şiirleri olduğu gözlemlenmektedir.

İhvâniyyât şiirlerinden sonra dîvânda en fazla yer alan konuların başında dinî şiirler gelmektedir. Söz konusu şiirlerin sayısı 73, dîvândaki diğer şiirlerle oransal karşılığı ise % 18'dir. Hicâ konulu şiirlerin sayısı 40 olup yüzdelerle dilimi ise % 10'dur. Bunları 32 şiirle tasvîr, 29 medih, 21 ta'limî şiir, 11 mersiye, 7 gazel ve luğaz, 2 fahr ve diğer şiirler takip etmektedir.

el-Emîr eş-Şan'ânî'nin şiirlerinin büyük çoğunluğunun İhvâniyyât ve dinî şiirlerden oluşması; onun âlim olması ve insani ilişkilere verdiği önemin sonucu olarak açıklanabilir. Muhtevanın değerlendirilmesine eş-Şan'ânî'nin dîvânında yüzdelerle dilim olarak en büyük paya sahip olması hasebiyle İhvâniyyât şiirleriyle

başlanacaktır. Akabinde sırasıyla dinî şiir, medih, hicâ, mersiye, tasvîr, ta'îlmî şiir, gazel ve fahr ile devam edilecektir.

1. İhvâniyyât

Edebî türlerden biri olan ihvâniyyât, “aralarında dostluk ve arkadaşlık bağı bulunan kişilerin haberleşip yazıştığı şiir ve edebî risale türü şeklinde tanımlanır.¹⁸¹ Ebû Nuvâs el-Ĥakemî (ö. 198/813), İbnu'r-Rûmî el-Bağdâdî (ö. 283/896) ve el-Mutenebbî (ö. 354/965) gibi şairlerin dîvânlarında ihvâniyyât türü şiirlere yer vermeleri, bu türün varlığının Memlûkî ve Abbasî dönemine kadar uzadığını göstermektedir.¹⁸²

Şairlerle, hocaları, dostları, arkadaşları ve kendilerinden üstün veya aynı konumdaki kişiler arasında meydana gelen mürâselât, özlem, özür dileme, kutlama, taziye, bir meclise davet, şikâyet, ziyaret etme, icâzet, ihtiyacın arzı, münâzara, 'itâb, hastanın durumunu sorma, teşekkür etme, çözümü istenen luğaz ve takriz gibi konulara dair yazışmalar ihvâniyyât olarak kabul edilmektedir.¹⁸³

İhvâniyyât temalı şiirler halkın sosyal ilişkilerinin en güzel şekilde kendisinde yansımaları bulduğu şiirlerdir. Şairler yazmış olduğu bu tür şiirlerle ahabaplarıyla olan dostluklarını pekiştirirken aynı zamanda bu şiirler yönetici kesimiyle de bir yakınlaşma olanağı sağlamıştır.¹⁸⁴

İhvâniyyât şiirlerinde, sosyal ilişkiler ve samimi duygular ön planda olduğundan dolayı gazel, medih ve fahr gibi konularda yazılan şiirlerde görülen derin

¹⁸¹ Maţlûb, *Mu'cemu'l-muştalahâti'n-naĥdi'l-'arabiyyi'l-ĥadîm*, 54; 'Abde'n-Nûr Cebûr, *el-Mu'cemu'l-edebî* (Beyrût: Dâru'l-İlmi'l-Melâyin, 1984), 1/9; Şeyh Emîn Bekrî, *Muţâla'ât fi'ş-ş'iri'l-memlûkî ve'l-'Osmânî* (Beyrût: Dâru'l-İlmi'l-Melâyin, 1986), 288.

¹⁸² Bekrî, *Muţâla'ât fi'ş-ş'iri'l-memlûkî ve'l-'Osmânî*, 288-289.

¹⁸³ Muhammed et-Tenûhî, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi'l-edeb* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1999), 1/45; Ahmed b. Ali b. Ahmed el-Fezâfî el-Ĥalkaşendî, *Şubhu'l-'aşâ fi şinâ'ati'l-inşâ* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1987), 9/4-82-101-144-152-166-173-176-183-189; Muhammed et-Tenûhî, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi'l-edeb* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1999), 1/45; Maţlûb, *Mu'cemu'l-muştalahâti'n-naĥdi'l-'arabiyyi'l-ĥadîm*, 55; Bekrî, *Muţâla'ât fi'ş-ş'iri'l-memlûkî ve'l-'Usmânî*, 288-291; Abdullah Esat Bağcı, *Arap Şairlerden Ebu'l-Bahr El-Hattî ve Şiirleri* (Necmettin Erbakan Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, 2023), 77.

¹⁸⁴ Mehmet Mesut Ergin, “Osmanlı Dönemi Arap Şiirinde Sosyal Unsurlar”, *Nüşa Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, 6 (2006): 42.

anlam yüklenmesine ihtiyaç duyulmaz. Aksine şair bu türde daha ziyade basit edebî sanatları, okuyucuyu zorlamayacak, sade ve samimi bir üslubu tercih etmektedir.¹⁸⁵

eş-Şan‘ânî’nin dîvânında yer alan ihvâniyyât şiirleri diğer konularla kıyaslandığında kapladığı yüzdelik dilim ve sayısal üstünlük bakımından en büyük hacme sahiptir. Bu şiir türü yapı bakımından incelendiğinde genel anlamda uzun kasidelerden meydana geldiği görülmektedir. Muhteva bakımından ise özlem ve dostluk, kutlama, şiir yoluyla özür dileme, mürâselât ve icâzet verme gibi konulardan oluştuğu gözlemlenmektedir.

Bu bağlamda dîvândaki ihvâniyyât konulu şiirler özlem ve dostluk, kutlama, özür dileme, mürâselât ve icâzet verme olmak üzere beş ana başlık altında ele alınacaktır.

1.1. Özlem ve Dostluk

Özlem ve dostluk bağlamında zikredilebilecek ilk örneklerden biri şairin hocası Ali b. Muhammed el-‘Ansî eş-Şan‘ânî için kaleme almış olduğu aşağıdaki şiiridir: (et-Tavîl)¹⁸⁶

أَلَا إِنَّ شَوْقِي لَا يُحَدُّ لَهُ حَدٌّ وَصَارِمٌ وَجَدِي لَا يَكِلُّ لَهُ حَدٌّ
وَقَدْ حَمَلَ الْقَلْبُ الرَّقِيقُ مِنَ النَّوَى شَدَائِدًا لَا يَقْوَى لَهَا الْحَجْرُ الصَّلْدُ
أَحِبَّائِي طَالَ الْبَيْنُ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ فَيَا لَيْتَ شِعْرِي هَلْ لِبُعْدِكُمْ بَعْدُ
وَهَلْ لِرِمَانِ الْهَجْرِ حَدٌّ وَغَايَةٌ فَأَصْبِرَ حَتَّى يَنْتَهِيَ ذَلِكَ الْحَدُّ
فَسَقِيًّا لِأَيَّامٍ بِهَا أَلْفَ اللَّقَا وَسُحْقًا لِأَيَّامٍ بِهَا أَلْفَ الصَّدِّ

İyi bilin ki özlemimin bir sınırı yoktur ve aşkımin keskin kılıcını körelten bir kılıç ağzı da olmamıştır.

Şüphesiz hassas kalp uzaklıktan dolayı sert taşların güç yetiremediği ıstıraba tahammül etti.

¹⁸⁵ Bekrî, *Muâla ‘ât fî ‘ş-ş‘iri l-memlûkî ve l-‘Osmânî*, 288-291.

¹⁸⁶ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 197.

Ey dostlarım! Aramızdaki ayrılık uzadı. Keşke bilseydim sizden ayrı kalmanın bir sonu var mı?

Terkedilme zamanı için bir sınır ve son var mıdır ki bu sınır bitinceye kadar sabredeyim.

Karşılaştığımız samimi günler ne güzeldi ve ayrıldığımız o günler ne bedbahttı.

eş-Şan‘ânî, Muhammed el-‘Ansî’nin derslerine devam ettiği sırada hocası sonbahar mevsiminde bir yolculuğa çıkar. Buna son derece üzülen eş-Şan‘ânî, üzüntüsünü dile getirdiği yukarıdaki şiirini kaleme alır.

Şair bu şiirinde, hocasına olan özleminin sonsuz olduğunu, ayrılığın uzadığını, onu çok özlediğini, bu uzaklığın ne zaman biteceğini bilmediğini dile getirir. Ayrıca eski güzel günleri yad ederek dayanma gücünün kalmadığını belirtir.

Söz konusu konuya dair bir diğer örnek de eş-Şan‘ânî’nin *el-‘İddîn* adlı eserin müellifi olan dostu Sa‘duddîn b. Ali Velî’ye¹⁸⁷ hitaben yazdığı aşağıda zikredilen kasidedir. Şair kasidesine dostuyla eski samimiyet ve ahit üzere olduğunu belirterek başlamaktadır: (et-Tavîl)¹⁸⁸

فُوَادِي عَلَيَّ مَا تَعَهَّدُونَ مِنَ الْوُدِّ وَعَهْدِي فِي حَفْظِي مَوَدَّتِكُمْ عَهْدِي

Benim dostluğum ahdettiğiniz sevgi üzerinedir. Ahdim, dostluğunuzu koruduğumda ahittir.

Şiirin devamında şair, dostuna uzak olsa dahi onu kalp gözüyle gördüğünü, dostluk ve kardeşliği unutanın asla kendisi olmayacağını vurgular. O, sevgi için uzak-yakın diye bir ayrımı kabul etmediğini, bilakis ayrılık ve mesafe artıkça sevginin çoğaldığını belirtir. Ayrıca farklı ülke ve coğrafyalarda olsalar bile insanın uzaktaki kişileri sevebileceğini ifade eder:

أَرَأَيْكُمْ بَعَيْنَ الْقَلْبِ إِنْ بَعَدَ اللَّقَاءَ فَإِنْ غَبْتُمْ عَنِّي فَإِنَّكُمْ عِنْدِي

¹⁸⁷ Sa‘duddîn b. Ali Velî, eş-Şan‘ânî’nin çağdaşdır. Halk arasında fazilet, takva ve mutedeyyin kimliğiyle bilinen Sa‘duddîn b. Ali, edebiyat alanında da temayüz etmiş bir şahsiyettir. Ayrıca zenginliği ve ihtiyaç sahiplerine yaptığı yardımlarıyla meşhur olan Sa‘duddîn b. Ali, 1192/1179 yılında vefat etmiştir. Bkz. Muhammed Zebâre, *el-Mulhaku ‘l-bedru ‘t-tali*, 2: 95.

¹⁸⁸ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 184.

سَوَايَ الَّذِي يَنْسَى الْمَوَدَّةَ وَالْإِخَا وَيَفْرُقُ بَيْنَ الْحُبِّ فِي الْقُرْبِ وَالْبُعْدِ
وَأَمَّا أَنَا فَالْبُعْدُ عِنْدِي زِيَادَةٌ بِحُبِّي مَنْ أَهْوَى فَهَذَا الَّذِي أُبْدِي
يَزِيدُ الْهَوَى مَهْمَا تَطَاوَلَتِ النَّوَى وَإِنْ حَلَّ حَبِّي فِي تِهَامَةَ أَوْ نَجْدِ
أَحِبُّ أَنَسًا فِي دِمَشْقٍ وَجَبْرَةَ بَبْغَدَادٍ أَوْ مَنْ حَلَّ فِي السِّنْدِ وَالْهِنْدِ

Kavuşma uzak olsa da kalp gözüyle sizi görürüm. Şayet yanımda olmasanız da yine kalbimdesiniz.

Dostluk ve kardeşliği unutan ve sevgiyi uzak ve yakın diye birbirinden ayıran ben değilim.

Ayrılık, kavuşmayı arzuladığım kişiye olan sevgimi artırır ancak, budur benim açıklamak istediğim.

Ayrılık uzadıkça sevgi çoğalır. Sevdiğim Tihâme¹⁸⁹ ve Necid¹⁹⁰'de olsa da.

Dımaşk ve Bağdat'taki Cîre'de veya Pakistan ve Hindistan'daki İnsanları seviyorum.

eş-Şan'ânî, bahse konu şiirinin son beytinde ise dostunun ismini zikrederek onu hiç kimsenin sevmediği kadar sevdiğini dile getirmektedir:

أَحِبُّكَ سَعْدَ الدِّينِ لَا حُبَّ وَاحِدٍ بِحُبِّكَ لِي وَالْقَلْبُ يَشْهَدُ بِالْوَدِّ

Ey Sa'düddîn! Seni sıradan bir sevgiyle değil senin bana olan sevgince seviyorum. Ki kalp sevgiyi görüp hisseder.

¹⁸⁹ Kızıldeniz'e bakan sahil yerlerdir. “Kuzeyde Akabe körfezinden başlayarak güneyde Yemen'de Aden'e kadar hemen hemen kesintisiz biçimde devam eder. Doğu sınırı Kızıldeniz'e paralel Serât sıradağ silsilesinden oluşur” Alçak kıyı şeridi ve aşırı sıcak olmasından dolayı Tihâme olarak isimlendirilmiştir. Bkz. İbrahim Ahmed el-Maḫhafî, *Mu'cemu'l-buldân ve'l-ḳabaili'l-Yemeniyye* (Şan'â: Dâru'l-Kelime, 2002), 1: 243-244; Elnure Azizova, “Tihâme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (erişim: 14 Şubat 2022).

¹⁹⁰ “Civarındaki çukur alanlara göre yüksek olan bölgenin adı Necd (yüksek yayla/plato) olup kaynaklarda Nücad şeklinde de geçer. Klasik kaynaklarda, Arabistanyarımadasının sahil şeridini teşkil eden Tihâme üzerinde yükselen bölge veya yüksek kısımları Tihâme ve Yemen'e, alçak kısımları Irak ve Suriye'ye bakan büyük bir bölümü çöl olan geniş arazi için kullanılmaktadır. Bu geniş anlamı dışında Hicaz ile Irak arasında kalan bölgeye de Necid denilir.” Bkz. el-Maḫhafî, *Mu'cemu'l-buldân*, 2: 1719-1722; Zekerîya Kurşun, “Necid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (erişim: 14 Şubat 2022).

eş-Şan‘ânî’ye göre gerçek dostluk ve sevgi için yer, zaman, şehir, ülke ve coğrafyanın hiçbir önemi yoktur. Asıl mühim olan şey gerçek manada kalpten sevmektir.

Şairin Muhammed b. İsmail el-‘Abdî’ye yazmış olduğu ihvâniyyât konulu kasidesinin mukaddime bölümünde özlem ve ayrılık temalarına yer verdiği görülmektedir. Şair, dostundan uzun yıllar ayrı kalmanın meydana getirdiği ızdırabı adeta bir sevgiliye olan özlemi dile getirircesine ifade etmekte ve bu ifadelerinde gazel temasında kullanılan aşk, ayrılık ve gözyaşı gibi motifleri sıklıkla kullanmaktadır: (et-Tavîl)¹⁹¹

أَشْمَسُ اللَّيْلَ قَدْ رَاقَنِي مِنْكَ مَطْلَعُ
وَأِنِّي إِلَى إِشْرَاقِهِ أَتَطَلَّعُ
فَهَدِي النَّوَى لِلْقَلْبِ أَعْظَمُ مُفْرَعُ
وَلَمْ يَبْقَ مِنْ فَقْدِ الْأَحَبَّةِ مُفْرَعُ
فَإِنَّ نِطَاقَ الصَّبْرِ ضَاقَ عَنِ النَّوَى
وَعَهْدِي بِصَبْرِي وَهُوَ مِنْ قَبْلُ أَوْسَعُ
وَقَدْ كَانَ دَمْعُ الْعَيْنِ عَوْنًا عَلَى النَّوَى
وَلَكِنَّهُ لَمْ يَبْقَ لِلْعَيْنِ مَدْمَعُ
تَقْضَى عَلَيْهِ الْحَوْلُ وَالْحَوْلُ بَعْدَهُ
وَعَرُبُ النَّوَى مِنْ مُقْلَةِ الصَّبِّ يَنْزَعُ
فَفَارَقَنِي دَمْعِي وَصَبْرِي وَوَدَّعَا
فَلَمْ أَدْرِ أَيَّ الظَّاعِنِينَ أَوْدَعُ
أَقَاتَلَنِي ظُلْمًا يُعَادِلُ قِدْهَا
وَأَصْلُ الْهُوَى مِنْ فَرَعِهَا يَتَفَرَّعُ

Beni hoşnut eden kavuşmanın güneşinin doğuşu var mı? Ben onun doğmasını sabırsızlıkla beklemekteyim.

Bu ayrılık kalp için en korkutucu şeydir. Sevdikleri kaybetmekten dolayı (kalbe) korku veren bir şeyde kalmadı.

Sabra olan tahammülüm önceden daha geniş iken artık ayrılık sabrın sınırlarını aştı.

Gözyaşı ayrılığa karşı bir yardımcıydı, fakat gözyaşı pınarları kurudu.

¹⁹¹ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 274.

Yıllar yıllar geçti üzerinden ve şu an ayrılık sebebiyle dökülen aşkın gözyaşları can çekişiyor.

Gözyaşım ve sabrım beni artık terk etti. Bilmez oldum terk edip giden o ikisinden hangisi daha önce beni terk etti.

Aşkın kırbacı bana zulmederek beni öldürdü mü sanki, oysa ki aşkın kaynağı dalından tekrar filizlenir.

Özlem konusunun bir diğer örneği ise eş-Şan‘ânî’nin 1139/1727 yılında hac ziyareti için Mekke-i Mükerrerme’de iken öğrencisi İsmail b. Muhammed b. İshak’a yazdığı aşığıdaki şiiirdir. Şair, öğrencisini en zor durumda bile unutmadığını, yolculuğu boyunca onu andığını ve uğradığı her yerde öğrencisinin de ruhaniyetiyle kendisine eşlik ettiğini açıklamaktadır: (el-Kâmil)¹⁹²

وَلَقَدْ ذَكَرْتُكَ بَعْدَ أَنْ جَدَّ النَّوَى وَالصَّحْبُ بَيْنَ مُودِّعٍ وَمُشَيِّعٍ
وَذَكَرْتُكُمْ لَمَّا ارْتَحَلْتُ مَطِيَّتِي وَرَحَلْتُ عَنْ وَطَنِي وَجَدْتُ بِأَدْمَعِي
وَذَكَرْتُكُمْ فِي كُلِّ أَسْفَارِي فَمَا مِنْ مَنْزِلٍ إِلَّا وَأَنْتَ بِهِ مَعِي

Şüphesiz ayrılık gerçekleşikten sonra seni hatırladım. Dostların kimi uğurlamakta, kimi de teşyî‘ (cenazenin uğurlanması) edilmektedir.

Deveme binip vatanımdan ayrıldığımda sizi hatırladım ve çok gözyaşı döktüm.

Tüm yolculuklarımda seni andım. Hiçbir konak yoktur ki sen de orada benimle olmayasın.

Şair, 4. beyitte kendisinin bu hissiyatına, uğradığı yerlerde bulunan insanların da şahit olduğunu belirtmektedir. Son iki beyitte ise öğrencisiyle aralarındaki ahdi hatırlatarak bu ahdin ve beraber geçirilen zamanın boşa gitmemiş olmasını temenni etmektedir:

وَسَلِ الدِّيَارَ الْعَامِرَاتِ وَأَهْلَهَا إِنَّ شَيْئًا وَسَأَلُ كُلِّ أَرْضٍ بَلْقَعِ
أَفْتَدُكُرُونَا مِثْلَ ذُكْرَانَا لَكُمْ يَا حَبْدًا إِنَّ كَانَ غَيْرَ مُضَيِّعِ

¹⁹² eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 279-280.

قَصْدًا لِتَذْكَيرِ الْعَهَادِ وَإِنِّي لَمْ أَنْسَ ذِكْرَكُمْ بِأَشْرَفِ مَوْضِعٍ

Mamur diyarlara ve ahalisine; dilersen bütüin çorak topraklara sor.

Sizi andığımız gibi siz de bizi anıyor musunuz? Ne güzel! Şayet anmamız karşılıklıysa.

Amacım ahitleri hatırlatmaktır. Ben en şerefli konumda bile sizi anmayı unutmadım.

İlgili konuyla alakalı bir diğer örnek de şairin, Kâsım b. Ahmed el-‘Ayânî eş-Şan‘ânî (ö. 1159/1747) adındaki âlim dostuna yazdığı şiiirdir. O, şiiire ayrılıktan şikâyetle başlayarak ayrılığın anlam kazanmasının sevenler sayesinde gerçekleştiğini hatırlatır. Ona göre seven fiziki olarak sevdiği kişilerle beraber olmasa da kalben her zaman onların yanlarında olduğunu sevdiklerine hissettirebilir: (el-Basît)¹⁹³

حَتَّامَ ذَا الدَّهْرِ بِالتَّشْتِيتِ يَرْمِينَا وَكَمْ بِكَاسَاتِ هَذَا الْبَيْنِ يَسْتَقِينَا
مَا لِلْفِرَاقِ وَمَالِي لَا يُفَارِقُنِي إِنَّ الْفِرَاقَ غَرِيمٌ لِلْمُحِبِّينَا
فَارَقْتُكُمْ وَفُؤَادِي لَا يُفَارِقُكُمْ فَإِنْ رَحَلْتُ فَإِنِّي فِي الْمُقِيمِينَا

Nereye kadar bu zaman dağıtarak bizi savuracak? Bu ayrılık daha kaç kâseyle bizi sulayacak.

Ne oluyor da ayrılık beni bırakmıyor? Şüphesiz ayrılık biz sevenlere borçludur.

Sizden ayrıldım ancak kalbim sizinle beraberdir. Şayet gittiysem de yine kalanlarlayım.

San‘ânî, yukarıdaki şiiirin devamında ise hocasına meftun olan kalbini onun yanına Allah’a emanet bıraktığını, uykusuzluktan gözyaşının kan aktığını ve bu özlem ateşinin günlerini geceye dönüştürdüğünü ifade etmektedir:

أَسْتَوْدِعُ اللَّهَ قَلْبًا فِي دِيَارِكُمْ بِحُبِّكُمْ صَارَ مَرْهُونًا وَمَفْتُونًا
أَفْحَمْتُ عَنْ كُلِّ شَيْءٍ غَيْرِ ذِكْرِكُمْ وَنَفَرَ النَّوْمَ دَمْعٌ مِنْ أَمَاقِينَا

¹⁹³ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 431.

فَمَا رَوَيْتُ سِوَى أَخْبَارِ فَضْلِكُمْ وَلَا تَلَوْتُ سِوَى قَوْلِ ابْنِ زَيْدُونَا
 إِنَّ الزَّمَانَ الَّذِي قَدْ كَانَ يُضْحِكُنَا أَنْسَاءً بِقُرْبِكُمْ قَدْ عَادَ يُبْكِينَا
 حَالَتْ لِبُعْدِكُمْ أَيَّامُنَا فَعَدَّتْ سُوداً وَكَانَتْ بِكُمْ بَيْضاً لِيَالِينَا

Sevginize meftun ve bağlı kalbi sizin memlekette Allah'a emanet ediyorum.

Sizi anmak dışında her şeyi bıraktım. Göz pınarından akan gözyaşı uykuyu kaçırdı.

Faziletiniz dışında bir şey nakletmedim ve İbn Zeydûn'un sözü haricinde bir şey okumadım.

“Size yakın olma hasebiyle bizi sevgiyle güldüren zaman artık ağlatmaya başladı.”

“Uzaklığımızdan dolayı günlerimiz karanlığa dönüştü. Oysaki gecelerimiz sizinle aydınlık idi.”¹⁹⁴

Bu başlık altında ele alınacak son şiir ise şairin, 1167/1753 yılında en büyük oğlu İbrahim b. Muhammed el-Emîr eş-Şan‘ânî’ye yazmış olduğu özlem konulu şiirdir. Şair bu şiiri, Mekke-i Mükerreme’de olduğu zaman diliminde yazmıştır. Söz konusu şiirde ayrılığın uzamasından şikâyet etmekte ve bu ayrılığın neticesindeki özlemi ölümün acısına benzetmektedir: (el-Kâmil)¹⁹⁵

طَالَ الْبِعَادُ فَهَلْ لَهُ بَعْدُ أَمْ هَلْ لِيَعِيثِ وَصَالِكُمْ رَعْدُ
 هَلْ لِلنَّوَى عَهْدٌ يُعْرِفُهُ أَوْ مَا لَهُ رَسْمٌ وَلَا حَدُّ
 كُنَّا نَعُدُّ شُهُورَ فُرْقَتِكُمْ حَتَّى تَعَدَّى عَامَنَا الْعُدُّ
 حَتَّى ارْتَحَلَتْ فَسَاقَطَتْ مُقْلِي حَبَّاتِهَا فَتَشَدَّدَ الْعِقْدُ
 وَلَبِيسْتُ بُرْدَ الصَّبْرِ بَعْدَكُمْ حَتَّى تَمْرُقَ ذَلِكَ الْبُرْدُ

¹⁹⁴ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 431. Parantez içine alınan son iki beyit, Endülüs’ün şair ve ediplerinden olan İbn Zeydûn el-Endelusî’nin (ö. 463/1071) şiirinden tazmîn yapılmıştır. Bkz. *Dîvân’u İbn Zeydûn* (Beyrut/Lubnan: Dâru’l-Ma‘rife, 2005), 11-12.

¹⁹⁵ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 167.

Ayrılık uzadı, var mıdır bir sonu? Veyahut vuslatınızın yağmuru için bir şimşek var mıdır?

Ayrılığın tanıdığı bir ahit var mıdır? Yoksa onun bir kural ve sınırı yok mudur?

Sizden ayrı geçen ayları sayardık biz. Öyle ki ayrılığı saymak yıllarımızı aştı.

Ta ki sen göçünce. Göz pınarım tanelerini akıttı ve gerdanlık sağlamaştı.

Sizden sonra sabır elbisesini giydim. Ta ki bu elbise eskiyip lime lime oldu.

Sonuç itibariyle örnek olarak zikredilen şiiirlerden anlaşıldığı kadarıyla çeşitli nedenlerle sevdiklerinden ayrı düşen şair, onlara olan sevgi, özlem ve hasretini en samimi ifadelerle dile getirmektedir. Ayrılıktan sıkça şikâyet eden şair, bu ayrılık ve hasretin bir an önce bitmesini temenni etmektedir.

1.2. İcâzet

Şairlerin, ihvâniyyât konusu içerisinde işledikleri konulardan birinin de ilmî icâzet verme veya isteme hususu olduğu bilinmektedir. eş-Şan'ânî de bu minvalde müstakil şiiirler kaleme almıştır. Örnek teşkil etmesi amacıyla onun bu konuya dair iki şiiiri incelenecektir. Bunlardan ilki kendisinden ders almış olduğu hocası Hâşim b. Yahya eş-Şâmî'nin sonrasında talebesinden hadîs ilminde icâzet talebinde bulunması üzerine eş-Şan'ânî'nin yazdığı kasidedir. Şair, hocasına yazdığı şiiirin ilk 4 beytinde ona hadîs ilminde icâzet verdiğini açıklayan ifadelerle başlamaktadır: (er-Remel)¹⁹⁶

فَارَوْ عَنِّي يَا صَفِيَّ الدِّينِ مَا أَنَا أَرُوبِهِ عَلَى الْوَجْهِ الصَّحِيحِ
مِنْ عُلُومِ الْمُصْطَفَى خَيْرِ الْوَرَى خَاتَمِ الرُّسُلِ وَذِي الْقَوْلِ الرَّجِيحِ
مَنْ أَتَانَا بِالْهُدَى مِنْ رَبَّنَا وَأَرَانَا الْحَقَّ بِالنَّصِّ الصَّرِيحِ
فَالْهُدَى فِيمَا أَتَى عَنْ أَحْمَدٍ خَلْنَا مِنْ قَوْلِ ذِي قَوْلِ جَرِيحِ

Ey Safiyuddin! Sahih yolla rivayet ettiklerimi benden alarak sen de aktar.

Üstün sözün sahibi, hatemu'r-Rusul ve insanların en hayırlısı Mustafa'nın (s.a.v.) ilimlerinden...

¹⁹⁶ eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 136-137.

O, Rabbimizden hidayeti bize getiren ve hakkı açık nasla bize gösteren...

Hidayet, Ahmed'den (s.a.v.) gelendedir. Yaralayıcı sözlerin sahibinin sözleri bizi ilgilendirmez.

Şair, şiirine nasihatle devam etmektedir. Nasihat bölümünde ise doğru yola tâbi olmayı, isteklerinde ihlaslı ve ilimde cömert olmayı telkin etmektedir:

فَاتَّبِعْ وَجْهًا صَاحِحًا وَجْهَهُ وَاطَّرِحْ مَا جَاءَ بِالْوَجْهِ الْقَبِيحِ
وَاحْلِصِ النِّيَّةَ فِيمَا تَبْتَغِي إِنَّمَا النِّيَّةُ لِلْفِعْلِ كَرُوحِ
وَابْذُلِ الْعِلْمَ وَلَا تَبْخُلْ بِهِ مَا الثَّنَا وَالْأَجْرُ إِلَّا لِلْسَّيِّحِ

Yönü doğru olan yola tabi ol. Çirkin (yanlış) yönüyle geleni söküüp at.

Niyetini arzularında samimi eyle. Nitekim niyet eylem için ruh gibidir.

İlimde cimrilik etme, bolca ver. Övgü ve mükâfat ancak cömert kişi içindir.

İcâzet konusuyla ilgili bir diğer kaside ise eş-Şan'ânî'nin kendi öğrencisi olan Sa'îd b. Abdullah el-'Ansî ez Zimâri'ye verdiği 63 beyitlik icâzet şiiridir. Sa'îd el-'Ansî, hocasından eserleri noktasında icâzet talebinde bulunmuştur. Hocası da öğrencisinin bu talebine cevaben aşağıdaki kasideyi yazmıştır. eş-Şan'ânî, yazdığı icâzet kasidesine öğrencisinin onun eserlerine dair kaleme aldığı şiirleri methederek başlamıştır: (Meczûu'l-Kâmil)¹⁹⁷

وَافِي نِظَامُكَ يَا سَعِيدُ فَكَأَنَّهُ عَقْدٌ فَرِيدُ
مِثْلَ الدَّرَارِي خَلْتَهُ أَوْ أَنَّهُ دُرٌّ نَصِيدُ
أَوْ أَنَّهُ الرَّوْضُ النَّضِي رُ وَلَا نَظِيرَ لَهُ أُرِيدُ

Ey Said! Nazmın ulaştı. Adeta eşsiz gerdanlıktır.

Onu inciler gibi zannettim. Belki de dizilmiş incidir zaten.

Ya da o, eşi benzerini görmediğim yeşil bahçedir.

¹⁹⁷ eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 184-185.

eş-Şan‘ânî, 3 beyitlik medihten sonra söz konusu icâzetle devam etmektedir:

وَطَلَبْتَ مِنِّي أَنْ أُجِيبَ زَ مُؤَلَّفَاتِي لَا أَزِيدُ
وَأَعَدَّ أَسْمَاءَ لَهَا لِنَتَالِ مِنْهَا مَا تُرِيدُ
فَلَقَدْ أَجَزْتُكَ فَاسْتَمِعْ أَسْمَاءَ بَعْضِ يَا سَعِيدُ
سُبُلُ السَّلَامِ مُؤَلَّفٌ جُزْءَانِ يَعْشَقُهُ الرَّشِيدُ
وَبِمِنْحَةِ الْعَفَّارِ مَا ضَوْءُ النَّهَارِ بِهَا يَزِيدُ
وَلِعُمْدَةٍ الْأَحْكَامِ حَا شَيْءٌ بِهَا بَحْثٌ مُفِيدُ
وَلَنَا عَلَى التَّنْقِيحِ شَرْحٌ لَا يَدَعُهُ الْمُسْتَفِيدُ
وَلِجَامِعِ الشَّرْحِ الصَّنِيعِ رُ مُؤَلَّفٌ شَرْحٌ سَدِيدُ

Benden sadece eserlerimle ilgili icâzet vermeme istedin.

İstediğine ulaşman için onların isimlerini zikredeceğim.

Sana icâzet verdim. Bazılarının isimlerine kulak ver ey Said!

İki cilt halinde telif edilen Subulu's-selâm ki zeki olan ona âşık olur.

Davu'n-nehâr'ın kendisiyle kemale erdiği Minḥatu'l-ğaffâr.

Araştırmacı için faydalı olan Hâşyetu 'umdeti'l-ahkâm.

İstifade edenin terk etmediği Şerḥu't-tenkih eserimiz var.

Şerḥu'l-câmi 'i's-şağîr'in güzel bir şerhi vardır.

Görüldüğü üzere şair, 3. beyitte سَعِيدُ يَا بَعْضِ أَسْمَاءَ فَاسْتَمِعْ أَجَزْتُكَ ifadesiyle

şairinde, *Subulu's-selâm*, *Ḍav'u'n-nehâr*, *Minḥatu'l-ğaffâr*, *Hâşyetu 'umdeti'l-ahkâm* ve *Şerḥu't-tenkih*, gibi belli başlı eserleriyle ilgili talebesine icâzet vermiştir. eş-Şan‘ânî, şiirin burada zikredilmeyen kısmında ise, Allah'ın kendisine bahşettiği nimetleri zikrederek O'na şükretmektedir. Ayrıca Sa'îd el-'Ansî'ye takvalı olmayı, dünyadan yüz çevirmeyi, zahidane bir hayat yaşamayı, ilimle meşgul olmayı tavsiye

etmektedir. Son dört beyitte ise Hz. Muhammed (s.a.v.) ve ailesine salât ve selâm getirmekte ve onları sevmenin inanan herkes için farz olduğunu hatırlatmaktadır.¹⁹⁸

1.3. Özür ve Sitem

Özür dileme, ihvâniyyât şiirinin alt başlıklarından kabul edilmektedir. Şair bu yolla karşı tarafa yönelik sitemlerini dile getirip özürlerini iletmektedir. “el-Mu‘allekât şairlerinden en-Nâbiğa ez-Zubyânî’nin (ö. 604 [?]) Hıre kralı III. Nu‘mân b. Munzir’den (602) özür dilemek için söylediği 33 beyitlik kaside” bu minvalde söylenen şiirlere örnek olarak kabul edilmektedir.¹⁹⁹

Söz konusu konuya dair ilk örnek olarak eş-Şan‘ânî’nin dostu Ahmed b. Hüseyin er-Rukeyhî’ye (ö. 1162/1748)²⁰⁰ özür ve cevap mahiyetinde yazdığı aşağıdaki şiir incelenecektir. er-Rukeyhî, şaire yazmış olduğu şiirin cevabı gecikince bunun sebebini kendi şiirinin kusuruna bağlamıştır.²⁰¹ Bu gelişme üzerine eş-Şan‘ânî, aşağıdaki şiiri özür mahiyetinde kaleme almıştır. Şair, ilk 2 beyitte onun şiirlerini saraylara benzetmek suretiyle övmektedir. Cevap vermeme sebebini de kendi şiirine yönelik özgüven eksikliğinin neden olduğunu açıklamaktadır: (el-Kâmil)²⁰²

أَبْيَاتُ شِعْرِكَ لَا قُصُورَ بِهَا وَهِيَ الْقُصُورُ لِكُلِّ مَنْ يَدْرِي
تَرَكَ الْإِجَابَةَ مَا لَهُ سَبَبٌ غَيْرُ اعْتِقَادِي الضَّعْفَ فِي شِعْرِي

Senin şiirinin beyitlerinde eksiklik yoktur. Bilen herkes için saraylardır onlar.

Şiirimizin zayıf olduğuna dair inancım dışında cevap vermemenin başka bir sebebi yoktur.

¹⁹⁸ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 184-187.

¹⁹⁹ Ebû Umâme (Ebû ‘Akreb) Ziyâd b. Mu‘âviye b. Dabâb (Dıbâb) b. Câbir en-Nâbiğa ez-Zubyânî, *Dîvânü'n-Nâbiğa ez-Zubyânî*, thk. Muhammed İbrahim Ebû'l-Faḍl, 2. Bs (Kahire: Dâru'l-Ma‘ârif, t.y.), 29-39; Yusuf Sami Samancı, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden Mencek Paşa ve Şiirleri* (Konya: Çizgi Kitabevi, t.y.), 230.

²⁰⁰ eş-Şevkânî, el-Bedru' t-tali' adlı eserinde, Ahmed b. Hüseyin er-Rukeyhî eş-Şan‘ânî’nin edip olduğunu, kaliteli şiirleri bulunduğunu ve geçimini boyacılıkla sağladığını belirtmektedir. Bkz. eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tali'*, 1: 52.

²⁰¹ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 330.

²⁰² eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 230.

eş-Şan‘ânî, aşağıdaki 3. ve 4. beyitlerde ise kendi şiirlerini çakıl taşlarına; er-Rukeyhî'nin şiirlerini ise incilerden oluşan gerdanlığa benzetmektedir. Şair, bu durumu şu ifadelerle dile getirmektedir:

“أَيُّجُوزُ أَنْ أُعْطِيَ الْحَصَى عَوْضاً مِنِّي عَلَى عِقْدٍ مِنَ الدُّرِّ

karşı çakıl taşlarını vermem caiz midir?” Bu soruya cevaben de bunun caiz olmayacağını ifade etmektedir:

أَيُّجُوزُ أَنْ أُعْطِيَ الْحَصَى عَوْضاً
لَمَّا تَقَاضَيْتُ الْجَوَابَ قَضَى
مِنِّي عَلَى عِقْدٍ مِنَ الدُّرِّ
بِالْعَفْوِ عَن نَّظْمِي وَعَن نَثْرِي

İncilerden oluşan gerdanlığa karşılık çakıl taşlarını vermem caiz midir?

Cevap vermeye her yeltenişimde nazmım ve nesrim onları bağışlamaya zorladı beni.

Şair, son beyitte ise kendisini aya; er-Rukeyhî'yi ise güneşe benzeterek ondan özrünü kabul etmesini talep eder:

فَخَذِ الْجَوَابَ وَلَا تُوَاخِذْنِي
يَا شَمْسُ وَاغْفِرْ زَلَّةَ الْبَدْرِ

Ey Şems! Cevabı kabul et, beni mazur gör ve Bedr'in hatasını affet.

eş-Şan‘ânî'nin özür temalı bir diğer şiiri ise âlim ve şair olan öğrencisi İsmail b. Muhammed b. İshak için kaleme aldığı kasidedir. Şair bu şiirin yazma sebebini şöyle açıklamaktadır: “Benim 1142/1730 yılında yaptığım yolculuk esnasında kaleme aldığım vakitlerle ilgili el-Yavâkît adlı risalemi okuyan İsmail b. Muhammed'in zihninde bazı soru işaretleri oluşmuştu ve onları açıklamamı talep etmişti. Ben de acele ve sert bir üslupla cevap vermiştim. Bunun üzerine İsmail b. Muhammed ise bu açıklamayı gerçekten zihnindeki soruları gidermesi için istediğini ifade etmişti.”²⁰³ Şair, meydana gelen bu yanlış anlaşılardan dolayı bu kasideyi yazdığını dile getirmektedir.

²⁰³ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 329-330.

eş-Şan‘ânî, sözü edilen olay üzerine yaptığı hatanın farkına vardığını itiraf etmektedir. Bu nedenle o kendisini köleye; muhatabını da efendiye benzeterek şiirine özürle başlamaktadır: (el-Basît)²⁰⁴

عُذْرًا عَلَى مَا جَرَى مِنِّي مِنَ الزَّلَلِ إِنَّ كَانَ يُقْبَلُ عُذْرُ الْعَبْدِ فِي الْحَلَلِ
وَتَوْبَةً مِنْ صَمِيمِ الْقَلْبِ خَالِصَةً عَلَى كَلَامٍ جَرَى كَالنَّارِ مُشْتَعِلِ

Benden sadır olan hatadan dolayı özür dilerim. Şayet kusur durumunda kulun özrü kabul ediliyorsa.

Tüm samimi kalple tövbe ediyorum. Alev almış ateş misali parlayan sözlerden dolayı.

Nitekim şair, şiirin devamında جَرَى عَلَى حِدَّةٍ مِنِّي عَلَى عَجَلٍ “Acele ve hiddetle benden vuku buldu.” Sözlerinden pişmanlık duyduğunu ve hatasının anlık bir hiddetten kaynaklı olduğunu belirtmektedir:

جَرَى عَلَى حِدَّةٍ مِنِّي عَلَى عَجَلٍ وَهَكَذَا خُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ
وَأَثَلْتَاهُ لِأَقْلَامِي وَمَا رَقَمْتُ كَأَنَّهَا مِنْ رِمَاحِ الدَّهْرِ تَشْرَعُ لِي
مَا كَانَ قَصْدِي سِوَى إِيقَاطِ ذَهْنِكُمْ إِذْ نَامَ عَنْ وَاضِحٍ مَا فِيهِ مِنْ خَلَلٍ
بَلَى بَلَى كَلَّمَا قُلْتُمْ أُصَدِّقُهُ وَكُلُّ بَحْثٍ رَقِيقٍ فَهُوَ مِنْ قِبَلِي

Acele ve hiddetle benden vuku buldu. Nitekim insan çok aceleci yaratılmıştır.

Kalemim ve onun yazdıklarına yazıklar olsun. Sanki zamanın mızraklarını bana çeviriyorlar.

Dikkatinizi çekmek dışında başka bir gayem yoktu. Zira o (zihniniz) içerisinde herhangi bir yanlışın bulunmadığı apaçık bir (gerçeği) anlamaktan gafildi.

Tabiki, tabiki sizin tüm söylediklerinizi tasdik ediyorum. Konuların ince detay şeklinde olup [anlaşılır kılınmaması] ise benim hatamdır.

²⁰⁴ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 330.

Şiirin son iki beytinde ise şair, öğrencisinin kendisine dilediği gibi cevap verme hakkına sahip olduğunu belirtmektedir. Ayrıca istem dışı meydana gelen bu sert üslubun dağa benzettiği dostluklarına bir hanel getirmeyeceği ümidinde olduğunu beyan etmektedir:

فَرُدَّ مَا شِئْتَ مِنْ قَوْلِي وَمَرْقَهُ كَمَا تُرِيدُ عَلَى التَّفْصِيلِ وَالْجَمَلِ
أَيَّهِدُمْ الْوُدَّ الْفَاطُ مَرْخَرَفَةً هِيَ الرُّجَا جُ وَذَاكَ الْوُدُّ مِنْ جَبَلِ

Sözlerime, ayrıntılı ve bütün bir şekilde dilediğin gibi cevap ver ve onu paramparça et.

Süslenmiş sözler mi dostluğu öldürecek? Ki o camdır. Bu dostluk ise dağdandır.

Şairin konuyla ilgili bir diğer şiiri de hocası ve dostu Hâşim b. Yahya b. Ahmed eş-Şâmî'ye sitem etmek amacıyla kaleme aldığı cevap mahiyetindeki kasidesidir. Bu kasidede eş-Şan'ânî, hocası eş-Şâmî'ye sitem ederek cevap vermekte ve içinde buldukları ayrılığın kendisinden kaynaklanmadığını ifade etmektedir. Bu ayrılığın kötü şans veya zamandan dolayı meydana gelmiş olabileceğini belirterek kendisinin sevgi ve samimiyet konusunda değişmediğini bilakis hocasının eskisi gibi arayıp sormadığını belirtmektedir: (er-Remel)²⁰⁵

هَلْ جَرَى مِنِّي لَذَا الْهَجْرِ ذُنُوبُ لَا لَعَمْرِي بَلْ هُوَ الْحِظُّ الْكَيْبُ
أَمْ وَشَى وَاشٍ بِأَمْرِ مُفْتَرَى لَيْتَ شِعْرِي أَنْتَ لِلْوَأَشِيِّ تُجِيبُ
أَمْ هِيَ الْأَيَّامُ فِي أَفْعَالِهَا إِنَّمَا الْوَأَشِيُّ مِنْهَا وَالرَّقِيبُ
أَمْ جَرَى مِنِّي مَا عَنِّي خَفَا فَعَتَابُ الْخِلِّ لِلْخِلِّ يَطِيبُ
أَمْ أَرَى طَبْعَكَ حَاشَاكَ بِهِ مَلَّلٌ عَنْ غَيْرِ شَيْءٍ يَسْتَرِيبُ
أَيْنَ بُشْرَاكَ إِذَا لَأَقَيْتَنِي أَيْنَ تَفْتِيشُكَ عَنِّي إِذْ أُغِيبُ
أَيْنَ إِطْنَا بَكَ إِنْ خَاطَبْتَنِي أَيْنَ إِذْ لَأَلَّكَ قُلُ لِي يَا حَبِيبُ

²⁰⁵ eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 77.

كُنْ كَمَا شِئْتَ فَعَهْدِي صَادِقٌ وَوَدَادِي تَوْبُهُ تَوْبٌ قَشِيبٌ

Bu ayrılıkta kabahatim var mı? Hayır hayatım üzerine yemin ederim ki bu ancak kötü talihin [eseridir].

Yoksa birileri iftira atarcasına dedikodu mu yaptı? Keşke onlara verdiği cevaptan haberim olsaydı.

Yoksa bu zamanın yaptıkları mıdır? İftiracı ve casus zamanın kendisi mi?

Yoksa farkına varmadan bir şey mi yaptım? [Söyle! Zira] dostun dosta sitemi hoş karşılanır.

Seni tenzih ederim. Yoksa sebepsiz yere davranışında bıkkınlık mı vardır?

Karşılaştığımızda tebessümün ve görünmediğimde araman-sorman nerede?

Söyle bana ey dost! Nerede benimle uzun konuşman ve şımartman?

Sen nasıl istersen öyle davran. Zira benim sözüüm içten, samimiyetimin elbisesi de tertemizdir.

eş-Şan‘ânî, kasidenin son iki beytinde ise hocasına hitaben “Farz et ki günahkârım, geniş gönle sahip olan kişi yine de böyle bir hatayı affeder” diyerek dostunun kendisini affetmesini istemektedir. Ayrıca burada “Eğer size olan sevgimle günah işlediysem vallahi o günahı tövbe etmem” diyerek her ne sebeple olursa olsun dostuna karşı duygularının hiçbir zaman değişmeyeceğini belirtmektedir:

هَبْ بِأَنِّي مُذْنِبٌ يَا سَيِّدِي مِثْلَ ذَنْبِي يَسَعُ الصَّدْرُ الرَّحِيبُ
إِنْ أَكُنْ أَذْنَبْتُ فِي حُبِّي لَكُمْ فَأَنَا وَاللَّهِ عَنْهُ لَا أَتُوبُ

Farz et ki! Hatalyım efendim, alicenap gönle sahip olan böyle bir hatayı affeder.

Eğer günahım sizi sevmekse; vallahi ben o günahı tövbe etmem.

1.4. Tehni'e

İh̄vâniyyât şiirinin çeşitlerinden olan tebrik; şairlerin, yönetici, idareci ve kendi hocalarıyla dostlarına gönderdikleri kutlama konulu şiirlerdir. Bu kutlamalar dinî

bayramlar, düğün, doğum ve hastalıktan şifa bulma gibi sosyal hayatın gerektirdiği münasebetler olarak değerlendirilebilir.²⁰⁶ Bazı Arap edebiyatçıları, kutlama şiirlerinin medih türünde görülen edebî zevk ve güzelliğe sahip olmadığını belirtip, sanatsal değerlerden yoksun olduğunu iddia etseler de²⁰⁷ kaynaklardan elde edilen bilgiler tebrik ve kutlama konulu ihvâniyyât şiirinin Abbâsî döneminden itibaren birçok şair tarafından kullanıldığını ortaya koymaktadır.²⁰⁸ Bu başlık altında eş-Şan‘ânî’nin dîvânından iki kaside incelenecektir.

eş-Şan‘ânî’nin kutlamaya dair örnek olarak verilen ilk kasidesi 1172/1758 yılında dönemin idarecisi el-İmam Mehdî Abbâs’ın kazanmış olduğu zafer üzerine yazılmıştır. Şair kasidesinde bozguncu ve eşkıyalara karşı büyük bir zafer kazanmış ordunun komutanı el-Mâs el-Mehdî eş-Şan‘ânî’yi de övmeyi ihmal etmemiştir. Nitekim el-Mâs el-Mehdî de bu zaferden sonra *Mehdevî Devleti’nin kılıcı* lakabına mazhar olmuştur. Şair, kasidesine direk kutlamayla giriş yapmaktadır: (el-Hafîf)²⁰⁹

هَلْ أَهْنِيكَ أُمَّ أَهْنِي الْمَعَالِي أُمَّ أَهْنِي أَيَّامَنَا وَاللَّيَالِي
أُمَّ أَهْنِي الْأَكْوَانَ فَهَيَّ جَمِيعاً فِي سُرُورٍ وَلَذَّةٍ وَاخْتِيَالٍ

Seni mi yoksa o yüce kimseyi mi tebrik edeyim? Yoksa gece ve gündüzlerimizi mi kutlayayım?

Yoksa kâinatı mı tebrik edeyim? Onların tümü sevinç, zevk ve övünme içerisindedir.

eş-Şan‘ânî, şiirin devamında el-İmam Mehdî Abbâs’ı büyük imam, buyruk sahibi, ikbal ve kurtuluş garantörü; şeref kalesini yüksek mızraklar, atlar ve kılıçlarla inşa eden vb. vasıflarla övmektedir:

²⁰⁶ Ergin, “Osmanlı Dönemi Arap Şiirinde Sosyal Unsurlar”, 42. Ayrıca bkz. Mehmet Nafi Arslan, “Klasik Arap Edebiyatında Tebrik”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 51 (2019), 369-393.

²⁰⁷ Ahmed Abdusselâm Şevkî Dayf, *el-Fenn ve mezâhibuhû fî ş‘iri’l-‘arabî* (Mısır: Dâru’l-Ma‘ârif, 2005), 374-375.

²⁰⁸ Ebû Manşûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâiles-Se‘âlibî, *el-Muntaḥal*, thk. Şeyḫ Ahmed Ebû Ali (İskenderiyye: el-Maṭba‘atu’t-Ticâriyye, 1901), 25-44; Ahmed b. İbrahim b. Mustafa Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru’l-edeb fî edebiyâti ve inşâi lugati’l-‘arab* (Beyrût: Muessesetu’l-Ma‘ârif, ts.), 1/376-380; Samancı, *Mencek Paşa ve Şiirleri*, 222-223.

²⁰⁹ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 349.

شَمْسٌ نَصْرٍ قَدْ أَطْلَعَ اللَّهُ فِي أَفْ قِ الْمَعَالِي فَنُورَهَا مُتَلَالِي
 لِلْإِمَامِ الْعَظِيمِ ذِي الْأَمْرِ وَالنَّهْ يِ قَرِينِ الْإِسْعَادِ وَالْإِقْبَالِ
 مَنْ بَنَى حِصْنَ مَجْدِهِ بِسُيُوفٍ وَخُيُولٍ وَبِالرِّمَاحِ الْعَوَالِي
 وَتَسَامَى لِنَيْلِ مَا لَمْ يَنْلُهُ غَيْرُهُ قَطُّ فِي الْقُرُونِ الْخَوَالِي
 بَرَطٌ مَا أَتَى بِهَا مِنْ قَتِيلٍ أَوْ أُسِيرٍ فِي عُمرِنَا الْمُتَوَالِي
 حَسِبُوا أَنَّ مَجْدَهُمْ سُورَ يَأْجُوجَ وَتَأْجُوجَ مَا لَهُ مِنْ زَوَالِ
 فَاتَاهُ الْإِمَامُ بِالْمَاسِ حَتَّى خَرَقَ السُّورَ فَهُوَ مِثْلُ الرِّمَالِ
 إِنَّمَا الْمَاسُ خَاتَمٌ فِي يَدِ الْمَلِكِ وَسَيْفٌ عِنْدَ التَّحَامِ الْقِتَالِ
 سَخَّرَ اللَّهُ لِلْإِمَامِ أَنْاسًا يَصْدُمُونَ الْأَبْطَالَ بِالْأَبْطَالِ
 وَإِذَا سَخَّرَ الْإِلَهَ أَنْاسًا لِسَعِيدٍ يَنَالُ أَعْلَى مَنَالِ
 هَكَذَا هَكَذَا السَّعَادَةُ تَأْتِي بِالَّذِي لَا يَمُرُّ يَوْمًا بِبَالِ
 مَنْ يَظُنُّ الْأُسُودَ مِنْ بَرَطٍ يَأْ تُونَ أُسْرَى يَمْشُونَ فِي الْأَعْلَالِ

Allah'ın yüce ufuklarda ortaya çıkardığı ve aydınlığı parlayan yardım güneşidir bu.

Büyük imam, buyruk ve ferman sahibi, ikbal ve kurtuluş nişanesi için.

O kimse ki şeref kalesini kılıçlar, atlar ve yüksek mızraklarla inşa etti.

O geçmiş asırlarda hiç kimsenin elde edemediği dereceye yükseldi.

Barat ki²¹⁰ ömrümüz boyunca oradan bir ölü veya tutsak gelmedi.

[Düşmanlar] zannettiler ki şerefleri yıkımı olmayan Ye'cûc ve Me'cûc kaleleridir.

²¹⁰ بَرَطٌ : Yemen'in başkenti Şan'â'nın kuzeyinde yer alan meşhur bir dağın adıdır. İsmi, Barat b. Kerîm b. Du'amu'l-Ekber b. Mâlik b. Mu'aviyye b. Sa'ab b. Dûmân b. Bakîl'den almıştır. Dağın zirvesi, çeşitli kaliteli meyvelerin yetiştiği, tarıma elverişli geniş bir ovardır. bkz. el-Maḫḫafî, *Mu'cemu'l-buldân*, 2002, 1: 155.

İmam (Mehdî Abbâs) el-Mâs'la geldi. Ta ki kaleyi delip geçti ve kale kum gibi oldu.

el-Mâs, ancak kralların elindeki yüzük ve savaşın kızıştığı anda kılıçtır.

Allah, kahramanları kahramanlarla çarpıştıran insanları İmam'ın emrine verdi.

Allah, bahtiyar birisinin emrine insanları amade kıldığı zaman o, en yüksek makama ulaşır.

Başarı işte böyle, bu şekilde, bir gün bile kimsenin aklından geçmeyen birisiyle gelir.

Kim zannederdi ki Barat'tan bir topluluğun zincire vurulmuş esirler olarak geleceğini.

Barat, 1113/1701 yılından başlayarak her yıl en az bir kere olmak üzere bozguncu ve eşkıyalardan oluşan büyük bir grubun oradan şehre indiği yerdir. Buradan inen eşkıyalar, Yemen'in dört bir yanına dağılıp gasp, yağma, soygun ve tecavüz gibi eylemlerde bulunuyor ve kendilerine engel olmak isteyenleri de öldürüyorlardı. Eşkıya ve bozguncular, adet edindikleri gibi 1172/1758 yılında el-İmam Mehdî Abbâs döneminde yine saldırı hazırlığı yaptıkları sıralarda, komutan Nakîb el-Mâs önderliğindeki ordu, onlara karşı ani bir hareketle saldırıya geçmiş ve bu çetelere büyük bir hezimet yaşatmıştır.²¹¹

Şairin 7. beyitte ifade ettiği *بَرَطٌ مَا أَتَىٰ بِهَا مِنْ قَتِيلٍ أَوْ أُسِيرٍ فِي عُمْرِنَا الْمُتَوَالِي* “Barat ki ömrümüz boyunca oradan bir ölü veya tutsak gelmedi.” şeklindeki söz o güne kadar Barat dağından bir tane bile esir ve cenazenin gelmediğini göstermektedir. Son beyitte ise eş-Şan‘ânî'nin belirttiği *مَنْ يَظُنُّ الْأُسُودَ مِنْ بَرَطٍ يَا تُونَ أُسْرَى يَمْشُونَ فِي الْأَغْلَالِ* “Kim zannederdi ki Barat'tan bir topluluğun zincire vurulmuş esirler olarak geleceğini.” tarzındaki sözler, adı geçen zaferin hiç kimsenin beklemediği bir şekilde eşkıyalardan yüzlercesinin ölümü veya esir olarak ele geçirilmesiyle sonuçlandığını bildirmektedir.

²¹¹ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 348-349.

Bu savaşta öldürülen altmış kişinin başı, komutan Nakîb el-Mâs'ın emriyle mızraklara takılıp el-İmam Mehdî Abbâs'ın Cuma namazı çıkışı esnasında teşhir edilmiş ve bu teşhir günlerce devam etmiştir.²¹² Anlaşılan o ki bu zafer, o dönemin konjektürel şartlarında halkın huzurunun sağlanması hususunda müsbet sonuçlar meydana getirmiştir. Nitekim eş-Şan'ânî'nin dizelerinde de bu belanın def edilmiş olmasından dolayı duyulan memnuniyet açıkça görülmektedir.

Tespit edilebildiği kadarıyla eş-Şan'ânî'nin, medih ve kutlama şiiri yazdığı tek devlet ricali Mehdî Abbâs'tır. Bu durumdan iki husus çıkarılabilir: Birinci husus, el-İmam Mehdî Abbâs'ın halkın nazarındaki konumun büyüklüğüdür. İkinci bir husus ise eş-Şan'ânî'nin idarecilerden maddi bir beklentisinin olmamasıdır.

Şair, bir başka kutlama şiirini ise hocası Zeyd b. Muhammed b. Hasan'ın evliliğinden dolayı yazmıştır. O, şiirine hocasını tebrik etmekle giriş yapmıştır. Şiirin devamında ise hocasını sevenlerin tümünün kalplerinin sevinç ve mutlulukla dolduğu düşmanlarının ise bundan rahatsızlık duyduğu ifade edilmiştir: (et-Tavîl)²¹³

لِيَهْنِكَ إِذْ زُفَّتْ إِلَيْكَ عَرُوسٌ مِنْ الْعَيْدِ فِي ثَوْبِ الْعَفَافِ تَمِيسُ
وَلَا حَتَّ نُجُومِ السَّعْدِ وَهِيَ زَوَاهِرٌ وَعَايَتْ بِمَنْ لِّلَّ عَنْكَ نُحُوسُ
وَجَاءَكَ رَأْسُ الْعَيْدِ بِالْوَصْلِ مُدْعِنًا لِأَنَّكَ فِي أَهْلِ الْكَمَالِ رَيْسُ
لَقَدْ مَلَّتْ كُلُّ الْقُلُوبِ مَسْرَةً وَقَرَّتْ وَطَابَتْ أَعْيُنٌ وَنُفُوسُ
فَكُلُّ مُجِبِّ وَجْهِهِ مُتَهَلِّلٌ سُرُورًا وَبِشْرًا وَالْعَدُوَّ عَبُوسُ
وَلَا زِلْتِ فِي ثَوْبِ الْمَسْرَةِ رَافِلًا تَدُورُ بِمَا تَهْوَى عَلَيْكَ كُؤُوسُ

İffet elbisesi içerisinde müreffeh bir şekilde takdim edilen zarif gelin sana kutlu olsun.

Saadet yıldızı göründü, o parlaktır. Allah'ın lütfuyla talihsizlik senden irak oldu.

²¹² eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 248-249.

²¹³ eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 265.

Zarafet timsali [gelin] itaat ve vuslatla geldi sana. Nitekim sen ehli kemal arasında öndersin.

Bütün kalplere sevinç doldu. Gönüller ferahladı ve nefisler mutlu oldu.

Tüm dostların yüzü gülümseme ve sevinçle parlıyor. Hasımların [yüzü] ise somurtkandır.

Sen daima mutluluk elbisesiyle çalımlı yürüyordun. Kadehler hoşlandığın şeylerle etrafında dönüyordu.

Üçüncü beyitte kullanılan رَأْسُ الْغَيْدِ cümlesinden iffet, zarafet ve güzellik sahibi gelin kastedilmiştir.

1.5. Mürâselât

İhvâniyyât şiirinin türlerinden biri de şiir yoluyla duyguların dile getirilip karşı tarafa aktarılması anlamında kullanılan mürâselâttir. Abbâsî döneminden itibaren şairler bu tür şiirlerle birbirlerine karşılıklı mesajlar gönderdikleri gibi edebî yeteneklerini de sergilemişlerdir.²¹⁴ el-Emîr eş-Şan‘ânî de Arap şiiri ve edebiyatındaki bu güzel ve değerli geleneği sürdürmüş ve kendi dîvânında bu minvalde şiirler kaleme almıştır.

eş-Şan‘ânî, mürâselât üslubuyla başta hocaları olmak üzere babasına, çocuklarına, dostlarına ve öğrencilerine yirmiden fazla şiir yazmıştır. Bu türde yazılan şiirler genel olarak yapıları itibariyle birbirlerine benzerlik gösterdiklerinden sadece birkaç örnekle yetinilecektir.

Konumuzla alakalı olarak incelenecek ilk örnek, Zeydî âlim ve şair Neşvân el-Himyerî el-Yemenî'nin (ö. 573/1178),²¹⁵ ehl-i beyt'in kimler olduğuna yönelik yazdığı

²¹⁴ Samancı, *Mencek Paşa ve Şiirleri*, 222; Ergin, "Osmanlı Dönemi Arap Şiirinde Sosyal Unsurlar", 47.

²¹⁵ Şemsu'l-'ulûm ve Devâu'lkelâmi'l-'Arab mine'l-kulûm, el-Hûru'l-'în, Kitâbu'l-ka vâfî, et-Tıbyân fî tefsîri'l-Kur'ân ve el-Ferâ'id ve'l-çalâ'id gibi eserlerin müellifi olan Ebû Sa'id Neşvân b. Sa'id b. Neşvân b. Sa'd b. Ebî Himyer b. 'Ubeydillâh el-Himyerî el-Yemenî, Zeydî âlimi ve şair olarak meşhur olmuştur. Himyer krallarından Hassân Zû Marâsid b. Zû Sahar'in ailesinden geldiği belirtilmiştir. Şan‘ânî'nin kuzeyinde yer alan Hâşid bölgesinde doğup yetişen Neşvân el-Himyerî, birçok yeri gezdikten sonra hayatının geri kalan kısmını Benî Havlân kabilesi arasında geçirmiş ve 573/1178 tarihinde vefat etmiştir. Bkz. ez-Zirikî, *el-A'lâm*, 2: 20; İsmail b. Ali el-Ekva', "Neşvân el-Himyerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (erişim: 20 Şubat 2022).

iki beyitlik şiirine, eş-Şan‘ânî’nin cevap olarak yazmış olduğu aşağıdaki şiirdir: (el-Basît)²¹⁶

إِنَّ الصَّلَاةَ مِنَ الرَّحْمَنِ وَاجِبَةٌ لَيْلًا مَنْ آمَنُوا بِاللَّهِ وَالْكِتَابِ
فَإِنْ تَرَى الشَّرْطَ مَفْقُودًا فَلَسْتَ تَرَى إِزَامَ يَلْزَمُ بِالطَّاعِي أَبِي لَهَبٍ
لَقَدْ تَجَاهَلْتَ شَرْطًا لِلصَّلَاةِ وَمَا جَهَلْتَ إِذْ أَنْتَ بَحْرُ الْعِلْمِ وَالْأَدَبِ

Resulullah’ın ailesinden Allah’a ve kitaplara iman eden kimselere salât getirmek Rahman’dan bir farzdır.

Eğer eksik bir koşul (şartı yok sayarsan) görürsen haddi aşan Ebû Leheb için itiraz hakkın vaki olamaz.

Şüphesiz salât için koşulan şartı görmezden geldin, oysaki sen bunu bilmeyen biri değilsin. Çünkü sen ilim ve edebiyat deryasisin

Neşvân el-Himyerî kendi şiirinde kısaca şöyle demektedir: “Resulullah’ın (s.a.v.) ailesi, Arap ve acemlerden onun (s.a.v.) dinine tabi olup ümmetinden sayılan herkestir. Bu nedenle şayet ailesi sadece akrabalarından (kan bağı bulunanlardan) müteşekkil olsaydı salât getiren kişi, haddini aşan Ebû Leheb’e de getirmiş olacaktı”²¹⁷ diyerek Hz. Peygamber’in ailesini ona iman etmiş olan bütün ümmete teşmil etmiştir. eş-Şan‘ânî ise yukarıdaki şiirin ilk beytiyle Resulullah’ın (s.a.v.) ailesinden yalnızca iman edenlere salât getirmenin Allah tarafından farz kılındığına dikkat çekmektedir. Şair, üçüncü beyitte bu hükmün, Neşvân el-Himyerî tarafından da çok iyi bilindiğini بِحْرُ الْعِلْمِ وَالْأَدَبِ cümlesiyle ifade etmektedir. Eş deyişle onun ilim ve edebiyatta bir derya olduğunu belirterek bu hükmün onun tarafından bilinmeme olasılığının zayıf bir ihtimal olacağını söylemektedir.

eş-Şan‘ânî, konu bağlamında değerlendirilebilecek bir başka şiirinde, itikadi mezhebine dair fikir edinilmesine imkan veren veriler de sunmaktadır. Halk arasında

²¹⁶ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 105.

²¹⁷ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 105.

birtakım grupların onun hakkında dedikodu yapması ve kendisine asılsız sözler nispet etmesi üzerine bu türden iddialara aşağıdaki şiiriyle cevap vermektedir: (el-Vâfir)²¹⁸

لَقَدْ نَسَبَ الْأَنَامُ إِلَيَّ قَوْلًا عَلَيْهِمْ رَبُّنَا فِيهِ شَهِيدٌ
وَقَالُوا قَدْ رَضِينَا بِابْنِ هِنْدٍ وَقُلْنَا إِنَّهُ رَجُلٌ رَشِيدٌ
كَذَّبْتُمْ إِنَّهُ وَاللَّهِ عِنْدِي لَفِيسِيْقٌ وَشَيْطَانٌ مَرِيدٌ
وَمَلْعُونٌ بِمَا كَسَبَتْ يَدَاهُ كَذَلِكَ نَجْلُهُ الطَّاغِي يَزِيدُ

İnsanlar, Rabbimizin aleyhlerine şahit olduğu bir sözü bana isnat ettiler.

Dediler ki: “Ben İbn Hint’ten (Hz. Muâviye r.a.) hoşnutmuşum ve onun doğru yolu bilen bir adam olduğunu” demişim.

Yalan söylediniz! Allah’a yemin olsun ki bana göre o, doğru yoldan sapmış asi bir şeytandır.

O, yaptıklarından dolayı lanetlenmiştir. Aynı şekilde haddini aşan oğlu Yezîd de (r.a.).

Bu şiir, tespit edebildiğimiz kadarıyla şairin itikadi mezhebine dair dîvândaki en somut iki örnekten biridir. el-Emîr eş-Şan‘ânî’nin bu minvalde 48 beyitten oluşan başka bir kasidesi daha mevcuttur.²¹⁹

eş-Şan‘ânî, bir başka şiirinde ise öğrencisi İsmail b. Muhammed b. İshak’ın ettiği siteme, sitemle cevap vermektedir. Şair şiirine رَفَقًا أَيُّهَا الْعَاتِبُ رَفَقًا “Ey kınayan sakin ol!” diye başlar ve İsmail b. Muhammed’in ona haksız sitemde bulunduğunu söyler. O, tam aksine aslında öğrencisinin kendisine cevap vermeyi ihmal etmiş olmasından dolayı sitem etmeye hakkı olduğunu belirtmektedir: (Meczûü’r-Remel)²²⁰

أَيُّهَا الْعَاتِبُ رَفَقًا لَيْسَ مَا نَعْتُبُ حَقًّا
إِنَّ عَتَبِي لَكَ أَوْلَى غَيْرَ أَنَّ الْعَفْوَ أَبْقَى

²¹⁸ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 169.

²¹⁹ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 202-203.

²²⁰ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 301.

أَنْتَ أَهْمَلْتَ كِتَابِي وَهُوَ قَدْ وَافَاكَ رِقَاً

Ey kınayan sakin ol! Azarladığın şey doğru değildir.

Aslında benim, seni azarlamam daha doğru olandır. Ancak bağışlamak daha faziletlidir.

Sen mektubumu ihmal ettin. Oysa o, sana karşı görevini nazikçe ifa etmişti.

Mürâselât bağlamında burada ele alınacak son örnek, şairin bir başka öğrencisi olan Hasan b. İshak'a sitemini konu edinen şiiridir. Şair, öğrencisine sorduğu sorunun cevabının gecikmesi üzerine bu şiiri yazmıştır: (el-Hafif)²²¹

يَا مَلِيًّا مَنِ النَّظَامِ لِمَاذَا مَا أَتَانَا عَنْ نَظْمِنَا مِنْكَ نَظْمٌ
أَمَطَلْتُمْ وَأَنْتُمْ فِي غِنَاءٍ إِنَّ مَطْلَ الْغَنِيِّ فِي الشَّرْعِ ظَلْمٌ

Ey nazımda geciken! Şiirimize niye şiirle cevap vermedin?

*Yoksa imkânınız olduğu halde ihmal mi ettiniz? Dinde, zenginin ihmali zulümdür.*²²²

1.6. Luğaz

اللُّغْزُ kelimesi sözlükte, bir şeyin gizlenmesi ve yönünden sapması, Arap tavşanı, fare ve kertenkele yuvası,²²³ Arap tavşanının saklanması için yuvasının her tarafını kazması²²⁴ ve çöl faresinin, avcısını yanıltmak amacıyla yuvasını yer altında

²²¹ eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 381.

²²² eş-Şan'ânî'nin 2. beyitte yer verdiği إِنَّ مَطْلَ الْغَنِيِّ فِي الشَّرْعِ ظَلْمٌ “Dinde, zenginin alacaklıyı oyalaması zulümdür.” cümlesinde مَطْلَ الْغَنِيِّ ظَلْمٌ hadîsine işaret vardır. Bkz. Muhammed b. İsmail Ebû Abdullah el-Cu'fî el-Buḥârî, *el-Câmiu 'ş-şâhih muhtaşar*, hadîs no: 2270, thk. Mustafa Dîb el-Bağa, 3. Bs (Beyrût: Dâru İbni Kesîr, 1987), 2: 845; Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Ḳazvînî İbn Mâce, *Sunenu İbn Mâce*, hadîs no: 2404, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî (b.y.: Dâru 'İhyâ 'îl-Kutubi'l-'Arabiyye, t.y.), 2: 803; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Bustî İbn Hibbân, *es-Şâhih İbn Hibbân*, hadîs no: 5053, thk. Şu 'ayb el-'Ama 'ût, 2. Bs (Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1414), 11: 435.

²²³ Ebu't-Tâhir Mecduddîn Muhammed b. Yakub b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu 'l-muḥîṭ*, thk. Muhammed Nu'aym el-'Arḳûsî (Beyrût/Lubnân: Muessetu'r-Risâle, 2015), 524.

²²⁴ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu 'l-'ayn*, 4/91.

labirent gibi eğri büğrü kazması gibi manalara gelmektedir.²²⁵ Arap edebiyatında terim anlamı: Amacı gizlemek anlamına gelen luğaz, her hangi bir varlık veya nesnenin özelliklerini doğrudan anlatmak yerine, dinleyenin kolayca anlayamayacağı türde onu ima ederek oluşturulan bilmece demektir.²²⁶

Luğazların çoğu manzumdur. Lafız ve mana luğazları olmak üzere iki kısma ayrılırlar. Lafız luğazları, harflerin ve birden fazla manalara gelen kelimelerin yapısı kullanılarak veyahut kelimenin farklı manalarından istifade edilerek kurulan luğazlardır. “*Burada gizlenen şeyin vasıfları söylense de yine cevaba götüren asıl ipuçları lafız ile ilgili olanlardır.*”²²⁷ Mana luğazları, sorulan şeyin özelliklerinin, ayırıcı niteliklerinin zikredildiği ve bu yolla okuyucudan cevabının bulunması istenildiği luğazlardır.²²⁸

el-Emîr eş-Şan‘ânî’nin dîvânında söz konusu konuya dair yazılan şiirlerin tamamı aynı türden mana luğazları olduğu tespit edilmiştir. İncelenen bu şiirlerde سُوقِ اسْوَأَقِ (çarşılar/çarşı) kelimeleri, اِلَّا harfi ve مَالِيٌّ mekân zarfı sorulmaktadır.

Şair, سُوقِ اسْوَأَقِ kelimeleri hakkında yazmış olduğu dört beyitlik luğazında, kelimenin farklı niteliklerini zikrederek cevabın bulunmasını istemektedir: (el-Hafîf)²²⁹

أَيُّ شَيْءٍ يَحْتَاجُ كُلُّهُ إِلَيْهِ وَهُوَ لَا يَعْرِفُ الْخَطَا وَالصَّوَابَا
إِسْمُهُ مُفْرَدٌ وَيَأْتِيكَ جَمْعًا جَاءَ فِي الذِّكْرِ حِينَ تَتْلُوا الْكِتَابَا
وَإِذَا مَا عَكَسْتَهُ فَهُوَ شَيْءٌ سَكَنَ الْأَرْضَ وَالسَّمَاءَ وَالسَّحَابَا

²²⁵ Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevî el-Ezherî, *Tehzîbu 'l-luğa*, thk. ‘Avd Mur‘ib Muhammed (Beyrût: Dâru İhyâi’t-Turâsi'l-‘Arabî, 2001), 6/77-78; İbn Fâris, *Mu‘cemu mekâyisi 'l-luğa*, 6/257.

²²⁶ Mücahit Küçüksarı, *İbn Hicce el-Hamevî ve Dîvânı (Edisyon-Kritik)* (Konya: Palet Yayınları, 2018), 137; Murat Tala, “Arap Şiirinde Lüğaz ve Mu‘ammânın Yapısı: İbnü'l-Fâriz’ın Dîvân’ına Teorik Bir Bakış”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/2 (15 Aralık 2018), 944; İsmail Durmuş, “Luğaz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 06 Mayıs 2022).

²²⁷ Küçüksarı, *İbn Hicce el-Hamevî ve Dîvânı*, 137; Ahmet Alkan, *Türk Edebiyatında Lüğaz ve Şıdkî Efendi’nin Mecmû‘a’yı Hafızâ’sı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, 2020)66; Durmuş, “Luğaz”.

²²⁸ Alkan, *Türk Edebiyatında Lüğaz ve Şıdkî Efendi’nin Mecmû‘a’yı Hafızâ’sı*, 60.

²²⁹ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 107-108.

وَبِهِ حَرْفٌ عَلَّةٌ فَإِذَا زَا لَ فَأَمْرٌ فَافْهَمْ هُدَيْتَ الصَّوَابَا

Doğru ve yanlış bilmediği halde herkesin ona ihtiyaç duyduğu şey nedir?

Adı tekildir. Bazen de çoğul gelir. Kitabı okuduğunda Kur'an'da görürsün.

Onu terse çevirdiğinde yerde, gökte ve bulutlarda bulunan bir nesnedir o.

İçinde illet harfi vardır. O düştüğünde fiili emir olur. O halde anla doğruyu bulursun.

Çözüm: Şiirde سُوقِ اسْوَاقِ (çarşılar/çarşı) kelimeleri sorulmaktadır. Şair “tüm insanlar ihtiyaçlarını karşılamak için ona muhtaçtır” dediğinde akla gelen Allah'tır. Fakat şair; “oysaki o, doğru ve yanlıştan bihaberdir” dediğinde bunun Allah olmadığı anlaşılmaktadır. Daha sonra devamında şair sorduğu şeyin tekil ve çoğul olduğunu ve bunun Kur'an'da geçtiğini söylemektedir. Kur'an'a baktığımızda bu söylediklerine uyan şeyleri ele alan şu ayetlerin geçtiğini görmekteyiz:

رُدُّوْهَا عَلَيَّ فَطَفِقَ مَسْحًا بِالسُّوقِ وَالْأَعْنَاقِ

“Onları bana geri getirin” dedi. “(Atlar gelince de) bacaklarını ve boyunlarını okşamaya başladı.”²³⁰

وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا إِنَّهُمْ لَيَأْكُلُونَ الطَّعَامَ وَيَمْشُونَ فِي الْأَسْوَاقِ

“Senden önce gönderdiğimiz bütün Peygamberler de şüphesiz yemek yerler, çarşıda pazarda gezerlerdi.”²³¹ Söz konusu olan işaretli kelime, birinci ayette tekil ikinci ayette ise Kur'an'da çoğul olarak gelmiştir. Şair şiirin devamında sorduğu şey ters çevrildiğinde yani tersten okunduğunda yerde, gökte ve bulutlarda olduğunu söylemektedir. سُوقِ sözcüğünün harfleri tersten okunduğunda قَوْسِ (gökkuşağı) olmaktadır. Gökkuşağı da yerde, gökte ve bulutlarda bulunmaktadır. Şair içindeki illet

²³⁰ Sâd Sûresi, 38/33.

²³¹ Furkân Sûresi, 25/20.

harfi atıldığında bunun emir olduğunu söylemektedir. سوق kelimesindeki illet harfi vavdır. Bu harfi attığımız zaman سُوقُ olur. Bu da سَاقُ fiilinin emr-i muhatabıdır.

Şairin luğaz başlığı altında değerlendirilen ikinci şiiri, istisna harfi olan اِلَّا ile ilgilidir: (el-Hafîf)²³²

أَيُّ حَرْفٍ تَرَاهُ وَصَفًا لَجَمْعٍ لَمْ يُوَافِقْ مَوْصُوفَهُ فِي الصِّفَاتِ
لَمْ يَكُنْ مُفْرَدًا وَلَا هُوَ جَمْعٌ لَمْ يُعَرَّفْ وَلَيْسَ فِي النَّكِرَاتِ
وَهَبَ الْإِعْرَابَ جُودًا سِوَاهُ وَاکْتَفَى بِالْبِنَا عَنِ الْحَرَكَاتِ
إِنْ تَلَوْتَ الْقُرْآنَ لَأَقِيْتَهُ فِي هِ مُقِيمًا فِي مُعْجِزِ الْآيَاتِ

Hangi harfi niteliklerde mevsufuna uymadan çoğula sıfat olarak görürsün?

O ne tekil ne de çoğuldur. Marife (belirli) ve nekre (belirsiz) de değildir.

İ'rabı cömertçe başkasına vermiştir. Ve i'rab hareketlerini almayıp mebni olmakla yetinmiştir.

Kur'an'ı okuduğunda onunla karşılaşsın. O mucize âyetlerde mevcuttur.

Çözüm: Şair, örnek şiirde, Enbiyâ süresinin 22. âyetinde geçen اِلَّا istisna harfini sormaktadır. O âyet şu şekildedir:

لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا فَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ

“Eğer yerde ve gökte Allah’tan başka ilahlar olsaydı kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu. Demek ki, Arş’ın Rabbi Allah onların nitelemelerinden uzaktır, yücedir.”²³³ Âyette اِلَّا harfi غَيْرٌ kelimesinin anlamında kullanılmış olup sıfat mevsuf

uyumu olmadan çoğul olan آلِهَةٌ kelimesinin sıfatı olarak gelmiştir. اِلَّا harfi, ne tekil ne de çoğuldur. Marife ve nekre de değildir. İ'rab hareketini kendisinden sonra gelen اللَّهُ

²³² eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 125.

²³³ Enbiyâ Sûresi, 21/22.

lafzattullah sözcüğü almıştır. Söz konusu harf Kur'an'ı Kerim'in farklı surelerinin âyetlerinde de geçmektedir.²³⁴

Konu bağlamında incelenen son örnek مَالِيّ mekân zarfının sorulduğu şiiirdir: (er-Remel)²³⁵

أَيُّ ظَرْفٍ نَصَفُهُ مَظْرُوفُهُ فَهُوَ مَظْرُوفٌ لَهُ فِي كُلِّ حَالٍ
إِنْ حَذَفْتَ الرَّبْعَ مِنْ أَحْرَفِهِ وَأَرَدْتَ التَّنْقِصَ مِنْهُ قُلْتَ مَالٍ

Hangi zarfın yarısı o zarfın mazrufudur. Onun yarısı her durumda onun mazrufudur.

Harflerinden dörde birini atarsan ve onu okumak istediğinde mâl diye okursun.

Çözüm: eş-Şan'ânî, bu şiiirde mekan zarfı olan مَالِيّ kelimesini sormaktadır.

مَالِيّ kelimesinin yarısı ما (su) mazrufudur. ما Her zaman zarf olan مَالِيّ için mazruftur.

Söz konusu kelimenin dörtte biri atıldığında geriye مَال kalmaktadır.

1.7. Münâzara

Münâzara, “en az iki varlık arasında cereyan eden ve her bir varlığın belli bir yöntem içerisinde gücü yettiğince kendisini yüceltecek ve hasmını da alçaltacak delil ve burhanları kullanarak üstünlük mücadelesi vermesi”²³⁶ şeklinde bir üslup çeşidi olarak tanımlanır. Münâzara kavramına benzer manaya sahip olan teşhîs ve intâk kavramları ise “insanlara ait özelliklerin hayvan, bitki, somut ve soyut gibi varlıklara isnat etme ve konuşurma manasında edebiyat terimi”²³⁷ şeklinde tanımlanmaktadır.

eş-Şan'ânî, bu bölümde diğer şiiirlerinden farklı bir üslup tercih ederek iki bitkiyi karşılıklı konuşurmak suretiyle aralarında bir münâzara üslubunu icra etmiştir.

²³⁴ Bakara, 2/9-26-32-45-78-80; Âl-i-İmrân, 3/6-7-18-19-24-28-41 vs.

²³⁵ eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 354.

²³⁶ Muhammed b. Ali b. el-Kâdî Muhammed Hâmid b. Muhammed Şâbir el-Fârûkî el-Hanefî et-Tahânevî, *Keşşâfu ıştulâhâti'l-funûn ve'l-ülûm*, thk. Ali Dağrûc (Beyrut: Mektebetu Lubnân Nâşirûn, 1996), 2/1652; Cebûr, *el-Mu'cemu'l-edebî*, 1/266-267.

²³⁷ Cebûr, *el-Mu'cemu'l-edebî*, 1/67; İsmail Durmuş, “Teşhîs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 20 Eylül 2022).

Muhammed Zebâre, *Nubelâu'l-Yemen bi'l-ğarni's-sânî 'aşar li'l-hicre* adlı eserinde naklettiğine göre, 1166/1753 yılında eş-Şan'ânî'nin çağdaşı âlim ve şair Zeyd b Ali el-Mueyyidî el-Hasanî el-Yemenî ile âlim ve edîb Ebubekr b. Mu'ayd ez-Zebîdî et-Tehâmî üzüm ve hurmanın faziletleri hakkında hayali bir münâzra düzenlemişler. Şair eş-Şan'ânî'de Zeyd b Ali'nin talebi üzerine bu münâzaraya iştirak etmiş ve konuya dair dört tane müstakil şiir kaleme almıştır.²³⁸

Aşağıda örnek olarak verilen şiirde hurma, aç olan kimseleri doyurması, uzun boyu, acvesinin hastalıklara şifa olması, Peygamber Efendimizin (s.a.v.) yiyecek olarak onu beğenmesi ve Allah'ın onu farklı sûre ve âyetlerde zikretmesinden dolayı Allah katında üzümünden üstün olduğu iddiasında bulunarak kendisini efendi üzümü de köle olarak nitelendirmektedir. (el-Basît)²³⁹

وَقَالَ وَاعْجَبًا مَا كُنْتُ أَحْسِبُهُ	يُقَالُ ذَا وَبِهِ يَوْمًا يَفُوهُ فَمُ
أَبُو الرِّبَاحِ عَلَى مِثْلِي يُفْضِلُهُ	ذُو فِطْنَةٍ إِنَّ قَدْرِي صَارَ يَهْتَضِمُ
فِي النَّحْلِ قَدَّمَنِي رَبِّي وَأَخْرَنِي	فِي الرَّعْدِ فَصَدَّ التَّرْقِيَّ آه لَوْ عَلِمُوا
قَبْلِي وَبَعْدِي أَتَى فِي الذِّكْرِ فِي عَبَسِي	وَهَكَذَا عَادَةُ الْأَتْبَاعِ وَالْخَدَمِ
وَقَدْ حَفَفْتُ بِهِ فِي الْكَهْفِ أَسْتُرُهُ	كَيْلًا يَرَاهُ أَخُو جُوعٍ فَيَنْهَدِمُ
أَنَا الَّذِي أُشْبِعُ الْجُوعَانَ مِنْ سَغَبِ	أَنَا الَّذِي عَجَوْتِي يُشْفَى بِهَا الْأَلَمُ
قَدْ طَبْتُ فِي طَيْبَةِ اللَّصْطَفَى وَأَنَا	لَهُ الطَّعَامُ إِذَا مَا مَطْعَمٌ عَدِمُوا
هَلْ قَالَ رَبِّي هُرِّي الْكُؤْلِ مِنْ عِنَبِ	أَمْ قَالَ هُرِّي بِجِدْعِ النَّحْلِ لَوْ فَهَمُوا
وَقَدْ عَلَوْتُ عَلَى الْأَشْجَارِ لَا أَحَدٌ	يَنَالُنِي مِنْهُ بِالْأَيْدِي وَيَسْتَلِمُ
وَأَنْتَ تَحْتَاجُ لِلْأَعْوَادِ مِنْ حَطَبِ	تَرْقَى بِهَا حَيْثُ لَا سَاقٌ وَلَا قَدَمُ
يَا كَرُمُ يَا كَرُمُ لَا تَنْزِلْ بِسَاحَتِنَا	نَحْنُ الْمُلُوكُ وَأَنْتُمْ عِنْدَنَا الْخَدَمُ

²³⁸ Muhammed Zebâre, *Nubelâu'l-Yemen*, 2/742-762.

²³⁹ eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 373-374.

İlginç dedi! Akıl sahibi birisinin Ebû'r-Rebâhî (üzümün künyesi) bana tercih ettiği ve benim değerimin olmadığına bir gün dile getirileceğini sanmıyordum.

Rabbim, Nahl'da²⁴⁰ (sûresi) beni öne aldı. Yüceltmek amacıyla Ra'd'ta²⁴¹ (sûresi) beni tehir etti. Ah! Keşke bilselerdi.

Abese'de²⁴² (sûresi) benden önce ve sonra zikredildi. Köle ve tabi olanların durumu bu şekildedir.

Aç olanlar onu görüp yok olmasın diye Kehf'te²⁴³ (sûresi) ona perde oldum.

Açlıktan yorgun düşenleri doyuran benim. Acvemle hastalık şifa bulur.

Medine'de Mustafa'nın (s.a.v.) hoşuna gittim ve yiyecek olmadığı zaman onun yemeği oldum.

Rabbim üzüm ağacını mı yoksa hurma ağacını mı kendine doğru silkele dedi? Keşke bilselerdi.

Ağaçlardan yüksek oldum. Kimse elleriyle bana ulaşip dokunamaz.

Senin ayak ve bacakların olmadığından yükselmek için ahşap direklere muhtaçsın.

Üzüm bağı! Üzüm bağı! Sahamıza girme! Biz sultan siz ise nezdimizde hizmetçilersiniz.

Üzüm, yukarıda zikredilen hurmanın iddiasına üzüm öfke ve kızgınlıkla şu beyitlerle cevap vermektedir: (el-Basît)²⁴⁴

شَقَاشِقُ النَّخْلِ حَتَّى قَامَ يَنْتَقِمُ	فَأَغْضَبَ الْكَرْمُ إِذْ بِالْفَخْرِ قَدْ هَدَرَتْ
وَاحَرَ قَلْبَاهُ مِمَّنْ قَلْبُهُ شَبِمُ	لِنَفْسِهِ قَائِلًا وَالْقَلْبُ مُلْتَهَبُ
لِلْحُكْمِ مَا بَيْنَنَا فَالْشَّرْعُ مُهْتَضِمُ	وَقَالَ هَلْ مُنْصِفٌ فِي النَّاسِ أَقْصِدُهُ
فَقَالَ وَالْقَلْبُ بِالنِّيرَانِ يَضْطَرِمُ	فَقُلْتُ هَلْ تَجِدُ الْإِنْصَافَ مُتَّبَعًا

²⁴⁰ Nahl Sûresi, 16/11, 67.

²⁴¹ Ra'd Sûresi, 13/4.

²⁴² Abese Sûresi, 80/27, 31.

²⁴³ Kehf Sûresi, 18/ 32.

²⁴⁴ eş-Şan'ânî, Dîvân, 374.

أَبَا النَّوَى طَالَ مِنْكَ الْفَخْرُ لَا عَجَبٌ
إِنَّ الطَّوِيلَ بِضَعْفِ الْعَقْلِ مُتَّهَمٌ
وَاللَّهُ فِي سُورَةِ الْأَنْعَامِ أَسْكَنَنِي الْ
جَنَّاتِ فَاسْمَعِ مِنَ الْأَنْعَامِ يَا نَعْمُ

Hurmanın boşboğazlığı ile izzeti ayaklar altına alınan üzüm öfkelenmiş ta ki nefsi için intikam almaya kalktı.

Kalbi tutuşmuşken nefesine dedi ki ah bana karşı kalbinde hiçbir duygu olmayana olan kalbimdeki[sevgi] ateşi.

İnsanlarda, aramızda hakem olacak insafli birisi var mı? Hukuk çiğneniyor dedi.

İnsafa tabi olacak mısın? Dedim. Kalp ateşe tutuşmuş dedi.

Ebü'n-Nevâ (hurmanın künyesi) kendinle çok övünüyorsun. Şaşılacak bir durum yok. Kuşkusuz uzun boylu akılsızlıkla itham edilir.

Ey hayvan! Allah, En'âm'da²⁴⁵ (sûresi) beni cennetine dâhil etmiş En'âm'a sor.

Üzüm, hurmayı katı kalpli, adaletsiz ve münâzaranın dozajını biraz yükselterek onu hayvan olarak nitelendirmektedir. Ayrıca uzun boyun bir üstünlük meziyetinden ziyade bir ahmaklık işareti olduğunu ifade ederek aralarında hakem olacak insafli bir insanı talep ettiğini belirtmektedir.

el-Emîr eş-Şan'ânî'nin muasırlarının, “üzüm ve hurma münâzarası” adı altında şiirler yazmış olması, bu konunun o dönemde yaşayan âlim ve şairler arasında yaygın bir dil üslubu olduğunun göstergesi olarak kabul edilebilir. Şair, söz konusu münâzara konulu şiirlerinde, üzüm ve hurma bitkilerinin hangisinin Allah katında daha üstün olduğu hususunu ele almıştır.

2. Dinî Şiirler

Arap şiirinin önemli konularının başında gelen dinî içerikli şiirler, insanların İslâm dinine girmesiyle birlikte Arap şiirinin başlıca konularından birisi haline gelmiş ve bu alanda zengin bir literatür oluşmuştur. Zira şairlerin yaşadığı coğrafya, aldıkları

²⁴⁵ En'âm Sûresi, 6/99.

ilmî eğitim ve içinde buldukları şartların yanı sıra sahip oldukları inançlar da yazdıkları şiirlerin muhtevasını belirleyen önemli unsurlardan biri sayılmaktadır.

Dile getirilen söz konu gerçekliğin bir sonucu olarak el-Emîr eş-Şan‘ânî’nin de babasının âlim olması, ilmî kültürün yüksek olduğu bir ailede yetişmesi ve dönemin en önemli âlimlerinden biri olarak kabul edilmesi onun kendi dîvânında dinî şiirlere genişçe yer vermesinde etkili olmuştur. O, dinî şiirler bağlamında şu başlıklara yer vermektedir: Zühd hikmet ve nasihat, esmâül hüsnâ, münâcât, tevhîd kelimesinin fazileti, vaaz, hamd ve şükür.

2.1. Zühd, Hikmet ve Nasihat

Arap şiirinde önemli bir yere sahip olan zühd, sözlüklerde rağbet etmemek, az yiyip içmek, dünyaya tamah etmemek ve az şeyle yetinmek gibi anlamlara gelmektedir.²⁴⁶ Arap edebiyatında ise zühd, günah ve ihtiyaç fazlası şeylerden uzak durmak, acı ve lezzetlerden bağımsız olarak hayırlı ameller işlemek, Allah ile insan arasına giren her şeyi terk etmek ve kalbi dünyevî şeylerden soyutlamak gibi hususların işlendiği dinî şiir türüne verilen addır.²⁴⁷

Cahiliye devrinde bu minvalde yazılan şiirler ekseriyetle ölüm ve ölüm sonrası yaşamla alakalı farklı temaları barındıran ve genelde kasidelerin başında bulunan beyitlerden ibarettir. İslâmiyet’in Arap coğrafyasında yayılmasıyla birlikte dinî temalı şiirler de edebiyatın bir alt türü olarak gelişmeye başlamıştır. O dönemde meydana gelen siyasi kargaşalar, mezhepler arası çekişmeler ve yaşanan ahlaki çöküntüyle beraber dönemin zahid insanları, dünya süsünden kaçıp Allah’ın kitabına ve Hz. Peygamber’in (s.a.v.) sünnetine yönelmişlerdir. Abbâsî dönemiyle beraber insanlar arasında dalga dalga yayılan zındıklık ve inkarcılığa adeta tepki olarak ortaya çıkan,

²⁴⁶ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'ayn*, 1/197; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevî el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luġa*, thk. ‘Avd Mur‘ib Muhammed (Beyrût: Dâru İhyâi’t-Turâsî'l-‘Arabî, 2001), 1/87; Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Ķazvînî el-Hemedânî İbn Fâris, *Mu‘cemu meĶâyisi'l-luġa*, thk. Abdusselâm Muhammed Harûn (Dâru'l-Fikr, 1979), 1/30; Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf el-Hanefî el-CürĶânî, *et-Ta'rifât*, thk. ‘Uyûn es-Sûd Muhammed Bâsıl (Beyrût / Lubnân: Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, 2003), 118; Muhammed Sirâcuddîn, *Mevsû'atu revâi'ü'l-şi'ri'l-'arabî (ez-Zuhd fî şî'ri'l-'arabî)* (Beyrût/Lubnân: Dâru'r-Râtibi'l-Câmi'îyye, ts.), 3/5.

²⁴⁷ Cebûr, *el-Mu‘cemu'l-edebî*, 1/137; Bân Hamîd FarĶân, “Şî'r'z-zuhd- en-Neşetu ve't-ta'avvur dirâse tahlîliyye naĶdiyye”, *Mecelletu Kulliyeti'l-Âdâb-Câmi'atu'l-BaĶdâd-Kulliyetu't-Terbiyye lil-Benât Kısmu 'Ulûmi'l-Ķurân* 103 (ts.), 69.

Allah'ın rızasının nasıl kazanılacağını belirten, İslâm dininin emir ve yasakları hakkında bilgi veren, dünya hayatının boş olduğunu ve asıl ahiret hayatı için çalışmak gerektiğini konu edinen zühd ve tasavvuf türü şiirler gelişmiş ve zirveye ulaşmıştır.²⁴⁸

12/18. asırda yaşayan el-Emîr eş-Şan'ânî de bu değerli geleneği sürdürmüş, dinî tasavvufi meseleleri şiirlerinde çok yoğun bir şekilde işlemiştir. Onun bu türden yazdığı şiirlerde çoğunlukla zühd, hikmet ve nasihat, vaaz, sabır, tevekkül, kıyamet sahneleri, dünya ve ahiret hayatı gibi hususların ele alındığı göze çarpmaktadır.

Konuyla ilgili ele alacağımız aşağıdaki ilk örnekte şair, insan hayatının kesintisiz bir mutluluktan ibaret olmadığını, dolayısıyla zorlukla beraber kolaylığın, acıyla beraber de sevincin bulunduğu gerçeğini hatırlatmaktadır: (et-Tavîl)²⁴⁹

إِذَا كَانَ عُمُرُ الْمَرْءِ عَصَرَ شُرُورِهِ فَقَدْ عَاشَ كُلُّ النَّاسِ عُمُرًا بِلَا عُمُرٍ
فَمَا أَحَدٌ فِي الْكَوْنِ يُعْطَى مَسْرَةً عَلَى كُلِّ حَالٍ أَوْ يَعِيشُ بِلَا عُسْرٍ
فَلَا بُدَّ مِنْ عُسْرٍ وَيُسْرٍ وَتَرْحَةٍ مَعَ فَرْحَةٍ وَهِيَ الْأَقْلُ مِنَ الدَّهْرِ
فَكُنْ رَاضِيًا بِاللَّهِ فِي كُلِّ حَالَةٍ فَإِنَّ الرِّضَا فِيهِ الشُّرُورُ لِمَنْ يَدْرِي

Eğer insanın hayatı yalnızca mutlu anlardan ibaret olsaydı bu, bütün insanların mutsuz bir ömür yaşadığı anlamına gelecekti.

Dünyada hiçbir kimseye her durumda ne mutluluk ne de zorluksuz bir hayat verilmiştir.

Zorlukla beraber kolaylık, acıyla beraber sevinç olması gereklidir. Bu da (sevinç hali) zamandan asgari derecede beklenendir.

Her koşulda Allah'tan hoşnut ol. Çünkü bilen için bunda (Allah'ın takdirine rıza göstermede) mutluluk vardır.

²⁴⁸ Sirâcuddîn, *ez-Zuhd fî şî'ri'l-'arabî*, 3/5-7; Muhammet Tasa, *İbnu's-Semmân ve Şiirleri* (Konya: Adal Ofset, 2007), 101; Küçükşarı, *es-Sefercelânî ve Şiirleri*, 107-108; İsmail Ekinci, *Tsavvuf Şairi Nablusî ve Şiirleri* (Ankara: İksad Publishing House, 2020), 158-159; Ergin, "Osmanlı Dönemi Arap Şiirinde Sosyal Unsurlar", 55.

²⁴⁹ eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 212.

Konuya dair bir başka şirde eş-Şan‘ânî, ilk iki beyitte hayali bir muhatabı veya kendi nefisini kastederek amellerin niye kabul olmayıp mîzanda ağırlık oluşturmadığını sormakta ve ölüm gelmeden önce bu durumun farkına varılması gerektiğine dikkat çekmektedir: (es-Serî‘)²⁵⁰

مَا بَالُ أَعْمَالِكَ لَا تُقْبَلُ وَمَا لِمِيزَانِكَ لَا يُثْقَلُ
أَفِقْ أَفِقْ قَبْلَ حُلُولِ النَّوَى غَفَلْتَ عَمَّنْ عَنكَ لَا يَعْفُلُ

Niye amellerin kabul olmuyor? Neden terazin ağırlaşmıyor?

Uyan ölüm gelmeden uyan! Senden asla gafil kalmayandan (Allah’tan) gafil kalmaktasın.

Şair nasihatlerine devam ederek tüm eylem ve söylemlerde ihlaslı olunması ve dünya lezzetlerinden uzak durulması gerektiğini ifade etmektedir. Dördüncü beyitte “Çünkü onlar öldürücü zehirdir.” şeklindeki sözüyle de samimiyetsizliğin ve dürüst davranmamamanın zehir olduğunu belirterek verdiği nasihatın gerekçesini açıklamaktadır:

أَخْلِصْ لَهُ النَّيَّةَ فِي كُلِّ مَا تَقُولُ أَوْ تَتْرُكُ أَوْ تَفْعَلُ
وَجَانِبِ الدُّنْيَا وَلَدَائِبِهَا فَإِنَّهَا السُّمُّ الَّذِي يَقْتُلُ
كَمْ هَالِكٍ فِي حُبِّهَا تَالِفٍ يَمْشِي عَلَيْهَا وَهُوَ لَا يَعْقِلُ
جَاوَزَتْهَا خَمْسِينَ عَامًا فَمَا تَرْجُوهُ فِي الْعُمُرِ الَّذِي يُقْبَلُ
إِنْ كَانَ أَعْمَالُكَ فِيمَا مَضَى فِي كِفَّةِ الْمِيزَانِ لَا تَثْقَلُ
فَمَا الَّذِي تَرْجُوهُ مِنْ بَعْدِ ذَا لَيْسَ سِوَى مَنْ سَتَرَ مُسِيلُ
رَبُّ الْبَرَايَا مَنْ غَدَا فَضْلُهُ عَنْ كُلِّ مَنْ أَوْجَدَهُ يَفْضُلُ

Yaptığın, terk ettiğin ve söylediğin her şeyde Allah’a karşı samimi ol.

Dünya ve hazlarından uzak dur. Çünkü onlar öldürücü zehirdir.

²⁵⁰ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 354.

Nice fani kişi onun (dünya) sevgisinde yok olduğu halde akıllanmaksızın o yolda (dünyayı sevmeye) devam ediyor.

Dünyanın elli yılını geride bıraktın. Kalan ömürden beklentin nedir senin?

Geçen ömründe işlediğin ameller mizan kefesinde ağır gelmiyorsa eğer;

Bundan sonra ne umuyorsun? Hatalarını görmezden gelenden (Allah'tan) başka hiçbir kurtuluş yolu yoktur.

O, yaratılanların Rabbidir ve O'nun fazileti yarattığı her şeyden fazladır.

eş-Şan'ânî, kasidesini Allah'ın rahmetini dileyerek dua ile bitirmektedir:

يَا رَبِّ فِي دَارِ الْفَنَاءِ رَحْمَةً فَهِيَ لِمَنْ فِيهَا غَدَتْ تَشْمَلُ

Ey Rabbim! Bu dünyada senden rahmet [diliyorum]. Zira senin rahmetin bu dünyadaki herkesi kuşatmaktadır.

Şairin Hz. Muhammed'in (s.a.v.) hidayetine tabi olmaya teşvik ettiği şiiri ise dîvânda nasihat kabilinden değerlendirilebilecek bir örnektir. Şair bu kasideye, selâmet, saadet ve cennette Hz. Peygamber'e (s.a.v.) komşu olmayı dileyerek başlamaktadır. Ayrıca bu kasidesinde her türlü korkulardan emin olmanın sadece Hz. Muhammed'in (s.a.v.) hidayetine ve sünnetine tâbi olmaya bağlı olduğunu açıklar: (el-Kâmil)²⁵¹

هَدِي مَنَاسِكُ أَحْمَدٍ وَصِفَاتُهُ فِي حَجِّهِ وَرُجُوعِهِ وَرَحِيلِهِ
فَإِذَا أَرَدْتَ سَلَامَةً وَسَعَادَةً وَتَقِيلُ فِي الْجَنَاتِ نَحْوَ مَقِيلِهِ
فَالزَّمْ طَرِيقَتَهُ وَكُنْ مُتَمَسِّكًا بِفِعَالِهِ وَبِهَدْيِهِ وَبِقِيلِهِ
إِنَّ النَّجَاةَ مِنَ الْمَهَالِكِ كُلِّهَا لَمْ تَأْتِ إِلَّا فِي سُلُوكِ سَبِيلِهِ
لَيْسَ الْهُدَى فِي غَيْرِ هَدْيِ مُحَمَّدٍ هَادِي الْأَنَامِ إِلَى الْهُدَى وَدَلِيلِهِ

Bu, Ahmed'in (s.a.v.) hac (sirasında yerine getirdiği davranışlarıyla "menâsik") sefer ve seferden dönüşlerindeki sıfatlarıdır.

²⁵¹ eş-Şan'ânî, Dîvân, 343.

Eğer sen selâmet, saadet ve cennette ona (s.a.v.) yakın olmak istiyorsan,

O zaman onun (Ahmed'in s.a.v.) yoluna tâbi ol. Onun sözlerine, sünnetine ve fülllerine sıkıca bağlan.

Şüphesiz her türlü tehlikelerden kurtuluş ancak onun (s.a.v.) yoluna tâbi olmakla [mümkündür.]

İnsanlara hidayet yolunda rehberlik eden Hz. Muhammed'in (s.a.v.) sünnetinden başka doğru yol yoktur.

eş-Şan'ânî, hidayete tâbi olmanın önemine vurgu yaptıktan sonra bu konuda Kur'an nassına ve onun doğru te'viline uymak gerektiğini belirtir. Diğer yandan o, nassa ve onun sahih te'viline muhalif kişilerin sözüne itibar edilmemesi ve âyette ifade edildiği üzere Hz. Muhammed (s.a.v.) dışında kimseye tâbi olunmaması gerektiği yönünde uyarılarda bulunmaktadır:

وَحَدَارٍ ثُمَّ حَدَارٍ مِنْ قَوْلٍ امْرِيءٍ
يَأْتِي بِضِدِّ النَّصِّ أَوْ تَأْوِيلِهِ
لَا تَتَّبَعَنَّ سِوَى النَّبِيِّ مُحَمَّدٍ
فَبِذَا أَتَاكَ اللَّهُ فِي تَنْزِيلِهِ
مَا أَرْسَلَ الرَّحْمَنُ غَيْرَ مُحَمَّدٍ
فِينَا فَيَرْضِيهِ اتِّبَاعَ رَسُولِهِ

Nassa veya te'viline muhalif olan kişinin sözünden sakın ha sakın!

Hz. Muhammed (s.a.v.) dışında kimseye tâbi olma! Nitekim Allah, Kur'an'da sana bunu emretti.

Rahman, onun (s.a.v.) dışında bize kimseyi göndermedi. Resulüne tâbi olmak O'nu hoşnut eder.

Şair, son beyitte ise meleklerin, ölen kişiye Hz. Muhammed (s.a.v.) dışında kimseyi sormayacağını belirtmiştir:

لَا يَسْأَلُ الْمَلَكَانِ مَنْ حَلَّ الْقَرَى
إِلَّا عَنِ الْمُخْتَارِ بَعْدَ حُلُولِهِ

Vefat edip kabre giren kişiye iki melek (Münker ve Nekir), Hz. Muhammed (s.a.v.) dışında kimseyi sormazlar.

Nasihat bağlamında ele alınan bir diğer örnek de eş-Şan‘ânî’nin kendi nefesine öğüt vermek için kaleme aldığı urcûsesidir. Şair, her zaman minberlerde insanlara vaaz verdiğini, onları uyardığını, gaflet uykusuna dalmış nice kalp ve gözleri uyandırdığını; ancak buna rağmen kendi kalbiyle gözlerinin nefsin arzularına kapıldığını söyler. Ayrıca burada o, artık gençliğin onu bırakıp gittiği için yaşlandığını, ölümü ve ahirete göçen dostlarını hatırlaması gerektiğini öğüt olarak kendi nefesine vermektedir: (el-Vâfir)²⁵²

وَكَمْ أَسْمَعْتَ لَكِنْ مَا سَمِعْنَا	مُحَمَّدُ كَمْ وَعَظْتَ وَمَا اتَّعَظْنَا
تُذَكِّرُ بِالْوَعِيدِ وَكُلِّ وَعْدٍ	تَقُومُ عَلَى الْمَنَابِرِ كُلِّ وَعْدٍ
فَقُلْ لِي مَا اتَّخَذْتَ لَكَ الْمَلَاذَا	وَأَنْتَ بِمَعْزِلٍ عَنْ ذَا وَهَذَا
جَمُوحٍ فِي وَسَاوِسِهِ يَجُولُ	وَقَلْبُكَ غَافِلٌ عَمَّا تَقُولُ
وَكَمْ أُيْقِظَتْ قَلْبًا كَانَ هَائِمٌ	فَكَمْ نَبَّهْتَ طَرْفًا كَانَ نَائِمٌ
وَقَلْبُكَ فِي مَقَامِ السَّهْوِ قَاعِدٌ	وَطَرْفُكَ فِي مَهَاوِي اللَّهْوِ رَاقِدٌ
إِلَى كَمْ ذَا التَّصَبِّيِ وَالتَّصَابِيِ	إِلَى كَمْ ذَا التَّعَامِيِ وَالتَّعَابِيِ
بِحَيْهَلِ الرَّحِيلِ إِلَى الرُّمُوسِ	وَقَدْ نَادَى الْمَشِيبُ عَلَى الرُّمُوسِ
وَكَمْ حَبِيرٌ عَلِيمٌ قَدْ فَقدْنَا	مُحَمَّدُ كَمْ خَلِيلٌ قَدْ دَفَنَّا
وَهَمُّكَ فِي شَرَابٍ أَوْ طَعَامٍ	وَتَضْحَكُ مِلءَ فَيْكٍ بِلَا احْتِشَامٍ
كَمَا قَدْ كُنْتَ أَيَّامَ الطُّفُولَةِ	أَرَاكَ وَأَنْتَ فِي سِنِّ الْكُھُولَةِ
وَسُلْطَانُ الْمَشِيبِ عَلَيْكَ وَوَلِيٌّ	وَوَدَّعْتَ الشَّبَابَ وَقَدْ تَوَلَّى
وَقَدْ أَحْصَى كِتَابُكَ مَا فَعَلْنَا	أَبْنِ لِي مَا تَقُولُ إِذَا وَقَفْنَا
تَقْضَى بَعْدَهُمْ عَامٌ فَعَامٌ	أَبْنِ لِي أَيْنَ إِخْوَانُ كِرَامُ

²⁵² eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 470.

Ey Muhammed! Ne kadar da öğüt verdin fakat öğüdü almadık. Ve ne kadar da duyurmak istedin, biz dinlemedik.

Minberlerde tüm vaatleri dile getiriyorsun. Bütün müjde ve tehditleri hatırlattıyorsun.

Sen ondan (kötülükten) ve bundan (iyilikten) soyutlanmışsın. Söyle bana sen neyi kendine zevk edinmişsin?

Senin kalbin söylediklerinden bîhaber. O (kalbin), kendi vesveseleri içerisinde gidip gelen dik kafalının tekidir

Uykuda olan nice gözleri uyandırdın ve afallamış nice kalpleri ikaz ettin.

Gözlerin eğlencenin arzularına karşı uyumuş [durumda]. Kalbin ise dalgınlık makamında oturmaktadır

Nereye kadar bu görmezden ve bilmezden gelme [durumu]? Nereye kadar bu çocuklaşma hali?

Oysa ak saç (yaşlılık) baş üzerinden seslenerek haydi mezara [diyor].

Ey Muhammed! Nice dostu defnettik ve nice bilge âlimi kaybettik.

(Oysa sen hala) utanmadan kahkahayla güliyorsun. Duyduğun tek tasa ise yeme veya içmeye dairdir.

Yaşlılık çağında olmana rağmen çocukluk günlerindeki gibi davrandığını görüyorum.

Gençlikle vedalaştın. O da sana sırt çevirdi. Artık yaşlılık sende hükümran oldu.

Bana açıkla! Amel defterin yaptığın her şeyi kaydettiği halde [Allah'ın huzuruna] vardığında ne diyeceksin?

Bana açıkla! Kendilerinden sonra peş peşe yıllar tükettiğin dostların şimdi nerede?

Şair, zühd ve nasihat konulu bir diğer şiirinde Allah'ın dışındaki her şeyin fani olduğu hususunu ele almaktadır. Şair, ilk beyitlerde yüksek dağların uzun süre varlıklarını sürdürseler dahi günün birinde kum gibi dağılacağını, gök ve yıldızların

hatta evrendeki her şeyin fani olduğunu ifade ederek şiirine giriş yapmaktadır: (et-Tavîl)²⁵³

وَلَا جَبَلٌ يَبْقَىٰ وَإِن طَالَ مَكْنُهُ
وَكُلُّ لَهٗ بَعْدَ الْوُجُودِ زَوَالٌ
سَتُنْسَفُ نَسْفًا بَعْدَ طُولِ قَرَارِهَا
تَعُودُ الْجِبَالُ الشُّمُّ وَهِيَ رِمَالٌ
وَلَا النَّيِّرَاتُ الزُّهْرُ تَبْقَىٰ وَلَا السَّمَاءُ
وَلَا فَلَكٌ عَنْهُ الْفَنَاءُ يُحَالٌ
سَتَفْتَنِي جَمِيعُ الْكَائِنَاتِ بِأَسْرِهَا
مَوَاعِيدُ حَقِّ مَا لَهْنَّ مَطَالٌ

Her şey için varlıktan sonra yokluk vardır. Uzun süre kalsalar dahi dağlar bile baki kalmaz.

Uzun süren sabitlik durumundan sonra dağlar un ufak edilip savrulacak ve görkemli yüksek dağlar kuma dönüşecektir.

Parlak yıldızlar ve gökyüzü de ebedî kalmaz. Fani oluşun kendisinden giderildiği evren de yoktur.

Tüm kâinat tamamıyla yok olacak. Hakkın randevusunda erteleme yoktur.

Şiirin devamında şair, Allah dışında herhangi bir şeyin ebedî kalmasının imkânsız olduğunu, haşir ve kıyamet; cennet ve cehennemin var olduğunu beyan etmektedir:

تَفَرَّدَ رَبِّي بِالْبَقَاءِ فَكُلُّ مَا
سِوَاهُ بَقَاءُ بَاطِلٌ وَمُحَالٌ
وَبَعْدَ الْفَنَاءِ بَعَثٌ وَحَشْرٌ وَمَوْقِفٌ
تَكُونُ نَجَاةٌ عِنْدَهُ وَنَكَالٌ
وَدَارَانِ دَارٌ لِلنَّعِيمِ مُؤَبَّدٌ
وَدَارٌ عَذَابٍ لَيْسَ عَنْهُ زَوَالٌ

Bekâ (sonsuzluk) [sıfatı noktasında] Rabbim eşsizdir (tektir). Onun dışındaki her şeyin bekası ise bâtil ve muhaldir.

Fenâdan (yok oluştan) sonra diriliş, haşir ve kıyamet vardır. Kurtuluş ve ceza orada olacaktır.

²⁵³ eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 347.

İki diyar vardır: Ebedî nimetler diyarı (Cennet) ve ondan kaçış olmayan azap diyarı (Cehennem).

İlgili konuyla alakalı verilen bir başka örnekte şair Allah'a tevekkül etmeyi konu edinmektedir. İnsanın başına gelen her belâ ve musibette Allah'a yönelip tevekkül etmek gerektiğini belirten şair, bunu Hz. Yunus'un (a.s.) Yunus balığının karnından kurtulma mucizesiyle örneklendirmektedir: (es-Serî')²⁵⁴

إِنْ نَابَ خَطْبٌ أَوْ عَزَا حَدِيثٌ فَنَمَّ قَرِيرًا غَيْرَ مَحْزُونٍ
وَنَادِ مَوْلَاكَ الَّذِي أَمْرُهُ يَكُونُ بَيْنَ الْكَافِ وَالنُّونِ
هَلْ غَيْرُ رَبِّ الْعَرْشِ سُبْحَانَهُ أَخْرَجَ ذَا النُّونِ مِنَ النُّونِ

Eğer başına bir aksilik veya büyük bir musibet gelirse üzülmezsizin hoşnut olarak uyu.

Buyruğu kâf ve nûn (كُنْ فَيَكُنْ) (ol deyince olduran) arasında olan Rabbine yalvar.

Her noksandan münezzeh, arşın Rabbi dışında, Zunnûn'u (Hz. Yunus'u) Nûn'dan (balıktan) çıkarana mı var?

Nasihat konusuna dahil edilebilecek başka bir kasidesinde şair, Allah'tan korku ve recâ konusunu ele almaktadır. O, kasidenin giriş bölümünde recânın önemine işaret etmektedir. Recânın olmaması durumunda din, dünya ve salih amel için bir iradenin olamayacağını, insanların namaz, oruç ve zekât gibi dinî vecibelerini yerine getirmeyeceğini; hatta hiçbir zaman bunları yapmak için niyet bile etmeyeceğini belirtmektedir: (er-Recez)²⁵⁵

لَوْلَا الرَّجَا مَا أَنْتَهَضْتُ إِرَادَةً لِلدِّينِ وَالْدُّنْيَا وَأَعْمَالِ التَّقَى
لَوْلَا رَجَا الْإِنْسَانِ أَجْرَ فَعْلِهِ مَا قَامَ يَوْمًا لِلصَّلَاةِ أَوْ مَشَى
أَيْضًا وَلَا حَجَّ وَلَا صَامَ وَلَا أَعْطَى زَكَاةَ مَالِهِ وَلَا نَوَى

²⁵⁴ eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 443.

²⁵⁵ eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 64.

فَإِنَّهُ يَأْتِي بِهَذَا رَاجِعاً مِنْ رَبِّهِ مَثُوبَةً كَمَا أَتَى

Umut olmasaydı din, dünya ve salih amellere [yönelik] hiçbir irade yücelmezdi.

İnsan, yaptığıının mükâfatını ummasaydı bir gün bile namaz için kalkmaz veya yürümezdi.

Keza hac yapmaz, oruç tutmaz, malının zekâtını vermez ve onlara niyet [dahi] etmezdi.

Nitekim o, nakledildiği gibi Rabbinden mükâfat umarak bunları gerçekleştirir.

Şair, şiirin devamında tüm umutların sadece Allah'a bağlanması gerektiğine işaret etmektedir:

وَكُلُّ رَجْوَى فِي الدِّي يَطْلُبُهُ
لَا تَرْتَجِي مِنْ غَيْرِ خَلْقِ الْوَرَى
فَكَيْفَ لَا تَرْجُوهُ فِي غُفْرَانِهِ
لَمَّا جَنَيْتَ مِنْ قَبَائِحِ الْجَنَا
فَإِنَّهُ ذُو رَحْمَةٍ وَاسِعَةٍ
صَرَّحَ بِهِ فِي كُتُبِهِ بِلَا مِرَا
فَكُنْ لِمَوْلَاكَ تَعَالَى رَاجِعاً
فِي كُلِّ مَا شِئْتَ شَدِيدَ الْإِلْتِجَا

Tüm umutlar, umutların kendisinden talep edildiği kişinin (Allah'ın) elindedir. [Öyleyse] kâinatın yaratıcısı dışında kimseden talepte bulunma.

[Durum böyleyken] işlediğin çirkin günahlar dolayısıyla nasıl olur da O'nun bağışlamasını dilemezsin?

Zira O, engin merhamet sahibidir. Şüphesiz O, bunu kendi kitaplarında açıkça ifade etmiştir.

O halde, istediğin her şeyde yüce Allah'tan ümit var ol! O'na sınıksız sarıl.

Nasihate dair ele alınacak son örnek ise şairin kalbin katılaşmasından şikâyet ettiği şiiridir. Şair burada kalbin işlediği günahlar sebebiyle öldüğünü, taş gibi

katılaştığını, akan gözyaşı dışında böyle bir kalbi diriltecek hiçbir ilacın bulunmadığını dile getirmektedir: (el-Kâmil)²⁵⁶

قَلْبٌ بِدَاءِ ذُنُوبِهِ مَجْرُوحٌ يَغْدُو بِمَا لَا أَرْتَضِي وَيَرُوحُ
أَعْمَى بِصِيرَتِهِ وَسَدَّ مَسَامِعاً مِنْهُ أَلَيْسَ بِهِ النَّصِيحُ يَصِيحُ
وَالْقَلْبُ مَاتَ وَصَارَ صَدْرِي قَبْرَهُ فَعَسَى يَعُودُ لَهُ هُنَالِكَ رُوحُ
لَيْسَ الْحَيَا يُحْيِيهِ لَكِنْ مُقَلَّةٌ يَسْقِيهِ مِنْهَا دَمْعُهَا الْمَسْفُوحُ
لَوْ تَعَلَّمَ الْأَحْجَارُ أَنَّ بِمُهْجَتِي حَجْرًا لَعَادَتْ كَالْحَمَامِ تَنُوحُ
لَا بَلَّ أَشَدُّ مِنَ الْحِجَارَةِ قَسْوَةً وَالنَّصُّ فِيهَا أَدْعِيهِ صَرِيحُ
مَاذَا الَّذِي يُحْيِيكَ يَا قَلْبِي وَهَلْ غَيْرُ الْمَسِيحِ إِذَا طَلَعَتْ يَسِيحُ

Bir kalp ki günahların hastalığıyla yaralıdır. Rızı olmadığı şeylerin peşinde sabah akşam koşmaktadır.

Basireti kapalı ve kulakları tıkalıdır. Ona haykıracak bir öğüt veren yok mu?

Kalp öldü ve göğsüm mezarı oldu. Umulur ki orada yeniden canlanır.

Selâm ona hayat vermez. Ancak akan gözyaşlarıyla sulanan göz fayda sağlar.

Eğer taşlar ruhumda bir taş (kalp) olduğunu bilselerdi güvercin gibi öterlerdi.

Hayır! Aksine taştan daha katıdır o.²⁵⁷ Nas (âyet) iddiada bulunduğu hususta açıktır.

Seni ne diriltebilir ey kalbim! Hz. İsa (a.s.) dışında seni diriltecek olan var mıdır?

²⁵⁶ eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 134-135.

²⁵⁷ Kasidenin altıncı beytinde ayetten iktibâs vardır. Bkz. Bakara Sûresi 2/74. ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ. فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً.”

2.2. Esmâ-i Hüsnâ

İsmiñ çoğulu olan اَسْمَاءُ “isimler” ile حَسَنُ fiilinden türetilen الحُسْنُ “güzel” anlamına gelen sıfattan veya ism-ı tafđil manasında olan حُسْنَى “en güzel”²⁵⁸ kelimelerinden oluşan اَلْاَسْمَاءُ الْحُسْنَى terkibi Kur’an’da ve hadis kaynaklarında Allah’a nispet edilen isimleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Sadece Kur’an-ı Kerim’de zikredilen Allah’ın isimleri yüzden fazladır. Farklı hadîslerde Allah’a nispet edilen başka isimler bulunmakla birlikte, esmâ-i hüsnâ terkibi geniş manasıyla bunların tümünü kapsamaktadır. Bahse konu terkinin terim olarak kullanımı ise daha çok yüce Allah’ın doksan dokuz ismini ifade etmek amacıyla gerçekleşmektedir.²⁵⁹

Aşağıda verilen kasidede el-Emîr eş-Şan‘ânî, Allah’ın esmâ-i hüsnâsından elli bir (51) tanesini zikretmiştir. Şiirin Arapça metninde geçen bu isimlere kalın punto ile işaret edilmiştir: (es-Serî‘)²⁶⁰

قِفْ وَقَفَةَ الْعَبْدِ الذَّلِيلِ الْحَقِيرِ	بِبَابِ مَوْلَاهُ الْعَزِيزِ الْكَبِيرِ
قِفْ قَائِلًا سِرًّا وَجَهْرًا لَهُ	هَذَا مَقَامُ الْعَائِدِ الْمُسْتَجِيرِ
بِالْمَلِكِ الْحَقِّ الْإِلَهِ الَّذِي	لَهُ الثَّنَا وَهُوَ الْعَظِيمُ الْقَدِيرِ
الْوَاحِدُ الْقُدُّوسُ سُبْحَانَهُ	الْخَالِقُ الرَّبُّ الْكَرِيمُ الشُّكُورُ
الْحَكْمُ الْعَدْلُ الْمُحِيبُ الَّذِي	كُلُّ عَسِيرٍ فَلَدَيْهِ يَسِيرُ
الْمَاجِدُ الْقَهَّارُ وَالْوَاحِدُ الثَّ	تَوَّابٌ تُبْ تَلَقَّ لَدَيْهِ الْحُبُورُ
رَاقِبُهُ فِيمَا أَنْتَ آتٍ بِهِ	فَهُوَ عَلِيمٌ وَسَمِيعٌ بَصِيرُ
وَإِنَّهُ الْمُحْيِي الْوَلِيُّ الْمُمِيتُ	فَتَقُّ بِهِ فِي كُلِّ شَأْنٍ خَطِيرُ
لَيْسَ يَخَافُ الْفَقْرَ مَنْ رَبُّهُ	وَهُوَ الْغَنِيُّ الْمُغْنِي اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ

²⁵⁸ Ebu'l-Fađl Muhammed b. Mukerrem b. Ali el-Enşârî İbn Manzûr, *Lisânu'l 'Arab* (Beyrût: Dâru Şadır, ts.), 13/114.

²⁵⁹ İkinci, *Nablusî ve Şiirleri*, 133; Bekir Topaloğlu, “Esmâ-ı Hüsnâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (erişim: 01 Mart 2022).

²⁶⁰ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 247.

هُوَ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْبَرُّ مَنْ إِلَيْهِ لَا غَيْرُ يَكُونُ الْمَصِيرُ
الْأَحَدُ الْفَرْدُ الرَّشِيدُ الَّذِي مِنْ وَصْفِهِ النُّورُ وَمِنْهُ الصَّبُورُ
الْهَادِي الْبَاقِي الْحَلِيمُ الَّذِي مَنْ حِلْمُهُ سَتَرَ جَمِيعَ الْأُمُورُ
الْخَافِضُ الرَّافِعُ مَنْ شَاءَهُ الْقَابِضُ الْبَاسِطُ وَهُوَ الْغَفُورُ
الصَّمَدُ الْمَقْصُودُ فِي كُلِّ مَا تَرْجُو مِنْ دَفْعِ جَمِيعِ الشُّرُورُ
رَازِقَنَا هَلْ نَخْتَشِي فَاقَةَ وَكُلُّ مَخْلُوقٍ إِلَيْهِ فَاقِيرُ
الْمُحْصِي الْمُبْدِي الْمَعِيدُ الَّذِي بِنَفْخَةِ يَبْعَثُ مَنْ فِي الْقُبُورُ

Azîz (yenilmeyen yegâne galip) ve Kebîr (yüce) olan Mevla'nın kapısında alçakgönüllü ve hakir kulun edasıyla bekle.

Bunun, bütüin övgülerin ona olduğu Hâk (fülen var olan) Melik'e (âlemlerin sahibi) sığınan ve ondan koruma dileyenin makamı olduğunu açık ve gizli söyleyerek bekle. O, Azîm'dir (yüce) ve Qadîr'dir (her şeye gücü yeten).

O, her noksandan münezzehtir Vâhid (benzeri bulunmayan tek), Quddûs (her eksiklikten beri), Hâlik (takdirine uygun bir şekilde yaratan), Rab (terbiye eden), Kerîm (cömert) ve Şekûr'dur (az iyiliğe çok mükâfat veren).

O, her zorluğun nezdinde kolay olduğu Hakem (son hükmü veren), 'Adl (mutlak adalet sahibi) ve Mucîb'tir (dileklere karşılık veren).

O, Mâcid (şanlı, şerefli), Qahhâr (yegâne galip), Vâhid ve Tevvâb'tır (tövbeleri kabul eden). Eğer tövbe edersen yanında hoş karşılanırsın.

İşleyeceğin eylemlerde O'ndan kork. Çünkü O, Semî' (işiten), 'Alîm (hakkıyla bilen) ve Basîr'dir (gören).

Tehlikeli olan her durumda O'na güven. Şüphesiz O, Muhyî (can veren), Veli (dost, yardımcı) ve Mümî'tir (öldüren).

Rabbi, Ganî (her şeyden müstağni), Muğnî (zenginlik verip tatmin eden), Laîf (işlerin bütün inceliklerini bilen) ve Habîr (her şeyden haberdar) olan birisi fakirlikten korkmaz.

O, Varışın (son) O'ndan başkasına olmadığı Selâm (esenlik veren), Mümin (vadine güvenilen) ve Ber'dir (iyilik eden).

O, Nûr (nur kaynağı) ve Şabûr (çok sabırlı) vasıflarına sahip olan Aḥad (bir, tek), Ferd (eşi ve benzeri olmayan) ve Raşîd'tir (irşat edici).

O, hoşgörüsünün her şeyi örttüğü Hâdî (yol gösteren), Bâkî (varlığın somu olmayan) ve Ḥalîm'dir (öfkeyle hareket etmeyen).

Dilediğini alçaltıp dilediğini yücelten Hâfîd (alçaltan), Râfi' (yücelten) Kâbiḍ (rızkı tutan), Bâsîṭ (rızkı genişleten) ve Gafûr'dur (tüm günahları bağışlayan) O.

O, her kötülüğün def'i ve umduğun her şeyde kastedilen Şamed'tir (herkesin O'na ihtiyaç duyduğu O'nun kimseye muhtaç olmadığı müstağni).

Bizi rızıklandıran Rezzâk'tır (beden ve ruhların gıdasını veren). O, herkes O'na muhtaç iken biz yoksulluktan korkacak mıyız?

Bir üflemeyle kabirdekileri diriltten Muḥşî (her şeyi ayrıntularıyla bilen), Mubd'î (ilkini yaratan) ve Mu'îd'tir (tekrar yaratan) O.

2.3. Munâcât ve Dua

Munâcât ve dua kavramları birbirine yakın anlamda kullanılmakla birlikte münâcâtta daha çok kulun aczini itirafı söz konusu iken dua ise Allah'tan somut bir şeyin talep edilmesi şeklinde değerlendirilebilir. el-Emîr eş-Şan'ânî'nin dîvânında, munâcât ve dua şiiri olarak incelenebilecek aşağıdaki şiirlerin ilkinde şair Allah'a hulusi kalp ile yönelerek aczini itiraf etmekte, bütün işlerinde O'nun yardımını talep ederek tazarru ve niyazda bulunmaktadır. Şair şiirin genelinde Allah'ın güç ve kudretinden, hiçbir şeye muhtaç olmadığından ve kainattaki tüm canlıların O'na muhtaç olduğundan söz etmektedir: (er-Remel)²⁶¹

يَا رَجَائِي وَهَلْ سِوَاكَ رَجَائِي أَنْتَ سُؤْلِي فِي شِدَّتِي وَرَخَائِي
كُلُّ مَنْ فِي الْوُجُودِ يَرْجُوكَ مِمَّنْ حَلَّ فِي الْأَرْضِ أَوْ عَلَا فِي السَّمَاءِ
كَيْفَ أَرْجُو سِوَاكَ وَهُوَ نَظِيرِي يَتَرَجَّى مِنِّي وَمِمَّنْ سِوَائِي

²⁶¹ eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 59-60.

كَيْفَ أَدْعُو عِنْدَ الشَّدَائِدِ مِثْلِي إِنَّ مِثْلِي يَدْعُوكَ مِثْلَ دُعَائِي
كُلُّنَا عَالَةٌ عَلَى الْمَلِكِ الْجَبِّ بَارِ ذِي الْمَجْدِ صَاحِبِ الْكِبْرِيَاءِ
بَلْ جَمِيعُ الْأَشْيَاءِ مِلْكُ لِرَبِّي لَمْ يُخَصَّصْ شَيْءٌ مِنَ الْأَشْيَاءِ
كُلُّ مَنْ فِي الْوُجُودِ عَبْدٌ وَلَوْ قَا دَ جَمِيعَ الْأَنْامِ تَحْتِ اللِّوَاءِ
وَلَهُ النَّاسُ وَالْبِلَادُ وَمَا يَسْ رَحُ بَيْنَ الْخَضْرَاءِ وَالْغَبْرَاءِ
وَتَنَاهَى فِي كُلِّ مَا يَتَنَاهَى فَإِلَى اللَّحْدِ غَايَةٌ الْإِنْتِهَاءِ

Ey umudum (Allah 'ım)! Senden başka sığınağım mı var? Sen zorluk ve refahta tek merciümsin.

Yerde veya gökte evrende var olan herkes sana umut bağlıyor.

Senin dışındaki birine nasıl umut bağlarım? O kişi benim gibidir. Benden ve başkasından ümit bekliyor?

Dara düştüğümde benimle denk olana nasıl dua edebilirim? Şüphesiz benim gibi olan sana, benim dua ettiğim gibi dua etmekte.

Hepimiz azamet, mutlak güç ve izzet sahibinin hükümdarlığına muhtacız.

Doğrusu istisna olmaksızın tüm her şey Rabbimin mülküdür.

Kâinatta var olan herkes O'nun kuludur. Velew ki o (kul), tek sancak altında tüm insanları yönetmiş olsa da.

İnsanlar, ülkeler, yeryüzü ve gökyüzü arasında gidip gelen her şey O'nundur.

Sonlu olan her şey bitecek. Ve son varılacak yer mezarlıktır.

Dîvânda bu konuya dair aşağıda verilen ikinci örnekte ise şair, Allah'tan nimetlerin devamını, verdiği şeylerin katlanarak artmasını, şükre muvaffak kılınmayı, amellerinin ıslah edilmesini ve hayatının sonunun hüsnü hatime ile nihayet erdirilmesini dilemektedir: (et-Tavîl)²⁶²

²⁶² eş-Şan'ânî, Dîvân, 238.

أَدَامَ عَلَيْنَا رَبُّنَا كُلَّ نِعْمَةٍ وَضَاعَفَ مَا أَعْطَى وَوَفَّقَ لِلشُّكْرِ
وَأَصْلَحَ أَعْمَالِي جَمِيعاً وَقَادَنِي إِلَى كُلِّ خَيْرٍ عِنْدَ خَاتِمَةِ الْعُمْرِ

Rabbimiz bize tüm nimetleri daim eylesin. Verdiklerini artırsın ve şükre muvaffak kılsın.

Bütün işlerimi ıslah etsin. Ömrümün sonunda beni tüm hayırlı işlerde muvaffak eylesin.

2.4. Kelime-i Tevhîd'in Fazileti

Allah'ın zâtının ve sıfatlarının benzersiz olup bu anlamda O'nun tek ve biricik olduğunu ifade eden "tevhîd" ile cümle anlamına gelen "kelime"den oluşan لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ "kelime-i tevhîd" tabiri, Allah'tan başka hiçbir ilâhın olmadığını belirten birleşik cümlenin ismidir. Şair, aşağıda zikredilen şiirinde kelime-i tevhîd'i zikretmenin ilim ve iyiliğe sebep olduğunu, müşriklerin canının ve malının bu kelimeyi söyledikten sonra bağışlandığını, tüm günahların bağışlanma vesilesi olduğunu, rahmet kapılarının açılmasına, dert ve kederin yok olmasına vesile olduğunu hatırlatmaktadır. Ayrıca son sözü "lâ ilahe illallah" olan kimsenin kıyamet gününde cennete gireceğini ve bu sebeple dâr'ül-bekaya irtihal edecek olanlara "lâ ilahe illallah" sözünün telkin edilmesi gerektiğini ve zikredilen bütün bu faziletlerle ilgili hadîslerin vârid olduğunu belirtmektedir: (el-Basît)²⁶³

الْعِلْمُ فِي قَوْلِ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ فَاخْلَصْ وَقُلْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ
تَظْفَرُ بِمَا شِئْتَ إِنْ نَطَقْتَ بِهَا فَالْخَيْرُ فِي قَوْلِ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ
كُلُّ مَنْ الْأَنْبِيَاءِ مَطْلَبُهُ مِنْ قَوْمِهِ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ
يَحْقِنُ دَمَ الْكَافِرِينَ قَوْلُهُمْ إِنْ وُفِّقُوا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ
وَيُعْصِمُ الْمَالَ وَالْبَنِينَ مَعاً بِقَوْلِهِمْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ

²⁶³ eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 450.

يُفْتَحُ بَابُ السَّمَاءِ إِذْ صَعِدَتْ مِنْ قَائِلٍ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ
تُهْدَمُ كُلُّ الذُّنُوبِ إِنْ رُفِعَتْ لِقَائِلٍ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ
يُعَسَلُ مَا فِي الْقُلُوبِ مِنْ دَرَنِ بِقَوْلِنَا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ
وَتَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ إِنْ ذُكِرَتْ مِنْ قَائِلٍ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ
طَهْرٌ لِسَانًا إِذَا لَعَوَتْ بِهَا بِقَوْلِنَا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ
دَوَاءٌ دَاءِ الذُّنُوبِ أَجْمَعِهَا فِي قَوْلِنَا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ
مَا يَجْلُو أَلْهَمَ وَالْكُرُوبَ سِوَى مَقَالِنَا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ
حِصْنُ الْإِلَهِ الْمَنِيْعِ لَيْسَ سِوَى مَقَالِنَا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ
طَاشَتْ سِجِلَاتُ كُلِّ مَعْصِيَةٍ إِنْ قَابَلَتْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ
يَأْمُنُ مِنْ كُلِّ آفَةٍ أَبَدًا مَنْ كَانَ فِي حِصْنِ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ
بِطَاقَةٍ قَدْ أَتَتْ مُحَرَّرَةً فِي طَيْبِهَا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ
وَمَنْ يَكُنْ آخِرُ الْمَقَالِ لَهُ فِي هَذِهِ الدَّارِ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ
يَدْخُلُ بِدَارِ السَّلَامِ يَوْمَ عَدِ بِقَوْلِهِ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ
وَلَقِّنُوا مَنْ إِلَى الْمَمَاتِ عَدَا مُرْتَحِلًا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ
بِكُلِّ هَذَا أَتَى الْحَدِيثُ لَنَا فِي فَضْلِ مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ

İlim, lâ ilâhe illallâh sözünde gizlidir. İhlâslı ol ve lâ ilâhe illallâh'ı zikret.

Eğer onu zikredersen istediğini elde edersin. İyilik, lâ ilâhe illallâh sözünde gizlidir.

Bütün Peygamberlerin (s.a.v.) kendi kavimlerinden talebi lâ ilâhe illallâh sözüdür.

Şayet lâ ilâhe illallâh sözünü söylemede başarılı olurlarsa müşriklerin canları ve kanları bağışlanır.

Yine onların (müşriklerin) lâ ilâhe illallâh sözleri sayesinde çocuklarıyla malları korunmuş olur.

Kişi, lâ ilâhe illallâh sözünü zikrettiğinde gökyüzünün rahmet kapıları açılır.

Şayet arşa ulaşırsa, lâ ilâhe illallâh sözüyle bütün günahları bağışlanır.

Lâ ilâhe illallâh sözümüzle kalpteki bütün kirler temizlenir.

Kişi lâ ilâhe illallâh sözünü zikrettiğinde kalpler mutmain olur.

Boş şeylerle dilini kirlettiğin vakit lâ ilâhe illallâh sözümüzle onu temizle.

Günahtan kaynaklı tüm hastalıkların ilacı, lâ ilâhe illallâh sözünde saklıdır.

Dert ve kederleri, lâ ilâhe illallâh sözümüzden başka kaldıracabilecek bir şey yoktur.

Allah'ın en korunaklı kalesi lâ ilâhe illallâh sözümüzden başka bir şey değildir.

Tüm günah dosyaları lâ ilâhe illallâh sözü kabul olduğunda yok olur.

Lâ ilâhe illallâh sözünün korumasında olan kimse bütün afetlerden ebediyen emin olur.

İçinde lâ ilâhe illallâh sözü olan dosya tüm eksikliklerden beridir.

Bu dünyada son sözü lâ ilâhe illallah olan kimse kıyamet gününde o söz sayesinde cennete girer.

Dâr'ül-bekaya (ebedi yurda) irtihal edecek olanlara lâ ilâhe illallâh sözünü telkin edin.

Bütün bu zikredilen lâ ilâhe illallâh'ın faziletine dair hadîsler vârid olmuştur.

2.5. Hamd ve Şükür

Dinî içerikli şiirler bağlamında incelenecek son başlık hamd ve şükür konulu kasidedir. Sözlükte “yapılan iyiliği bilmek, iyilik edeni iyiliğinden dolayı övmek ve minnet duymak” anlamlara gelen شُكْر kelimesi,²⁶⁴ terim olarak “Allah'tan veya

²⁶⁴ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'ayn*, 1: 347-348; Ebu'l-Fađl Muhammed b. Mukerrem b. Ali el-Enşârî İbn Manzûr, *Lisânu'l 'Arab* (Beyrût: Dâru Şadır, t.y.), 4: 424.

insanlardan olsun, gelen nimete ve yapılan iyiliğe karşı kişinin minnettarlığını ifade etmesi, bu iyilik ve nimete karşı teşekkürün söz ve fiille ortaya konulması, Allah'a itaat edilip günah işlemekten uzak durmak suretiyle verdiği nimetin gereğini yapılması”²⁶⁵ gibi anlamlarda kullanılmaktadır. İsim ve masdar olarak kullanılan حمد kelimesi ise sözlükte; iyilik, güzellik, övgü ve erdemlilikle niteleme gibi anlamlara gelmektedir.²⁶⁶ Hamd kelimesi yapılan iyiliğin kendisine yönelik olma şartı aranmaksızın herhangi birisinin mutlak anlamda ihsanda bulunmasını ve hayır severliğini ifade etmektedir.²⁶⁷

eş-Şan‘ânî, hamd konulu şiirine ins ve cinnin layığı veçhiyle Allah'ı hamd etmekten aciz olduğunu vurgulayarak başladığı görülmektedir: (et-Tâvîl) ²⁶⁸

لَكَ الْحَمْدُ حَمْدًا بِاللُّغَاتِ جَمِيعِهَا	مَحَامِدُ صِدْقٍ تُعْجِزُ الْإِنْسَ وَالْجِنَّا
لَكَ الْحَمْدُ حَمْدًا طَيِّبَ اللَّفْظِ وَالْمَعْنَى	لَكَ الْحَمْدُ حَمْدًا دَائِمًا أَبَدًا مِنَّا
لَكَ الْحَمْدُ حَمْدًا بِالْعِبَارَاتِ كُلِّهَا	حَقَائِقِهَا ثُمَّ الْمَجَازِ وَمَا يُكْنَى
لَكَ الْحَمْدُ حَمْدًا بِالِدَّلَالَاتِ كُلِّهَا	مُطَابَقَةً وَالْإِلْتِرَامَاتِ وَالضَّمْنَا
لَكَ الْحَمْدُ حَمْدًا يُعْجِزُ الْخَلْقَ عَدُوَّهُ	وَلَنْ يَسْتَطِيعُوا بَعْدَ ذَلِكَ لَهُ وَزَنَا
لَكَ الْحَمْدُ حَمْدًا يَمَلَأُ الْأَرْضَ وَالسَّمَاءَ	وَمَا فِيهِمَا وَالْبَحْرَ وَالسَّهْلَ وَالْحُرْنَ
لَكَ الْحَمْدُ قَبْلَ الْحَمْدِ وَالْحَمْدُ بَعْدَهُ	لَكَ الْحَمْدُ حَمْدًا لَا يَزُولُ وَلَا يَفْنَى
لَكَ الْحَمْدُ حَمْدًا يَشْمَلُ الْحَمْدَ كُلَّهُ	فَيَسْتَعْرِقُ الْأَقْصَى مِنَ الْحَمْدِ وَالْأَدْنَى
لَكَ الْحَمْدُ حَمْدًا بِالْقَبُولِ مُقَابِلًا	يُقَالُ لِمَنْ أَسَدَاهُ قَدْ فُزَتْ بِالْحُسْنَى

²⁶⁵ Ebü's-Sa‘âdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye fî ğaribi'l-ĥadîs ve'l-eşer*, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî ve Mahmud Muhammed eṭ-Ṭanâhî (Beyrût: el-Mektebetu'l-İlmiyye, 1979), 2: 493-494; Mustafa Çağrı, “Şükür”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (erişim: 01 Mart 2022).

²⁶⁶ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'ayn*, 1: 353; Ebu'l-Faḍl Muhammed b. Mukerrem b. Ali el-Enşârî İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 3. Bs (Beyrût: Dâru Şadır, 1993), 3: 155.

²⁶⁷ Ebü's-Sa‘âdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye fî ğaribi'l-ĥadîs ve'l-eşer*, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî ve Mahmud Muhammed eṭ-Ṭanâhî (Beyrût: el-Mektebetu'l-İlmiyye, 1979), 1: 437-438; Bekir Topaloğlu, “Hamd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (erişim: 01 Mart 2022).

²⁶⁸ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 410-411.

İnsan ve cinleri aciz bırakan gerçek hamd ve övgüler tüm dillerde sanadır.

Mâna ve lafız bakımından güzel olan tüm şükür ve övgüler ilelebet daima bizden sana olsun.

Kinâye, mecâz ve hakiki ifadelerin tümüyle hamdin her türlüüsü sanadır.

Mutabakat, (lafzın, mananın tamamına) iltizam (lafzın, anlamın bir kısmına) ve tazammun (lafzın anlamının dışında fakat onunla bağlantılı bir manaya) delalet türlerinin her biriyle yapılan övgüler sana olsun.

Sayıları insanı aciz bırakan ve insanların miktarını ölçemeyecekleri tüm hamdler sana olsun.

Yeri, göğü, denizi, ovayı ve dağları dolduran bütün övgüler sanadır.

Hamd yapılmadan önceki hamd ve yapıldıktan sonraki hamd sanadır. Bitmez tükenmez hamd senindir.

Tüm hamdleri içeren hamd sana olsun. Öyle ki bu hamd uzak yakın tüm şükürleri kapsamına alsın.

Kabul olunan ve cenneti kazandıran tüm hamdler sana olsun.

Şair, şiirin devamında Allah'ın ona hamd ilmini öğrettiğini söyler. Hamdin insanın tüm ihtiyaçlarına kâfi geldiğini belirtmekte ve kullarına karşı cömert olduğu için Allah'a hamd ve şükür ettiğini söylemektedir:

لَكَ الْحَمْدُ إِذْ عَلَّمْتَنِي الْحَمْدَ وَالثَّنَا
وَلَوْلَاكَ لَمْ أَعْرِفْهُ لَفُظًا وَلَا مَعْنَى
لَكَ الْحَمْدُ يَا كَافِيَ الْفَتَى كُلَّ مَطْلَبٍ
وَمُوجِدَهُ مِنْ قَبْلُ مِنْ نُطْفَةٍ تُمْنَى
لَكَ الْحَمْدُ يَا جَزَلَ الْعَطَايَا لِخَلْقِهِ
تَبَارَكَ كَمْ أَعْنَى الْعِبَادَ وَكَمْ أَقْنَا

Hamd ve senayı bana öğrettiğin için sana şükrediyorum. Sen olmasaydın mana ve lafızları öğrenemezdim.

Ey insanı bir nutfeden yaratan ve her işinde ona kâfi gelen! Tüm hamdler sanadır.

Ey insanlara bolca verip ve onları mülk sahibi yapan! Her türlü noksandan münezzehsin. Tüm övgüler sana olsun.

Son üç beyitte ise şair kendisini, Hz. Ali ve oğlundan dolayı Resulallah'a (s.a.v.) akraba kıldığı için ve başına gelen musibetleri defedip yüceliğine vesile olan ilmi kendisine verdiğinden dolayı yüce Allah'a hamd eder:

لَكَ الْحَمْدُ مِنْ نَسْلِ الرَّسُولِ جَعَلْتَنِي فَصِرْتُ لَهُ مِنْ حَيْدَرٍ وَابْنِهِ إِنَّا
لَكَ الْحَمْدُ كَمْ أَمْرٍ عَظِيمٍ دَفَعْتَهُ وَأُبدَلْتَنَا مِنْ بَعْدِ خَوْفٍ بِهِ أَمْنَا
لَكَ الْحَمْدُ لِلْعِلْمِ الشَّرِيفِ هَدَيْتَنِي وَدَلَّيْتَنِي مِنْ عَلِيِّ الْمَقْصَدِ الْأَسْنَى

Beni onun (s.a.v.) neslinden kıldığın için bütün hamdler sana olsun. Hz. Ali ve oğlundan dolayı Resulallah'a (s.a.v.) evlat oldum.

Nice büyük musibetleri bizden defedip ve korkudan sonra emin kıldın. Tüm bunlar için bütün övgüler sana olsun.

Beni yüce maksada ulaştırıp şerefli ilme vakıf kıldığından dolayı bütün hamdler sanadır [yâ Rabbi].

eş-Şan'ânî yukarıda zikredilen bu şiirinde lafız ve mana arasındaki ilişkilere atıfta bulunmaktadır. Şair, usulcülerin kullandığı lafız ve mana arasındaki kavramlar olan delâlet-i mutabaka (lafzın mana ile tam uyumu), delâlet-i tadammun (lafzın mananın bir kısmını kapsaması) ve delâlet-i iltizâm (lafzın mananın dışına taşması) işaret etmesinin yanı sıra hakikat, mecâz ve kinâye gibi belâgat kavramlarına da şiirinde yer vermektedir. Şiirde, Allah'a hamd etmeyi ihtiva eden herhangi bir lafız hakîki ve mecâz olarak bu kullanımlardan hangisini içerirse içersin hamd'in bütünüyle Allah'a mahsus olduğu vurgusu dikkat çekmektedir.

Sonuç olarak eş-Şan'ânî'nin, nasihat, vaaz, zühd, dünya ve ahiret hayatı, cennet ve cehennem varlığı gibi birçok konuyla ilgili şiirler yazdığı gözlemlenmektedir. Kaleme alınan bu şiirler gerek içerik gerekse üslup açısından birbirine benzer özellikler göstermesiyle dikkat çekmektedir.

Bu noktada paylaşılması gereken ikinci önemli husus ise dinî şiirlerin işleyiş, içerik ve üslup bakımından analiz edildiğinde şairin bir tasavvufçudan ziyade bir tebliğ

adamı ve bir âlim portresi çizdiği anlaşılmaktadır. Nitekim onun buradaki şiirlerinde tasavvufî tarikatlar hakkında bilgi vermediği ve bu tarikatlara teşvik etmediği görülmektedir. Ancak buna karşın Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünneti hakkında insanlara bilgiler aktarmakta ve onların doğru yolu bulabilmelerinin Resulallah'ın (s.a.v.) hidayetine tabi olmakla mümkün olabileceğini ifade etmektedir.

3. Medih

Sözlükte مدح kelimesi zem ve hicvin karşıtı olarak kullanılmakta olup “bir insanın yaratılıştan sahip olduğu bir özelliğinin veya bir nesnenin yahut bir eylemin üstün bir niteliğinin övülmesi ve methedilmesi” anlamına gelmektedir.²⁶⁹ İnsan tabiatı gereği övgüye meyillidir ve övgü sözleriyle mutlu olmaktadır.²⁷⁰ Birey ve toplumu şiirlerine konu olarak seçen birçok büyük şair, medihle ilgili sayısız şiirler yazmıştır. Arap edebiyatında en çok bilinen ve yaygın temalardan biri olarak kabul edilen medih, bazı meşhur edebiyatçılar tarafından farklı yönleriyle ele alınmış ve bu temaya dair çeşitli fikirler ileri sürülmüştür. Örneğın Kudâme b. Ca'fer'e (ö. 337/948 [?]) göre akıl, cesaret, adalet ve iffet gibi sonradan kazanılan temel insani faziletlerin medhe konu olması gerekirken,²⁷¹ İbn Reşik el-Şayravânî (ö. 456/1064) memduhun bu hasletlere ilaveten güzellik ve zenginlik gibi doğuştan sahip olduğu niteliklerle övülmesinde bir sakınca görmemektedir.²⁷²

Cahiliye döneminden itibaren günümüze kadar hemen her dönemde ehemmiyetini korumuş olan medih şiirinin İslâmiyet'in ilk dönemi olan asrı-ı saadetle birlikte eski önemini kaybettiğinden söz edilebilir. Şüphesiz bundan İslâm dininin

²⁶⁹ Ebû Abdırâhmân b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'ayn*, thk. Abdulhamîd Hendâvî, 1. Bs (Beyrût/Lubnân: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003), 4: 126; Ebu'l-Fađl Muhammed b. Mukerrem b. Ali el-Enşârî İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* (Beyrût: Dâru Şadır, t.y.), 2: 589; Ebu'l-Fayđ Murtađâ Muhammed b. Muhammed b. Muhammed ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs* (Kahire: Dâru'l-Hidâye, 2019), 7: 111; Mustafa Çağrı, “Medih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (erişim: 09 Mart 2022).

²⁷⁰ Muhammed Sirâcuddîn, *Mevsû'atu revâi'u'l-şî'ri'l-'arabî (el-Medîh fî şî'ri'l-'arabî)* (Beyrût/Lubnân: Dâru'r-Râtibi'l-Câmi'iyye, ts.), 2/6.

²⁷¹ Kudâme b. Ca'fer, *Nağdu's-şî'r*, 96.

²⁷² Ebû Ali el-Hasan b. Reşik el-Şayravânî el-Ezdî İbn Reşik el-Şayrevânî, *el-'Umde fî mehâsini's-şî'r ve âdâbihi*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd (b.y.: Dâru'l-Cîl, 1981), 2/135. Medih şiirin tarihçesi hakkında geniş bilgi için bkz. İbrahim Fidan, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden İbnu'n-Nakîb el-Huseynî ve Şiirleri* 86-89; Yusuf Samî Samancı, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden Mencek Paşa ve Şiirleri* 60.

toplumda meydana getirdiği siyasî ve sosyal alanlardaki değişimlerin yanı sıra medih şiirine bakış açısındaki değişikliğin de etkisi vardır. Zira Cahiliye döneminde kişiler medhe layık vasıflarla övüldüğü gibi medih şiirleri şairler tarafından bir kazanç kapısı olarak görülmesi nedeniyle bu tür şiirlerde abartı ve hakikatin hilafına övgü dizmek gibi olumsuz durumlar da söz konusu olmuştur. Bu dönemle birlikte medih şiirinin Hz. Peygamber’i medhe evrildiği görülmektedir.²⁷³

eş-Şan‘ânî’nin dîvânı incelendiğinde medih şiirlerinin diğer temalar nispetle azınlıkta kaldığını söylemek mümkündür. Başka şairlerde sıklıkla rastlanılan devlet ricaline yönelik yazılmış olan medih şiirlerine eş-Şan‘ânî’nin dîvânında tesadüf edilmemektedir. Bu nedenle medih teması onda sadece Hz. Peygamber, Hz. Ali, aile efradına, çağdaşı edebiyatçılar ve ilim erbabıyla sınırlı kalmıştır.

3.1. Medh-i Nebî

Arap edebiyatında methiyeler içerisinde müstesna bir konum edinmiş olan Peygamber methiyeleri Hz. Peygamber döneminde başlamış daha sonra tasavvufun etkisiyle yaygınlaşan müstakil bir edebiyat türü haline gelmiştir.²⁷⁴ Şairler Hz. Peygamber için yazmış oldukları methiyelerle sevap kazanmayı, onun şefaatine nail olmayı amaçlamışlar, kendileri için özel önem atfettikleri bu şiirlerde edebî hünerlerini sergilemişlerdir. Nitekim Hz. Peygamber’in methine dair olup her beytinde en az bir bedî‘ sanatı bulunan kasidelere verilen ad olan *bedîyyât*, bu tür çabanın bir ürünüdür.²⁷⁵

Asr-ı saâdetle Cahiliye dönemi şairi el-A‘şâ (ö. 7/629 [?]) ile başladığı kabul edilen Peygamber methiyeleri, Peygamber şairi lakabıyla anılan Hassân b. Sâbit (ö. 60/680 [?]) ve Ka‘b b. Zuheyr’le (ö. 24/645 [?]) devam etmiştir. Özellikle Ka‘b b. Zuheyr’in *سعاد بانت* diye başlayan kasidesinin Hz. Peygamber tarafından çok beğenilip

²⁷³ Ahmed Ebû Hâka, *el-Funûnu ‘l-edebîyye ‘inde’l-‘Arab 11: -Fennu’l-medîh- ve tetavvuruhu fi şî‘ri’l-‘arabî* (Beyrût: Dâru’ş-Şarkî’l-Cedîd, 1962), 109-114; Muhammed Mahmud Sâlim, *el-Medâihu ‘n-nebevîyye hatâ nihâyeti’l-‘aşri’l-Memlûkî* (Dimaşk: Dâru’l-Fikr, 1996), 47-48.

²⁷⁴ Mubârek, *el-Medâihu ‘n-nebevîyye fi’l-edebî’l-‘arabîyye*, 17; Mahmud Sâlim, *el-Medâihu ‘n-nebevîyye hatâ nihâyeti’l-‘aşri’l-Memlûkî*, 39-40; Mehmet Mesut Ergin, “Osmanlı Dönemi Arap Şiirinde Peygamber Methiyeleri (1517-1798)”, *Marife* 1 (2007), 119.

²⁷⁵ Muhammet Vehbi Dereli, *Arap Edebiyatında Bedîyye Geleneği ve Suyûtînin Nazmu’l-Bedî Adh Eseri* (Konya: Palet Yayınları, 2021), 21-52; Hulusi Kılıç, “Bedîyyât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 12 Şubat 2023).

Ka‘b’e hırkasını (bürde) vermesi üzerine bu kaside *Kaside-i Bürde* adıyla anılmıştır. Daha sonrasında şairler Ka‘b b. Zuheyr’in nail olduğu övgü ve şerefe erişmek amacıyla aynı isimde Peygamber methiyeleri yazmışlardır. Örneğin el-Bûsîrî’nin (ö. 695/1296 [?]) *Kaside-i Bürde*’si bu türün zirvesi olarak kabul edilmiştir.²⁷⁶

Bu konuya özel el-Emîr eş-Şan‘ânî’nin yirmi üç beyitten oluşan müstakil bir kasidesi incelenecektir. Şair, Hz. Muhammed’in (s.a.v.) Peygamber olarak gelişini sabahın aydınlığına benzeterek şiirine giriş yaparken, Ka‘b b. Zuheyr’in Hz. Peygamber’in kendisiyle aydınlanan Allah’ın çekilmiş kılıcı olduğunu ifade eden beytine²⁷⁷ manaca mutabık olarak başladığı görülmektedir. Ayrıca Peygamber methiyelerinde görülen, Hz. Muhammed’i simgeleyen “mîm” harfinin revî harfî yapılması, şairin Arap edebiyatının geleneklerine bağlı kalmasını göstermesi açısından önemi haizdir: (et-Tâvîl)⁷⁸

تَبَيَّنَ تَعْرُ الْفَجْرِ لَمَّا تَبَسَّمَا فَسُبْحَانَ مَنْ فِي الذِّكْرِ بِالْفَجْرِ أَفْسَمَا
وَأَطْلَعَهُ فِي الشَّرْقِ كَالسَّيْفِ مُصَلَّتًا بِهِ انْهَزَمَ اللَّيْلُ الَّذِي كَانَ مُظْلِمًا
وَهَبَّ عَلَى الرَّوْضِ النَّسِيمِ فَأَبْقَطَ الْ غُصُونَ وَكَانَتْ أَعْيُنُ الزَّهْرِ نَوْمًا
وَقَامَ خَطِيبُ الْوُرُقِ فِي الرَّوْضِ بِذَلِكَ أَدَى الشُّكْرِ لَمَّا تَرَنَّمَا
وَوَافَى إِلَيْهِ الطَّلُّ فِي اللَّيْلِ زَائِرًا فَقَبَّلَ أَقْدَامَ الْعُصُونَ وَسَلَّمَا

O (s.a.v.) tebessüm ettiğinde fecir aydınlanırdı. Kur’an’da fecir ile kasem eden tüm noksanlardan münezzehdir.

Allah onu (s.a.v.) [kınından] çekilmiş bir kılıç gibi ortaya çıkardı. Karanlık olan gece onunla (s.a.v.) yok oldu.

Bahçeye meltem esti. Çiçeklerin gözleri uyukulu iken dalları uyandırdı.

²⁷⁶ Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi Osmanlı Dönemi Mısır ve Bilâdu’s-Şâm Bölgesi* (Erzurum: Fenomen Yay., 2015), 231; Orhan İyşenyürek, “İbn Ma’tûk’un Dîvân’ındaki Peygamber Methiyeleri”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47/47 (2019), 146-147. Ayrıca bkz. İbrahim Fidan, *Arap Şiirinde Hz. Peygamber* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2021).

²⁷⁷ Ebû Bekr Zekeriyâ Yahyâ b. Ali el-Hatîb et-Tebrîzî, *Şerhu Tebrîzî ‘alâ Bânet Su‘âd*, thk. Abdurrahim Yusuf el-Cemel (Kahire: Mektebetu’l-Adâb, 2003), 6.

²⁷⁸ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 362-363.

Güvercinlerin hatibi bahçede ayağa kalktı. Nağmeli bir şekilde söylediğinde şükürünü eda etti.

Allah şebnemi geceleyin (bahçeye) ziyaretçi olarak gönderdi. Dalların ayaklarını öptü ve selâm verdi.

Şiirin devamında şair, Peygamber Efendimizin (s.a.v.), hidayet nuruyla insanlığı şirkin karanlığından aydınlığa çıkararak rahmet olduğunu vurgular:

فَصَلِّ عَلَى الْمَبْعُوثِ لِخَلْقِ رَحْمَةً عَسَى شَمَلْتَنَا أَوْ لَعَلَّ وَرُبَّمَا
كَمَا شَمَلْتَ آلَ الرَّسُولِ وَصَحْبِهِ فَأَكْرِمْ بِهِمُ الْآءَ وَصَحْبًا وَأَعْظَمًا
أَتَى بِالْهُدَى نُورًا إِلَيْنَا وَنِعْمَةً وَقَدْ كَانَ وَجْهُ الْكُونِ بِالشَّرِكِ مُظْلَمًا
فَجَلَّى بِأَنْوَارِ الْهُدَى كُلَّ ظُلْمَةٍ وَأَطْلَعَ فِي الْأَفَاقِ لِلدِّينِ أَنْجَمًا

İnsanlığa rahmet olarak gönderilene salât getir. Umulur ki, ola ki veya belki bizi de kuşatır (şefaaf ve merhamet).

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) aile ve ashabını kuşattığı gibi. Ne şerefli bir aile ve ashabdır onlar azametlidirler.

Evrenin yüzü şirkle karanlığa batmış iken o (s.a.v.), bize nur ve nimet olarak hidayeti getirdi.

Hidayet nuruyla bütün karanlıkları aydınlattı. Ufukta din için yıldızlar yetiştirdi.

eş-Şan'ânî, aşağıda zikredilen şiirin devamında ise Kur'an'ı Kerim, İsrâ ve Mi'rac olayları gibi Hz. Peygamber'in (s.a.v.) belli başlı mucizeleri hakkında bilgiler sunmaktadır:

أَتَى بِكِتَابٍ أَعْجَزَ الْخَلْقَ لَفْظُهُ فَكُلُّ بَلِيغٍ عُدْرُهُ صَارَ أَبْكَمَا
تَحَدَّى بِهِ أَهْلَ الْبِلَاغَةِ كُلَّهُمْ فَلَمْ يَفْتَحُوا فِيمَا يُعَارِضُهُ فَمَا
حَوَى كُلَّ بُرْهَانٍ عَلَى كُلِّ مَطْلَبٍ وَيَعْرِفُ هَذَا كُلُّ مَنْ كَانَ أَفْهَمَا
وَأَخْبَرَ فِيهِ عَنَ عَوَاقِبِ مَنْ عَصَى بِأَنَّ لَهُ بَعْدَ الْمَمَاتِ جَهَنَّمَا

وَعَمَّنْ أَطَاعَ اللَّهَ أَنَّ لَهُ غَدَاً
 مُحَمَّدٌ الْمَبْعُوثُ لِلْخَلْقِ رَحْمَةً
 وَأَسْرَى بِهِ نَحْوَ السَّمَوَاتِ رَبُّهُ
 وَقَدْ فَتَحَتْ أَبْوَابَهَا لَصُغُورِهِ
 وَلَاقَى بِهِ قَوْمًا مِنَ الرُّسُلِ كُلِّهَا
 إِلَى أَنْ تَرَقَّى مَوْضِعًا عَزَّ وَضَعُهُ
 وَكَانَ بِهِ فُرْضَ الصَّلَاةِ وَحَبْدًا
 وَصَيَّرَهَا مِنْ بَعْدِ خَمْسِينَ خَمْسَةً
 وَشَاهَدَ مَلَكُوتَ السَّمَاءِ عَجَائِبًا
 وَقَدْ قَصُرَتْ عَنْهَا الْعِبَارَاتُ إِنَّمَا
 نَعِيمًا بِهِ مِنْ مُشْتَهَى النَّفْسِ كُلَّمَا
 فَصَّلَ عَلَيْهِ مَا حَيَّيْتَ مُسَلِّمًا
 وَأَرْكَبُهُ ظَهَرَ الْبِرَاقِ وَأَكْرَمًا
 فَمَا زَالَ يَرْقَى مِنْ سَمَاءٍ إِلَى سَمَا
 يَقُولُ لَهُ يَا مَرْحَبًا حِينَ سَلَّمَا
 وَمَا أَحَدٌ يَسْتَطِيعُ أَنْ يَتَكَلَّمَ
 تَرُدُّهُ بَيْنَ الْكَلِيمِ مُكَلَّمًا
 فُرُوضًا وَأَمْرُ اللَّهِ قَدْ كَانَ مُبْرَمًا
 فَمُ النَّظْمِ عَنْهَا قَاصِرٌ أَنْ يُتْرَجِمَا
 يُقَالُ كَهَذَا أَوْ كَذَا أَوْ لَعَلَّمَا

Öyle bir kitap getirdi ki (Hz. Muhammed (s.a.v) onun sözleri insanları aciz bıraktı. Her hatibin bu kitaba karşı bahanesi, dilsizlik oldu.

Onunla tüm edebiyat ehline meydan okudu. Onlar (edebiyatçılar) ona karşı çıkmada ağızlarını bile açamadılar.

Her konuya dair bütün burhanları (kesin delilleri) içerir. İdrak eden herkes bunu bilir.

Kitapta (Kur'an), isyan edenlerin akıbetinden haber verir. Onlar için ölümden sonra cehennemini olacağını bildirir

(Kitap) Allah'a itaat edenlerin cennette nefislerinin arzularının yerine getirileceğini haber verir.

Hz. Muhammed (s.a.v.), insanlığa rahmet olarak gönderilendir. Müslüman olarak yaşadığın sürece ona salât ve selâm getir.

Rabbi, semaya doğru ona gece yolculuğu yaptırdı. Onu (s.a.v.) Burak'a (binek) bindirdi ve ikramda bulundu.

Gökyüzü, yükselmesi için ona (s.a.v.) kapılarını açtı. Durmaksızın [kademe kademe] bir semadan diğer semaya çıktı.

Gökte, Peygamberlerden (s.a.v.) bir cemaatle karşılaştı. Onlara selâm verdiğiğinde hepsi ona hoş geldin diyordu.

Ta ki kimsenin konuşamadığı o yüce yere (sidretü'l-müntehâ) ulaşınca kadar.

İsrâ olayıyla namaz farz kılındı. Allah ile Hz. Musa (a.s.) arasında gidip gelmesi ne güzeldi.

(Allah), namazı elli vakitten beş farza dönüştürdü. Hiç şüphesiz Allah'ın bu konudaki emri kesindi.

Gayb âlemi olağanüstü şeylere şahit oldu. Şiirin dili, bunları dile getirmekten aciz kalmakta.

Kelimeler onu ifade etmekte kifayetsizdir. Sadece “umulur ki”, “böylece” veya “bunun gibi” denilebilmekte.

3.2. Hz. Ali'yi (r.a.) Medih

Medih temalı şiirler konusunda incelenecek ikinci örnek Hz. Ali'ye (r.a.) (ö. 40/661) yazılan methiyedir. Bu şiir, elli beş (55) beyti şairin, on sekiz (18) beyti ise onun babasının zeyli olup toplamda yetmiş üç (73) beyitten oluşmaktadır. eş-Şan'ânî, bu kaside üzerine dört yüz kusur sayfadan oluşan *er-Ravdatu'n-nediyye şerhu't-tuhfeti'l-'Aleviyye* adında bir kitap yazmıştır.

Kasidesinde Hz. Ali'nin (r.a) ve ehl-i beytin faziletinden bahseden şair, son beyitte Resulullah (s.a.v) “Sen bana göre Hz. Musa'ya (a.s.) nisbetle Hz. Harun'un (a.s.) durumunda olmak istemez misin; ancak benden sonra peygamber

gelmeyecektir”²⁷⁹ hadîsine işaret ederek Hz. Ali’nin Hz. Peygamber’in hayatındaki önemine vurgu yapmaktadır: (er-Remel)²⁸⁰

يَا إِمَامًا سَبَقَ الْخَلْقَ إِلَى طَاعَةَ الْمُخْتَارِ مُذْ كَانَ صَبِيًّا
بِإِذْنِ اللَّهِ لِنَفْسٍ فِيمَا يَرْتَضِي سَيِّدِ الرُّسُلِ صَبَاحًا وَعَشِيًّا
فَرَقَى فِي مَكَّةَ أَكْتِافَهُ فَغَدَتُ أَصْنَامُهُمْ مِنْهُ جَنِيًّا
كَأَنَّ أَنْ يَلْمَسَ أَفْلَاكَ السَّمَاءِ وَيُلَاقِي كَفُّهُ كَفَّ الثُّرَيَّا
وَفِدَاهُ لَيْلَةً هَمَّتْ بِهِ فَتِيَّةً تَابَعَتِ الشَّيْخَ الْعَوِيَّا
بَاتَ فِي مَضْجَعِهِ حِينَ سَرَى يَا بُرُوجِي سَارِيًّا كَانَ سَرِيًّا
وَكَذَا مَا خَصَّهُ اللَّهُ بِهِ مِنْ خِصَالِ حَصْرُهَا لَا يَتَهَيَّا
مَنْ سِوَاهُ كَانَ صِنَوَ الْمُصْطَفَى أَوْ سِوَاهُ بَعْدَهُ كَانَ وَصِيًّا
وَأَخِي قَالَ لَهُ خَيْرُ الْوَرَى وَهُوَ أَمْرٌ ظَاهِرٌ لَيْسَ خَفِيًّا
وَكَهَارُونَ غَدَا فِي شَأْنِهِ مِنْهُ إِلَّا أَنَّهُ لَيْسَ نَبِيًّا

Çocuk çağında insanlardan önce Hz. Muhammed’in (s.a.v.) davetine icabet eden ey imam.

Peygamberler önderinin (Hz. Muhammed s.a.v.) razı olduğu yolda sabah akşam nefsinin feda eden.

Mekke’de omuzlarının (kılıçların) yükselmesiyle müşriklerin putları diz üstü çöktü.

²⁷⁹ Yukarıdaki hadîsin vürud sebebi kısaca şöyledir: Tebuk gazvesine çıkan Hz. Peygamber vekil olarak yerine Hz. Ali’yi bırakmış, mûna fıkıların “senin gibi cengâ ver bir adam kadın ve çocuklarla kalmaya zorlanarak savaştan geri bırakılır mı” şeklindeki sözlerinden etkilenen Hz. Ali orduya yetişerek mevcut durumundaki rahatsızlığını Hz. Peygamber’e ifade etmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber Hz. Ali’ye cevaben yukarıdaki hadîsi söylemiştir. Bkz. Ebû ‘Abdurrahmân Aḥmed b. Şu‘ayb el-Ḥorâsânî en-Nesâ’î, *es-Sunenu’l-Kubrâ*, thk. Ḥâsen ‘Abdulmun‘îm (Beyrut: Mu‘essesetu’r-Risâle, 1421), 7/307; Ebû ‘Îsâ Muḥammed b. ‘Îsâ et-Tirmizî, *es-Sunen*, thk. Beşşâr ‘Avvâd Ma‘rûf (Beyrut: Dâru’l-Ġarbi’l-İslâmî, 1998), 6/89.

²⁸⁰ eṣ-Şan‘ânî, *Dîvân*, 462-463.

Neredeyse gökteki yıldızlara ulaşıp eliyle Süreyya yıldızını avuçlayacaktı.

Sapık liderlerine (Ebû Cehil) uyan bir grubun Hz. Peygamberi (s.a.v.) öldürmeye teşebbüs ettikleri gecede kendini ona (s.a.v.) feda etti.

Gece gizli giden Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ruhum feda olsun. O (r.a.), onun (s.a.v.) yatağında uyudu.

Aynen bunlar gibi Allah'ın ona (r.a.) has kıldığı daha nice sayısız hasletler [vardır].

Onun (r.a.) gibi Resulallah'ın (s.a.v.) ailesinden olan veya ona (s.a.v.) vasi olabilen var mı?

İnsanların en hayırlısı ona (r.a.) kardeşim dedi. Bu da herkesçe bilinen apaçık bir durumdur.

Peygamberlik dışında Hz. Mûsâ için Hz. Hârûn (a.s.) her ne ise kendisi de (r.a.) Resulullah (s.a.v.) için aynı konumdadır.

3.3. Âlimleri Medih

Klasik medih şiirlerinde kasideye bir mukaddime ile başlama geleneği vardır. el-Emîr eş-Şan'ânî'nin şiirleri bu minvalde incelendiğinde kaside formatında olan medih şiirlerinin genel itibariyle bu usule bağlı kalınarak gazel, tasvîr gibi mukaddimelerle başladığı görülmektedir. Şair, kaside formatı dışındaki medih temalı şiirlerinde ise mukaddime olmaksızın ana konuya giriş yapmaktadır. Burada örnek olarak verilen medih şiirlerinde mukaddimelerine yer verilmeyecek, ana temada memduhun övgüye dair niteliklerini ihtiva eden beyitler ele alınacaktır.

Şair, konuya dair verilen ilk şiirde dönemin önemli âlimlerinden olan hocası Ali b. Muhammed el-'Ansî eş-Şan'ânî'nin fiziki özelliklerini ön plana çıkarmakta, onu ahlaki meziyetleriyle değil de bedensel nitelikleriyle övmektedir. Hocasının yüzünü zifiri karanlıkta ortaya çıkan dolunaya benzeten şair, hocasının yanaklarını tasvir etmek için su ve ateş metaforlarını kullanmaktadır: (Meczu'r-Recez)²⁸¹

²⁸¹ eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 79.

إِذَا بَدَأَ حَسِبْتُهُ بَدْرًا يَشُقُّ الْحُجُبَا
وَوَخَدَهُ قَدْ جَمَعَ الْ مَاءَ بِهِ وَاللَّهْبَا

Belirdiğinde onu, engelleri (perde/karanlık) aşan dolunay sanırsın.

Yanakları ise su ve alevi bir araya toplamıştır (al yanaklıdır).

Şiirin devamında hocasının boyunun uzunluğuna vurgu yapan şair, onun boynunun Selvi ağacını bile gölgede bıraktığını söyleyerek mübalağalı bir üslup kullanmaktadır:

وَكَأَنَّهُ كَانَهُ غُصْنُ التَّقَا مُغْتَصَبَا
مَا أَهْتَزَّ لَيْتَا قَدَهُ إِلَّا أَهْتَزَّتْ طَرَبَا
وَكَمْ أَيْبْتُ فِي الدُّجَى لَطِيفِهِ مُرْتَقَبَا

Endamı Selvi ağacını rehin almış (Selvi ağacını gölgede bırakmış) gibidir.

Onun endamı kibar bir edayla her salladığında ben coşkuyla sarsılırım.

Hayalini kurarak nice zifiri karanlık geceler geçirdim.

eş-Şan‘ânî’nin medih şiiri yazmış olduğu âlimlerden bir diğeri hocası Hüseyin b. Ali el-Ahfeş’tir. Şair, dine karşı herhangi bir saldırı söz konusu olduğunda ortaya koyduğu cesaretli duruşundan dolayı hocasını övmektedir: (et-Tavîl)²⁸²

وَكَانَ صَلَاحُ الدِّينِ لِلدِّينِ كَأَسْمِهِ
يَصُولُ عَلَى الْعَاصِينَ غَيْرَ مُرَاقِبٍ
وَلَا غَرَوَ إِذْ مَسَّ الْهُدَى بَعْدَهُ الضُّرُّ
سِوَى اللَّهِ لَا مَنْ عِنْدَهُ النَّهْيُ وَالْأَمْرُ

O tıpkı ismi gibi din için Salahuddîn’dir. Şayet dine bir zarar dokunulacak olsa.

Allah dışında buyruk sahibi hiç kimseden (idareci/yönetici) çekinmeden asilerin üzerine yürümesinde şaşılacak bir şey yoktur.

²⁸² eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 207.

Medih konusu bağlamında ele alınan başka bir şiir de şairin hocası Ali b. Muhammed el-‘Ansî eş-Şan‘ânî’nin ilmî konumunu methettiği şiiirdir. Hocasının, Sa‘düddîn et-Teftâzânî’nin (ö. 792/1390) bıraktığı ilmî mirası daha da ileriye taşıdığını söyleyen şair, onun ilimdeki yüceliğini övmektedir: (et-Tavîl)²⁸³

وَبِالْكُرْهِ بُعْدِي عَنْ أَزَالَ وَأَهْلِهَا
وَفِيهَا إِمَامُ الْعِلْمِ مَنْ لَا لَهُ نِدُ
عَلِيٌّ عَلَا مَجْدًا وَعِلْمًا وَسُودَدًا
وَكُلُّ أَدِيبٍ عِنْدَ آدَابِهِ عَبْدُ
وَلَا زِلْتِ فِي الدُّنْيَا جَمَالًا لِأَهْلِهَا
فَأَنْتَ إِمَامُ الْعِلْمِ وَالْعَالِمُ الْفَرْدُ
بَقِيَّتْ إِمَامًا لِلْعُلُومِ وَلِلْعَالِي
تُشِيدُ رُكْنًا شَادَهُ قَبْلَكَ السَّعْدُ

İstemeyerek Ezal²⁸⁴ (Şan ‘â’nın eski adıdır) ve ehlinden uzak kaldım. Orada eşi benzeri olmayan bir ilim rehberi vardır.

Ali ki (hocası) ilim, yücelik ve hakimiyette geçti herkesi. Onun edebiyatı karşısında tüm edebiyatçılar köle kalmaktadır.

Sen ilmin imamı ve eşsiz âlimsin. Dünya ehli için sen daima bir güzelliğisin.

Sen her zaman ilim ve yücelik için rehber oldun. Senden önce Sa‘d (et-Teftâzânî) ’in inşa ettiği esasını geliştiriyorsun.

Örnek olarak verilen bir diğer şiir aynı aileden olan öğrencilerine dairdir. eş-Şan‘ânî, söz konusu şiirinde öğrencilerinin ilimde liyakat, vefa ve cömertlik gibi vasıflarını yüceltmektedir: (es-Serî‘)²⁸⁵

قَدْ أَحْرَزُوا كُلَّ كَمَالٍ فَمَا
يُدْرِكُ أَهْلُ السَّبْقِ مَسْعَاهُمْ
سَلِ النَّدَى وَالْمَجْدَ وَالنَّظْمَ أَوَّالِنُ
نَثْرَ يَجِبُ كُلُّ عَرَفْنَاهُمْ
وَالْعِلْمُ إِنْ تَسَأَلُهُ عَنْ أَهْلِهِ
يُجِبُكَ لَا أَعْرِفُ إِلَّا هُمْ
أَمَّا الْوَفَا فَهُوَ لَهُمْ خَادِمٌ
كَأَنَّهُ بِالطَّبْعِ يَهْوَاهُمْ

²⁸³ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 150.

²⁸⁴ أزال Hemzenin fethasıyla Yemen’in başkenti Şan‘â’nın eski adıdır. Bu ismi, şehri tesis eden Ezâl b. Yaqtan b. ‘Abar b. Şâlih b. Arfaḥşad’a nisbetle almıştır. el-Maḥfâfî, *Mu‘cemu’l-buldân*, 1: 55.

²⁸⁵ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 402.

وَإِنْ سَأَلْتَ الْجُودَ عَنْ دَارِهِ يَقُولُ ذَا مَثَوَايَ مَثَوَاهُمْ

Kemalin tümünü elde ettiler. Bu yüzden iyilikte yarışanlar onların çabalarına ulaşamazlar.

Asalet ve cömertliğe nesir veya nazma sor! Tümünü, onları tanıyoruz diye cevap verir.

İlme, onun ehlinin kim olduğunu soracak olursan o, onlar dışında kimseyi tanımadığını söyler sana.

Vefaya gelince o, hizmetkârdır onların. Adeta tabiatı gereği âşıktır onlara.

Cömertliğe yurdunu sorarsan şayet benim yurdum onların yurdu der.

Şairin incelenen medih şiirlerinden bir tanesi de babası ve aynı zamanda ilk hocası olan İsmail b. Şalâh el-Emîr'in ilim, zühd ve takvasını övdüğü şiirdir. Şair, babasının nezdinde bu dünyanın altınla toprağı arasında bir farkın olmadığını belirterek bilhassa zühdüne vurgu yaparak onu methetmektedir: (Meczûu'r-Recez)²⁸⁶

مَا كُلُّ شَخْصٍ كَالضِّيَا وَإِنْ تَسَاوَى الْحَسَبُ
فُطْبٌ وَلِيٌّ زَاهِدٌ تَسْمُو إِلَيْهِ الرُّتْبُ
يَسْتَنْزِلُ الْقَطْرُ بِهِ قَوْمٌ إِذَا مَا أَجْدَبُوا
وَإِنْ دَعَا لِلْمُبْتَلَى فَهُوَ الدَّوَا الْمُجْرَبُ
وَفِي الْعُلُومِ شَأُوهُ لَسْنَا إِلَيْهِ نَنْبُ
بِفِطْنَةٍ وَقَادَةٌ أَخَافُ لَا تَلْتَهَبُ
مَعَ وَقَارٍ كَامِلٍ وَاللَّهِ مَنْ هَذَا الْعَجَبُ
وَشِعْرُهُ مِنْ رِقَّةٍ مِنَ الطُّرُوسِ يُشْرَبُ
وَالرُّهُدُ فِي هَدْيِ الدُّنَا لَعِيرُهُ لَا يُنْسَبُ

²⁸⁶ eş-Şan'ânî, Dîvân, 76.

لَقَدْ تَسَاوَى عِنْدَهُ تَرَابُهَا وَالذَّهَبُ

Soy aynı olsa da kimse Ziyâ (babasının lakabı) gibi değildir.

Bütün rütbelerin üstünde kutup, velî ve zâhittir o.

Halk açlıktan kırıldığında (kuraklık) yağmurun yağmasını onunla ister.

Bir dert başına gelmiş olana dua ettiğinde (şifası) tecrübe edilmiş devadır o.

İlimde bizim ona ulaşamayacağımız zirvedir o.

Böylesi taşkınlık yapmayan zekâ ve liderlikten korkulur.

[Ona eşlik eden] tam bir vakarla birlikte. Yemin olsun bu olağanüstü insan da kim.

Onun şiiri inceliğinden dolayı kitaplardan alıp bir içim sudur.

Zühd, bu dünyada ondan başkasına nispet edilmez.

Onun nezdinde bu dünyanın toprağı da altını da birdir.

eş-Şan'ânî'nin medih şiiriyle ilgili zikredilebilecek bir başka örnek çağdaşı aynı zamanda âlim olan Ahmed b. Kasım el-Cebelî'nin ahlakını övdüğü şiirdir. Şair, memduhu Hz. Peygamber'in ahlakına sahip olmasıyla övmekte, bunu da onun soyundan gelmiş olmasıyla ilişkilendirmektedir: (et-Tavîl)²⁸⁷

سَلَامٌ عَلَىٰ أَخْلَاقِكَ الْغُرِّ إِنَّهَا خَلَائِقٌ بَسْبِي لُطْفُهَا كُلُّ ذِي لُبِّ
خَلَائِقٌ طَابَتْ فَهِيَ إِرْثٌ لِأَحْمَدٍ مِنْ الْمُصْطَفَىٰ خَيْرِ الْوَرَىٰ صَفْوَةُ الرَّبِّ
وَلَا غَرَوٌ لِلْأَبْنَاءِ إِرْثٌ أَبِيهِمْ فَيَا حَبْدًا مَا نِلْتِ مِنْ ذَلِكَ الْقُرْبِ

İnceliği tüm zekileri kendine bağlayan güzel ahlakına selâm olsun.

Allah'ın dostu insanların en hayırlısı Mustafa'dan (s.a.v.) Ahmet'e (âlim) miras kalan güzel huylardır bunlar.

²⁸⁷ eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 102.

Evlatların, babalarının mirasını devir almaları yadırganmaz. Ne mutlu sana ki bu yakınlığa (akraba) nail oldun.

eş-Şan‘ânî’nin hadîs âlimlerini övdüğü kasidesinde onların Hz. Peygamber’in ümmeti içinde diğer Müslümanlara olan üstünlüğünü ifade ederken bu karşılaştırmayı beytü’l-kasîd kavramı üzerinden yaptığı görülmektedir. Nasıl ki bir kasidenin en güzel beytine beytü’l-kasîd denirse Resulullah’ın ümmeti içinde en kıymetli kişiler de onun sünnetini ihya eden İmam Buḥârî (ö. 256/870), İmam Müslim (ö. 261/875) ve Ahmed b. Ḥanbel (ö. 241/855) gibi hadîs âlimleridir. Şiirde dikkat çeken bir başka husus taassup ehli mezhep taklitçilerinin eş-Şan‘ânî tarafından dikene benzetilmiş olmasıdır. Şair onları bu yönleriyle eleştirirken müçtehit hadîs imamları da güle benzetmek suretiyle yüceltmektedir: (et-Tavîl)²⁸⁸

نَشَأْتُ عَلَى حُبِّ الْأَحَادِيثِ مِنْ مَهْدِي	سَلَامٌ عَلَى أَهْلِ الْحَدِيثِ فَإِنِّي
وَتَنْقِيحِهَا مِنْ جَهْدِهِمْ غَايَةَ الْجَهْدِ	هُمْ بَدَلُوا فِي حِفْظِ سُنَّةِ أَحْمَدِ
أَوْلَيْكَ فِي بَيْتِ الْقَصِيدِ هُمْ قَصْدِي	وَأَعْنِي بِهِمْ أَسْلَافَ أُمَّةِ أَحْمَدِ
وَأَحْمَدَ أَهْلُ الْجِدِّ فِي الْعِلْمِ وَالْجِدِّ	أَوْلَيْكَ أَمْثَالُ الْبُخَارِيِّ وَمُسْلِمِ
لَهُمْ مَدَدٌ يَأْتِي مِنَ اللَّهِ بِالْمَدِّ	بُحُورٌ وَحَاشَاهُمْ عَنِ الْجَزْرِ إِنَّمَا
وَلَيْسَتْ لَهُمْ تِلْكَ الْمَذَاهِبُ مِنْ وَرْدِ	رَوَوْا وَارْتَوَوْا مِنْ بَحْرِ عِلْمِ مُحَمَّدِ
قَبْلَهُمْ صَحَبَ الرَّسُولِ ذَوِي الْمَجْدِ	كَفَاهُمْ كِتَابُ اللَّهِ وَالسُّنَّةُ الَّتِي
وَأَهْلُ الْكِسَا هَيْهَاتَ مَا الشُّوكُ كَالْوَرْدِ	أَنْتُمْ بِأَهْدَى أُمَّ صَحَابَةِ أَحْمَدِ
وَمَنْ يَقْتَدِي وَالضِّدُّ يُعْرِفُ بِالضِّدِّ	وَشَتَانَ مَا بَيْنَ الْمُقَلِّدِ فِي الْهُدَى
وَخَلِّ أَخَا التَّقْلِيدِ فِي الْأَسْرِ بِالْقَدِّ	فَمُقْتَدِيًّا فِي الْحَقِّ كُنْ لَا مُقَلِّدًا

Hadîs ehline selâm olsun. Şüphesiz ben doğduğumdan beri hadîs sevgisiyle büyüdüm.

²⁸⁸ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 172-173.

Onlar Ahmed'in (s.a.v.) sünnetini tashih ve ezberlemede sonsuz gayret gösterdiler.

Onlardan kastım Ahmed'in (s.a.v.) ümmetinin öncüleridir. Kasidenin ana düşüncesinde onlar kastımdı.

Onlar ilimde çaba ve ciddiyet ehli olan Buhârî, Müslim ve Ahmed'in emsalleridir.

Deryalar onlar! Onların ilimleri, cezre (çekilme, azalma) uğramaktan münezzehtir. Allah'tan onlara bolca gelen bir yardım vardır.

Onlar bu bilgileri hazır halde bulup almadılar. Aksine Muhammed'in (s.a.v.) ilim deryasından beslenip rivayet ettiler.

Daha önce Hz. Peygamber'in (s.a.v.) izzet sahibi ashabına kâfi geldiği gibi, Kur'an ve Sünnet onlara da yetti.

Siz mi daha doğrusunuz yoksa Ahmed'in (s.a.v.) ashabı ve ehl-i beyti mi?²⁸⁹ Heyhat diken gül gibi olur mu?

Hidayet yolunda mukallid olanlarla önderlik edenler ne kadar da farklılar! Öyle ya zıt ancak kendi zıddıyla bilinir.

Hakka tabi ol! Taklitçi olma. Taklitçiyi esaretteki prangalarıyla kendi haline bırak.

²⁸⁹ Şair, 8. beytin ikinci mısrasında yer verdiği أَهْلُ الْكَيْسَا terkibiyle Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ehl-i beytini kastetmektedir. O bu terkipler aynı zamanda أَهْلُ الْكَيْسَا ismiyle meşhur olan hadîse de işaret etmektedir. قَالَتْ عَائِشَةُ: خَرَجَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ غَدَاةً وَعَلَيْهِو بَرِطٌ مَرَّحَلٌ، مِنْ شَعْرٍ أَسْوَدَ، فَجَاءَ الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ فَأَدْخَلَهُ، ثُمَّ جَاءَ أَلْحُسَيْنُ فَدَخَلَ مَعَهُ، ثُمَّ جَاءَتْ فَاطِمَةُ فَأَدْخَلَهَا، ثُمَّ جَاءَ عَلِيٌّ فَأَدْخَلَهُ، ثُمَّ قَالَ: إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا Hz. Aişe (r.a.) şöyle buyurmaktadır: Peygamber efendimiz (s.a.v.) üzerinde siyah kıllardan [örülmüş] çizgili yön bir çarşaf varken seher vaktinde çıktı. Sonra Hz. Hasan b. Ali (r.a.) geldi ve onu çarşafın içine aldı. Sonra Hz. Hüseyin (r.a.) geldi ve onu çarşafın içine aldı. Sonra Hz. Fatma (r.a.) geldi ve onu çarşafın içine aldı. Sonra Hz. Ali (r.a.) geldi ve onu çarşafın içine aldı ve sonra şu ayeti okudu: "Ey Peygamberin ev halkı! Allah sizden ancak günah kirini gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor" Bkz. Ebû'l-Hasan Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî Muslim, *Şahîhu Muslim*, 9. bab, hadîs no: (2424) thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî (Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Turâşî'l-'Arabî, 1955), 4/1883; Ahzâb Sûresi 33/33.

3.4. Edebiyatçıları Medih

eş-Şan'ânî'nin yazdığı medih türü şiirlerinin arasında başka âlim ve şairlerin şiirlerine övgü temasını taşıyan şiirler de vardır. Bunlardan biri çağdaşı olan âlim ve şair Ahmed b. Hüseyin er-Ruqayhî eş-Şan'ânî'nin (ö. 1162/1749) şiirine yazmış olduğu iki beyitlik medih şiiridir. Söz konusu şiirde eş-Şan'ânî, er-Ruqayhî'nin nazımının eşsiz olduğunu belirtmekte, onun şiirlerinin diğer şiirler arasındaki değerini âyetü'l-kursînin Kur'an'ın diğer âyetlerine göre daha faziletli oluşuna teşbîh etmektedir: (et-Tavîl)²⁹⁰

صَفِيِّ الْهُدَىٰ أَبْدَعْتَ فِيمَا نَظَّمْتَهُ فِدَاكَ بَنُو الْأَدَابِ بِالْمَالِ وَالنَّفْسِ
إِذَا الشُّعْرَاءُ جَاءُوا بِقُرْآنٍ شِعْرِهِمْ فَشِعْرُكَ فِي أَشْعَارِهِمْ آيَةُ الْكُرْسِيِّ

Ey Safiyye'l-Huda! Nazmında eşsiz oldun. Edebiyatçılar malları ve canlarıyla sana feda olsun.

Eğer şairler, şiirlerini Kur'an gibi ortaya koysalar senin şiirlerin onların şiirleri arasında âyetü'l-kürsî olur.

eş-Şan'ânî'nin bu başlık altında değerlendirilen bir diğer şiiri de Ahmed b. Hasan Berekât'ın²⁹¹ şiirine yazmış olduğu medih kasidesidir. Şair, bu kasidede Hasan Berekât'ın ilmini övmekte ve kaside boyunca onun şiirlerini mübalağalı bir üslupla methetmektedir. Şair memduhun şiirlerinden o derece etkilenmiştir ki onun şiirinin şiir mi yoksa insanın aklını başından alan bir iksir mi olduğu konusunda içine düşmüş olduğu şaşkınlığını itiraf etmektedir: (el-Vâfir)²⁹²

صَفِيُّ الدِّينِ قَدْ وَافَى النَّظْمُ فَلَا أَدْرِي أَشِعْرٌ أَمْ مُدَامُ
دَخَلَتْ إِلَى مَنَازِلِ كُلِّ بَيْتٍ فَكُلُّ فِي مَعَانِيهِ إِمَامُ

²⁹⁰ eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 265.

²⁹¹ Zâhid, vaiz ve edebiyatçı olarak tanınmış olan Ahmed b. Hasan b. Sa'îd Berekât el-Yemenî eş-Şan'ânî 1125/1714 yılında dünyaya gelmiştir. Çağının önemli âlimlerinden ders alan Hasan Berekât, alet ilimlerinde temayüz etmiştir. Fıkıh, tefsir ve hadîs ilimlerinin yanı sıra edebiyat, tarih ve şiirle de meşgul olmuştur. Güzel ahlak ve hoş davranışlarıyla ün salmış olan Hasan Berekât, tanıdık veya yabancı olsun herkesin cenazesine katılmakla biliniyordu. Onun Yemen'in dışında ikamet ettiği ve gelen cenazelere kabristana kadar iştirak ettiği nakledilmektedir. Hasan Berekât, 1196/1782 yılında vefat etmiştir. Bkz. Muhammed Zebâre, *el-Mulhaku'l-bedru't-tali*, 2/25-27.

²⁹² eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 394-395.

إِذَا مَا كَانَ لِلْأَشْعَارِ بَيْتٌ يُحِجُّ فَشِعْرُكَ الْبَيْتُ الْحَرَامُ
حَوَيْتَ لَطَافَةً وَذَكَاءً وَعِلْمًا وَمُلْكًا فِي الْبَلَاغَةِ لَا يُرَامُ
وَقَدْ أَلْبَسْتَهُ حُلًّا تَنَاهَتْ فَيَا لِلَّهِ مَا نَسَجَ الْكَلَامُ
قَصَائِدُ قَدْ رَوَاهَا كُلُّ رَاوٍ بِهَا غَنَّتْ عَلَى الدُّوْحِ الْحَمَامُ
مَسِيرُ الشَّمْسِ سَارَتْ فِي النَّوَاجِي فَمَا عَنَّا خَلَا يَوْمًا مَقَامُ
وَيَرُويهَا شُيُوخُ الْعِلْمِ فخرًا وَيَسْتَرُوي عَنِ الشَّيْخِ الْغَلَامُ

Ey Safiyuddin! Nazmın ulaştı. Şiir mi yahut şarap mı bilemedim.

Her ailenin hanesine girdin. [Nazmın] tümü anlamlarında rehberdir.

Şayet şiirler için haccedilecek bir yer olsaydı senin şiirlerin Beytülharâm (Ka'be) olurdu.

Sen belâgatte zarafet, zekâ, ilim ve otorite bakımından tahmin edilemeyen bir seviyeye ulaştıydın.

En güzel elbiseleri giydirdin bu şiirlere. Aman Allah'ım! Sözü nasıl dokumuş.

Öyle kasideler ki her râvi rivayet eder onları. Güvercinler, ağaç dallarında onları terennüm eder.

Her yere güneş gibi yayıldılar. Hiçbir yer bir gün olsun onlarsız bulunmadı.

Büyük âlimler iftiharla onları söyler. Çocuklar da onlardan rivayet eder.

Sonuç itibariyle el-Emîr eş-Şan'ânî, büyük oranda doğa tasvirleriyle giriş yaptığı medih şiirlerinde methettiği kişilerin sosyal ve ilmî konumlarını göz ardı etmemiş ve onların statülerine uygun özelliklerle sahip oldukları temel insanî değerleri göz önüne almıştır. eş-Şan'ânî, hocalarını, öğrencilerini ve diğer âlimleri zühd ve takva yönleriyle güzel ahlak ve hoş davranışları bakımından onlara medih temalı şiirler yazarak övgüye layık görmüştür. Bunların yanı sıra adı geçen âlimler, dine yapılan saldırılara karşı ortaya koydukları cesaret ve ilmî derinlikleri gibi diğer birtakım özellikleri nedeniyle de eş-Şan'ânî'nin övgülerine mazhar olmuşlardır. Şairin medih

temalı şiirlerine baktığımızda övülen kişilerin içerisinde buldukları topluluktaki konumları Kur'an ve Kâbe gibi dinî kavramlar üzerinden izah edildiği görülmektedir.

Şairin medih türünde yazdığı şiirlerde genel olarak abartıdan uzak, samimi ve içten bir üslubun ön plana çıktığı gözlemlenmektedir. Devlet ricaline medih konulu şiir yazmamış olması da onun şiirlerini, kazanç elde etme gayesiyle yazmadığının belirgin bir göstergesidir. Nitekim verilen örneklerde de görüldüğü üzere şair, neredeyse medih temalı şiirlerinin tamamını ilim ehline yazmıştır. Geleneksel Arap şiirin çizgisini takip eden şair, kaleme aldığı şiirlerinde başvurduğu benzetme ve mübalağa sanatlarını başarılı bir şekilde uygulamıştır.

4. Hicâ, Şikâyet ve Sosyal Eleştiri

Medih kelimesinin tam zıddı olarak kabul edilen هَجَاءُ lafzı يَهْجُو fiilinin mastarı olup sözlükte “şiir yoluyla yergi, azarlama, tahkir ve hakaret etme” gibi anlamlara gelmektedir.²⁹³ Eski çağlardan beri varlığını sürdüren hicâ temalı şiirinin gücü, şiirde methin zıddı olan etkenler çoğaldıkça artmaktadır. Buna göre şiirde kullanılan hicâ konulu unsurların miktarıyla orantılı şekilde hicvinin ağırlığı da artar veya azalır.²⁹⁴

Hicâ şiirinin belîğ olması ve üslup bakımından makbul görülmesi için birtakım özellikleri içermesi gerekir. Buna göre hicâ konusunda yazılmış bir şiirin belîğ ve makul olması için birbiriyle rekabeti, karşıdakini zayıflatma amacı gütmesi ve tasrih ile ta'riz esnasında ortaya çıkacak temaları barındırıyor olması gerekir. Bunların yanı sıra anlamların birbirine yakın olması, lafızların titizlikle seçilmiş olması ve ezberlenmesinin kolay oluşu da aranan özellikler arasındadır. Diğer yandan şiirin gönle hitap edip insanda bir yakınlık oluşturması,²⁹⁵ beyit sayısının az olması ve aruz vezinlerinin kısa olanlarından seçilmesi gibi özelliklere de riayet etmek gerekmektedir. Buna göre şayet bir şiirde iftira atma ve hayasız olma gibi unsurlar yer

²⁹³ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'ayn*, 4: 296; Ebu'l-Fađl Muhammed b. Mukerrem b. Ali el-Enşârî İbn Manzûr, *Lisânu'l 'Arab* (Beyrût: Dâru Şadır, t.y.), 15: 353; Ebu't-Tâhir Mecdudî Muhammed b. Yakub b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Ķâmûsu'l-muĥîṭ*, thk. Muhammed Nu'aym el-'ArĶûsî, 4. Bs (Beyrût/Lubnân: Muessetu'r-Risâle, 2015), 1345.

²⁹⁴ Ķudâme b. Ca'fer, *NaĶdu's-ŝi'r*, 113; İbn ReŝîĶ el-Ķayrevânî, *el-'Umde fi meĥâsini's-ŝi'r ve âdâbihi*, 1981, 2/170-175.

²⁹⁵ İbn ReŝîĶ el-Ķayrevânî, *el-'Umde fi meĥâsini's-ŝi'r ve âdâbihi*, 2/171.

alırsa bu durum ancak şairin değersizliğini gösterir. Böyle bir üslup kullanan şair, muhatabı değil kendini hicvetmiş olur.²⁹⁶

Kaynaklar, hicâ temalarından sayılan şiirlerin alt dallarını bazı farklarla beraber genel anlamda birbirine benzer şekilde sınıflandırmıştır. Muhammed Sirâcuddîn, *el-Hicâ fi şî'ri'l-'Arabî* adlı eserinde, hicâ konulu şiiri dörde ayırmaktadır:

a) Hakiki hicâ: Şairin hicvedilen kişiyi herhangi bir ekleme yapmaksızın olduğu gibi tasvir etmesi;

b.) Küçümseyici ve karikatüristik hicâ: Şairin hicvedilen kişinin kötü özellikleriyle alay etmesi;

c.) Açık hicâ: Şairin hicvedilen kişinin ismini açık ve işaret yoluyla belirtmekten çekinmemesi;

d.) Ta'arizî hicâ: Şairin hicvedilen kişinin ismine hafiften işaret etmesi ve insanların da kimin kastedildiğini anlaması²⁹⁷ şeklinde dörtlü bir kategorizeye gidilmiştir.

Muhammed Sirâcuddîn aynı eserinde hicâ şiirini konuları bakımından dörde ayırmıştır:

a.) Ferdî hicâ: Şair tarafından belirli bir kişinin hicvedilmesi;

b.) Sosyal hicâ: Şair tarafından belirli bir toplumun hicvedilmesi;

c.) Ahlaki hicâ: Şair tarafından hicvedilen kişinin korkaklık ve yalancılık gibi ahlaki kusurlarının işlenmesi;

d.) Fitrî hicâ: Şair tarafından hicvedilen kişinin uzun burun ve kısa boy gibi fiziki kusurlarının işlenmesi²⁹⁸ tarzında bir sınıflandırmaya baş vurulmuştur.

²⁹⁶ İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-'Umde fi mehâsini şî'ri' ve âdâbihi*, 2/171; Necmuddîn Ahmed b. İsmail el-Halebî İbnu'l-Esir el-Halebî, *Cevheru'l-kenz*, thk. Muhammed Zağlûl Selâm (İskenderiyye: Munşe'atu'l-Ma'ârif, ts.), 310; Mücahit Küçüksarı, *İbn Hicce el-Hamevî ve Dîvânı (Edisyon-Kritik)* (Konya: Palet Yayınları, 2018), 141.

²⁹⁷ Muhammed Sirâcuddîn, *Mevsû'atu revâi'u'l-şî'ri'l-'Arabî (el-Hicâ fi şî'ri'l-'Arabî)* (Beyrût/Lubnân: Dâru'r-Râtibi'l-Câmi'yye, ts.), 3/6; Samancı, *Mencek Paşa ve Şiirleri*, 234.

²⁹⁸ Sirâcuddîn, *el-Hicâ fi şî'ri'l-'Arabî*, 3/7.

Sâmî ed-Dehhân *el-Hicâ* isimli eserinde hicâ temalı şiirini “*ferdî hicâ*”, “*siyâsî hicâ*”, “*dinî hicâ*” ve “*sosyal hicâ*” olmak üzere dört grupta sınıflandırmaktadır.²⁹⁹ Abdullah Abdulcebbâr ve Muhammed Abdulmun‘im Hafâcî ise *Ḳissatı'l-edeb fi'l-Hicâz* adlı eserlerinde hicâ konulu şiirini “*ferdî hicâ*”, “*ahlakî hicâ*” ve “*siyâsî hicâ*” olmak üzere üç grupta tasnif etmektedir.³⁰⁰ İbn Ḥamdûn, *et-Tezkiretu'l-ḥamdûniyye* de “*ayıplama ve azarlama*”, “*kötü hasletleri dile getirme*” ve “*zamandan şikayet etme*” şeklinde üçlü bir gruplandırma yapmaktadır.³⁰¹

el-Emîr eş-Şan‘ânî, yukarıda zikredilen hicâ temalı şiir gruplarının neredeyse tamamına dîvânında yer vermiştir. Konu bağlamında ele alınacak ilk örnekte eş-Şan‘ânî, devlet ricali ve idareciler tarafından yapılan haksızlıkları eleştirmekte ve onları, zalim lakabıyla meşhur olan Emevî valisi el-Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî’ye (ö. 95/714) benzeterek ağır bir üslupla uyarıp hicvetmektedir. Söz konusu şiirde hicvin zihinlerde çağrıştırdığı hakaret veya alay yer almayıp adaletsiz yöneticilere yönelik bir veryansın ve şikâyet vardır: (et-Tavîl)³⁰²

وَمَا لَتْ إِلَى أَفْعَالٍ طَاغٍ وَفَاجِرٍ	فِيَا عَصْبَةَ ضَلَّتْ عَنِ الْحَقِّ وَالْهُدَى
فَمَا لَكُمْ فِي فِعْلِكُمْ مِنْ مُنَاطِرٍ	بِأَيِّ مُلُوكِ الْأَرْضِ كَانَ اقْتِدَاؤُكُمْ
فَفِعْلُكُمْ فِي الْجَوْرِ فِعْلٌ مُفَاخِرٍ	أَنَافَسْتُمْ الْحَجَّاجَ فِي قُبْحِ فِعْلِهِ؟
وَلَمْ تَعْمَلُوا مِنْهُ بِنَصٍّ وَظَاهِرٍ	نَبَذْتُمْ كِتَابَ اللَّهِ خَلْفَ ظُهُورِكُمْ

Ey hakikat ve doğru yoldan uzaklaşıp haddi aşan ve günahkâr olan kimselerin eylemlerine meyletmiş topluluk!

Yeryüzünün hangi hükümdarına tabi oluyorsunuz? Sizin bu eylemlerinizde benzeriniz yoktur.

Yoksa siz Haccâc’ın yaptığı çirkin eylemlerde onunla mı yarışyorsunuz? Yaptıklarınız, zulmüyle iftihar edenin eylemleridir.

²⁹⁹ Sâmî ed-Dehhân, *Funûnu'l-edebi'l-'arabiyyi el-fennu'l-ginâi 6: el-Hicâ* (Kahire: Dâru'l-Ma‘ârif, 1982), 10.

³⁰⁰ Abdullah Abdulcebbâr - Muhammed Abdulmun‘im Hafâcî, *Ḳissatı'l-edeb fi'l-Hicâz fi'l-'aşril câhilî* (Kahire: Mektebetu'l-Kulliyâti'l-Ezheriyye, ts.), 537.

³⁰¹ Muhammed b. Hasan b. Muhammed b. Ali Ebu'l-Me‘âli Bahâuddîn el-Bağdâdî İbn Ḥamdûn, *et-Tezkiretu'l-ḥamdûniyye* (Beyrût: Dâru Şadr, 1996), 5/30; Samancı, *Mencek Paşa ve Şiirleri*, 234-235.

³⁰² eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 249-252.

Allah'ın kitabını kulak ardı ettiniz. Ne onun nassı ne de açık ifadesi ile amel ettiniz.

eş-Şan'ânî'nin şiirin devamında sergiledikleri yanlış davranışlarından dolayı kınadığı ve hicvettiği bir diğer fırka da iktâ'cılardır. Şair, bu sınıfı cumartesi yasağını hiçe sayıp balık tutan Yahudilere benzeterek şu beyitlerle onları uyarıp sert bir üslupla eleştirmiştir:

أَحْلَلْتُمْ أَخَذَ الزَّكَاةِ وَأَكْلَيْهَا كِاحْلَالِ أَهْلِ السَّبْتِ صَيْدَ الْجَزَائِرِ
وَرَدَّيْتُمْ نَصَّ الْكِتَابِ بِمَنْعِكُمْ فَفَقِيرًا وَإِعْطَاءِ الْغَنِيِّ الْمُكَاتِرِ
أَتَيْتُمْ بِأَصْنَافِ الضَّلَالَاتِ كُلِّهَا وَجِئْتُمْ بِأَنْوَاعِ الْأُمُورِ الْمُنَاكِرِ
فَمَا يَفْعَلُ الدَّجَالُ مِثْلَ صَنِيعِكُمْ فَلَا تَشْتُمُوا مِنْ بَعْدِ هَذَا بِكَافِرِ
فَمَا لِلَّهِ عَمَّا تَعْمَلُونَ بِعَافِلٍ وَلَكِنَّهُ يُمْلِي لِطَاغِ وَفَاجِرِ

Cumartesi yasağını delenlerin balık avlamayı helâl kıldıkları gibi siz de zekâti alıp yemeyi kendinize helâl mi kıldınız?

Fakire hiçbir şey vermeyip malı bolca zengine vermek suretiyle kitabın nassını yok saydınız.

Sapıklığın her türlüünü ve çirkinliğin envaiçeşidini uyguladınız.

Deccal bile sizin yaptığınızı yapmaz. Bu yaptığınızdan sonra artık kâfirlere sövmeyin.

Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir elbet. Ancak O, günahkâr ve zalimlere mühlet veriyor.

Hicâ konusuyla alakalı incelenecek olan bir diğer örnek de 1182/1768 yılında Yemen'in başkenti Şan'â'nın kuzeyinde yer alan بَرَطُ "Barat" dağı bölgesinde ikamet eden bir grubun el-Emîr eş-Şan'ânî'ye attıkları iftira nedeniyle kaleme alınan şiirdir. Anlatıya göre adı geçen bu grup eş-Şan'ânî'nin ehl-i beyt itikadına muhalefet ettiği iddiasıyla Şan'â'da bir takım propaganda tarzı yazıları etrafa dağıtarak onu zan ve töhmet altında bırakmışlardır.³⁰³ eş-Şan'ânî, bu yaşananlara binaen yazdığı şiirinde bu

³⁰³ eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 113.

grubu güvenilmez, zalim, yalancı, inkarcı olarak nitelemiş ve kendisine isnat edilenleri de zülüm ve iftira olarak addetmiştir: (el-Kâmil)³⁰⁴

هَذَا بِلَا رَيْبٍ لِكُلِّ أَرِيْبٍ عَيْنُ الْجِهَادِ لِمُعْتَدٍ وَمُرِيْبٍ
هَذِي سِهَامٌ قَدْ أَصَابَتْ كُلَّ مَنْ أَخْطَا الصَّوَابَ فَكَانَ غَيْرَ مُصِيبٍ
جَوْرًا وَبُهْتَانًا أَتَوْا وَتَهَادَوْا وَجَهَالَةً بِالرَّبِّ وَالْمَرْبُوبِ
أَوْلَيْسَ رَبِّي كَافِيًا لِعِبَادِهِ مِنْ كَيْدِ أَهْلِ الرَّيْبِ وَالتَّكْذِيبِ
قَدْ شَابَهُوا الْكُفَّارَ فِي أَقْوَالِهِمْ لِلرُّسُلِ بِالتَّهْدِيدِ وَالتَّرْهِيْبِ
فَلَنَا بِرُسُلِ اللَّهِ أَحْسَنُ أُسْوَةٍ وَلَهُمْ بِأَهْلِ الشِّرْكِ شَرُّ نَصِيبِ

Şüphesiz bu her akıl sahibi için zalim ve güvenilmeze karşı cihat ilanındır.

Doğruluktan sapan herkes bu oklardan nasibini almıştır.

Yaratan ve yaratılanı bilmeden zülüm ve iftira ile gelip tehdit ettiler.

Benim Rabbim kullarını yalan ve töhmet ehlinde korumaya kâfi değil midir?

Bunlar, Peygamberleri tehdit eden sözler sarfetme ve Peygamberleri yıldırma noktasında inkârcılara benzediler.

Allah'ın Peygamberleri bize en iyi örnektir. Onlara şirk ehli ne kötü kısmettir.

Şair, zamandan şikâyet bağlamında değerlendirilebilecek şiirlere de dîvânında yer vermiştir.³⁰⁵ Bu kapsamda değerlendirilebilecek ilk şiirinde şair, zamandan şikâyet etmekte ve dünyaya tamah eden kişileri genel olarak eleştirmektedir. Şiirin birinci beytinde dünya malına tamah eden ve makam sevdasına tutulan kişiyle hiçbir bağlantısının olmayacağını belirten şair, şiirin devamındaki üç beyitte ise bunun gerekçesini açıklamaktadır. O, insanın bu dünyada biriktirip şükürünü eda etmediği dünyevî şeylerin karşılığı olarak ahirette azaba duçar olacağını ifade ederken Hümeze

³⁰⁴ eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 113.

³⁰⁵ Arap şiirinde zamandan şikâyet temasına dair örnek olarak bkz. Sedat Şensoy - Mücahit Küçüksarı, "İbn Şeref el-Kayravânî'nin Şiirlerinde Şikâyet Teması", *Sosyal Bilimler Dergisi* 6 (2019), 11-13.

suresinin mazmununa işaretle elde edeceği şeyin ateşen kor olacağını belirtmektedir:
(et-Tavil)³⁰⁶

وَمَنْ مَالَ نَحْوَ الْمَالِ وَالْجَاهِ لَمْ يَكُنْ لَهُ خُلَّةٌ عِنْدِي وَلَا لِي مَقْصَدُ
أَجْدُكَ مَا الدُّنْيَا وَمَاذَا نَعِيمُهَا وَهَلْ هِيَ إِلَّا جَمْرَةٌ تَتَوَقَّدُ
إِذَا نَالَ مِنْهَا طَالِبٌ مَا يَرُومُهُ وَسَاعَدَهُ الْمَقْدُورُ وَالْدَّهْرُ يُسْعِدُ
أَتَاهُ غَدًا مِنْ خَطْبِهَا كُلُّ فَادِحٍ وَيَلْقَاهُ مِنْهَا كُلُّ شَيْءٍ يُنْكَدُ
لَعَمْرِي لَقَدْ شَاهَدْتُ مِنْهَا عَجَائِبًا وَصَاحِبِي فِيهَا مَسُودٌ وَسِيدُ
رَأَيْتُ بِهَا أَهْلَ الْمَوَاهِبِ مَرَّةً يَكَادُ لَهُمْ مِنْ طَوَعِهِ الدَّهْرُ يَسْجُدُ
فَأَسْقَتَهُمْ كَأْسًا مِنَ الدُّلِّ مُتْرَعًا وَكَانَ لَهُمْ فَوْقَ السَّمَاكِينِ مَقْعُدُ

Makam ve dünyalığa meyledenle ne dostluğum ne de istikametim olur.

Dünya ve nimetlerinin ne olduğunu söyleyeyim mi sana? O, ancak tutuşan kor bir alevdir.

Velev ki bugün zaman ve alın yazısı ona yardımcı, (dünyalığa) talip olan da istediğini elde etmiş olsun;

yarın dünyanın her türlü musibeti ve tüm çetin halleriyle karşılaşır.

Hayatıma ant olsun ki değerli değersiz herkesle dost olup ilginç şeylere şahit oldum dünyada.

Dünyada neredeyse zamanın bile kendilerine isteyerek secde edecek yetenekte insanlar gördüm.

(Dünya) Utanç dolu fincanla suladı onları. Oysaki onalar yıldızlardan daha öte bir yüceliğe sahiptiler.

Konuya dair değerlendirilen bir diğer örnek de eş-Şan‘ânî’nin zemmu’d-dehr (zamanı kötüleme)³⁰⁷ minvalinde yazmış olduğu şiiirdir. Şair zamanın, cahillere

³⁰⁶ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 162.

³⁰⁷ Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Taha Çelik, “"Dehre Sövmeyiniz ... " Rivayeti Çerçevesinde Zaman Algısı”, *İsam İlahiyat Makaleleri* (2015), 67-80. Ayrıca Arap şiirinde zamandan şikâyet

beklentilerinin üstünde bonkör davranmasından, akil kimselere ise cimrilik yapmasından şikâyet etmekte ve onun bu adaletsizliğini eleştirmektedir: (es-Serî³⁰⁸)

مَالِي وَمَا لِلدَّهْرِ يَا لَيْتَهُ يَوْمًا لِمَا أَنْظِمُهُ يَعْقِلُ
أُمْلِي عَلَيْهِ مِنْهُ مَا أَشْتَكِي مِنْ جُورِهِ فِينَا عَسَى يَعْدِلُ
مَا بَالُهُ يُكْرِمُ قَوْمًا هُمْ هُمْ حَمِيرُ الْكَوْنِ أَمْ أَجْهَلُ
كَمْ يُعْطَى الْجَاهِلَ مَا يَشْتَهِي وَيَمْنَعُ الْعَالِمَ مَا يَسْأَلُ
قَدْ كَرِهَ الْعِلْمَ إِلَى أَهْلِهِ وَحَبَّبَ الْجَهْلَ لِمَنْ يَجْهَلُ
مَا لِأَدِيبٍ عِنْدَهُ حُرْمَةٌ وَلَا لَهُ فِي مَطْلَبٍ يُقْبَلُ
وَالْجَاهِلُ الْقَدَمُ لَهُ عِنْدَهُ مَرْتَبَةٌ مِنْ فَوْقِ مَا يَأْمَلُ

Benden ne istiyor zaman? Keşke bir gün şiirlerimi anlasaydı!

Belki adaletli davranır diye bize yaptığı zulümden dolayı ettiğim sitemi ona söylüyorum.

Ona ne oluyor ki, kâinatın merkeplerine veyahut daha da cahil olan bir topluluğa ikramda bulunuyor.

Cahilin nice arzularını yerine getiriyor. Âlimin ise isteklerini engelliyor.

Şüphesiz ilmi ehline çirkin gösterdi ve cahilliği cahile sevdirdi.

İndinde edebiyatçı için ihtiram yoktur ve onun talebi kabul görmez.

Nezdinde aptal cahil çinse beklediğinden daha yüksek bir mertebe vardır.

Şairin zamandan şikâyet konusuyla ilgili incelenecek bir başka şiirinde zamanın güvenilir ve aldatıcı yönü eleştirilmiştir. eş-Şan‘ânî, zamanın karakteristik özelliği olan dengesizliğini ve ölçsüzlüğünü epilepsi hastalığına teşbîh ederek açıklamaktadır: (et-Tavîl)³⁰⁹

temasına dair örnek olarak bkz. Sedat Şensoy - Mücahit Küçüksarı, “İbn Şeref el-Kayravânî’nin Şiirlerinde Şikâyet Teması”, 11-13.

³⁰⁸ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 332.

³⁰⁹ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 256.

أَفَكَّرُ فِي دَهْرٍ تَغَيَّرَ طَبْعُهُ فَبَجَاءِ بِأَنْوَاعٍ تَسُوءُ وَأَجْنَاسِ
هُوَ الدَّهْرُ هَذَا طَبْعُهُ مُذْ عَرَفْتُهُ يُقَدِّمُ أَقْدَامَ الْأَنْامِ عَلَى الرَّاسِ
أَظُنُّ بِهِ صَرَعًا شَدِيدًا أَصَابَهُ فَهَلْ مِنْ طَيِّبٍ يَعْرِفُ النَّبْضَ جَسَّاسِ

Karakteri değişen zaman hakkında düşünüyorum da kötülüğün envaı çeşidini meydana getiriyor.

O zamandır. Ben onu tanıdığımın beri onun karakteri böyledir. Ayakları baş yapar.

Zannedersem şiddetli bir epilepsiye yakalanmıştır o. Nabız tutmayı bilen bir tabip var mıdır?

Şair, sosyal eleştiri bağlamında değerlendirilebilecek şiirlere de dîvânında yer vermiştir.³¹⁰ Aşağıda verilen örneklerin ilkinde şair, insanları tanımadan onları sevmeye iddiasında bulunanlardan ve kendi dışındaki herkesi sapkın düşüncede olmakla itham edenlerden veryansın etmektedir: (el-Vâfir)³¹¹

أَتَزَعُمُ حُبَّ أَقْوَامٍ وَتَنْسَى مَذَاهِبَهُمْ وَتَجْهَلُ مَا تَقُولُ
وَتَرْمِي مَنْ سِوَاكَ بِكُلِّ دَاءٍ وَأَنْتَ بِمَا تَفُوهُ بِهِ جَهُولُ

Ne dediğini bilmeden, mezheplerini unutarak insanları sevdiğini mi zannediyorsun?

Ağızdan çıkanı kulağın duymaz bir halde kendin dışındaki herkesi hastalıkla itham ediyorsun.

Söz konusu konu bağlamında değerlendirilebilecek bir başka şiir de şairin yaşadığı dönemin insanlarından şikâyetçi olduğu kasidesidir. eş-Şan‘ânî bu şiirinde, birçok defa nasihatte bulunmasına rağmen insanların kibirleri ve bid‘ate alışmaları

³¹⁰ Murat Tala, “Şiirsel Derkenarlarda Zamânedeki Şikâyet: Şâ fîi, Edib Ahmed Yüknê ve 20. Yüzyıl Şiiri Örneğinde Zamanın Ahlâkiliği ve Zamânenin Ahlâkı Üzerine Bir Değerlendirme”, *Uluslararası İslam Medeniyetinde Zaman Sempozyumu* (İstanbul: Bilir Matbaacılık, 2016), 2/227-238.

³¹¹ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 356.

sebebiyle bu nasihatine kulak vermediklerini ifade ederek onları eleştirmektedir: (es-Serî³¹²)

كَمْ قَدْ بَدَلْنَا النَّصِيحَ لَكِنَّا لَمْ نَرَ فِي الْإِخْوَانِ مُنْتَصِحًا
بَلْ مِنْهُمْ مُبْتَدِعٌ قَدْ غَدَا سَكْرَانَ مِنْ بَدْعَتِهِ مَا صَحَا
وَمِنْهُمْ مُسْتَكْبِرٌ لَا يَرَى لِنَفْسِهِ أَنْ يَتَّبَعَ الْأَصْلِحَا
يَقُولُ مِثْلِي لَا يَرَى تَابِعًا لِعَيْرِهِ لَسْتُ إِذَا مُفْلِحًا
وَمِنْهُمْ الْقَائِلُ لَكِنَّهُ يُنْكِرُ مَنْ عَرَفَهُ الْأَرْجِحَا
فَلَا تَرَاهُ شَاكِرًا ذَاكِرًا يَوْمًا لِمَنْ صَيَّرَهُ مُفْلِحًا
بَلْ لَيْتَهُ يَتْرُكُ ذِمًّا لَهُ فَضْلًا بِأَنْ تَسْمَعَهُ مَادِحًا

O kadar çok öğüt vermemize rağmen kardeşlerden onu alacak kimseyi bulamadık.

Bilakis içlerinden bir kısmı bid'atçi olmuştur ki onlar bid'atlarından dolayı sarhoş olup kendilerine gelemiyorlar.

Bir kısmı da kibre kapılmıştır. İslah edenlere tabi olmayı nefislerine yediremiyorlar.

Benim gibi birisinin başkasına tâbi olduğu görülmemiştir der. O zaman iflah olmam diyor.

Bir kısmı da [bazı doğruları] kabul ediyor ancak ona daha doğrusunu göstereni inkâr ediyor.

Bir gün bile onu muzaffer kılana teşekkür ettiğini ve adını andığını göremezsin.

Hatta övdüğünü duymayı bırak keşke onu yermeyi bıraktığını duysaydın.

Sosyal eleştiriye dair değerlendirilen şiirlerden bir tanesi de insanların arkadan çekiştirme ve gıybet noktasındaki kötü ve yanlış tutumlarının tasvir edildiği şiirdir.

³¹² eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 134.

Şair bu tasvirlerini âyet³¹³ ve hadîslere³¹⁴ istinaden yapmakta, ayrıca dördüncü beytin ikinci şatırıyla Mutenebbî'den tazmîn yaparak zengin bir anlatım ortaya koymaktadır: (et-Tavîl)³¹⁵

وَهَذَا اغْتِرَابُ الدِّينِ فَاصْبِرْ فَإِنِّي
عَرِيبٌ وَأَصْحَابِي كَثِيرٌ بَلَا عَدِّ
إِذَا مَا رَأَوْنِي عَظْمُونِي وَإِنِّ أَعْبُ
فَكَمْ أَكَلُوا لَحْمِي وَكَمْ مَزَقُوا جِلْدِي
يُصَلِّي وَلِي أَجْرُ الصَّلَاةِ وَصَوْمِهِ
وَلِي كُلُّ شَيْءٍ مِنْ مَحَاسِنِهِ يُبْدِي
وَكَمْ حَاسِدٍ قَدْ أَنْضَجَ الْغَيْظُ قَلْبَهُ
وَلَكِنَّهُ غَيْظُ الْأَسِيرِ عَلَى الْقَدِّ

Sabret! Bu durum, dinin yabancılaşmasının sonucudur. Ben garibim ve sayılmayacak kadar garip arkadaşlarım var.

Beni gördüklerinde yüceltiyorlar. Yanlarında olmadığım vakit ise çoğu zaman etimi yiyor ve cildimi parçalıyorlar.

O, namaz kılar ancak onun namazının ve orucunun sevabı benimdir. Bunun gibi onun ortaya koyduğu tüm salih amelleri de.

Nice hasetçi vardır ki öfke yakıyor kalbini. Lakin o, esirin kırbaça olan öfkesi gibidir.

Sonuç olarak el-Emîr eş-Şan‘ânî’nin, hicâ temalı minvalinde kaleme aldığı şiirlerinde şiir ve şairin değerlerine hâlel getirecek türden olan iftira atma ve hayasızlık gibi unsurlardan kaçınarak eleştiri dozajını belli bir seviyede tuttuğu ve muhataplarını ölçüsüzce eleştirmediği görülmektedir. Dîvânında isim vererek, müşahhas bir kişiye dair herhangi bir hicvine rastlanılmayan şairin, hicâ temalı şiirlerinin daha ziyade birtakım grupların olumsuz ahlak ve tutumlarına yönelik olduğu gözlemlenmektedir.

³¹³ Hucurât Sûresi 49/12.

وَلَا يَغْتَبِ بَعْضُكُمُ بَعْضًا أَيُّحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَحِيمٌ
“Birbirinizin giybetini yapmayın. Herhangi biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz! Allah’a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah tövbeyi çok kabul edendir, çok merhamet edendir.”

³¹⁴ İlgili hadisler dinin garip başlayıp garip devam edeceğini ifade eden hadis ile başkasının hakkına girerek işlediği kötü amelleri nedeniyle iyi amellerinin kendisinden alınarak hak sahiplerine verileceğini haber veren “müflis” hadisidir.

³¹⁵ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 174.

Şairin bu şiirlerinde ezberlenmesi kolay ve beyit sayısının az olması gibi makbul görülen üslup özelliklerine dikkat ettiği söylenebilir.

5. Rişâ

Arap şiirinin köklü temalarından biri olan ve Cahiliye döneminden beri söylenegelen mersiye³¹⁶ رَتَى يَرْتَى fiilinden türetilen bir isim olup sözlük anlamı itibariyle “birisine şefkat ve merhamet beslemek, ölünün arkasından ağlamak, ölümünden sonra onu methetmek, iyilik ve güzelliklerini zikrederek ölen kişiyi anmak, birisi için ağlamak ve onu övmek, ölüye mersiye okuyarak onu anmak³¹⁷” gibi manalara gelmektedir. Mersiyenin terim anlamı ise ölen kişinin arkasından söylenen şiirlerdir.³¹⁸

Ḳudâme b. Ca‘fer (ö. 337/948 [?]), mersiye şiirini, Arap edebiyatının en eski ve temel temalarından biri olarak kabul etmiştir. Arap edebiyatında şair, mersiye türü şiirleri aralarında bir dostluk hukuku bulunan kişilere vefa göstergesi olarak veya ailesinden birinin ölümüyle yaşadığı üzüntüyü ifade etmek için söyler. Burada esas olan, kendisine şiir yazılan kişinin vefat etmiş olmasıdır. Şayet yaşayan birisinin isteğiyle veya hayatta olan kişiler için söylenirse o zaman bu şiir türüne mersiye denmez. Böyle bir durumda söz konusu şiir medih sınıfında incelenir. Nitekim Ḳudâme b. Ca‘fer, *Naḳdu ‘ş-şi‘r* adlı eserinde medih ve mersiye türü şiirleri birbirinden ayıran en temel özelliğin, medih şiirinin hayatta olanlara yazılıp söylenmesine karşın mersiyenin ise vefat etmiş kimseler için söylenmiş olması ilkesi olduğunu belirtmektedir. O, mersiye türünün en ayırıcı vasfının “كَانَ وَتَوَلَّى وَقَضَى نَحْبَهُ” gibi geçmiş zamanı ifade eden kiplerle ifade edilmesi olduğunu söylemektedir.³¹⁹

³¹⁶ Ahmed Abdüsselâm Şevkî Dayf, *Funûnu'l-edebil ‘arabiyyi el-fennu'l-ğinâi 2: er-Risâ* (Kahire: Dâru'l-Me‘ârif, 1955), 7.

³¹⁷ Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Ḳazvînî el-Hemedânî İbn Fâris, *Mu‘cemu meḳâyisi'l-luğa*, thk. Abdusselâm Muhammed Harûn (Dâru'l-Fikr, 1979), 2/488; Ebû Naşr İsmail b. Hammâd el-Cevherî el-Fârâbî Ebû Naşr el-Cevherî, *Tâcu'l-luğa ve şihâhu'l-‘arabiyye*, thk. Ahmed Abdulğafûr ‘Atṭâr (Beyrut: Dâru'l-‘İlm li'l-Melâyin, 1987), 6/2351-1352; Ebu'l-Faḍl Muhammed b. Mukerrem b. Ali el-Enşârî İbn Manzûr, *Lisânu'l ‘Arab* (Beyrût: Dâru Şadır, ts.), 14/308. el-Fîrûzâbâdî, *el-Ḳâmûsu'l-muḥîṭ*, 1286-1287.

³¹⁸ Maṭlûb, *Mu‘cemu'l-muštalaḫâti'n-naḳdi'l-‘arabiyyi'l-ḳadîm*, 234.

³¹⁹ Ḳudâme b. Ca‘fer, *Naḳdu ‘ş-şi‘r*, 118; Samancı, *Mencek Paşa ve Şiirleri*, 288-289.

Mersiye temasıyla yazılan şiirlerin tasnifleriyle alakalı kaynaklarda farklı görüşler bulunur. İbn Hāmdūn (ö. 562/1167), *et-Tezkiretu'l-ḥamdūniyye* adlı kitabında şiirin kendisine yönelik söylendiği kişileri esas alarak mersiye türü şiiri 6 grupta tasnif etmiştir:

a.) Krallar ve devlet başkanları için yazılanlar.

b.) Akraba ve dostlar için yazılanlar.

c.) Çocuklar için yazılanlar.

d.) Kadınlar için yazılanlar.

e.) Şâz (kural dışı) söylenenler.

f.) Nadirat ve nadiratla bağlantılı olan şiddet esnasında güzel teselli ve sabır dilemek için söylenen mersiyelerdir.³²⁰

İbn 'Abdi Rabbih (ö. 328/940), *el-İkdu'l-ferîd* adlı eserinde farklı isimlendirmeler kullanmakla birlikte benzer bir tasnifle mersiye türü şiirlerini 7 grup şeklinde taksim etmiştir:

a.) Kendi ölümünü ve nefsi tasvir için söylenenler.³²¹

b.) Erkek çocuk için söylenenler.³²²

c.) Kardeş için söylenenler.³²³

d.) Eş için söylenenler.³²⁴

e.) Cariye için söylenenler.³²⁵

f.) Kız çocuğu için söylenenler.³²⁶

g.) Toplumun eşrafı için söylenenler.³²⁷

³²⁰ Muhammed b. Hasan b. Muhammed b. Ali Ebu'l-Me'âli Bahâuddîn el-Bağdâdî İbn Hāmdūn, *et-Tezkiretu'l-ḥamdūniyye* (Beyrût: Dâru Şadr, 1996), 4/194.

³²¹ Ebû 'Amr Ahmed b. Muhammed İbn 'Abdi Rabbih, *el-İkdu'l-ferîd* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1983), 3/201.

³²² İbn 'Abdi Rabbih, *el-İkdu'l-ferîd*, 3/207.

³²³ İbn 'Abdi Rabbih, *el-İkdu'l-ferîd*, 3/220.

³²⁴ İbn 'Abdi Rabbih, *el-İkdu'l-ferîd*, 3/231.

³²⁵ İbn 'Abdi Rabbih, *el-İkdu'l-ferîd*, 3: 233.

³²⁶ İbn 'Abdi Rabbih, *el-İkdu'l-ferîd*, 3: 237.

³²⁷ İbn 'Abdi Rabbih, *el-İkdu'l-ferîd*, 3: 238.

Bekrî Şeyh Emîn ise konunun daha kolay anlaşılmasını amaçlayarak zikredilen tasniflerin tümünü tek mersiye başlığı altında toplamıştır.³²⁸

Şevkî Dayf, *er-Risâ* adlı eserinde mersiye temalı şiiri şairin söyleme amacına göre 3 kategoride değerlendirmiştir: Bu kategorilerden birincisi “النَّدْبُ” diye adlandırılan ve ölü için ağlama, dövünme, hüznün, tasa, katı kalpleri yaralayan ve duygusuz gözlerden yaş akıtan sözlerle ölen kişiye özlemin dile getirildiği bölümdür.³²⁹

İkincisi bölüm ise “التَّأْيِينُ” şeklinde isimlendirilir. Te’bîn kelimesinin esas anlamı “ölü veya diri oluşuna bakılmaksızın kişiye övgü söylemektir.” Ancak zamanla anlam daralmasına maruz kalmış ve sadece hayata gözlerini yumanları övmek, erdemlerini ve güzel hasletlerini ifade etmek için kullanılmaya başlanmıştır.³³⁰

Mersiyede üçüncü bölüm “العَزَاءُ” diye adlandırılır. Bu bölüm, şairin ölen kişinin yakınlarına ölüm musibetine karşı sabrı, sevdiklerin ölümünden dolayı kadere rızayı, bu dünyanın geçici olduğunu, hiç kimseye ebedî yurt olamayacağını, ölümün er ya da geç herkesin tadacağı bir gerçek olduğunu hatırlatarak onları teselli ettiği bir bölüm olma özelliğini taşımaktadır.³³¹

Şair, babası İsmail b. Şalâh el-Emîr’e yazdığı mersiye temalı ilk örnekte, şiirine kendi nefsine seslenerek başlamaktadır. Mukaddime bölümünde şair, mutluluğun adeta bir yıldırım hızıyla geçip gittiğini ve bu dünyanın fitne ve hüznün yeri olduğunu belirtmektedir. Devamında ise şair, dünya hayatını konağa benzetmekte ve bizim de öncekiler gibi bu dar konaktan geniş konağa göç edip toprak olacağımızı ifade ederek teselli bölümüyle şiirini sürdürmektedir: (et-Tavîl)³³²

لَكَ اللَّهُ هَذَا غَايَةُ الْخَلْقِ يَا قَلْبِي فَدَعْ عَنْكَ طُولَ الْغَمِّ وَالْحُزْنَ وَالْكَرْبَ

³²⁸ Bekrî, *Muâla ‘ât fi ş-ş’iri l-memlûki ve l-’Osmânî*, 99-100.

³²⁹ Şevkî Dayf, *Funûnu l-edebil ‘arabiyyi el-fennu l-ğînâi 2: er-Risâ*, 12.

³³⁰ Şevkî Dayf, *Funûnu l-edebil ‘arabiyyi el-fennu l-ğînâi 2: er-Risâ*, 54.

³³¹ Şevkî Dayf, *Funûnu l-edebil ‘arabiyyi el-fennu l-ğînâi 2: er-Risâ*, 86; Samancı, *Mencek Paşa ve Şiirleri*, 289.

³³² eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 99-100.

أَلَمْ تَدْرِ أَنَّا لَاجِحُونَ بِمَنْ مَضَى قَرِيباً وَأَنَا صَائِرُونَ إِلَى التُّرْبِ
وَمَا هَذِهِ الْأَيَّامُ إِلَّا مَنَازِلُ فَمِنْ مَنْزِلٍ صَنَعْتَ إِلَيَّ مِنْزِلَ رَحْبٍ
وَلَا حَظَّ فِيهَا لِلشُّرُورِ وَإِنَّمَا يَلُوحُ وَيَخْفَى كَالْبُرُوقِ مَعَ السُّحُبِ
وَمَا هِيَ إِلَّا دَارُ حُزْنٍ وَفِتْنَةٍ وَإِنْ سَأَلْتِ فَالسَّلْمُ يُؤَدُّ بِالْحَرْبِ
لَهَا كُلُّ يَوْمٍ غَارَةٌ بَعْدَ غَارَةٍ تُفَرِّقُ مَا بَيْنَ الْمُحِبِّينَ وَالْحُبِّ
وَقَدْ فَرَّقَتْ بَيْنِي وَبَيْنَ أَعَزِّ مَنْ عَلَى ظَهْرَهَا عِنْدِي مِنَ الْعُجَمِ وَالْعُرْبِ

Ey kalbim! Allah seninledir ve bu, yaratılışın asıl amacıdır. Öyleyse gam, keder ve hüznе dalmaktan sakın!

Yakında bizim de öncekilere kavuşup toprak olacağımızı bilmez misin?

Bu günler ancak konaklardır. Dar konaktan geniş konağa [geçiştir].

Burada mutluluğun hiç şansı yoktur. O, ancak bulutlarla ortaya çıkıp kaybolan şimşekler gibidir.

O (dünya hayatı) ancak fitne ve hüznün diyarıdır. Her ne kadar barışsa da onun barışı savaş ilanıdır.

O (dünya), seven ve sevileni birbirinden ayırmak için her gün akın akın saldırılar düzenler.

Nitekim o, benim için onun üzerinde bulunan bütün Arap ve Acem'den (herkesten) daha kıymetli olanla beni ayırdı.

Mukaddimeden sonra vefat edenlerin en hayırlısı olarak nitelendirdiği babasının ayrılığından dolayı gözüne uyku girmediğini belirten şair, ağıt bölümüyle şiirine devam etmektedir:

أَبِي خَيْرٌ مَنْ أَمْسَى نَزِيلاً لِرَبِّهِ يُقَابِلُ بِالتَّعْظِيمِ وَالْبِشْرِ وَالرَّحْبِ
عَلَى مِثْلِهِ تَجْرِي الدُّمُوعُ وَتُلْهَبُ الـ قُلُوبَ بِلَا إِثْمٍ يُخَافُ وَلَا عَتَبِ
لِذَا قَدْ غَدَا نَوْمِي لِفَقْدِكَ أَدْمَعاً لَعَلَّ مَنَامِي صَارَ جَارَكَ فِي التُّرْبِ

فَلَيْلِي نَهَارٌ فِي الشَّهَادِ وَغَيْرُهُ النَّ
نَهَارٌ كَثِيبٌ فِي سَوَادٍ مِنَ الْكَرْبِ
وَمِثْلُكَ لَا يُنْسَى وَإِنْ حَلَّ فِي الثَّرَى
فَشَخْصُكَ فِي إِنْسَانٍ عَيْنِي وَفِي لُبِّي

Müjde, bolluk ve saygınlıkla karşılanan babam Rabbine misafir olanların en hayırlısıdır.

Korkulacak bir günah ve kınama olmaksızın onun gibi birisi için yaşlar akar ve kalpler ona yanar.

Ölümünden dolayı uykum gözyaşına dönüştü. Umulur ki uykum toprakta sana komşu olur.

Gecem uykusuzlukla gündüze döndü. Gecenin dışında kalan gündüz ise kederden kapkara oldu.

Senin gibisi ölse dahi unutulmaz. Her zaman gözümden ve kalbimdesin.

eş-Şan'ânî, kasidenin devamında babasının zühd ve takva noktasında örnek bir şahsiyet olduğunu, çok uzun bir hastalık dönemi geçirmesine rağmen bu hastalık karşısında göstermiş olduğu sabrı ile Hz. Eyyûb'a (a.s.) benzediğini söyleyerek te'bîn bölümüyle onu metheder:

إِمَامُ التَّقَى وَالزُّهْدِ مَنْ نَالَ فِي الْعُلَا
بِمَا نَالَ فِي الدِّينِ مَرْتَبَةَ الْقُطْبِ
لَهُ صَبْرٌ أُيُوبٍ وَطُولٌ مُقَامِهِ
وَلَمْ يَشْتِكِ الْأَسْقَامَ إِلَّا إِلَى الرَّبِّ
تَقَضَّتْ لَهُ مِنْ نَحْوِ عِشْرِينَ حِجَّةً
سَقِيمًا فَلَمْ يَرُقْدْ مَنَامًا عَلَى جَنْبِ
وَلَا وَطِئَتْ رِجْلَاهُ مَنْزِلَ ظَالِمٍ
وَلَا مَالٌ يَوْمًا لِلْمَنَاصِبِ وَالنَّصَبِ
عَلَى خِبْرَةٍ وَاللَّهِ لَمْ أَرَ مِثْلَهُ
وَلَا سَمِعْتُ أُذُنَايَ فِي الشَّرْقِ وَالْغَرْبِ

O, dinde kutup mertebesine nail olup yüceliğe eren zühd ve takva rehberidir.

Hz. Eyyûb'un uzun hastalık sürecindeki sabrına sahipti. Hastalığını sadece Rabbine şikâyet ederdi.

Yirmi seneye aşkın hastalıkla geçirdi. O, yine de yan gelip yatmadı.

Zalimin evine ayak basmadı. Hiçbir zaman mal ve makama tamah etmedi.

Deneyim üzerine, vallahi onun gibi bilge görmedim. Kulaklarım, Doğu ve Batı'da onun gibisini işitmedi.

Şair, babasıyla buluşacağı günün özlemini ifade ederek mersiyesini dua ile bitirmektedir:

هَيْنَأُ مَرِيئاً مَا قَدِمْتَ مِنَ الْجَزَا إِلَيْهِ بِمَا قَدَّمْتَ مِنْ صَالِحِ الْكَسْبِ
عَسَى وَلَعَلَّ اللَّهَ يَجْمَعُ بَيْنَنَا هُنَالِكَ فِي دَارِ النَّعِيمِ عَلَى قُرْبِ
سَلَامٌ عَلَى مَثْوَاكَ مِسْكٌ وَعَنْبَرٌ يَطِيبُ بِهِ مَا حَوْلَ قَبْرِكَ مِنْ كُثْبِ

Salih amellerinden dolayı kazandığın nimetler sana afiyet olsun.

Umulur ki Allah yakın zamanda orada (cennette) bizi buluşturur.

Etrafı güzel misk ve amber kokan kabrine selâm olsun.

Genelde mersiye temalı şiirlerde son bölümde yer alan teselli bölümünün bu kasidede başta zikredildiği görülmektedir. Şair muhtemelen bu şekilde babasının kaybindan duyduğu acıyı önce kendisini teselli ederek dindirmeyi amaçlamıştır. Yukarıdaki mersiye konu olarak bölümlere ayıracak olursak şair kasidesine önce teselli ile başlamış, sonra nedb ve ölenin meziyetlerinin anlatıldığı te'bîn bölümüyle devam etmiş, kasidesini dua ile bitirmiştir.

Bu konuda verilen bir başka örnekte mersiye'nin konu itibariyle yapılan klasik tasnife sadık kalındığı görülmektedir. Şair, Ali b. Hasan ed-Deylemî'nin (ö. 1130/1717)³³³ ölümünden dolayı yaşadığı üzüntüyü dile getirdiği mersiyesine ağıtla başlamayı tercih ederek kasidesine giriş yapmıştır: (el-Basît)³³⁴

مَاذَا أَتْتَنَا بِهِ الْأَخْبَارُ وَالْكَتُبُ مَاذَا الَّذِي مِنْهُ دَمْعُ الْعَيْنِ يَنْسَكِبُ
مَاذَا أَتْتَنَا بِهِ الرُّكْبَانُ مِنْ حَبْرِ يَكَادُ تُخَسَفُ مِنْهُ الشَّمْسُ وَالشُّهُبُ

³³³ Şairin kendisine ağıt yaktığı Cemaluddîn Ali b. Hasan ed-Deylemî ez-Zimârî, kendi çağının önemli âlimlerindedir. O, yaşadığı asrın birçok âliminden muhtelif alanlarda dersler almış ve 1130/1717 yılında Zimâr da vefat etmiştir. Bkz. Muhammed Zebâre, *el-Mulhaku'l-bedru't-tali'*, 2/161.

³³⁴ eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 111-112.

هَذَا الَّذِي كُنْتُ أَخْشَاهُ وَأَحْذَرُهُ يَا لَيْتَهَا غَيَّبْتَنِي قَبْلَهُ الْكُتُبُ
يَا نَاعِيًا عَالِمِ الدُّنْيَا وَفَاضِلَهَا تَأَنَّ حَسْبِكَ قَدْ أَوْهَانِي النَّصَبُ
نَدَبْتُ نَدْبًا فَرِيدًا فِي مَحَاسِنِهِ رِفْقًا فَمِنْ نَدْبِهِ قَلْبِي إِذَا يَجِبُ

Gözyaşların akmasına sebep olan mektup ve haberlerin bize getirdiği nedir?

Süvarilerin bize getirdiği ve nerdeyse güneşle yıldızların tutulmasına sebep olacak haber nedir?

Korktuğum ve çekindiğim şey buydu işte. Keşke ondan önce kum tepciği (kabir) beni yutsaydı.

Ey dünya âlimi ve faziletlisinin ölüm haberini veren! Yeter metanetli ol! Bitkinlik kuvvetten düşürdü.

İyiliklerine dair eşsiz bir mersiye yaptın. Acı bize! Ağtından kalbimiz parçalandı.

Kasidenin devamında şair, Hasan ed-Deylemi'nin vefat etmesinin ilim ehli için çok büyük bir kayıp olduğunu vurgulamakta, onun ilmini ve takvasını methederek kasidesine te'bîn bölümüyle devam etmektedir:

قَضَيْتَ عُمْرَكَ فِي التَّدْرِيسِ مُجْتَهِدًا فَلَيْبِكَ الْعِلْمُ وَالتَّدْرِيسُ وَالْكِتَابُ
مَنْ لِلْمَدَارِسِ وَالتَّدْرِيسِ بَعْدَكَ بَلْ مَنْ لِلْمَحَارِبِ فِي الْأَسْحَارِ يَنْتَدِبُ
مَنْ لِلسُّؤَالَاتِ إِنْ وَافَتْ مُحَبَّرَةً مَنْ لِلتَّلَامِيذِ لِلتَّدْرِيسِ إِنْ طَلَبُوا
مَنْ لِلْعُلُومِ عُلُومِ الْأَلِّ يَنْشُرُهَا مَنْ بَعْدَ طَيْكَ هَذَا الْحَادِثُ الْكَيْبُ
يَلْقَاكَ رَوْحٌ وَرَيْحَانٌ وَمَغْفِرَةٌ هَذَا التَّعِيمُ الَّذِي يُنْسَى بِهِ التَّعَبُ

Ömrünü ders vermekle geçirdin. İlim, eğitim ve kitaplar sana yas tutsun.

Senden sonra kim medreselerde ders verecek? Ya da seher vaktinde kim mihrapta ibadet edecek?

Kim yazılı sorulara cevap yazacak ve ilim talebeleri istediğinde onlara ders verecek?

Bu mahzun ölümünden sonra alet ilimlerini kim yeniden yayacak?

Seni sevinç, güzel kokular ve mağfiret karşılasın. Bu nimetler ki onlar sayesinde yorgunluk unutulur.

Şiirin son bölümünde başta Hasan ed-Deylemî'nin ailesi olmak üzere dönemin âlimlerine ölümün kaçınılmaz bir gerçek olduğu hakikati hatırlatılmaktadır. Şair, Hasan ed-Deylemî'nin ailesiyle sevenlerine sabır dileyip kasidesini teselli ile bitirmektedir:

صَبْرًا ذَوِيهِ فَإِنَّ الْمَوْتَ غَايَتَنَا وَكُلُّنَا تَحْتَ حُكْمِ الْمَوْتِ نَنْسَجِبُ
صَبْرًا أُولِي الْعِلْمِ فَالِدُنْيَا حَقِيقَتُهَا عِنْدَ الْإِلَهِ تَعَالَى اللَّهُ وَاللَّعِبُ
ثُمَّ السَّلَامُ عَلَى السَّادَاتِ كُلِّهِمْ لَا نَابَهُمْ بَعْدَ هَذَا الْحَادِثِ التُّوبُ

Sabredin ey ailesi! Şüphesiz ki ölüm hepimizin sonu ve hepimiz onun egemenliği altındayız.

Sabredin ey ilim ehli! Dünya (hayatı), Allah katında oyun ve eğlenceden ibarettir.

Tüm büyük âlimlere selâm olsun. Allah bundan sonra onlara başka musibet göstermesin.

Söz konusu konuya ilişkin aşağıda verilen bir diğer örnek eş-Şan'ânî'nin hocası Şalâh b. Hüseyin el-Ahfeş'e yazmış olduğu mersiyedir. eş-Şan'ânî, uzunca sayılabilecek sekiz beyitlik nedb bölümüyle giriş yaptığı şiirinde hocasının ölümünü dağ ve denizlerin bile taşımakta aciz kaldığı büyük bir musibete benzeterek ağıt yakmaktadır: (et-Tavîl)³³⁵

أَجَابَتْ دُمُوعُ الْعَيْنِ وَامْتَنَعَ الصَّبْرُ وَهَيْهَاتَ أَيْنَ الصَّبْرِ إِنَّ عَظْمَ الْأَمْرِ
أَتَى فَادِحٌ لَيْسَ الرِّوَاسِي تَقْلُهُ يَضِيقُ بِهِ بَحْرُ الْبَسِيطَةِ وَالْبُرُ
وَحَادِثٌ خَطْبٍ وَالْحَوَادِثُ جَمَّةٌ تَمُورُ بِهِ الْعَلِيَا وَتَنْطَمِسُ الرَّهْرُ

³³⁵ eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 206-207.

أَنَاعِي الْمَعَالِي وَالْمَعَارِفِ وَالْهُدَى تَأَنَّ فَمِمَّا قُلْتَ يَنْقَصِمُ الظُّهُرُ
أَتَدْرِي بِمَنْ تَنْعَى وَمَا أَنْتَ قَائِلٌ فَيَا لَيْتَ سَمِعِي مِنْ نِدَاكَ بِهِ وَقُرُ
فَمَا لِلنُّجُومِ السَّارِيَاتِ مُضِيئَةٌ إِذَا كَانَ حَقًّا مَا بِهِ أَخْبَرَ السَّفْرُ
فَيَا قَبْرَهُ حَيَّاكَ وَابِلُ رَحْمَةٍ وَبَلَّ ثَرَاكَ الدَّمْعُ إِنْ فَاتَهُ الْقَطْرُ
أَتَدْرِي بِمَنْ قَدْ حَلَّ سُوْحَكَ إِنَّهُ إِمَامٌ بِهِ وَاللَّهِ يَفْتَخِرُ الْفَخْرُ

Gözyaşları aktı, sabır imkânsız hale geldi. Sabır ne kadar da imkânsız musibet büyük olduğunda?

Öyle bir musibet geldi ki yüksek dağlar onu taşıyamaz, kara ve denizler ona dar gelir.

Yüce dağları sallandıran, çiçekleri solduran, sayısız büyük felaketler meydana geldi.

Onur sahibi, dost ve rehber olanın ölüm haberini veren ey muhbir! Metanetli ol! Zira söylediklerin bel kırıyor.

Ne dediğini ve kimin ölüm haberini verdiğini biliyor musun? Keşke kulaklarım söylediklerine sağır olsaydı.

Yolcuların söylediği doğruysa eğer Süreyya yıldızının aydınlığı olmaz artık.

Ey onun kabri! Rahmet yağışı seni selâmlasın. Yağmur yağmazsa şayet gözyaşı toprağını ıslatsın

Sahana kimin girdiğini biliyor musun? Vallahi o, şerefın iftihar ettiği rehber kişidir.

Şair, devamında hocasının ilim, takva ve zühdünü methederek şiirin te'bîn bölümünü oluşturmuştur:

نَشَا فِي التُّقَى مِنْ قَبْلِ شِدِّ إِزَارِهِ فَشُدَّ بِهِ مِنْ شِرْعَةِ الْمُصْطَفَى الْأَزْرُ
يُقْضِي سَاعَاتِ النَّهَارِ عِبَادَةً وَدَرَسًا وَتَدْرِيسًا إِلَى أَنْ قَضَى الْعُمُرُ

وَإِنْ لَيْسَ اللَّيْلُ الظَّلَامَ رَأَيْتَهُ وَقَدْ لَيْسَ المِحْرَابَ وَهُوَ لَهُ وَكُرُّ
يُرَدِّدُ آيَاتِ الكِتَابِ تِلَاوَةً يَلِينُ لَهَا لَوْ كَانَ يَسْتَمِعُ الصَّخْرُ
سَيَبْكِي عَلَيْهِ اللَّيْلُ وَالشَّمْسُ وَالضُّحَى وَيَبْكِي عَلَيْهِ الفَجْرُ وَالْعَصْرُ وَالظُّهْرُ
رَسَائِلُهُ أَهْوَى مِنَ السَّيْفِ مَوْعِياً فِي كُلِّ قَلْبٍ ظَالِمٍ يُلْهَبُ الجَمْرُ
فِيَا جِبَلَ التَّحْقِيقِ وَالرُّهْدِ وَالتُّقَى وَيَا مَنْ بِهِ قَدْ كَانَ يَفْتَخِرُ الدَّهْرُ
هَبِيناً مَرِيناً جَنَّةَ الخُلْدِ إِنَّهَا مَحَطُّ رِحَالٍ لِلَّذِي ذُخْرُهُ الذُّخْرُ

Henüz küçük biriyken takva üzerine yaşadı. Mustafa'nın (s.a.v.) şeriatı onunla güçlendi.

Günlerini ibadet, eğitim ve öğretimle geçirirdi. Ta ki ecel onu bulana kadar.

Gece karanlık elbisesine büründüğünde ise mihrabı mesken edindiğini görürdün.

Kur'an'ın âyetlerini öyle tilavet ederdi ki şayet taşlar duysa yumuşardı.

Güneş, sabah, öğlen, ikindi, gece ve gündüz onun için ağlayacak.

Eserleri kılıçtan daha keskindir. Her zalimin kalbinde kor bir ateş yakarlar.

Ey takva, zühd ve tahkikin dayanağı! Ey zamanın kendisiyle iftihar ettiği kişi!

Azığını hazırlayanların konağı olan ebedî cennetin tadını çıkar.

Şairin şiirini teselli bölümüyle bitirdiği bu bölümde, teselli cümlelerinin haricinde medih unsurlarına da yer verdiği görülmektedir:

فَلَوْلَا التَّأْسِي أَنْ كَلَّا إِلَى الفَنَاءِ وَكُلُّ مِنَ الأَحْيَاءِ غَايَتُهُ القَبْرُ
لَكَانَ حَقِيقاً أَنْ تَفِيضَ نَفُوسُنَا وَحَقُّ لَهَا لَوْ جَاشَ حُزْناً بِهِ الصَّدْرُ
وَلَوْلَا الرِّثَاءُ مِنْ سُنَّةِ النَّاسِ لَمْ أَقْلُ نِظَاماً فَعَنْ أَوْصَافِهِ يَقْصُرُ الشِّعْرُ

Eğer hepimizin yok olacağı ve yaşayan herkesin varacağı son noktanın kabir olması konusunda teselli olmasaydı

doğrusu ruhlarımız üzüntüden dolup taşardı şayet kalp hüznle çalkalanmış olsa.

Şayet mersiye yazmak âdet olmasaydı onun için nazım yazmazdım. Zira şiir onu tasvir etmekten aciz kalmaktadır.

el-Emîr eş-Şan‘ânî’nin mersiye teması başlığı altında yazmış olduğu kasidelerini büyük bir bölümünde ağıt, medih, teselli şeklinde belirlenmiş klasik taksime uygun olarak şiirlerini yazdığı görülmüştür. Bazen bu bölümler içerisinde takdim tehire de baş vuran şairin bir konunun içinde diğer bölümün kapsamında değerlendirilebilecek beyitlere yer verdiği tespit edilmiştir.

6. Vâsf (Tasvîr)

وَصْفُ الْوَصْفُ kelimesi وَصَفَ يَصِفُ fiilinin mastarı olup sözlükte “bir şeyi ziynet ve sıfatlarıyla nitelemek,³³⁶ bir şeyin özelliklerini tarif etmek³³⁷ ve bir şeyi süslemek³³⁸ gibi manalara gelmektedir. Bir edebiyat terimi olarak ise vâsf; yağmur, kar, şimşek gibi tabiat olaylarının, börtü böcek, kuşlar, ağaçlar, vb. tabiat unsurlarının, daha geniş bir ifadeyle şairin tabiatın dışında kalan diğer canlılarda temaşa ettiği güzelliklerin tasvîri bir anlatımdır.³³⁹

Sâmî ed-Dehhân (ö. 1971), bütün Arap şairlerinin medih, hicâ, fahr ve mersiye konulu şiirlerinde somut ve hissî tasvirlere başvurmaları nedeniyle vâsf temasının birçok konuyla birlikte kullanıldığına dikkat çekmektedir.³⁴⁰ Ebû Hilâl el-‘Askerî ise eş-Şinâ‘ateyn adlı eserinde vâsf türünü, Arap şiirinin en temel altı konusundan biri olarak zikretmektedir.³⁴¹ İbn Raşîk el-‘Kayravânî de *el-‘Umde fî mehâsini’ş-şi‘r ve âdâbihi* adlı eserinde şiir türlerinin çok azı dışında tamamının vâsf türü şiir içerisinde

³³⁶ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘ayn*, 4: 376Ebu’l-Fađl Muhammed b. Mukerrem b. Ali el-Enşârî İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab* (Beyrût: Dâru Şadır, t.y.), 9: 356.

³³⁷ İbn Dureyd, *Cemheretu’l-luğa*, 2: 893; el-Fîrûzâbâdî, *el-‘Kâmûsu’l-muħîf*, 859-860.

³³⁸ İbn Fâris, *Mu‘cemu mekâyisi’l-luğa*, 1979, 6/115.

³³⁹ Ebû’l-Hasan Muhammed b. Ahmed İbn Tabâtabâ, *İyâru’ş-şi‘r*, thk. Abdulaziz b. Nâşir el-Mânî (Kahire: Mektebetu’l-Hancî, ts.), 9; Küçüksarı, *es-Sefercelânî ve Şiirleri*, 116; Samancı, *Mencek Paşa ve Şiirleri*, 252.

³⁴⁰ Sâmî ed-Dehhân, *Funûnu’l-edebi’l-‘arabiyyi el-fennu’l-ginâî 3: el-Vâsf* (Kahire: Daru’l-Me‘ârif, ts.), 5.

³⁴¹ Ebû Hilâl el-‘Askerî, *Kitâbu’ş-şinâ‘ateyn*, 131.

yer alabileceğini ve bu türü tamamıyla sınırlandırmanın mümkün olamayacağını belirtmektedir.³⁴²

eş-Şan‘ânî’in şiirlerinde vâsf, bazen şiirin ana teması olurken bazen de bu tema farklı konularda yazılan şiirlerin içerisinde yer alabilmektedir. Şairin vâsf konulu şiirleri incelendiğinde bunların bahçe, kar, yağmur tasvîri gibi konuları içerdiği görülmektedir. Şairin ayrıca kahve üzerine yedi şiiri bulunmakta olup onlardan birisi aşağıda örnek olarak verilecektir.

Vâsf konusuna dair ele alınan ilk örnek bir kar tasvîridir. Şair bu şiirinde 1180/1766 yılının Şâban ayında Yemen’in başkenti Şan‘â ve civar şehirlerde daha önce eşi benzeri görülmemiş bir kar yağışını betimlemektedir: (et-Tavîl)³⁴³

كَسَا اللَّهُ وَجَهَ الْأَرْضِ حُلَّةَ زَاهِدٍ وَأَلْبَسَهَا الْأَفَاقَ أَحْسَنَ لِبْسَةٍ
وَعَمَّا قَرِيبٍ يَكْسُهَا ثَوْبَ خُضْرَةٍ يُعِيدُ بِقَاعَ الْأَرْضِ رَوْضَةَ جَنَّةٍ
تَبَارَكَ رَبِّي ثُمَّ جَلَّ جَلَالُهُ يُرِينَا مِنَ الْآيَاتِ فِي كُلِّ لَحْظَةٍ
عَجَائِبَ دَلَّتْ أَنَّهُ الْوَاحِدُ الَّذِي لَهُ وَحْدَهُ فِي الْكَوْنِ أَعْظَمُ قُدْرَةٍ

Allah yeryüzü ve gökyüzünü zahit elbisesiyle en güze şekilde giydirdi.

Yakında yeşil elbise giydirip çeşitli yerleri cennet bahçesine döndürecek.

Her an bize mucize gösteren şanı yüce Rabbimi tenzih ederim.

Bu mucizeler, evrendeki en büyük kudret sahibinin bir tek O olduğunu gösteren harikuladelerdir.

Görüldüğü üzere eş-Şan‘ânî, yukarıdaki iki beyitte yer yüzünün tamamının karla kaplanmasını حُلَّةَ زَاهِدٍ beyaz zahid elbisesine ve baharın cenneti andıran yeşilliğini de ثَوْبَ خُضْرَةٍ yeşil elbiseye benzetmektedir:

Eserden müessire gitme yöntemi kullanılarak âlemdeki deliller, Allah’ın sıfatlarının kanıtları kılınmıştır. Nitekim son iki beyitte karın yağması ve baharın gelişi

³⁴² İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-'Umde fî mehâsini 'ş-si'r ve âdâbihi*, 2: 294.

³⁴³ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 121.

gibi doğa olayları Allah'ın kudret ve birliğine delâlet eden mucizeler olarak değerlendirilmektedir. Bu durum ise şairin kelâmcı kimliğinin şiirlerine yansıdığını göstermektedir.

eş-Şan'ânî'nin, karın tasvîrini yaptığı bir başka vasf konulu şiirinde yeryüzünü bir örtü gibi kaplayıp kuraklığı ortadan kaldıran karı kefene benzetirken, karın yağmasından sonra yeşeren tabiatla ölümden sonraki yeniden diriliş arasında da bir benzerlik kurduğu görülmektedir: (er-Remel)³⁴⁴

أَلْبَسَ اللَّهُ تَعَالَى أَرْضَنَا حُلَّةً بَيْضَاءَ مِنْ خَيْرِ الْحُلَلِ
فَكَأَنَّ الْجَدْبَ قَدْ مَاتَ وَذَا كَفَنٌ لِلْجَدْبِ إِذْ لَأَقَى الْأَجَلَ

Allah yer küremizi en güzel elbiselerden beyaz elbiseyle giydirdi.

Sanki kuraklık öldü ve bu kar yağışı eceli gelen kuraklık için kefen oldu.

Şairin dîvânında müstakil kahve tasvîrleri de mevcuttur. Bu şiirlerde şair benzetmelere başvurarak damla sakızlı kahvenin renginin, tadının, kokusunun tasvîrini yapmaktadır. Aşağıda verilen örnekte kahvenin cezbedici görüntüsü ve kokusu bir genç kızın parlak ve canlı yanaklarına benzetilmektedir: (Meczû'r-Recez)³⁴⁵

قَهْوَتُنَا رَقَّتْ وَقَدْ رَأَتْ لِكُلِّ شَارِبٍ
فَبَجَانُهَا بِالْمُصْطَكِي جَاءَ بِلَوْنٍ عَاجِبٍ
مِثْلُ زَبَادِ نَفْسَتْ بِهِ خُدُودُ الْكَاعِبِ

Kahvemiz yumuşaktır, her içene hoşluk verdi.

Damla sakızlı olarak fincanında harika rengiyle geldi.

Genç kızların yanaklarının kendisiyle parladığı misk kokusu gibi.

³⁴⁴ eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 310.

³⁴⁵ eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 114.

eş-Şan‘ânî’nin konuya dair bir başka örneğinde tasvîr, şiirin müstakil bir konusu olmayıp ihvâniyyât temalı şiirin mukaddimesini oluşturmaktadır. Şair bu mukaddimede doğa tasvîri yapmaktadır: (el-Hafîf)³⁴⁶

عَنْتِ الْوُرُقُ فَوْقَ غُصْنِ الْبَانِ فَأَثَارَتْ أَشْجَانَ صَبِّ عَانِي
طَوَّقَتْ جِيدَهَا وَخَضَّبَتْ الْكَفَّ فَ بِقَلْبِي وَدَمَعَ عَيْنِي الْقَانِي
وَنَسِيمُ الصَّبَا تَلَاعَبَ فِي الرَّوِّ ضِرْفَعْنَهَا تَلَاعَبَ الْأَغْصَانِ
وَتَرَى الزَّهْرَ ضَاحِكًا يَنْظُرُ السُّحَّ بَبِ فَيَبْكِي عَلَيْهِ بِالْأَمْزَانِ
فَكَأَنَّ السَّحَابَ تَبْكِي أَلِيفًا قَدْ تَنَاءَى وَزَادَ فِي الْهَجْرَانِ

Güvercin sorgun ağacının dalında terennüm etti. Ve tutsak aşığın ıstırabını harekete geçirdi.

Boynunu kuşattı. Avucunu kalbimle boyadı. Ve gözlerim kan ağladı.

Saba yeli oynadı bahçeyle ve böylece dallar da onunla oynadı.

Çiçeğin gülerek bulutlara baktığını ve yağmur bulutlarının çiçeğin üzerine ağladığını görürsün.

Adeta bulut, uzaklaşan ve uzun süre ayrılan dost için samimiyetle ağlamaktadır.

eş-Şan‘ânî, yukarıdaki klasik Arap edebiyatının doğa tasvîri şiirlerinde kullanılan güvercinin ağaç dalında terennüm etmesi, sorgun ağacı, saba yeli, bahçenin yeşilliği, çiçeklerin gülmesi, bulutların ağlaması ve yağmur yağması gibi birçok betimlemeye yer vermiştir.

7. Ta‘lîmî Şiir

eş-Şan‘ânî, ilmî müktesebatı geniş bir âlim olması hasebiyle şiirlerinde İslâmî ilimlerle ilgili birçok konuya değinmiştir. Bu bağlamda şair, belli bir konuyla ilgili öğüt vermek veya bilgilendirmek ya da ahlâkî dersler çıkarmak amacıyla duygu yönü az olan ama öğretici nitelikler taşıyan şiirler kaleme almıştır. Nitekim eş-Şan‘ânî,

³⁴⁶ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 443.

kelâm ilminin konularından olan müşriklerin itikadı, müşrik çocukların azabıyla ilgili görüşler, kelâm ilminin hulûl ve ittihâd meselesine bakışı, kaza ve kader hakkındaki açıklamalar ve küfrün çeşitleri gibi konulara şiirlerinde yer vermiştir. Bunun yanı sıra fıkıh konularından olan Ramazan orucunun zaman tayinine yönelik görüşler ve vejetaryenliğin Allah'ın helal kıldığı hükümleri haram kılmak olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği tartışmalarına da değinmektedir.

Şair, ayrıca ölümden sonra sevabı devam eden amellerin neler olduğu, mezheplere dair temel bilgiler, Zeydî ve Şîa mezhepleri ilgili görüşler, hayvanlara kısas uygulanıp uygulanamayacağı tartışması, Kur'an'a cünüp olarak dokunmak veya onu taşımak gibi daha başka fikhî konulara da değinmektedir. eş-Şan'ânî, İslâm tarihine dair meseleleri de işlemektedir. Nitekim eş-Şan'ânî, 'abâdile kelimesinin açıklaması, Hz. Peygamberin katıldığı savaş ve gazveler, hafız olan sahabeler, hadîs ve hadîs ehli ile ilgili açıklamalar gibi konuları da şiirlerinde işlemektedir. Konu bağlamında örnek teşkil etmesi amacıyla burada ikisi fıkıh, ikisi siyer ve ikisi kelâm ilmini ilgilendiren altı şiir değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

Ele alınacak ilk örnek hayvan etini yemeyi kerih gören, bu nedenle sıkı bir vejetaryen olan el-Ma'arrî'ye (ö. 449/1057) cevap niteliğinde yazmış olduğu şiiridir. el-Ma'arrî'nin konuyla ilgili şiiri şu şekildedir: (es-Serî')³⁴⁷

أَخَفْتُمْ السَّابِحَ فِي لُجَّةٍ وَرَعْتُمْ فِي الْجَوِّ ذَاتَ الْجَنَاحِ
هَذَا وَأَنْتُمْ عَرَضٌ لَلْفَنَاءِ كَيْفَ لَوْ خُلِدْتُمْ يَا قِبَاحَ

Denizin derinliklerinde yüzeni (balıkları) korkuttunuz, havadaki kanatlıları ürküttünüz.

Sizin [böyle yapmanız] zorunlu olmayan yok etmeye yönelik bir şeydir. Eğer size ebedî bir hayat verilse [ya ne yaparsınız] ey haysiyetsizler!

eş-Şan'ânî bu şiire şu şekilde cevap vermektedir: (es-Serî')³⁴⁸

حَرَّمْتَ أَكْلَ اللَّحْمِ يَا جَاهِلًا وَلُمْتَ مِنْ جَهْلِكَ أَهْلَ الصَّلَاحِ

³⁴⁷ eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 135.

³⁴⁸ eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 136.

وَرَبُّنَا مَنْ عَلَيْنَا بِمَا نَصِيدُ مِنْ حُوتٍ وَذَاتِ الْجَنَاحِ
تَفَضُّلاً يَا مُنْكَرًا فَضْلَهُ فَمَا عَلَيْنَا فِي مُبَاحِ جُنَاحِ
قَلَّدَتْ أَهْلَ الْكُفْرِ لَكِنَّا نَتَّبِعُ آيَاتِ الْكِتَابِ الصِّحَاحِ

Et yemeyi haram kılmış, doğru yolda olanları cehaletinden dolayı ayıplamışsın ey cahil!

Rabbimiz bize balıkları ve kuşları avlamak suretiyle lütfederek bize ihsanda bulunmuştur.

Ey O'nun lütfunu inkâr eden! Mübah olan bir şeyde bize bir günah yoktur.

Küfür ehlini taklit ettin, fakat biz kitabın dosdoğru âyetlerine uymaktayız.

Şairin fıkhi konuya dair aşağıda örnek verilen bir başka şiirinde ölünün ardından ona fayda getirecek amelleri konu edinmektedir. Şair, hadîsin metnini nazma çevirmek suretiyle aynı zamanda 'akd sanatının bir örneğini icra etmiş olduğu beyitlerinde, muhtelif hadîslerde zikredilmiş ölüye fayda verecek amelleri toplu bir şekilde aktarmaktadır: (es-Serî)³⁴⁹

يَجْرِي لِمَنْ قَدْ حَلَّ فِي لَحْدِهِ أَجُورُ عَشْرُ عَدَّهَا الْمُصْطَفَى
الْوَلَدِ الصَّالِحِ يَدْعُو لَهُ وَعِلْمُهُ النَّافِعَ بَيْنَ الْوَرَى
أَوْ صَدَقَاتٍ قَدْ جَرَتْ أَوْ قَضَى مُرَابِطاً أَوْ مَسْجِداً قَدْ بَنَى
أَوْ مَسْكناً لِابْنِ سَبِيلٍ وَمَنْ لِمُصْحَفٍ وَرَثَ لَمَّا نَوَى
وَعَرَسَهُ النَّخْلَ وَإِجْرَائِهِ نَهراً وَبِئْرٍ حُفِرَتْ فِي الثَّرَى
وَسُنَّةَ أَحْسَنَ فِي بَيْتِهَا فَهَذِهِ عَشْرُ أَتَتْ لَأَ سِوَى

Muhammed Mustafa'nın (s.a.v.) saydığı şekliyle kabirdeki için on ecir devam eder:

Kendisine dua eden salih evlat, halka bıraktığı faydalı ilmî,

³⁴⁹ eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 67.

sadaka-i cariyeye, sınır beklerken ölmüş olması, inşa ettiği mescit,
yolcu için yaptığı mesken, niyet ederek bıraktığı Mushaf,
diktiği hurma ağacı, akıttığı nehir, toprakta kazdığı kuyu,

öğretip yaydığı ilimdir. Bu on (amel sünnette) gelmiştir, bunların haricinde başkası yoktur.

Diğer bir örnek eş-Şan‘ânî’nin Kelâm ilminin konularından sayılan küfrün çeşitleri hakkında kendi görüşlerini dile getirmiş olduğu şiiiridir. eş-Şan‘ânî şiiirinde küfrü, itikadî ve amelî diye ikiye ayırmaktadır. İtikadî küfrün hükümlerini; Allah’ın birliğine, Hz. Muhammed’in (s.a.v.) nübüvvetine ve kıyamet gününe dönüşün hak olduğuna şahadet getirinceye değin, ehli kitap dışındaki inkarcıların canlarını alma, nesillerini tutsak etme ve mallarını zorla alma şeklinde açıklamaktadır: (et-Tavîl)³⁵⁰

نَعَمْ ثُمَّ إِنَّ الْكُفْرَ قِسْمَانِ فَاعْلَمُوا وَكُلُّ مِنَ الْقِسْمَيْنِ أَحْكَامُهُ أَبَدِي
فَكُفْرٌ اعْتِقَادٍ حُكْمُهُ السَّفْكَ لِدَمًا وَسَبِي الدَّرَارِي وَانْتِهَابُ ذَوِي الْجَحْدِ
إِلَى أَنْ يُقْرُوا بِالشَّهَادَةِ لِلَّذِي لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ إِلَهَ الَّذِي يَهْدِي
وَأَنْ يَشْهَدُوا أَنَّ الرَّسُولَ مُحَمَّدًا نَبِيَّ أَتَى بِالْحَقِّ وَالنُّورِ وَالرُّشْدِ
وَأَنْ يَشْهَدُوا أَنَّ الْمَعَادَ حَقِيقَةً يُعِيدُهُمْ رَبُّ الْعِبَادِ الَّذِي يُبْدِي
خَلَا مَنْ لَهُ مِنْهُمْ كِتَابٌ فَإِنَّهُ أَل مُعَاهِدُ وَالْإِيْفَاءُ حَتْمٌ لِدِي الْعَهْدِ

Evet o halde bilin ki şüphesiz küfür iki çeşittir. Ve her iki çeşidin hükümlerini açıklayacağım.

İtikadi küfrün hükmü; kan akıtmak, nesli tutsak etmek ve inkâr sahibinin malını zorla almaktır.

Ta ki doğruyu gösteren, güç ve yaratmanın kendisinde olduğu Allah’ın şahadetini ikrar edinceye kadar.

³⁵⁰ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 180.

Hidayet, nur ve hakikatle gelen Resul Muhammed'in (s.a.v.) nebî olduğuna şehadet edinceye kadar.

Ve kulları yaratan Rabbin, onları döndüreceğine ve kıyametin (dirilmenin) hak olduğuna şehadet edinceye kadar.

Ancak onlardan kitap ehli hariç, nitekim onlar anlaşmalıdır. Ve anlaşma sahiplerinin ona uyup gereğini yerine getirmeleri zorunludur.

Şair, amelî küfrün kısımlarını ise şu şekilde sıralamaktadır: Bunlar; büyük günahları işlemek, kasten farz namazları terk etmek, hüküm verirken Allah'ın hükmüyle hükmetmemek, kahinleri tasdik etmek, kadınlara arkadan yaklaşmak ve Müslüman kardeşine kâfir demek şeklindeki eylemlerdir:

وَكُفْرٌ كَمَنْ يَأْتِي الْكِبَائِرَ لَا سِوَى
وَلَيْسَ كَكُفْرِ بِالْمُعِيدِ وَبِالْمُبْدِي
كَتَارِكِ فَرَضٍ لِلصَّلَاةِ تَعَمُّدًا
وَتَارِكِ حُكْمِ اللَّهِ فِي الْحَلِّ وَالْعَقْدِ
وَمَنْ صَدَّقَ الْكُهَّانَ أَوْ كَانَ آتِيًا
لِامْرَأَةٍ فِي حُشَّهَا غَيْرَ مُسْتَهْدِي
وَمَنْ لِأَخِيهِ قَالَ يَا كَافِرٌ فَقَدْ
بِهَا بَاءَ هَذَا أَوْ بِهَا بَاءَ مَنْ يُبْدِي
وَلَيْسَ بِهَذَا الْكُفْرِ يُصْبِحُ خَارِجًا
عَنِ الدِّينِ فَافْهَمْ مَا أَقْرَرَهُ عِنْدِي
وَهَذَا بِهِ جَمْعُ الْأَحَادِيثِ وَالَّذِي
أَتَى فِي كِتَابِ اللَّهِ ذِي الْعِزِّ وَالْمَجْدِ
بَلَى بَعْضُ هَذَا الْكُفْرِ يُخْرِجُ فَاعِلًا
لَهُ إِنْ يَكُنْ لِلشَّرْعِ وَالدِّينِ كَالضِّدِّ
كَمَنْ هُوَ لِلأَصْنَامِ يُصْبِحُ سَاجِدًا
وَسَابَّ رَسُولَ اللَّهِ فَهُوَ أَخُو الْجَحْدِ
وَهَذَا الَّذِي فَصَّلْتُهُ الْحَقُّ فَاتَّبِعْ
طَرِيقَ الْهُدَى إِنْ كُنْتَ لِلْحَقِّ تَسْتَجِدِي

Bir diğer küfür çeşide de sadece büyük günah işleyenlerin küfrüdür. Ancak bu yaratanı ve dirilteni [Allah'ı] inkâr edenin küfrü gibi değildir.

Kasten farz namazını ve yargılamada Allah'ın hükmünü terk eden kişi gibi.

Ve kahinleri tasdik edip helal olmadığı halde kadına arkadan yaklaşan (ilişkiye giren) kişi gibi.

Ve kardeşine ey kâfir diyen kişi gibi. Şüphesiz kardeşi veya söyleyen kişi [küfre düşer] bununla.

İyi dinle! Bu küfür çeşidiyle (amelî küfür) kişi dinden çıkmıyor benim görüşüme göre.

Bu (amelî küfürle dinden çıkmadığı), izzet ve kudret sahibi Allah'ın kitabından ve hadîslerden gelen birçok hükümlerle sabit olmaktadır.

Evet bu küfürün bir kısmı, şayet şeriat ve dine muhalifse onu işleyeni dinden çıkarır.

Putlara secde eden ve Allah'ın Resulüne söven kişi gibi, o küfür sahibidir.

İşte bu tasnif ettiğim doğru olmaktadır. Eğer hakikati istiyorsan hidayet yoluna tabi ol.

eş-Şan'ânî'nin görüşüne göre amelî küfrü işleyenler dinden çıkmamaktadır. Ancak putlara secde edip Allah'a ve Resulüne sövenler, din ve şeriatla çelişip zıt olan eylemlerde bulduklarından dolayı dinden çıkmaktadırlar.

eş-Şan'ânî'nin Kelâm ilmiyle ilgili olarak yazmış olduğu bir diğer örnek ise el-Ma'arrî'nin kelâmî bir konuyla ilgili görüşüne karşılık kendi yaklaşımını ifade ettiği şiiridir. eş-Şan'ânî, kelâm ilminin konularından olan ölüm ve ecel hakkında yazmış olduğu bu üç beyitlik şiirinin son beytinde el-Ma'arrî'nin “ölümün yanlış kişiye isabet etmesi câizdir ancak zamanda ebedîlik câiz değildir.”³⁵¹ şeklindeki görüşüne karşılık ölümün hiçbir şekilde zamansız addedilmeyeceğini, dolayısıyla zamansız ölümün kabul edilebileceğini dair bir ifadenin de yanlış olduğunu söyleyerek ona şöyle cevap vermektedir: (Muhalla' Basît)³⁵²

وَاللَّهِ مَا أَخْطَبَ الْمَنَائِيَا وَلَا عَلَيَّهَا الْخَطَا يَجُوزُ
وَإِنَّمَا خَالِقُ الْبِرَائِيَا الْوَاحِدُ الْقَاهِرُ الْعَزِيزُ
قَدَّرَ آجَالَهُمْ كَمَا شَاءَ الطِّفْلُ وَالْكُهْلُ وَالْعَجُوزُ

³⁵¹ eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 252.

³⁵² eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 253.

فَمَنْ تَعَامَىٰ وَكَانَ أَعْمَىٰ أَنَّىٰ لِنَيْلِ الْهُدَىٰ يَحُوزُ

Allah'a yemin ederim ki ölümler yanılmamıştır ve yanılması da caiz değildir.

Bilakis tek, her şeye gücü yeten ve aziz olan kâinatın yaratıcısı...

Genç, erişkin (orta yaşlı) ve yaşlıların ecellerini dilediği gibi takdir eder.

Görmek istemeyen veya kör olanın hidayet mertebesine ermesi nasıl mümkün olabilir ki?

eş-Şan'ânî, siyer kapsamında ele alınabilecek aşağıdaki şiirinde, Peygamber efendimizin (s.a.v.) katıldığı gazvelerin yirmi yedi tane olduğunu belirtmekte ve Hz Peygamber'in (s.a.v.) bizzat savaştığı dokuz gazvenin ismini tertip sırasına riayet etmeksizin zikretmektedir: (et-Tavîl)³⁵³

غَزَا الْمُصْطَفَى سَبْعًا وَعِشْرِينَ غَزْوَةً وَقَاتَلَ فِي تِسْعٍ فَأَوْلَاهَا بَدْرُ
وَأُحُدِّ حُنَيْنٌ وَالْمُرَيْسِيعُ حَيْبَرُ قُرَيْظَةُ وَالْأَحْزَابُ فَتَحَ بِهِ النَّصْرُ
وَذُو قَرْدٍ قَدْ جَاءَ فِي النَّظْمِ تَاسِعًا وَلَيْسَ عَلَى التَّرْتِيبِ كَانَ لَهَا الذِّكْرُ
وَقَدْ قَتَلَ الْمُخْتَارُ فِيهَا بِنَفْسِهِ أُبَيًّا بِأُحُدٍ حِينَ أَرْدَىٰ بِهِ الْكُفْرُ

Mustafa (s.a.v.) 27 gazve düzenlemiş ve birincisi bedir olmak üzere dokuz tanesinde savaşmıştır.

Uhud, Huneyn, Müreysî', Hayber, Kurayza, Hendek ve Mekke fethi.

Zûkâred manzumede dokuzuncu sırada gelmiş ve tertip sırasına göre zikredilmemiştir.

Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) bu savaşlarda bizzat savaştı. Uhud savaşında ise küfür ona galip geldiğinden Übey (b. Halefi) öldürdü.

Şair tarafından siyer alanıyla ilgili yazılan bir diğer şiir ise sahâbe-i kirâmdan kimlerin abâdile kelimesinin kapsamına girdiğiyle ilgilidir. Abâdile kelimesi sahâbe-i kirâmdan derin fıkıh bilgileri ve fetvalarıyla meşhur olan dört sahâbe için

³⁵³ eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 212.

kullanılmaktadır. eş-Şan‘ânî, kendi görüşünü İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) ile destekleyerek abâdile kelimesinin mutlak kullanıldığında şu sahâbeleri kapsadığını söyler: Abdullah b. Mes‘ûd (ö. 32/652-53), Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88) ve Abdullah b. Ömer (ö. 73/693). Şair, el-Fîrûzâbâdî'nin (ö. 817/1415) *el-Ğâmûsu'l-muĥît* adlı eserinde zikrettiği Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Zübeyr (ö. 73/692) ve Abdullah b. Amr b. Âs (ö. 65/684-85) şeklindeki sıralamayı³⁵⁴ ise yanlış bulmaktadır: (el Basît)³⁵⁵

إِنَّ الْعَبَادِلَةَ الْأَخْيَارَ إِنَّ دُكِرُوا فَهُمْ كَمَا قَالَ الْعَلَّامَةُ ابْنُ حَجْرٍ
الْحَبِيرُ ثُمَّ ابْنُ مَسْعُودٍ كَمَا نَقَلُوا وَتَالِثُ الْكُلِّ عَبْدُ اللَّهِ نَجِلُ عُمَرُ
وَالْمَجْدُ زَادَ ابْنُ عَمْرٍو وَالزَّبِيرُ مَعًا وَلَمْ يَغْدَّ ابْنُ مَسْعُودٍ فَفِيهِ نَظَرٌ

En hayırlı abâdileler zikredildiğinde âllâme İbn Hacer'in dediği gibi onlar:

Abdullah b. Abbas sonra naklettikleri gibi İbn Mes‘ûd ve hepsinin üçüncüsü Abdullah b. Ömer'dir.

Fîrûzâbâdî, Amr b. el-Âs ve İbn Zübeyr'i de ilave etmiştir. İbn Mes‘ûd'u ise saymamıştır ki bu tartışmaya açıktır.

Netice itibariyle eş-Şan‘ânî'ye göre abâdile kelimesi sözlük anlamında kullanıldığında Abdullah b. Mes‘ûd da bu tabirin altına girer. Ancak ıstılahi tabir olarak kullanıldığında İbn Mes‘ûd bu tabirin altına girmemektedir. Zira abâdile terimi Abdullah b. Mes‘ûd'un vefatından sonra ortaya çıkan bir kavramdır.

Sonuç olarak el-Emîr eş-Şan‘ânî, birçok ilimde yetkin bir şahsiyet olmasından dolayı ilmî konuları, fikri tartışmaları şiirine taşımış bu minvalde görüşlerini şiirle de ifade etme yoluna gitmiştir.

³⁵⁴ el-Fîrûzâbâdî, *el-Ğâmûsu'l-muĥît*, 1028.

³⁵⁵ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 242.

8. Gazel

الْمُعَاذَلَة kelimesi sözlükte genç erkeklerin genç kızlarla konuşması,³⁵⁶ kadınlarla şakalaşması ve sohbet etmesi³⁵⁷ anlamına gelmektedir. Aynı kökten gelen الْمُعَاذَلَة kelimesi ise kadınlarla sohbet etmek ve onları baştan çıkarmak,³⁵⁸ delikanlılar ile genç kızların birbirleriyle konuşması³⁵⁹ gibi manalarda kullanılmaktadır. Bir edebiyat terimi olarak ise; “*ana teması sevgi ve aşk olup esasında sevgilinin anlatıldığı, onun maddî ve manevî güzelliklerinin nitelendiği, ayrılık ve aşk acısının söz konusu edildiği ve genelde coşkulu bir dil kullanılan şiir türüne*”³⁶⁰ denilmektedir.

İbn Reşîk el-Ğayrevânî ve Ğudâme b. Ca‘fer gibi bazı edebiyatçılar نَسِيب³⁶¹ ve تَشْبِيب³⁶² kelimelerinin bir edebiyat terimi olarak الْعَزَل kelimesiyle aynı anlama gelmediğini ifade etseler de³⁶³ dil bilimcilerin kahir ekseriyeti, bu kelimelerin aynı anlama geldiğini söylemektedir.³⁶⁴

Arap edebiyatında gazel şairin sevgilinin fiziksel özelliklerini tasvîr ettiği hissî gazel ile aşkın meydana getirdiği hallerden bahsettiği afîf gazel olmak üzere ikiye ayrılır. Hissî gazelerde sevgilinin vücudu betimlenirken şairler kimi zaman müstehcen

³⁵⁶ Ebû Abdîrahmân b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî Halîl b. Ahmed, *Kitâbu l-‘ayn*, thk. Abdulhamîd Hendâvî (Beyrût/Lubnân: Dâru l-Kutubi l-‘İlmiyye, 2003), 3/279.

³⁵⁷ İbn Dureyd, *Cemheretu l-luğa*, 1987, 2/819.

³⁵⁸ Ebû Naşr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî el-Fârâbî Ebû Naşr el-Cevherî, *Tâcu l-luğa ve şihâhu l-‘arabiyye*, thk. Ahmed Abdulğafûr ‘Attâr (Beyrut: Dâru l-‘İlm li l-Melâyin, 1987), 5/1781; el-Fîrûzâbâdî, *el-Ğâmûsu l-muhtâ*, 1038.

³⁵⁹ Ebu l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Ğazvînî el-Hemedânî İbn Fâris, *Mu‘cemu mekâyisi l-luğa*, thk. Abdüsselâm Muhammed Harûn (Dâru l-Fikr, 1979), 4/422. Küçüksarı, *es-Sefercelânî ve Şiirleri*, 56-57.

³⁶⁰ Ebu l-Fađl Muhammed b. Mukerrem b. Ali el-Enşârî İbn Manzûr, *Lisânu l-‘Arab* (Beyrût: Dâru Şadır, ts.), 1/755.

³⁶¹ Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevî el-Ezherî, *Tehzîbu l-luğa*, thk. ‘Avd Mur‘ib Muhammed (Beyrût: Dâru İhyâi t-Turâsi l-‘Arabî, 2001), 11/198; Ebu l-Fayđ Murtađâ Muhammed b. Muhammed ez-Zebîdî, *Tâcu l-‘arûs min cevâhiri l-ğâmûs* (Kahire: Dâru l-Hidâye, 2019), 3/96.

³⁶² Ğudâme b. Ca‘fer, *Naĝdu ş-şi‘r*, 134; İbn Reşîk el-Ğayrevânî, *el-‘Umde fi meĝâsini ş-şi‘r ve âdâbihi*, 2/117; Mustafa Sâdık er-Râfi‘î, *Târîhu âdâbi l-‘Arab*, 727.

³⁶³ Gazel ile ilgili detaylı bilgi için bkz. ed-Dehân, *el-Ğazel munzu neş‘etihî hattâ şadri d-devleti l-‘Abbâsiyye*, 12; Hassân Ebû Reĝâb, *el-Ğazel inde l-‘Arab* (Kahire: Matba‘atu Mısır Şirketu Müsâhemeti Mısriyye, 1947), 9-11; Ahmed Muhammed el-Hûfî, *el-Ğazel fi l-‘aşri l-câhili* (Kahire: Mektebetu Lisâni l-‘Arab, 1950), 11; Muhammed Mustafa Heddâra, *İtticâhâtu ş-şi‘ri l-‘arabi fi l-ğarnî s-sânî el-hicrî* (Kahire: Daru l-Me‘ârif, 1963), 500; Mücahit Küçüksarı, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden İbrahim es-Sefercelânî ve Şiirleri*, 56-96;

ifadelere başvurmakta, buna karşılık isminden de anlaşılacağı üzere afîf gazel de aşkın aşıkta meydana getirdiği en safi duygular dile getirilmektedir.³⁶⁵

el-Emîr eş-Şan‘ânî, dîvânında gazele dair yedi şiire yer vermektedir. Bu şiirlerin tamamı afîfî gazel türündedir. Şair bu şiirlerinde sevgiliye sitem, sevgilinin gönlünü başkasına açmaktan duyulan korku, ayrılık hasretinden dolayı çekilen acı için ondan merhamet dileme, ona kavuşuncaya dek ağlamaya yemin etme, özleminden dolayı kaybolan ruhunu sevgiliden geri isteme, sevgiliyi sözünde caymamaya yemin etmeye davet ve ayrılık hasretinin bir an önce bitmesini arzulama gibi afîf gazelde temas edilen birçok konuyu ele almıştır: (el-Hafîf)³⁶⁶

حَسْبُكَ اللَّهُ لِمَ أَطَلْتَ جَفَاكَ
يَا رَشِيقَ الْقَوَامِ رِقَّ لِقَابِ
إِنَّ فِي الْقَلْبِ مِنْ جَفَاكَ لَهَيْبًا
أَقْسَمْتُ مُقْلَتِي مُذْ غَبْتِ عَنْهَا
فَتَعَطَّفُ وَرِقَّ وَارِثَ لِحَالِي
لَيْتَ شِعْرِي عَلَامَ طَوَّلْتَ هَجْرِي
أَنَا وَاللَّهِ لَا أَحُولُ عَنِ الْعَهْ
لِمُحِبِّ مُعَذِّبٍ بِهَوَاكَ
خَافِي لَا يُرِيدُ غَيْرَ لِقَاكَ
فَتَرَفَّقْ لَا يَحْتَرِقُ مَاوَاكَ
أَنْ تَشَنَّ الدُّمُوعَ حَتَّى تَرَكََا
وَتَفْضَلَ بَرْدِ رُوحِ فِدَاكَ
وَالِي كَمْ أَذُوقُ مُرَّ جَفَاكَ
دِ وَلَا أُرْتَضِي بِخَلِّ سِوَاكَ

Allah aşkına! Seni seven ve aşkının hasretiyle acı çekene neden uzatıp durursun bu ayrılığı?

Ey endamı güzel! Seninle karşılaşmaktan başka dileği olmayan kalbe acı ve merhamet et.

Senden ayrıldığım için kalbim yangın yeri nazik ol yurdunu (kalbimi) yakma.

Gözlerim, seni tekrar görünceye değin gözyaşı akıtacağına yemin etti.

³⁶⁵ Yusuf Huseyn Bekkâr, *İtticâhâtu 'l-Ğazel fi 'l-Ķarnî Sâni li 'l-Hicre* (Mısır: Daru'l-Me'ârif, 1971), 148; Muhammet Tasa, *Ahmed b. Şahin el-Kıbrisi ve Şiirleri* (Konya: Adal Ofset, 2013), 37; Küçüksarı, *es-Sefercelânî ve Şiirleri*, 58-78.

³⁶⁶ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 304.

Halime acı ve merhamet et. Sana feda olan ruhumu geri getirme lütfunda bulun.

Keşke bilseydim! Ayrılığımın nereye kadar sürüp gideceğini ve bu acıyı ne zamana kadar tadacağımı.

Vallahi ben sözden caymam ve senin dışında sevgili/yar kabul etmem.

Afif gazele dair bir başka örnekte şair, sevgiliyle buluşamadığı için artık onu rüyalarında göremediğini, bundan dolayı onunla tekrardan bir araya gelmeyi talep etmektedir. Şairin sevgiliye olan sitemini ifade ederken tahkiye üslubunu başarılı bir şekilde icra ettiği de gözlemlenmektedir: (Meczûu'r-Remel)³⁶⁷

قُلْتُ لِلْمَحْبُوبِ نَوْمِي لَيْسَ يُدْنِي لِي خَيَالِكَ
قَالَ لِمَ قُلْتَ لِفَقْدِي قَالَ مَنْ قُلْتَ وَصَالِكَ

Sevgiliye dedim ki: Rüyalarım artık seni bana göstermiyor.

Dedi ki niye? Dedim kaybettiğim için. Dedi kimi? Dedim vuslatını.

Sonuç olarak yukarıda verilen örneklerde de görüleceği üzere şairin gazel temalı şiirleri afif gazel türünde olup şair bu şiirlerinde sevgiliye sitem, aşk acısı, özlem, sevgiliye kavuşamama korkusu gibi afif gazelin temel hususlarına yer vermiştir.

9. Fahr

Sözlükte الفخر kelimesi yüce, büyük ve şerefli olma iddiasında bulunma,³⁶⁸ övünme,³⁶⁹ kişinin eskilerini (atalarını) yad etme,³⁷⁰ asil kişiyi asaletiyle anma³⁷¹ ve

³⁶⁷ eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 357.

³⁶⁸ Ebu'l-Fayd Murtađâ Muhammed b. Muhammed b. Muhammed ez-Zebîdî, *Tâcu'l 'arûs min cevâhiri'l-kâmûs* (Kahire: Dâru'l-Hidâye, 2019), 13/305.

³⁶⁹ İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*, 4: 480; Ebû Naşr İsmail b. Hammâd el-Cevherî el-Fârâbî Ebû Naşr el-Cevherî, *Tâcu'l-luğa ve şihâhu'l-'arabiyye*, thk. Aḥmed 'Abdulğafûr 'Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâiyîn, 1987), 2: 779.

³⁷⁰ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Dureyd el-Ezdî İbn Dureyd, *Cemheretu'l-luğa*, thk. Remzî Munîr Ba'lebekkî (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâiyîn, 1987), 1: 589; İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*, 4: 480.

³⁷¹ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'ayn*, 3: 305.

kendini üstün gösterme³⁷² gibi anlamlara gelmektedir. Bir edebiyat terimi olarak ise fahr, “şairlerin kendilerinden, kabile, soy ve atalarından, üstün faziletlerinden, inanç, din ve mezheplerinden, edebî ve siyasî güçlerinden, şiirdeki ustalık ve üstün maharetlerinden, savaş meydanındaki kahramanlıklarından, zulme karşı koyma ve misafirperverliklerinden, at ve deve gibi şahsî mal ve eşyalarından veya uzun ömürleriyle hayat tecrübelerinden övünerek söz ettikleri şiir türünü ifade eder.”³⁷³

eş-Şan‘ânî’nin dîvânı incelendiğinde fahr konusunda sadece iki müstakil şiir yazıldığı görülecektir. Bu şiirler beyit sayısı olarak uzun sayılabilecek kasidelerdir. Fahr başlığı altında değerlendireceğimiz ilk şiir, şairin kendi nesebi ve ilmi ile övüdüğü kasidedir. Şair, söz konusu şiirin mukaddime bölümüne yüce Allah’a hamd ederek ve Resulallah’a (s.a.v.) da salât getirerek başladıktan sonra nesebi hakkında olumsuz konuşanların cahil kimseler olduğunu belirtip, nesebinin Hz. Muhammed’in (s.a.v.) torunu Hz. Hasan’a dayandığını açıklamakta ve bununla iftihar etmektedir: (et-Tavîl)³⁷⁴

بِحَمْدِ جَزِيلِ سَرْمَدِيٍّ مُؤَبَّدِ	بِذِكْرِكَ يَا رَبَّ الْخَلَائِقِ أَبْتَدِي
عَلَى أَحْمَدِ الْمُخْتَارِ وَالْأَلِّ عَنْ يَدِ	وَشُكْرِكَ كَثِيرٍ لِلَّهِ مُصَلِّيًّا
يَقُولُ وَمَنْ ذَا ابْنِ الْأَمِيرِ مُحَمَّدِ	جَهْلًا بِأَوْلَادِ الْبُتُولِ وَحَيْدَرِ
بِهَا يَهْتَدِي مَنْ شَاءَ رَبِّي وَيَقْتَدِي	أَنَا الشَّمْسُ فِي جَوْ السَّمَاءِ مُنِيرَةٌ
إِلَى حَسَنِ سِبْطِ الرَّسُولِ مُحَمَّدِ	أَنَا هَاشِمِيٌّ فَاطِمِيٌّ وَنَسَبَتِي
وَهَذَا لَعَمْرِي دِينُ كُلِّ مُوحِدِ	وَمَذْهَبِي التَّوْحِيدُ وَالْعَدْلُ لَا سِوَى
وَرَثْنَا الْعُلَى عَنْ كُلِّ عَالٍ مُمَجَّدِ	فَنَحْنُ بَنُو الزَّهْرَاءِ وَأَبْنَاؤُ حَيْدَرِ
بُرَاقُ سَرَى لَيْلًا إِلَى خَيْرِ مَقْعَدِ	فَجَدِّي خَيْرُ الرُّسُلِ أَحْمَدُ مَنْ بِهِ الْ
عِمَادُ الْهُدَى حَتْفٌ عَلَى كُلِّ مُعْتَدِ	وَوَالِدِي الْمَوْلَى الْأَمِيرِ ابْنِ حَمْرَةَ

³⁷² el-Fîrûzâ bâdî, *el-Kâmûsu 'l-muhît*, 455.

³⁷³ Cebûr, *el-Mu‘cemu 'l-edebî*, 1/189; Samancı, *Mencek Paşa ve Şiirleri*, 268; Ramazan Özkal, *Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatı el-Muhibbî* (Konya: Palet Yayınları, 2022), 215-216; İsmail Durmuş, “Fahr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 21 Nisan 2022).

³⁷⁴ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 190-191.

وَقَدْ فَتَحَتْ صَنَعًا بِأَسْيَافِ جِدْنَا وَأَهْلَكَ فِيهَا كُلَّ بَاغٍ وَمُفْسِدٍ
أَوْلِيكَ آبَائِي إِذَا كُنْتَ جَاهِلًا وَنَحْنُ بَنُوهُمْ سَيِّدًا بَعْدَ سَيِّدٍ
وَرَثْنَاهُمْ عِلْمًا وَزُهْدًا وَسُؤْدَدًا وَسَلَّ مَنْ تَشَا يَا جَاهِلًا أَصْلَ مَحْتَدِي

Ey evrenin Rabbi! Seni zikrederek ebedî, nihayetsiz ve bol hamdla başlıyorum.

Ve Allah'a çokça şükrederek başlıyor ve dahi seçilmiş Ahmed'e (s.a.v.) salavat getiririm.

Hz. Ali ve Hz. Fatıma'nın evlatlarını tanımiyor. Muhammed İbnu'l-Emîr kimdir diyor.

Ben gökyüzünde parlayan güneşim. Allah'ın dilediği kimse o güneşe tabi olur ve onunla hidayete erer.

Ben Hâşimîyim nesebim Fâtımî'dir. Ve soyum Muhammed Resulallah'ın (s.a.v.) torunu Hz. Hasan'a (r.a.) ulaşır.

Mezhebim yalnızca tevhit ve adalettir. Hayatım üzerine yemin ederim ki bu Allah'ın birliğine inanan herkesin dinidir.

Zehrâ'nın (Hz. Fatıma) ve Haydar'ın (Hz. Ali) evlatlarıyız biz. Yüce ve şerefli olan her şeyden yüceliği miras aldık.

Dedem, Burak'la en hayırlı yere gece yolculuğu (miraç gecesi) yapan peygamberlerin en hayırlısı Ahmed'dir (s.a.v.).

Babam, her saldırganın ölümü, hidayetin dayanağı Mevla Emîr İbnu Hamza'dır.

Şüphesiz Şan'â dedelerimizin kılıçlarıyla fethedildi. Oradaki tüm asi ve müfsitler helak edildi.

Büyüklik babalarımızdan gelmektedir. Şayet bilmiyorsan bunlardır benim atalarım.

Onlardan ilim, zühd ve önderliği miras aldık. Soylunun aslını bilmeyen ey cahil! Dilediğine sor.

eş-Şan‘ânî, kasidenin devamında, tüm alet ilimlerini, Hz. Peygamberin (s.a.v.) sünnetini ve Kur’an’ın tefsîrini öğrendiğini; devrinin en büyük âlimlerine bu ilimlerde dersler verdiğini ifade ederek ilmi ve eserleriyle övünmektedir:

وَرَنْتُ عُلُومَ الْأَلِّ طُرّاً وَبَعْدَهَا حَفِظْتُ بِحَمْدِ اللَّهِ سُنَّةَ أَحْمَدِ
وَدَرَسْتُ فِي الْعَلَمِينَ أَعْلَامَ عَصْرِنَا فَكُلُّ تَلَامِيذِي فَسَلٌ وَتَشَدِّ
كَذَلِكَ تَفْسِيرُ الْكِتَابِ حَفِظْتُهُ وَدَرَسْتُ فِي التَّفْسِيرِ كُلِّ مُوحِدِ
عَلَى كُلِّ كُرْسِيِّ وَفِي كُلِّ مَسْجِدِ فَكُلُّ بِمَا قُلْنَاهُ يَهْدِي وَيَهْتَدِي
وَأَلَّفْتُ فِي كُلِّ الْعُلُومِ مُؤَلَّفَاً بِهَا يَهْتَدِي أَهْلُ الْعُلُومِ وَيَقْتَدِي
وَسَارَتْ مَسِيرَ الشَّمْسِ فِي كُلِّ بَلَدَةٍ وَيَجْهَلُ هَذَا كُلُّ قَدَمٍ مُبَلِّدِ

Alet ilimlerini tümüyle aldım. Allah'a hamd olsun sonra Ahmed'in (s.a.v.) sünnetini öğrendim.

Çağımızın en büyük âlimlerine iki ilimde de ders verdim. Hepsini öğrencilerim sor ve araştır.

Aynı şekilde Kur'an'ın tefsîrini de öğrendim. Allah'ın birliğine inanan herkese tefsîr dersini verdim.

Her camii ve ilim kürsüsünde söylediklerimizle (insanların) tümü hidayete erdi.

Her ilimde eserler telif ettim. İlim ehli onlarla doğruyu bulur ve onlara tabi olur.

Güneşin ulaştığı her yere yayıldılar. Kalın kafalı ve ahmaklar bunu bilmez.

eş-Şan‘ânî, fahr kapsamında değerlendirilebilecek diğer kasidesinde ise bazı hocalarının isimlerini zikredip onlarla ilgili kısa bilgiler vererek o hocalardan ders almış olmayı övünç kaynağı olarak görmektedir. Şair, hocalarını yıldızlara benzeterek onları dünya ehli için eşsiz imamlar olarak nitelendirmektedir: (et-Tavîl)³⁷⁵

وَأَمَّا شُيُوخِي فِي الْعُلُومِ فَإِنَّهُمْ أَيْمَةٌ أَهْلِ الْأَرْضِ فِي كُلِّ مَشْهَدِ

³⁷⁵ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 191-192.

أُعِدُّ مِنْهُمْ لَا أُعِدُّ جَمِيعَهُمْ
 وَمَنْ رَامَ عَدَّ الشُّهُبِ لَمْ تَعَدِّدِ
 فَمِنْهُمْ أَبِي شَمْسِ الرَّهَادَةِ وَالتُّقَى
 وَزَيْدُ إِمَامِ الْعِلْمِ نَجْلُ مُحَمَّدٍ
 وَبَحْرُ عُلُومِ آلِ أَبْنَاءِ أَحْمَدِ
 قَرَأْتُ عَلَيْهِ فِي الْعُلُومِ وَلَمْ أَزَلْ
 أَبُوهُ حَفِيدُ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ
 وَمِنْهُمْ صَلاَحُ بْنُ الْحُسَيْنِ وَحَبَّانَا
 أَرُوحُ إِلَيْهِ كُلَّ يَوْمٍ وَأَعْتَدِي
 وَإِمَامُ بِأَثْوَابِ الرَّهَادَةِ مُرْتَدِي
 وَشَيْخِي فِي نَحْوِ وَفِقِهِ وَمَنْطِقِي
 قَرِيْبُكُمْ الْقَاضِي عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ
 وَفِي طَيْبَةِ الْفَيْحَا شَيْوُخِي وَمَكَّةَ
 شَيْوُخُ عُلُومِي فِي الْحَدِيثِ الْمُحَمَّدِي
 أَنَّمَا عِلْمٌ لَيْسَ فِي النَّاسِ مِثْلُهُمْ
 لَهُمْ سَنَدٌ عَالٍ عَلَى كُلِّ مُسْنَدٍ
 فَخُذْ بَعْضَ أَشْيَاخِي إِذَا كُنْتَ جَاهِلًا
 وَرَبِّي فِي كُلِّ الْمَعَارِفِ مُرْشِدِي

İlimdeki hocalarıma gelince onlar her yerde dünya ehlinin imamlarıdır.

Onlardan bir kısmını sayacağım hepsini değil. Kim ki yıldızları saymayı isterse sayamaz.

Ahmed'in (s.a.v.) soyundan gelen zühd ve takva sahibi bilgilerin ummanı Ebû Şems onlardandır.

Ve ilim imamı, Muhammed'in oğlu, babası Kasım b. Muhammed'in torunu Zeyd.

İlimler okudum ondan. Ve hala sabah akşam ona gidip geliyorum.

Salah b. Huseyn onlardandır ve ne mutlu ki takva elbisesine bürünmüş bir imamdır o.

Ve mantık, fıkıh ve nahivdeki hocam yakınınız Kâdî Ali b. Muhammed.

Mekke'de hocalarım vardır. Medine'de Muhammed'in (s.a.v.) hadîs ilmini [aldığım] hocalarım vardır.

İlim imamları, insanlar arasında onların benzerleri yoktur. Tüm insanlara karşı onların senetleri âlidir.

Hocalarımın bir kısmını öğren şayet bilmiyorsan. Rabbim benim mürşidimdir her bilimde.

Şair, kasidenin sonunda beyitlerini dizilmiş inciye benzeterek bu beyitleriyle övünmek maksadı taşımadığını yalnızca bilmeyenlere hatırlatmak amacıyla bunları söylediğini ifade etmektedir:

وَمَا قُلْتُ ذَا فَخْرًا وَلَا الْفَخْرُ شِيمَتِي وَلَكِنْ جَهَلْتُمْ سَيِّدًا مِنْ مُسَوِّدٍ
فَكَانَ عَلَيْنَا وَاجِبٌ كَشَفَ جَهْلِكُمْ بِنَظْمٍ كَدَّرَ فِي الطُّرُوسِ مُنْصَدِّدٍ

Bunu fahr için söylemedim ve fahr benim mizacım değildir. Böyle bir değeri (kendisi) bilmediğiniz için size hatırlattım.

Cahilliğinizi, sayfalarda dizilmiş inci gibi beyitlerle ifşa etmek görevimizdir.

Fahrin hakikati salt övünme amacına matuf olmayıp tarih boyunca şairler yazmış olduğu fahr şiirleriyle sahip olduğu üstün özelliklerini tarihe not düşürmek istemiştir.³⁷⁶ Bu açıdan bakıldığında eş-Şan‘ânî nesebî ve ilmî kifayeti konusunda yersiz ve mesnetsiz konuşan kişilere yönelik bir motivasyonla fahr temalı şiirlerini kaleme almış ve bu şiirlerle kendisi açısından bir durum tespiti yapmıştır. Nitekim bu temanın dîvânda diğer konulara nazaran daha az yer tuttuğu dikkate alındığında kişinin kendisini övmesinin uygun bir davranış olmayacağı bilincinde bir âlim olarak eş-Şan‘ânî’yi bu şiirleri yazmaya sevk eden saikin sadece kendini övmek olmadığı görülecektir.

el-Emîr eş-Şan‘ânî’nin dîvânını muhteva açısından özetlemek gerekirse onun klasik Arap şiirinin temel konularının hemen hepsinde şiirler yazdığı görülmektedir. eş-Şan‘ânî, medih, hiciv, mersiye, gazel ve fahr gibi klasik Arap şiirinin temel konularında şiirler kaleme aldığı gibi sonraki dönemlerde yaygınlık kazanan ihvâniyyât, dinî şiir ve didaktik şiir gibi türlerde de şiirler söylemiştir. Bu yönüyle şairin, şiir konuları/muhteva açısından gelenekle birlikte yeniliklere de açık birisi olduğu görülmektedir.

³⁷⁶ Râfi‘î, *Târîhu âdâbi l-‘Arab*, 2/92.

eş-Şan‘ânî’nin şiirlerinde dikkat çeken en önemli hususlardan biri şairin sahip olduğu ilmî birikimini bir davetçi üslubuyla kullanmış olmasıdır. Bu nedenle onun medih konulu şiirleri dahi yalnızca muhatabı salt övme ve onun güzel hasletlerini yüceltme amacına matuf olmayıp, bolca vaaz ve nasihat içermektedir. Onun şiiri, ana tema çok farklı bile olsa dinî duygu ve kavramların yoğun olarak kullanıldığı bir mahiyette tebarüz etmektedir. Örneğin tasvîr temalı şiirlerinde tabiatta meydana gelen harikuladeliğe Allah’ın mutlak kudret ve cemaline hamledilmekte; vurgu, eserden ziyade müessire yapılmaktadır.

Güzel ahlak sahibi ve faziletli olmayı salık veren şair, tenkit ve hicivlerinde dahi, genel söylemlerine uygun olarak, ölçülü ve insafli davranmış, muhataplarını küçük düşürmek maksadıyla alaycı ve hakaret içeren lafızlara şiirlerinde yer vermemiştir. Aynı şekilde dîvânında yer alan fahr temalı iki kasidesinin de yazılış amacı salt övünme değildir. Bu şiirler kendisinin ilmî konumuna ve nesebine yönelik eleştirilere bir cevap niteliğindedir.

eş-Şan‘ânî’nin şiirinde öne çıkan hususlardan bir diğeri de kelâm, hadîs, siyer ve fıkıh gibi İslâmî ilimlerin meselelerini şiirlerinde konu edinmesidir. Bu açıdan bakıldığında o, sırf şairlik hünelerini sergilemek için şiir yazmamış, aynı zamanda bu şiirleri görüşlerini ifade etmek için bir vesile olarak da kullanmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EŞ-ŞAN‘ÂNÎ’NİN ŞİİRİNDE ŞEKİL VE ÜSLUP ÖZELLİKLERİ

Çalışmanın bu bölümünde el-Emîr eş-Şan‘ânî’nin dîvânında yer alan şiirler, şekil özellikleri, dil, üslup ve başvurulan me‘ânî, beyân ve bedî‘ ilimleri yönüyle incelenecektir.

Bu şiirlerde şekil özellikleri; muhteva dışında kalan anlatımla ilgili unsurları, nazım türlerini, şiirin uzun ve kısalığı, kelimelerin örgüsü, dil ve üslup gibi özelliklerin bütününe kapsamaktadır.³⁷⁷

1. Şekil Özellikleri

1.1. Nazım Biçimleri

Arap edebiyatında şiirlerin, yapısal özelliklerine göre zamanla ortaya çıkmış çeşitli nazım türlerine sahip olduğu bilinmektedir.³⁷⁸ “Bunlar içerisinde gerek beyit, vezin ve kafiye gibi biçimsel yönleri ve gerekse muhtevanın işleniş gibi içerik yönüyle en gelişmiş olan tür kasidedir.”³⁷⁹

Kaside ile aynı biçime sahip olmasına rağmen beyit sayısındaki farklılıklara binaen yediden az beyitten oluşan şiirler farklı isimlerle adlandırılmıştır. Buna göre klasik Arap şiirini vezin ve kafiye bir, tef‘ilelerin sayısı sabit olmak üzere şu şekilde tasnif etmek mümkündür: En az yedi beyitten oluşan *قَصِيدَة* kaside,³⁸⁰ dört ile altı

³⁷⁷ Turan Karataş, *Ansiklopedik Arap Edebiyatı Sözlüğü* (İstanbul: Yedi Gece Kitapları, 2001), 69. ayrıca bkz. Hamit Salıhoğlu, “Cahiliyye Dönemi Evsiye Şiir Ekolü”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (2019), 442-459.

³⁷⁸ Yahya Suzan, *Arap Şiirinde Muhammes ve Tahmîs* (Ankara: AÜSBE, Basılmamış Doktora Tezi, 2008), 1-16.

³⁷⁹ Yahya Suzan, *Arap Şiirinde Muhammes ve Tahmîs* (Ankara: AÜSBE, Basılmamış Doktora Tezi, 2008), 1-16; Fidan, *İbnu ‘n-Nakîb ve Şiirler*, 195.

³⁸⁰ Yakûb Emîl Bedî‘, *el-Mu‘cemu ‘l-mu‘faşşal fî ‘ilmi ‘l-‘arûd ve ‘l-kâfiye ve funûni ‘ş-‘î ‘r* (Beyrût/Lubnân: Dâru ‘l-Kutubi ‘l-‘İlmiyye, 1911), 376-377; Ma‘lûb, *Mu‘cemu ‘l-mu‘stalahâti ‘n-naqdi ‘l-‘arabiyyi ‘l-kadîm*, 323.

beyitten oluşan *قطعة* kıt'a³⁸¹ veya *مقطعة* muqatta'a,³⁸² sadece iki beyitten oluşan *نطفة* nutfe³⁸³ ve tek bir beyitten oluşan *يتيم* yetim.³⁸⁴

el-Emîr eş-Şan'ânî'nin dîvânındaki şiirler incelendiğinde klasik Arap şiirinin en yaygın formu kasidenin dîvânın neredeyse tamamına hakim olduğu görülmektedir. Bu durumun istisnası ise kendisine has kafiye yapısına sahip olan *urcûze* ve *musammaf* nazım türünde yazmış olduğu beş şiiridir.

el-Emîr eş-Şan'ânî'nin dîvânında, en uzununu doksan ve en kısası iki beyitten oluşan toplam 403 şiir bulunmaktadır. Kaside, muqatta'a ve nutfe olmak üzere bu üç türün her birisine ait onlarca örnekler mevcuttur. Bunları nazım türleri ve beyit sayısına göre tablo içerisinde şöyle detaylandırmak mümkündür.

Nazım Türleri	Şiir Sayısı	Beyit Sayısı
Kaside	263	6943
Muqatta'a	68	271
Nutfe	72	144
Genel Toplam	403	7358

³⁸¹ Emîl Bedî', *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi 'ilmi'l-'arûd ve'l-kâfiye ve funûni 'ş-şi'r*, 378.

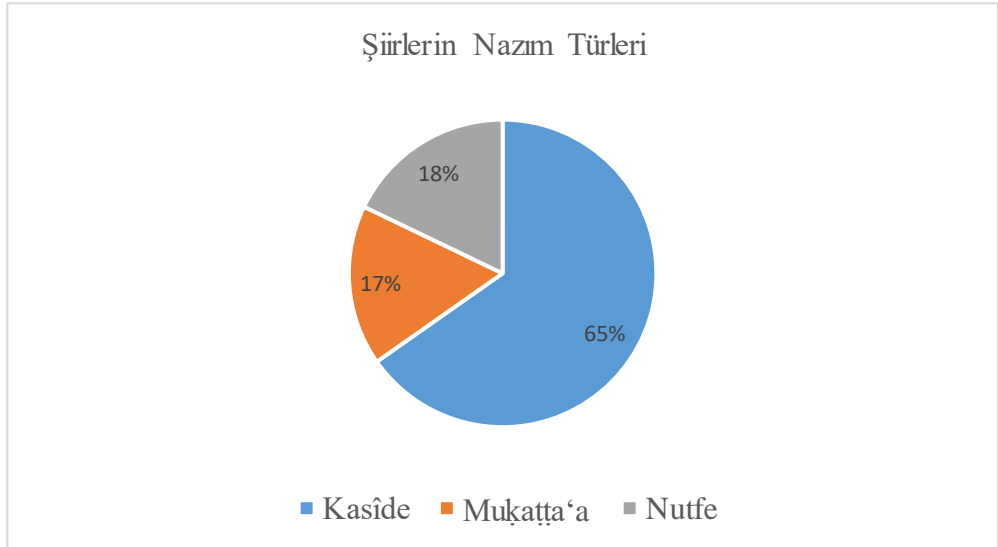
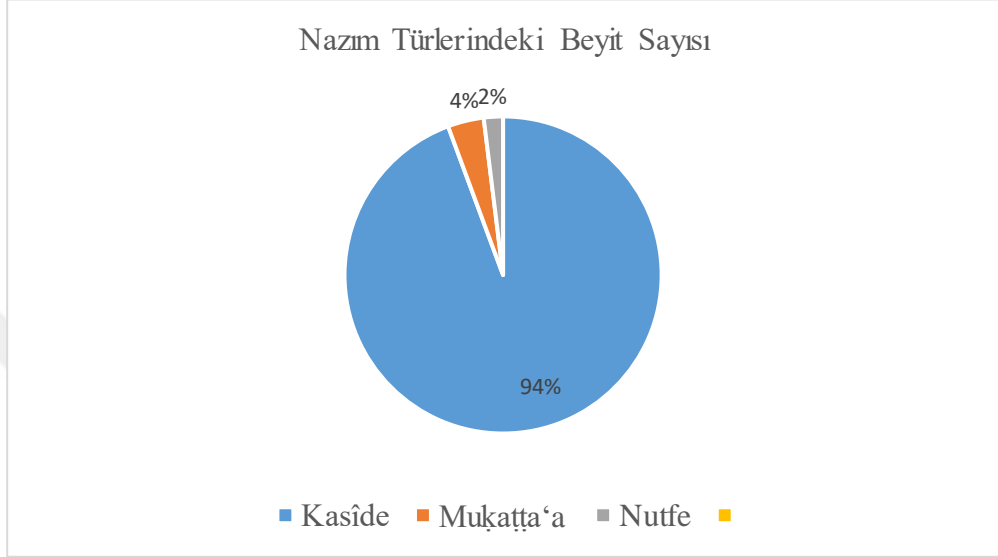
³⁸² Emîl Bedî', *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi 'ilmi'l-'arûd ve'l-kâfiye ve funûni 'ş-şi'r*, 425.

³⁸³ Emîl Bedî', *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi 'ilmi'l-'arûd ve'l-kâfiye ve funûni 'ş-şi'r*, 445.

³⁸⁴ Emîl Bedî', *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi 'ilmi'l-'arûd ve'l-kâfiye ve funûni 'ş-şi'r*, 182.

Tablo da verilen bilgiler ışında, eş-Şan‘ânî’nin dîvânında yer alan şiirlerin büyük bir çoğunluğu kaside yapısındaki şiirlerden müteşekkil olduğu görülmektedir.

Bu dağılım, nazım türü ve beyit sayısına göre yüzdeleri grafiğe şu şekilde yansımaktadır:

Yukarıda “Nazım türlerindeki beyit sayısı” adlı birinci grafik incelendiğinde kasidelerin, eş-Şan‘ânî’nin dîvânındaki beyitlerin yüzde doksan dördünü oluşturduğu görülecektir. “Şiirlerin nazım türleri” adlı ikinci grafik tahlil edildiğinde ise uzun şiir olarak değerlendirilen kasidelerin dîvândaki şiirlerin yüzde altmış beşini oluşturduğu,

kısa olarak kabul edilen mukata‘a ve nutfenin ise yüzde otuz beşini oluşturduğu görülmektedir. Başka bir deyişle uzun şiirler neredeyse kısa şiirlerin iki katını teşkil etmektedir.

Bu çalışmada en az yedi beyitten oluşan şiirler uzun ve altı beyitten az olanlar ise kısa şiir olarak değerlendirilmiştir.

1.1.1. Kaside

Klasik Arap şiirinin en gelişmiş hali olan kaside, bu merhaleye ulaşmak için farklı süreçlerden geçmiştir. “Niyet etmek, kastetmek, azmetmek, bir şeye doğru yönelmek ve yaşantıda israf ve hasislik etmemek” gibi anlamlara gelen قَصَدَ يَقْصِدُ قَصْدًا fiilin kökünden türeyen القصيد kelimesi, sözlükte şiirin iki şatırı tamamlanmış beyit anlamına gelmektedir.³⁸⁵ Bir edebiyat terimi olarak “içeride doğduğu şekilde belli bir amaç ve bilinçle söylenen, en az yedi beyitten meydana gelen, belli bir kâfiye ve vezinle söylenen ve çoğunlukla muayyen konuların dâhili bir plan içerisinde işlenen manzum bir edebiyat türünün adıdır.³⁸⁶

Arap şiirinin en yaygın türü olan kasidenin içyapısı içerik ve ana konularıyla birbirine bağlı olup üç aşamalıdır: Şair şiirine terkedilmiş bir yurdun tasviriyle başlar ve sevgiliye duyulan özlemden söz eder. Sonra yolculuk esnasında çölde karşılaştığı zorluk ve canlıları tasvîr eder. Son kısımda ise kasidenin ana omurgasını teşkil eden medih ve fahr gibi konulara geçer.³⁸⁷ Farklı devirlerde yaşayan eski eleştirmenler, Cahiliye dönemindeki kasideleri emsalsiz ölçüt ve mükemmel örnek olarak kabul edip bu yapıyı zorunluluk olarak görmüşlerdir.³⁸⁸

Bazı eleştirmenlerin söz konusu mesele bağlamındaki açıklamaları şu şekildedir: Şairler Cahiliye dönemindeki şiir kısımlarının dışına çıkmamalıdır. Örneğin önceki devrin şairleri terk edilmiş ve yıkılmış evlerin önünde durup şiirler

³⁸⁵ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'ayn*, 3/393; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhtâ*, 310.

³⁸⁶ İbrahim Fathî, *Mu'cemu muştalahâti'l-edebîyye* (Tunus: et-Ta‘âdudîyyetu'l-'Umâliyye lil-Tabâ‘ati ve'n-Neşr ‘, 1986), 277; Fidan, *İbnu'n-Nakîb ve Şiirler*, 195; Hüseyin Elmalı, “Kaside”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 29 Mayıs 2022).

³⁸⁷ Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2021), 60-61.

³⁸⁸ Yusuf Huseyn Bekkâr, *Binâu'l-kaşide fi'n-naqdi'l-'arabiyyi'l-kadîm* (Beyrut/Lubnan: Dâru'l-Endelüs, 1982), 28.

söylemişlerse (atlâl) sonraki dönem şairleri de aynı şekilde başlamalıdır. Aynı şekilde Cahiliye şiirinin önemli bir motifi olan deve yerine başka bir hayvan tasviri yapılmamalı, bu dönemi yansıtan bitki türleri bırakılıp fulya çiçeği, gül ve mersin ağacı gibi tabiat unsurlarına şiirde yer verilmemelidir.³⁸⁹ Ayrıca Cahiliye şiirinde yer alan söz konusu bu unsurlar uzunluk ve kısalık yönünden tutarlı olmalıdır. Şiiri uzatarak gereksiz yere dinleyici usandırılmamalı ve aynı şekilde çok kısa tutarak da muhataplar sükûtu hayale uğratılmamalıdır.³⁹⁰

Arap edebiyatı kaynaklarında kasidenin içyapısıyla ilgili açıklama yapan eleştirmenler konuyu şu yönlerden incelemişlerdir:³⁹¹

- a. Maṭla‘: Şiirin ilk beytidir.³⁹²
- b. Mukaddime: Şiirin giriş kısmıdır.³⁹³
- c. Tehallus: Girişten ana konuya geçiş bölümüdür.³⁹⁴
- d. Hâtıme: Şiirin bitirildiği kısımdır.³⁹⁵

Şimdi el-Emîr eş-Şan‘ânî’nin dîvânındaki kasideler, yukarıdaki başlıkların tasnif sırasına göre tahlil edilecektir.

1.1.3.1. Maṭla‘

طَلَعَ kelimesi طَلَعَ fiilinin mastarı olup sözlükte “Güneşin doğuş vakti,³⁹⁶

güneşin doğduğu yer ve başlangıç yeri”³⁹⁷ anlamlarına gelmektedir. Terim olarak ise

³⁸⁹ Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim ed-Dîneverî İbn Kuteybe, *eş-Ş‘ir ve ‘ş-şu‘arâ* (Kahire: Dâru’l-Ĥadîs, 2002), 1/77; Ahmed Ahmed Bedavî, *Ususu’n-naḳdi’l-edebî ‘inde’l-‘Arab* (Kahire: Nehḍatü Mısır, 1996), 296.

³⁹⁰ İbn Kuteybe, *eş-Ş‘ir ve ‘ş-şu‘arâ*, 1/76.

³⁹¹ Bedavî, *Ususu’n-naḳdi’l-edebî ‘inde’l-‘Arab*, 296; Küçükşarı, *es-Sefercelânî ve Şiirleri*, 140-142; Samancı, *Mencek Paşa ve Şiirleri*, 318; Fidan, *İbnu’n-Nakîb ve Şiirler*, 198.

³⁹² Bekkâr, *Binâu’l-kaşide fi’n-naḳdi’l-‘arabiyyi’l-ḳadîm*, 203; Bedavî, *Ususu’n-naḳdi’l-edebî ‘inde’l-‘Arab*, 297.

³⁹³ Bekkâr, *Binâu’l-kaşide fi’n-naḳdi’l-‘arabiyyi’l-ḳadîm*, 212.

³⁹⁴ Bekkâr, *Binâu’l-kaşide fi’n-naḳdi’l-‘arabiyyi’l-ḳadîm*, 221; Bedavî, *Ususu’n-naḳdi’l-edebî ‘inde’l-‘Arab*, 308.

³⁹⁵ Bedavî, *Ususu’n-naḳdi’l-edebî ‘inde’l-‘Arab*, 312; Bekkâr, *Binâu’l-kaşide fi’n-naḳdi’l-‘arabiyyi’l-ḳadîm*, 229.

³⁹⁶ İbn Dureyd, *Cemheretu’l-luġa*, 1987, 2/915.

³⁹⁷ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘ayn*, 3/55-56; Ebu’l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Ḳazvînî el-Hemedânî İbn Fâris, *Mu‘cemu meḳâyisi’l-luġa*, thk. Abdusselâm Muhammed Harûn (Dâru’l-Fikr, 1979), 3/419.

kasidenin birinci beytine verilen isimdir. Şairler, dinleyicilerin dikkatini cezbetme özelliğine sahip olmasına binaen kasidenin maṭla‘ beytine çok önem vermişlerdir.³⁹⁸ Klasik kaynaklarda kasidenin yapısıyla ilgili eleştirilenlerin en çok üzerinde durduğu ve dikkat çektiği hususlardan biri de maṭla‘ kısmıdır. Onlar şiiri bir kilide maṭla‘ı da o kilidi açan anahtara benzetmişlerdir.³⁹⁹

Şiirin maṭla‘ı, dinleyicinin kulağına çalınan ilk beyittir. Kaside hakkında ilk izlenim vermesi hasebiyle muhatapları kasidenin asıl muhtevasına karşı heyecan ve meraklanmalarını sağlaması için kaliteli olması gerektiği belirtilmiştir. Buna ilaveten maṭla‘ın değerini düşürmemesi adına şairler, أَلَا خَلِيلِي قَدَ gibi kelimelerden ve gramer kusurlarından uzak durmalıdır. Aynı şekilde şiirin geri kalan kısmına işaret etmeli ve “sözün mukteza-i hâle (durumun gereğine) uygun olması” şeklindeki meşhur belâgat kuralına münasip olmalıdır.⁴⁰⁰

el-Emîr eṣ-Şan‘ânî’nin kasidelerinin maṭla‘ı incelendiğinde genel olarak bu kıstasları taşıdığı ve şiirde işlenecek asıl muhteva hakkında ipuçları verdiği söylenebilir.

Örneğin eṣ-Şan‘ânî, hocası Ali b. Muhammed el-‘Ansî için kaleme almış olduğu özlem konulu 12 beyitlik kasidesine şöyle başlamıştır: (et-Tavîl)⁴⁰¹

لِيَ اللّٰهُ مَا قَلْبِي هُوَ الْحَجَرُ الصَّلْدُ فَحَتَّامَ يَرْمِينِي بِأَسْهُمِهِ الْبُعْدُ

Allah benimle olsun. Kalbim katı taş değildir. Ne zamana kadar ayrılık beni oklarıyla vuracak?

Görüldüğü üzere maṭla‘ beyti sözdizimi bakımından başarılı olup onda gramer hataları bulunmamaktadır. Ayrıca kullanılan kelimeler kulağı tırmalamayıp kendi aralarında bir ahenk içerisindedir. Buna ilaveten “مَا قَلْبِي هُوَ الْحَجَرُ الصَّلْدُ”

³⁹⁸ Emîl Bedî‘, *el-Mu‘cemu’l-mufaṣṣal fî ‘ilmi’l-‘arûd ve’l-kâfiye ve funûni’ş-şi‘r*, 412.

³⁹⁹ Ebû Hilâl el-‘Askerî, *Kitâbu’ş-şinâ‘ateyn*, 431; İbn Reşîk el-‘Kayrevânî, *el-‘Umde fî meḥâsini’ş-şi‘r ve âdâbihi*, 1981, 1/218.

⁴⁰⁰ Ebû Hilâl el-‘Askerî, *Kitâbu’ş-şinâ‘ateyn*, 431; İbn Reşîk el-‘Kayrevânî, *el-‘Umde fî meḥâsini’ş-şi‘r ve âdâbihi*, 1/218; Ebû’l-Hasen Hazım Kartacennî, *Minhâcu’l-bulağâ ve sirâcu’l-udebâ* (Beyrut: Dâru’l-‘Garbi’l-İslâmî, 1986), 309; Bekkâr, *Binâu’l-kaşîde fi’n-naḫdi’l-‘arabiyyi’l-ḳadîm*, 204.

⁴⁰¹ eṣ-Şan‘ânî, *Dîvân*, 150.

“يُرْمِينِي بِأَسْهُمِهِ الْبُعْدُ” gibi özlem duygusu barındıran ifadelerle kasidede işlenecek asıl konuya işaret edilmekte ve muhatapta bir merak uyandırılmaktadır.

Bir başka örnek de eş-Şan‘ânî’nin 1172/1758 yılında el-İmam Mehdî Abbâs’ın toplumun huzurunu ve emniyetini bozan eşkıyalara karşı kazandığı savaştan dolayı kendisini tebrik etmek için kaleme aldığı 28 beyitlik kasidenin ilk beytidir: (el-Hafîf)⁴⁰²

هَلْ أَهْنَيْكَ أَمْ أَهْنِي الْمَعَالِي أَمْ أَهْنِي أَيَّامَنَا وَاللَّيَالِي

Seni mi yoksa yüce alilerinizi mi tebrik edeyim? Yoksa gece ve gündüzlerimizi mi kutlayayım?

Şair, kasidesine istifhâm edatlarıyla başlayarak dinleyicide merak uyandırmaktadır. Ayrıca seçtiği “هَلْ أَهْنَيْكَ” “أَمْ أَهْنِي” kelimeleriyle hem kasidenin asıl konusu olan kutlamaya işaret etmekte hem de kulağa hoş gelen bir üslup seçerek kasideye başarılı bir şekilde giriş yapmaktadır.

Şairin güzel matla‘larından bir diğeri de aşağıdaki beyittir: (es-Serî)⁴⁰³

مَا بَالُ أَعْمَالِكَ لَا تُقْبَلُ وَمَا لِمِيزَانِكَ لَا يُثْقَلُ

Niye amellerin kabul olmuyor ve niye terazin ağırlaşmıyor?

eş-Şan‘ânî, nasihat konulu 10 beyitlik kasidenin başında bulunan bu beyitte dinleyicinin kulağına hoş gelen kelimeler seçmiştir. Beytin başında bulunan istifhâm edâtıyla muhatapta merak uyandırmayı amaçlamıştır. Kullanmış olduğu

“أَعْمَالِكَ لَا تُقْبَلُ” “لِمِيزَانِكَ لَا يُثْقَلُ” kelimeleriyle kaside de asıl işlenecek olan nasihat konusuna işaret etmektedir. Ayrıca beyitte amelin kabul edilmesi, mizanın ağır basması gibi birbiriyle anlam ilişkisi bulunan kelimeler uyumlu bir şekilde kullanılmıştır.

⁴⁰² eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 349.

⁴⁰³ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 354.

Güzel maṭla‘lardan bir tanesi de şairin hadîs ehlini övmek için yazmış olduğu 13 beyitlik kasidenin maṭla‘ beytidir: (et-Tavîl)⁴⁰⁴

سَلَامٌ عَلَى أَهْلِ الْحَدِيثِ فَإِنِّي نَشَأْتُ عَلَى حُبِّ الْأَحَادِيثِ مِنْ مَهْدِي

Hadîs ehline selâm olsun. Şüphesiz ben beşiğimden (doğduğumdan) beri hadîs sevgisiyle büyüdüüm.

Görüldüğü üzere beyit sözdizimi açısından güzel olup gramer kusurlarından uzaktır. Seçilen kelimeler dinleyicinin hoşuna gidebilecek bilinen lafızlardır. Beytin girişindeki “سَلَامٌ عَلَى أَهْلِ الْحَدِيثِ” cümlesi de kasidenin ana konusu hakkında ipuçları vermektedir.

Konuyla ilgili incelenen bir başka örnek de eş-Şan‘ânî’nin 1139/1727 yılında Mekke-i Mükerreme’deki öğrencisi İsmail b. Muhammed b. İshak’a yazdığı 12 beyitlik şiirinin maṭla‘ beytidir: (el-Kâmil)⁴⁰⁵

وَلَقَدْ ذَكَرْتُكَ بَعْدَ أَنْ جَدَّ النَّوَى وَالصَّحْبُ بَيْنَ مُودِّعٍ وَمُسْتَبِيعٍ

Ayrılık gerçekleştikten sonra yadıma düştün. Dostlar (dostlarını) kimi zaman [sefer için] kimi zaman da cenazesini uğurlamaktadır.

Yukarıdaki beyit, kasidenin ana konusuna başarılı bir şekilde işaret etmesine rağmen eleştirilenler tarafından kasidenin değerini düşürücü edatlardan kabul edilen “قَدْ” edâtının kullanılması yanlış bir tercih olarak değerlendirilmektedir.

Bu konu bağlamındaki son örnek aşağıdaki maṭla‘ beytidir. Bu beyit şairin, babası İsmail b. Şalâh el-Emîr’e yazmış olduğu 34 beyitlik mersiye kasidesinin ilk beytidir. (et-Tavîl)⁴⁰⁶

لَكَ اللَّهُ هَذَا غَايَةُ الْخَلْقِ يَا قَلْبِي فَدَعْ عَنْكَ طُولَ الْغَمِّ وَالْحُزْنَ وَالْكَرْبَ

⁴⁰⁴ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 172.

⁴⁰⁵ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 279.

⁴⁰⁶ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 99.

Ey kalbim! Allah seninle olsun. Bu, yaratılışın sonudur. Gam, keder ve hüznü uzatmaktan sakın!

Maṭla‘ beyti incelendiğinde kelime ve lafızların sözdizimi bakımından uyumlu olduğu görülmektedir. Beytin kelimelerine bakıldığında neredeyse tamamı kasidenin asıl muhtevasının mersiye olduğuna işaret etmektedir.

Netice itibariyle eş-Şan‘ânî’nin, yazmış olduğu kasidelerin maṭla‘ beyitlerinde, eleştirmenlerin belirledikleri hususları genel itibariyle başarılı bir şekilde uyguladığı söylenebilir. Kasidelerdeki ilk beyitler okunduğunda ana konu hakkında dinleyicinin zihninde ipuçları oluşmaktadır. Bu da maṭla‘ beyitleri ile kasidelerin birbirinden bağımsız olmadığı, bilakis birbirine bağlı olduğu anlamına gelmektedir.

1.1.3.2. Mukaddime

Maṭla‘ beyitlerinden sonra gelen mukaddime bölümleri, ana konular hakkında ipuçları vermesi hasebiyle kasidelerin önemli bir bölümü olarak kabul edilmektedir. Kaynaklarda, mukaddime bölümlerinin nasıl olması gerektiği hakkında farklı görüşler serdedilmiştir. İbn Kuteybe gibi bazı eleştirmenlere göre şair, söylediği kasidenin mukaddime bölümünde atlâl (yıkıntılar), sevgilinin arkasından ağlama ve yapmış olduğu gece yolculuklarında karşılaştığı zorluklar gibi Cahiliye şiirine ait anlatım özelliklerine bağlı kalmalıdır.⁴⁰⁷

Konuyla ilgili bir diğer görüş ise İbnu’l-Eşîr gibi bazı edebiyatçılara aittir. Onlara göre şairin yaşadığı ortam ve çevreden etkilenmesi neticesinde şiirlerin mukaddimesinde ana muhtevayla uyumlu bir şekilde olmak üzere farklı temaların kullanılması veya direk medih, mersiye ve ihvâniyyât gibi konulardan söz edilerek şiire giriş yapılabilmesidir. Ayrıca mukaddime bölümü, şiirin muhtevasıyla uyumlu olmalıdır.⁴⁰⁸

⁴⁰⁷ İbn Kuteybe, *eş-Ş’ir ve ş-su‘arâ*, 1/74-77; Bekkâr, *Binâu’l-kaşide fi’n-naḫdi’l-‘arabiyyi’l-‘kadîm*, 212-213; Hüseyin ‘Aṭvân, *Muḫaddimetu’l-kaşideti’l-‘arabiyye fi’ş-şi’ri’l-‘câhilî* (Mısır: Dâru’l-Me‘ârif, 1970), 73-97.

⁴⁰⁸ İbn Reşîk el-Ḳayrevânî, *el-‘Umde fi meḫâsini’ş-şi’r ve âdâbihi*, 1/226-231; Ebu’l-Feth Diyâuddîn Naşrullâh b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî Diyâeddîn İbnu’l-Eşîr, *el-Meşelu’s-sâir fi edebi’l-kâtib ve ş-şâi’r*, thk. Muhammed Muḫyiddîn Abdulḫamîd (Beyrut: el-Mektebetu’l-‘Aşriyye, 1995), 2/223-224; Ali Eminoglu, *Şekil ve Muhteva Yönünden Muallakât Kasîdeleri* (Konya: Aybil Yayınları, 2017), 49-50.

eş-Şan‘ânî’nin dîvânı incelendiğinde toplamda 263 kaside olduğu görülmektedir. Şair bu kasidelerin 85’inde ana konudan farklı bir temayı işlediği mukaddime bölümüne yer vermiştir. 178 kasidesinde ise şiirine doğrudan ana konuyla giriş yaptığı yani klasik Arap şiirinde görülen tarzda bir mukaddime bölümüne yer vermediği görülmektedir.

Söz konusu kasidelerde yer alan mukaddime bölümlerinin önemli bir kısmında tasvîr, gazel, medih ve özlem konuları işlenmiştir. Bu temalar dışında dinî şiir kapsamına girecek mukaddimeler de mevcuttur. Genel olarak mukaddimelerin hangi temalarla birlikte kullanıldığının kabaca tasnifini şu şekilde yapmak mümkündür:

Medih → gazel, tasvîr ve özlem

İhvâniyyât → medih, gazel ve tasvîr

Dinî şiir → tasvîr

Fahr→ dinî şiir

Şairin ayrıca tasvîr, gazel ve mersiye konulu şiirlerinde mukaddimeye yer vermeksizin doğrudan ana konuya geçtiği tespit edilmiştir.

Bu genel değerlendirmenin ardından eş-Şan‘ânî’nin mukaddime bölümünde sıklıkla temas ettiği konularla ilgili bir kaç örnek vermek faydalı olacaktır.

1.1.3.2.1. Özlem

el-Emîr eş-Şan‘ânî’nin, kasidenin mukaddime bölümünde sıklıkla başvurduğu konuların başında özlem gelmektedir. Örneğin ana konusu medih olan bir kasidenin giriş kısmında hocası Ali b. Muhammed el-‘Ansî’ye özlemine şu beyitlerle dile getirmektedir: (et-Tavîl)⁴⁰⁹

فَحْتَامَ يَرْمِينِي بِأَسْهُمِهِ الْبُعْدُ

وَقَدْ عَبَّتْ فِيْنَا الصَّبَابَةُ وَالْوَجْدُ

جَفَوْنِي دَمًا إِذْ عَوَّضَتْ مِنْكُمْ الشُّهُدُ

لِي اللَّهُ مَا قَلْبِي هُوَ الْحَجَرُ الصَّلْدُ

أَحْبَائِي لَا صَبْرٌ عَلَيَّ الْهَجْرِ وَالنَّوَى

سُلَيْتُ الْكَرَى مِنْ بُعْدِكُمْ وَتَعَوَّضْتُ

⁴⁰⁹ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 150.

لَقَدْ ظَلَمْتَنِي وَاسْتَطَالَتْ يَدُ النَّوَى وَقَدْ تَرَكْتَنِي لَا أَقْرُ وَلَا أَهْدُو

Allah benimle olsun. Kalbim katı taş değildir. Ne zamana kadar ayrılık beni oklarıyla vuracak?

Ey dostlarım! Aramızdaki ayrılık uzadı. Keşke bilseydim uzaklığınız için bir son var mıdır?

Size olan uzaklık uykularımı kaçırıyor. Gözlerim kan ağlıyor verdiğiniz uykusuzluktan dolayı.

Şüphesiz ayrılık uzadı ve bana haksızlık etti. Beni yerinde duramaz hale getirdi.

Şairin mukaddime bölümünde özlem konusuna yer verdiği bir diğer şiiri babasına yazdığı medihtir. Şair bu şiirine babasının faziletlerini övdüğü ana temaya geçmeden önce sevdiklerine olan özlemini ifade ettiği uzunca bir mukaddimeyle başlamıştır: (et-Tavîl)⁴¹⁰

إِلَيَّ أَحَادِيثُ الصَّبَابَةِ تُسْنَدُ وَعَنِّي رِوَاةُ الْحُبِّ فِي الْوَجْدِ أَسْنَدُوا
وَمُرْسَلُ دَمْعِي قَدْ رَوَّوهُ لِأَنَّهُ لِمَا أَرْسَلُوهُ مِنْ غَرَامِي يَشْهَدُ
وَكَمْ أَخَذَ الْعُشَّاقُ مِنْ نَارِ صَبَوْتِي وَكَمْ وَرَدُوا مِنْ نَهْرِ دَمْعِي وَأُورِدُوا
فَلِي فِي الْهَوَى الْعُدْرِيَّ أَرْفَعُ رُتْبَةَ إِلَى مِثْلِهَا أَهْلُ الصَّبَابَةِ تَقْصِدُ
هَنِيئًا لِأَحْبَابِي تَنَامُ جُفُونُهُمْ وَجَفْنِي إِذَا جَنَّ الظَّلَامُ الْمُسَهَّدُ
أَقْلِبُ أَجْفَانِي فَلَا اللَّيْلَ يَنْقُضِي وَلَا النَّوْمُ يَأْتِينِي وَلَا الدَّمْعُ يَنْقُدُ
فِيَا دَارَ أَوْطَانِي وَمَنْزِلَ صَبَوْتِي وَمَرْبَعِ أَنْسِي هَلْ بِكَ الدَّهْرُ يَسْعُدُ
وَهَلْ لِي بِأَحْبَابِي وَسَكَانِ مُهْجَتِي وَقُرَّةِ أَجْفَانِي وَصَالٍ يُجَدِّدُ
وَيَا نَسْمَةَ الرَّوْضِ الَّتِي عَبَّرَتْ ضُحَى فَرَقَّصَتِ الْأَغْصَانَ فَهَيَّ تَأْوُدُ
فَفِي فَاحْمِلِي عَنِّي تَحِيَّةً وَامِقِ إِلَى جِيرَةٍ بِالْبُعْدِ جَارُوا فَأَبْعُدُوا

⁴¹⁰ eş-Şan'ânî, Dîvân, 145.

Aşkın sözleri bana dayandırılır, aşkı anlatanlar benden anlatır.

Onlar benim akan gözyaşlarımı anlatmışlardır. Çünkü onlar benim aşkı yazdıkları için akan gözyaşım aşkın şahididir.

Nice aşıklar benim aşkımın ateşiyle tutuşmuş, gözyaşımın meydana getirdiği nehirleri görmüş ve onu aktarmışlardır.

Aşk ehlinin bir benzerine ulaşmayı amaçladığı saf aşkın en üstün mertebesine sahibim ben.

Karanlık çöktüğünde benim göz kapaklarım kapanmaz iken uyuyabilen dostlarıma bravo doğrusu!

Gözlerimi bir o yana bir bu yana çeviriyorum ve gece bitmek bilmiyor; ne uykum geliyor ne de gözyaşım diniyor.

Ey vatanım aşkımın meskeni ve ülfetimin bahçesi! Sen bu zamanda mutlu musun?

Sevdiklerime, canımın sakinlerine, göz bebeklerime benim için tekrardan kavuşma var mı?

Ey kuşluk vakti eserek dalları sallana sallana dans ettiren saba yeli!

Dur da götüir benden en kalbi selâmı uzakta olan komşulara.

1.1.3.2.2. Medih

eş-Şan‘ânî’nin, kasidenin mukaddimesinde yer verdiği temalardan bir diğeri medih temasıdır. Şair, bu temaya daha çok ana konusu ihvâniyyât olan kasidelerde yer vermektedir. Örneğin öğrencisi Sa‘îd b. Abdullah el-‘Anî’nin talebine cevaben yazmış olduğu, ana konusu ihvâniyyât olan icâzete dair kasidesinin mukaddime bölümüne el-‘Anî’nin şiirini eşsiz inci gerdanlığına benzetmek suretiyle medihle başladığı görülmektedir: (Meczûu’l-Kâmil)⁴¹¹

وَافَى نِظَامُكَ يَا سَعِيدُ فَكَأَنَّهُ عَقْدٌ فَرِيدٌ

⁴¹¹ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 184.

مِثْلَ الدَّرَارِي خَلْتُهُ أَوْ أَنَّهُ دُرٌّ نَصِيدُ
أَوْ أَنَّهُ الرَّوْضُ النَّضِي رُ وَلَا نَظِيرَ لَهُ أُرِيدُ

Ey Said! Nazmın ulaştı. Adeta eşsiz gerdanlıktır.

Onu inciler gibi zannettim. Belki de dizilmiş inciymi.

Ya da o eşi benzerini görmediğim yeşil bahçeydi.

1.1.3.2.3. Gazel

Şairin, birçok kasidenin mukaddimesinde yer verdiği bir diğer konu gazeldir. eş-Şan‘ânî, gazel konusuna daha çok ihvâniyyât ve medih kasidelerinde başvurmaktadır. Muhammed b. İsmail el-‘Abdî’ye cevap olarak yazmış olduğu ihvâniyyât konulu kasidenin mukaddime bölümüne gazelle başlaması bu örneklerden bir tanesidir: (el-Basît)⁴¹²

فَكَمْ جَنَى بِنَجْنِيهِ الْجَفَا وَإِلَى
يَبِيْتُ فِي نَوْمِهِ الْهَانِي وَأُمْسِي فِي
وَيْلَاهُ مِنْ خَدِّهِ الْقَانِي وَفِتْنَتِهِ
لَيْنُ أَطَالَ التَّوَى عَنِّي وَأَعْرَضَ عَن
يَا حَبْدًا لَيْلَةً وَافَى عَلَى حَذَرٍ
وَجَادَ لِي بِمُدَامٍ مِنْ لَمَّا وَمِنْ
مَا كُنْتُ أَكْرَهُ فَدَّ الْجَانِي الْجَانِي
أَسْرَ السُّهَادِ وَقَدْ الْهَانِي الْهَانِي
فَفِي تَلْهُبِهِ الْقَانِي الْقَانِي
وَصَلِي بِلَا مَرِيَّةٍ الْفَانِي الْفَانِي
بِغَيْرِ وَعْدٍ فَحَيَّانِي فَحَيَّانِي
خَمْرٍ بِخَدِّيهِ أَدْنَانِي وَأَدْنَانِي

Canı, günah işlemekle nice suç işledi ve beni hoşlanmadığım şeylere mecbur bıraktı.

O, güzel uykusunda geceler; ben ise uykusuzluk tutsağı olarak gecelerim. O ise beni meşgul etmektedir.

Onun kırmızı yanağına ve fitnesine yazıklar olsun. Beni kızıl ateşe attı.

⁴¹² eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 432.

Şayet benden ayrılığı uzatıp bana kavuşmaktan yüz çevirirse şüphesiz beni ölü olarak bulacak.

Randevusuz ve dikkatli bir şekilde gelip bana selâm ve hayat verdiği gece ne güzeldi.

O daima kırmızı dudakla bana cömertlik yaptı. Beni yaklaştırdı ve yanaklarındaki şarap küpünden faydalanmamı sağladı.

Şairin aynı kişiye yazmış olduğu ihvâniyyât konulu kasidesinin mukaddime bölümünde yine gazel temasına yer verdiği görülmektedir: (et-Tavîl)⁴¹³

أَشْمَسُ اللَّيْلَ قَدْ رَاقَنِي مِنْكَ مَطْلَعُ وَإِنِّي إِلَى إِشْرَاقِهِ أَتَطَلَّعُ
فَهَدِي النَّوَى لِلْقَلْبِ أَعْظَمُ مُفْرِعُ وَلَمْ يَبْقَ مِنْ فَقْدِ الْأَحِبَّةِ مُفْرِعُ
فَإِنَّ نِطَاقَ الصَّبْرِ ضَاقَ عَنِ النَّوَى وَعَهْدِي بِصَبْرِي وَهُوَ مِنْ قَبْلِ أَوْسَعُ
وَقَدْ كَانَ دَمْعُ الْعَيْنِ عَوْنًا عَلَى النَّوَى وَلَكِنَّهُ لَمْ يَبْقَ لِلْعَيْنِ مَدْمَعُ
تَفَضَّى عَلَيْهِ الْحَوْلُ وَالْحَوْلُ بَعْدَهُ وَعَرَبُ النَّوَى مِنْ مُقَلَّةِ الصَّبِّ يَنْزِعُ
فَفَارَقَنِي دَمْعِي وَصَبْرِي وَوَدَّعَا فَلَمْ أَدْرِ أَيَّ الظَّاعِنِينَ أُوَدِّعُ
أَقَاتَلَنِي ظُلْمًا يُعَادِلُ قِدْهَا وَأَصْلُ الْهَوَى مِنْ فَرَعِهَا يَنْفَرَعُ

Beni hoşnut eden kavuşmanın güneşinin doğuşu var mı? Ben onun doğmasını sabırsızlıkla beklemekteyim.

Bu ayrılık kalp için en korkutucu şeydir. Sevdikleri kaybetmekten dolayı (kalbe) korku veren bir şeyde kalmadı.

Sabra olan tahammülüm önceden daha geniş iken artık ayrılık sabrın sınırlarını aştı.

Gözyaşı ayrılığa karşı bir yardımcıydı, fakat gözyaşı pınarları kurudu.

Yıllar yıllar geçti üzerinden ve şuan ayrılık sebebiyle dökülen aşkın gözyaşları can çekişiyor.

⁴¹³ eş-Şan'ânî, Dîvân, 274.

Gözyaşım ve sabrım beni artık terk etti. Bilmez oldum terk edip giden o ikisinden hangisi daha önce beni terk etti.

Aşkın kırbacı bana zulmederek beni öldürdü mü sanki, oysa ki aşkın kaynağı dalından tekrar filizlenir.

1.1.3.2.4. Tasvîr

Şair, kasidelerinin mukaddime bölümünde tasvîr temasına da yer vermiştir. eş-Şan‘ânî, tasvîr konusunu ihvâniyyât, medih ve dinî şiir konulu kasidelerinde tercih etmektedir. Şair, ana konusu medhi nebevî olan kasidesine Hz. Muhammed’in (s.a.v.) Peygamber olarak gelişini sabahın aydınlığına, onu da (s.a.v.) kınından çekilmiş parlak kılıca benzetmek suretiyle şiirine giriş yapmaktadır. Doğa tasviriyle devam ederek Hz. Peygamber’i meltem rüzgarına, insanları da ağacın dallarına benzetmektedir: (et-Tâvîl)⁴¹⁴

تَبَيَّنَ نَعْرُ الْفَجْرِ لَمَّا تَبَسَّمَا فَسُبْحَانَ مَنْ فِي الذِّكْرِ بِالْفَجْرِ أَقْسَمَا
وَأَطْلَعَهُ فِي الشَّرْقِ كَالسَّيْفِ مُصَلَّتَا بِهِ انْهَزَمَ اللَّيْلُ الَّذِي كَانَ مُظْلِمَا
وَهَبَّ عَلَى الرَّوْضِ النَّسِيمُ فَأَيَّقَظَ ال غُصُونَ وَكَانَتْ أَعْيُنُ الرَّهْرِ نُومَا
وَقَامَ خَطِيبُ الْوُرُقِ فِي الرَّوْضِ خَاطِبًا بِذَلِكَ أَدَى الشُّكْرِ لَمَّا تَرَنَّمَا
وَوَافَى إِلَيْهِ الطَّلُّ فِي اللَّيْلِ زَائِرًا فَقَبَّلَ أَقْدَامَ الْغُصُونَ وَسَلَّمَا

O (s.a.v.) tebessüm ettiğinde fecir aydınlanırdı. Kur’an’da fecir ile kasem eden tüm noksanlardan münezzehdir.

Allah onu (s.a.v.) [kınından] çekilmiş bir kılıç gibi ortaya çıkardı. Karanlık olan gece onunla (s.a.v.) yok oldu.

Bahçeye meltem esti. Çiçeklerin gözleri uykulu iken dalları uyandırdı.

Güvercinlerin hatibi bahçede ayağa kalktı. Nağmeli bir şekilde söylediğinde şükürünü eda etti.

⁴¹⁴ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 362.

Allah şebnemi geceleyin (bahçeye) ziyaretçi olarak gönderdi. Dalların ayaklarını öptü ve selâm verdi.

Konu bağlamında başka bir örnekte ise eş-Şan‘ânî, dostu ve aynı zamanda âlim bir şahsiyet olan Haşim b. Yahya eş-Şâmî’ye cevaben yazmış olduğu ana konusu ihvâniyyât olan şiirin mukaddime bölümünde bahçe tasvirini şu şekilde yapmaktadır: (el-Hafîf)⁴¹⁵

غَنَّتِ الْوُرُقُ فَوْقَ غُصْنِ الْبَانِ فَأَثَّارَتْ أَشْجَانَ صَبِّ عَانِي
طَوَّقَتْ جِيدَهَا وَخَضَبَتْ الْكُفَّ فَ بِقَلْبِي وَدَمَعَ عَيْنِي الْقَانِي
وَنَسِيمُ الصَّبَا تَلَاعَبَ فِي الرَّوِّ ضِ فَعَنَّهَا تَلَاعَبَ الْأَعْصَانِ
وَتَرَى الرَّهْرَ ضَاحِكًا يَنْظُرُ السُّحَّ بَ فَيَبْكِي عَلَيْهِ بِالْأَمْزَانِ
فَكَأَنَّ السَّحَابَ تَبْكِي أَلَيْفًا قَدْ تَنَاءَى وَزَادَ فِي الْهَجْرَانِ

Güvercin sorgun ağacının dalında terennüm etti. Ve tutsak aşığın ıstırabını harekete geçirdi.

Boynunu kuşattı. Avucunu kalbimle boyadı. Ve gözlerim kan ağladı.

Saba yeli oynadı bahçeye ve böylece dallar da onunla oynadı.

Çiçeğin gülerek bulutlara baktığını ve yağmur bulutlarıyla birlikte onun üzerine ağladığını görürsün.

Adeta bulut, uzaklaşan ve uzun süre ayrılan dost için samimiyetle ağlamaktadır.

Netice itibariyle el-Emîr eş-Şan‘ânî’nin mukaddime bölümleri zengin bir çeşitliliğe sahiptir. Kaside mukaddimelerinde genel olarak gazel, özlem, medih ve tasvîr konularının ele alındığı göze çarpmaktadır.

⁴¹⁵ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 443.

1.1.3.3. Tehallus

Edebiyatta tehallus, şiirde veya nesirde mukaddime bölümüyle ana konu arasındaki bağlantıyı sağlayan sanat olarak nitelendirilmektedir.⁴¹⁶ “Tehallusun karşıtı olan iktidâb ise münasebet kurulmadan direk geçiş yapmaktır”.⁴¹⁷ Nesirde tehallus şiirdekinden daha kolaydır. Nitekim şairin şiirde nazım ve kafiyeeye dikkat etme zorunluluğu vardır. Ancak nesirde böyle bir durum söz konusu değildir.⁴¹⁸

Edebiyat eleştirmenleri kasidede tehallusa büyük önem vermiş ve geçişin nasıl olması hususunda birtakım şartlar ileri sürmüşlerdir. Şairin bir konudan başka konuya, dinleyiciye hissettirmeden insicamlı, kolay ve mahirce yaptığı geçişleri hüsnü tehallus olarak nitelendirmişler.⁴¹⁹ Son dönem edebiyatçılara göre tek bir beyitle ifade edilen tehallus daha makbuldür.⁴²⁰

el-Emîr eş-Şan‘ânî’nin kasideleri incelendiğinde Arap eleştirmenleri tarafından belirlenen kurallar dahilinde tehallusu icra ettiği görülmektedir. Şairin babası İsmail b. Şalâh el-Emîr’e yazmış olduğu mersiye kasidesi söz konusu konuya örnek teşkil etmesi açısından mühimdir.

Söz konusu mersiyeinin mukaddime bölümünde şair kalbine hitap etmiş, dünya hayatının sonlu olduğunu belirtmiş, onu tasa ve hüzünden sakındırmıştır. Devamında bu dünyanın fitne ve hüzmün yeri olduğunu, mutluluğun adeta bir yıldırım hızıyla geçtiğini, bir konak hükmünde olan dünyadan göçüp giderek en nihayetinde toprak olacağımızı vurgulayarak kasideye giriş yapmıştır: (et-Tavîl)⁴²¹

لَكَ اللَّهُ هَذَا غَايَةُ الْخَلْقِ يَا قَلْبِي فَدَعْ عَنْكَ طُولَ الْغَمِّ وَالْحُزْنَ وَالْكَرْبَ

⁴¹⁶ İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-Umde fî mehâsini ‘ş-şi‘r ve âdâbihi*, 1/237-238; Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Sa‘îd b. Sinân el-Hafâcî el-Halebî İbn Sinân el-Hafâcî, *Sirru ‘l-feşâhe* (b.y.: Dâru Kutubi‘l-‘İlmiyye, 1982), 268; Matlûb, *Mu‘cemu ‘l-muštalahâti ‘n-naqdi ‘l-arabiyyi ‘l-kadîm*, 143; Küçüksarı, *es-Sefercelânî ve Şiirleri*, 167.

⁴¹⁷ İsmail Durmuş, “Tehallus”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 26 Temmuz 2022).

⁴¹⁸ Ebû İdrîs Yahya b. Hamza b. Ali b. İbrahim el-Zeydî el-Huseynî el‘Alevî et-Tâlibî el-Mulekğab bi‘l-Mueyyid billâh el-Mueyyid el‘Alevî, *et-Tirâz li‘esrâri ‘l-belâğati ve ‘ulûmi hağâiki ‘l-i‘câz* (Beyrut: el-Mektebetu‘l-Anşariyye, 1423), 2/173; Fidan, *İbnu ‘n-Nakîb ve Şiirleri*, 210.

⁴¹⁹ Taqiyuddîn Ebû Bekir b. Ali b. Abdullah b. Hicce el-Hamevî el-Ezrârî İbn Hicce el-Hamevî, *Hizânetu ‘l-edeb ve ğâyetu ‘l-ereb*, thk. ‘Aşşâm Şakîvu (Beyrut: Dâru Mektebeti‘l-Hilâl-Daru‘l-Bihâr, 2004), 1/329; Küçüksarı, *es-Sefercelânî ve Şiirleri*, 167.

⁴²⁰ Ebû el-Muzaffer Usâme b. Murşid b. Ali el-Kelbî eş-Şizerî Usâme b. Munkız, *el-Bedi‘ fî naqdi ‘ş-şi‘r*, thk. Ahmed Ahmed Bedevî-Hamîd Abdulmecîd (BAE: y.y., ts.), 288.

⁴²¹ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 99.

أَلَمْ تَدْرِ أَنَّا لَأَحِقُونَ بِمَنْ مَضَى
وَمَا هَذِهِ الْأَيَّامُ إِلَّا مَنَازِلٌ
وَلَا حَظٌّ فِيهَا لِلْسُرُورِ وَإِنَّمَا
وَمَا هِيَ إِلَّا دَارُ حُزْنٍ وَفِتْنَةٍ
لَهَا كُلُّ يَوْمٍ غَارَةٌ بَعْدَ غَارَةٍ
وَقَدْ فَرَّقَتْ بَيْنِي وَبَيْنَ أَعَزِّ مَنْ
قَرِيباً وَأَنَا صَائِرُونَ إِلَى التُّرْبِ
فَمِنْ مَنَزِلٍ صَنَعْتَ إِلَى مَنَزِلٍ رَحْبٍ
يُلُوحُ وَيَخْفَى كَالْبُرُوقِ مَعَ السُّحُبِ
وَإِنْ سَأَلْتِ فَالسَّلْمُ يُؤْذَنُ بِالْحَرْبِ
تُفَرِّقُ مَا بَيْنَ الْمُحِبِّينَ وَالْحُبِّ
عَلَى ظَهْرَهَا عِنْدِي مِنَ الْعُجْمِ وَالْعَرَبِ

Ey kalbim! Allah seninle olsun. Bu, yaratılışın sonudur. Gam, keder ve hüznü uzatmaktan sakın!

Yakında bizden öncekilere (ölenlere) kavuşup toprak olacağımızı bilmez misin?

Bu günler (dünya hayatı) ancak konaklardır. Dar konaktan geniş konağa [geçmiştir].

Burada mutluluğun hiç şansı yoktur. Ancak o, bulutlarla ortaya çıkıp kaybolan şimşekler gibidir.

O (dünya hayatı) ancak fitne ve hüznü diyarıdır. Her ne kadar barışsa da o barışı savaş ilanındır.

Her gün seven ve sevileni birbirinden ayıran akın akın saldırısı vardır onun.

Varlığı yeryüzünde, nezdimde Arap ve Acem'den (herkesten) daha kıymetli olanla beni ayırdı.

Altı beyitlik mukaddimeden sonra şair, beyitte hem ana konu olan mersiye hem de mukaddime bölümüne uygun kelime ve anlamlar kullanarak tehallusu gerçekleştirmiştir.

Görüldüğü üzere yukarıda “Her gün seven ve sevileni birbirinden ayıran akın akın saldırısı vardır onun” diye ifade edilen 6. beyit mukaddime bölümünün devamı olup dinleyiciyi zihnen geçişe hazırlamaktadır. Hemen akabindeki beyit ise tehallus beytidir. Nitekim bu beyitle mersiye başlar. eş-Şan‘ânî, 6. beyitteki “تُفَرِّقُ” ve 7.

beyitteki “فَرَقَتْ” filleriyle asıl konu ile mukaddime arasında bağlantı kurmaktadır.

Ayrıca bu 2 beyitteki kelimeler anlam bakımından birbirine yakın kullanımlardır.

Söz konusu konuyla ilgili incelenen bir diğer örnek de eş-Şan‘ânî’nin fahr konusunda yazmış olduğu kasidedir. Şair, söz konusu şiirin mukaddime bölümüne yüce Allah’a hamd edip ve Resulullah’a (s.a.v.) da salât getirerek başlamaktadır: (et-Tavîl)⁴²²

بِذِكْرِكَ يَا رَبَّ الْخَلَائِقِ أَتَيْتَنِي بِحَمْدِ جَزِيلِ سَرْمَدِيٍّ مُؤَبَّدِ
وَشُكْرِ كَثِيرٍ لِإِلَهِ مُصَلِّيًا عَلَى أَحْمَدِ الْمُخْتَارِ وَالْآلِ عَنْ يَدِ
جَهْلٍ بِأَوْلَادِ الْبِتُولِ وَحَيْدَرِ يَقُولُ وَمَنْ ذَا ابْنِ الْأَمِيرِ مُحَمَّدِ

Ey evrenin Rabbi! Seni zikrederek ebedî, nihayetsiz ve bol hamdla başlıyorum.

Teslimiyetle Allah’a sonsuz şükürler olsun. Seçilmiş Ahmed’e (s.a.v.) ve âline salât olsun.

Hz. Ali ve Hz. Fatıma’nın evlatlarını tanımlıyor. Muhammed İbnü’l-Emîr kimdir diyor.

Şair, mukaddime bölümü olan kasidenin ilk iki beytinde Allah’a hamd ve şükür, Hz. Muhammed (s.a.v.) ve ailesine salâtla giriş yapar. Kasidenin tehallusu olan şiirin üçüncü beytinde eş-Şan‘ânî, nesebi hakkında olumsuz konuşmaları cehaletle nitelendirir. Akabinde kasidenin ana teması olan nesebi ve ilmi ile iftihar konusuna geçiş yapar. Kendisini parlayan güneşe benzeterek nesebinin Hz. Muhammed’in (s.a.v.) torunu Hz. Hasan’a dayandığını belirterek iftihar ettiği yüceliğini onun soyundan gelmiş olmasıyla izah eder:

أَنَا الشَّمْسُ فِي جَوْ السَّمَاءِ مُنِيرَةٌ بِهَا يَهْتَدِي مَنْ شَاءَ رَبِّي وَيَقْتَدِي
أَنَا هَاشِمِيٌّ فَاطِمِيٌّ وَنَسَبِي إِلَى حَسَنِ سَيْطِ الرَّسُولِ مُحَمَّدِ
فَنَحْنُ بَنُو الرَّهْرَاءِ وَأَبْنَاؤُ حَيْدَرِ وَرَثْنَا الْعُلَى عَنْ كُلِّ عَالٍ مُمَجِّدِ

⁴²² eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 189.

Ben gökyüzünde parlayan güneşim. Allah'ın dilediği kimse o güneşe tabi olur ve onunla hidayete erer.

Ben Hâşimîyim nesebim Fâtımî'dir. Ve soyum Muhammed Resulallah'ın (s.a.v.) torunu Hz. Hasan'a (r.a.) ulaşır.

Zehrâ'nın (Hz. Fatıma) ve Haydar'ın (Hz. Ali) evlatlarıyız biz. Yüce ve şerefli olan her şeyden yüceliği miras aldık.

el-Emîr eş-Şan'ânî'nin kasideleri incelendiğinde, Arap edebiyatçıların çizdiği kurallar çerçevesinde uygun lafız ve manalar seçerek tehallusu mukaddime ile ana konu arasındaki geçişleri tek bir konudan oluştuğu hissini uyandırarak başarılı bir şekilde uyguladığı görülmektedir.

1.1.3.4. Hatime

Kaynaklarda hüsnü'l-hatime ve hüsnü'l-makâti⁴²³ olarak da adlandırılan hatime genel anlamıyla her şeyin sonu demektir.⁴²⁴ Bu, edebiyatta kasidenin son bölümüne verilen isimdir.⁴²⁵ Edebiyat eleştirmenleri, kasidenin ma'la' beyti ve mukaddimesine olduğu gibi kasidenin hatimesine de büyük önem atfetmişlerdir. İbn Reşîk el-Ğayrevânî'nin *el-'Umde fi mehâsini 'ş-şi'r ve âdâbihi* adlı eserinde ifade ettiği üzere şiirin giriş kısmı onun anahtarı ise hatime bölümü de kilidi olmalıdır.⁴²⁶

Şiirin en son duyulan ve okunan bölümü ve hafızada kalmaya daha elverişli olması hasebiyle hatime son derece güçlü ve güzel olmalıdır.⁴²⁷ Eleştirmenlerin söz konusu konuyla ilgili önemle üzerinde durdukları hususların başında hatimenin işlenen konunun tabiatına ve şiirin ruhuna münasip olması gerektiği konusu gelmektedir.⁴²⁸

⁴²³ Taqiyuddîn Ebû Bekir b. Ali b. Abdullah b. Hicce el-Hamevî el-Ezrârî İbn Hicce el-Hamevî, *Hzînetu'l-edeb ve ğâyetu'l-ereb*, thk. 'Aşşâm Şakîvu (Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hilâl-Daru'l-Bihâr, 2004), 2/493.

⁴²⁴ Matlûb, *Mu'cemu'l-muštalahâti'n-naqdi'l-'arabiyyi'l-ğadîm*, 111.

⁴²⁵ İbn Reşîk el-Ğayrevânî, *el-'Umde fi mehâsini 'ş-şi'r ve âdâbihi*, 1/239.

⁴²⁶ İbn Reşîk el-Ğayrevânî, *el-'Umde fi mehâsini 'ş-şi'r ve âdâbihi*, 1/239.

⁴²⁷ İbn Reşîk el-Ğayrevânî, *el-'Umde fi mehâsini 'ş-şi'r ve âdâbihi*, 1/239; İbn Hicce el-Hamevî, *Hzînetu'l-edeb ve ğâyetu'l-ereb*, 2/493.

⁴²⁸ Ebû Hilâl el-'Askerî, *Kitâbu 'ş-şinâ'ateyn*, 443; İbn Reşîk el-Ğayrevânî, *el-'Umde fi mehâsini 'ş-şi'r ve âdâbihi*, 1/239; Ğartacennî, *Minhâcu'l-bulağâ ve sirâcu'l-udebâ*, 306; İbn Hicce el-Hamevî, *Hzînetu'l-edeb ve ğâyetu'l-ereb*, 2/493-494.

el-Emîr eş-Şan‘ânî, kasidelerinde genel anlamda bu kurallara riayet etmiş ve şiirlerini ana konuya uygun bir şekilde bitirmiştir.

eş-Şan‘ânî’nin kasidenin sonuç kısmında en çok başvurduğu konularla ilgili birkaç örnek vermek faydalı olacaktır. eş-Şan‘ânî, 1128/1715 yılında ders için Kuhlân’da bulunduğu esnada babasının “Şan‘â’ya dön ve ilmi çalışmalarını burada devam et” çağrısına cevap olarak kaleme aldığı ihvâniyyât konulu şiirini dua ile bitirmektedir: (et-Tavîl)⁴²⁹

وَأَرْجُو مِنَ الرَّحْمَنِ نُورَ هِدَايَةٍ تُضِيءُ إِلَى الْحَقِّ الْقَوِيمِ وَتُرْشِدُ
فَإِنَّا لَفِي دَهْرٍ تَلَفَّعَ أَهْلُهُ بِأَثْوَابِ جَهْلِ فَالْهُدَى فِيهِ مُكْمَدُ

Rahmandan doğru hak yolunu aydınlatan ve rehberlik eden hidayet nurunu diliyorum.

Nitekim biz, insanların cehalet elbisesiyle kaplandığı bir çağdayız. Hidayet, onun içinde mahzundur.

eş-Şan‘ânî, babasının davetine cevaben yazmış olduğu bu kasidesinde Yemen’in başkenti Şan‘â şehrine ve bahçelerine özlemini dile getirmektedir. Ayrıca orada insanları doğru yola çağırın, ilim ve zekada eşsiz bilge âlimlerin bulunduğunu belirtmektedir.⁴³⁰ Şair, şiirin sonuç bölümünde “Rahmandan hak yolunu aydınlatan ve rehberlik eden hidayet nurunu diliyorum” şeklinde dua ifadelerini kullanarak hem kasidenin genel muhtevasıyla bağlantı kurmakta hem de beytin anlatımını desteklemektedir.

Şair, dostu İsmail b. Muhammed el-‘Abdî için yazmış olduğu medih temalı kasidesini yine dua ile bitirdiği görülmektedir: (es-Serî‘)⁴³¹

وَابْقَ وَدُمُ فِي نِعْمَةٍ سَالِمًا يُنِيلُكَ الرَّحْمَنُ مَا تَطْلُبُ

Rahmanın seni dilediğine nail kılarak hastalıklardan uzak, nimet içerisinde bir hayat idame ettiresin.

⁴²⁹ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 143.

⁴³⁰ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 142-143.

⁴³¹ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 97.

Şairin özlemle başlayıp sonrasında muhatabının ilmini ve faziletini övdüğü dizelerini⁴³² yukarıda zikredilen dua ile bitirmiş olması medih temalı kasidenin dua ile hitama erdirilmesine dair güzel bir örnektir.

Bu konuyla ilgili bir başka örnek eş-Şan‘ânî, babasına yazmış olduğu medih temalı şiirinin hatimesidir: (et-Tavîl)⁴³³

عَلَيْكَ سَلَامٌ بَعْدَ طَهٍ وَآلِهِ عَلَى رَبِّعُكُمْ فِي كُلِّ حِينٍ يُرَدُّ

Taha (s.a.v.) ve ehl-i beytine getirilen her salâttan sonra sizin haneniz esenlikle dolsun.

Şairin, kasidesinde babasının ilmini, takvasını, zühdünü ve zekasını methettikten sonra⁴³⁴ hitame bölümünde Hz. Peygamber’e (s.a.v.) ve ehl-i beytine salâtle birlikte babasına da esenlik dileyerek duaya yer verdiği gözlemlenmektedir.

Şairin, “ehlî şirkin Müslümanlarla beraber yaşamaları” hususunda Abdullah Muhyiddin el-‘Arâsî’ye cevap olarak yazdığı ihvâniyyât şiirinin hatimesini Hz. Peygamber’e (s.a.v.) ve ehl-i beytine salâtle bitirmesi bu konuya dair bir diğer örnek olarak verilebilir: (el-Kâmil)⁴³⁵

ثُمَّ الصَّلَاةُ عَلَى الَّذِي بَعُولِهِ يُهْدَى إِلَى نَهْجِ الرَّشَادِ الْقَاصِدُ
وَالْأَلِّ مَنْ بَعُولِهِمْ وَبِهَدْيِهِمْ هُدَى الْأَنَامِ وَضَلَّ عَنْهُ الْحَاسِدُ

Bir de salât, ilmiyle doğru ve düzgün yola hidayet eden kişinin üzerine olsun.

İlimleri ve rehberlikleriyle insanların doğru yola erdiği ve hasetçinin yüz çevirdiği o aileye de salât olsun.

eş-Şan‘ânî, kasidesinde müşriklerin Müslümanlarla birlikte yaşamaları konusunun fihri boyutlarını âyet ve hadîslerle açıkladıktan sonra kendi görüşlerini Hz. Peygamber’in uygulamalarından örnekler vererek desteklemektedir.⁴³⁶ Kasidenin

⁴³² eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 96-97.

⁴³³ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 147.

⁴³⁴ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 145.

⁴³⁵ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 140-141.

⁴³⁶ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 142.

hatime kısmında Hz. Muhammed (s.a.v.) ve ailesine salât getirip; onların ilimlerini överek böylece ana konuyla bağlantı kurmaktadır.

Şair ayrılıkların müsebbibi olarak gördüğü zamanı dostuna şikâyet ederken, bu hasretliğin elbet bir gün biteceğine dair umudunu canlı tutmakta, bu nedenle ayrılıkların meydana getirdiği bu ızdıraba sabretmeyi dostuna tavsiye etmektedir: (et-Tavîl)⁴³⁷

فَصَبْرًا عَلَى فَقْدِ الْأَجْبَةِ وَالتَّوَى سَتُحْمَدُ عُقْبَى الصَّبْرِ مِنْ كُلِّ غَائِبٍ
فَعَمَّا قَرِيبٍ تَطْلُعُ الشَّمْسُ بِالْهِنَا وَتَكْشِفُ عَنَّا غَيْمَ هَذِي السَّحَابِ

Dostların kaybına ve ayrılığa sabret, sabrın neticesinde her kayıptan dolayı övüleceksin.

Yakında güneş buraya da doğacak ve bu kara bulutları üzerimizden alacak.

Şair dostu Ahehd b. Kasım için yazmış olduğu kasidesinde dostuyla geçirmiş olduğu güzel günleri hasretle yad ettikten sonra hatime bölümünü karşılıklı dua talebiyle bitirmektedir: (et-Tavîl)⁴³⁸

وَلَا تَنْسِنِي بِاللَّهِ يَوْمًا مِنَ الدُّعَا سُوَّى كُنْتُ حَيًّا أَوْ رَحَلْتُ إِلَى رَبِّي
فَإِنِّي لَا أَنْسَاكَ يَوْمًا مِنَ الدُّعَا وَذَلِكَ فِي حَفْظِي لِعَهْدِكُمْ حَسْبِي

Allah için duada bir gün bile beni unutma ister diri ister rabbime göçüp gitmiş olayım.

Ben seni bir gün bile duada unutmayacağım bu benim size ahdim olsun.

Bu konuya dair verilecek son örnekte eş-Şan‘ânî, döneminin adaletsiz yöneticilerinin kadılık teklifini rızık endişesi nedeniyle kabul eden⁴³⁹ öğrencisi Nâsır b Huseyn el-Mahbeşî’yi bu davranışı nedeniyle kınadığı kasidesinin hatimesini salât ve selâmla bitirmiştir: (el-Basît)⁴⁴⁰

⁴³⁷ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 98.

⁴³⁸ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 102.

⁴³⁹ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 434.

⁴⁴⁰ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 435.

ثُمَّ الصَّلَاةَ عَلَى الْمُخْتَارِ مِنْ مُضَرٍّ⁴⁴¹ وَآلِهِ السَّادَةِ الْغُرِّ الْمَيَامِينِ

Sonra salât Mudar'ın (Ahmed'i) muhtarına (s.a.v.), onun ehl-i beytine, asil ve yüce efendilerinin üzerine olsun.

Sonuç olarak el-Emîr eş-Şan'ânî, kasidelerinin hatime bölümlerinde farklı konulara yer vermiştir. Şair, şiirlerinin hatimelerinin büyük bir bölümünü dua ve salâtle, bazen de nasihat ve temenniyle bitirmiştir. Şair söz konusu hatime tercihlerini daha ziyade medih, ihvaniyyât temalı şiirlerinde kullanmış olmakla birlikte kınama ve sitem dolu şiirinde de salât ve selâma yer vermiştir. Şüphesiz onun bu tavrı muhatabını eleştirirken onu ayıplamaya yönelik değil, aksine onun irşadına matuf olarak tebarüz ettiği şeklinde yorumlanabilir.

1.1.2. Musammaṭ

سَمَطٌ sözlükte سَمَطٌ kökünden türemiş olup “inciyi, boncuğu ipe dizmek ve kolyenin ipi” gibi anlamlara gelirken, مُسَمَّطٌ kelimesi ise “ipe dizilmiş inci”⁴⁴¹ manasına gelir. İslâm edebiyatında bendlerden oluşan nazım şekillerinin genel adı olarak kullanılan ve ilk örnekleri Abbâsî dönemi şairlerinden Ebû Nüvâs el-Hakemî'nin (ö. 198/813 [?]) şiirlerinde görülen musammaṭ, genel itibariyle şöyle tanımlanır: Şairin musarra' beyitle başladığı şiirine kafiye gözetmeksizin üç, dört, beş, altı ... mısradan sonra aynı kafiyeye dönülerek vezinde ortak, ama bend içi kafiyeden farklı mısra ile şiirin tamamlanmasıdır. Daha çok beş-yedi bendden oluşan musammaṭların bendlerindeki mısra sayısı birbirine eşit olup üç ile on arasında tekrarlanan bu mısralara göre musammaṭ nazım türü, muselles, murabba' muhammes, museddes, musebba' müsemmen, mutassi' ve mu'aşer gibi farklı isimlerle sekiz tür şeklinde tasnif edilmiştir.⁴⁴²

⁴⁴¹ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'ayn*, 2003, 2/274; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muḥîṭ*, 672; Ebu'l-Fayd Murtaḏâ Muhammed b. Muhammed b. Muhammed ez-Zebîdî, *Tâcu'l'arûs min cevâhiri'l-kâmûs* (Kahire: Dâru'l-Hidâye, 2019), 19/379.

⁴⁴² Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'ayn*, 2/274; Ebû Ali el-Hasan b. Reşîk el-Ḳayravânî el-Ezdî İbn Reşîk el-Ḳayrevânî, *el-'Umde fî meḥâsini's-şi'r ve âdâbihi*, thk. Muhammed Muhyîddîn Abdulhamîd (b.y.: Dâru'l-Cîl, 1981), 1/178-182; Muhammed b. Ali b. el-Ḳâḏî Muhammed Ḥâmid b. Muhammed Şâbir el-Fârûkî el-Ḥanefî et-Tahânevî, *Keşşâfu ıstılâḫâti'l-funûn ve'l-'ulûm*, thk. Ali Daḥrûc (Beirut: Mektebetu Lubnân Nâşirûn, 1996), 2/1538-1542; Mahîeddin Rachîd - Selami

el-Emîr eş-Şan‘ânî dîvânında, bu nazım türüyle ilgili iki şiire yer verdiği tespit edilmiştir.

Aşağıda verilen örnekte görüleceği üzere şair musarra‘ beyitle başlamış olduğu şiirinin ilk bölümünü aynı kafiye harfiyle bitirmiştir. Diğer bölümlerde ise ilk üç mısra kendi içinde kafiyeli, dördüncü mısra ise şiirin asıl kafiyesi olan ب harfi ile uyumludur. İlk dört bölümü örnek olarak verilen şiirin tamamının bu kalıp üzere devam ettiği tespit edilmiştir: (el-Medîd)⁴⁴³

هَلْ يَنَالُ الْقَلْبُ مَا طَلَبَا

مِنْكُمْ يَا جِيرَةً نَقَبَا

وَيُرْدُ الدَّهْرُ مَا سَلَبَا

فَيُرْدِي بَعْضَ مَا يَجِبُ

فَجْفُونِي بَعْدَكُمْ سَفَحْتُ

عَبْرَةً فِي الْخَدِّ قَدْ عَبَّرْتُ

لَوْ إِلَيْكُمْ وُجِّهْتُ لَسَقْتُ

أَرْضَكُمْ وَأَخْضَرْتُ الْكُتُبُ

لَيْتَ شِعْرِي هَلْ هُمْ عَلِمُوا

أَنَّ نَارَ الْوَجْدِ تَضْطَرُّمُ

وَدُمُوعَ الْعَيْنِ تَنْسَجُمُ

Bakırcı, “Musemmat, Muhammes, Tahmis”, *Atatürk Üniversitesi Yayınları* 1/14 (2021), 313-337; İskender Pala - Filiz Kılıç, “Musammat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 26 Şubat 2023); Mehmet Atalay, “Fars Edebiyatında Musammat”, *İ.Ü. Şarkiyat Mecmuası* 2/29 (2016), 1-44.

⁴⁴³ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 90.

وَفُؤَادَ الصَّبِّ يَلْتَهَبُ

لَيْتَ شِعْرِي وَالْحَدِيثُ شُجُونُ

هَلْ إِذَا طَالَ الْبِعَادُ يَهُونُ

مَا بِقَلْبِي مِنْكُمْ وَيَكُونُ

هَجْرُكُمْ فِيهِ هُوَ السَّبَبُ

Ey bilge komşularım! (söyleyin bana) kalp istediğine nail olur mu?

Kader aldığını geri iade eder mi? Gerekenin bir kısmını vererek.

Gözlerimden yaşlar boşaldı. Yanaktan süzülen gözyaşı (bedeni) aştı.

Eğer (akan gözyaşlarım) size yönlendirilmiş olsaydı toprağınızı sular, kum tepeleri yemyeşil olurdu.

Keşke bilsem, onlar acaba anladılar mı aşk ateşinin harlandığını,

gözün sicim gibi gözyaşı akıttığını ve aşık kalbimin alev alev yandığını.

Ah bilsem konuşmak kederlenirken, mesafeler uzak olduğunda önemsizleşir mi,

kalbimdeki sizden bir parça ve sizin onu (kalbi) terk edişiniz bunun sebebi olur mu?

Musammaṭ nazım türüne dair farklı tanımlamalar olduğu gibi bu tanımlara uygun olarak farklı kullanımlara tesadüf etmek de mümkündür. Bununla birlikte bu nazım türünün nirengi noktası şiirin kendisiyle başlanıldığı kafiye harfine şiirin bütününde riayet edilmesidir. Aşağıdaki örnekte de görüleceği üzere şiirin üzerine bina edildiği kafiye harfi ق bölümlerin son mısralarında tekrar ettirilmiştir. Bölümler ise son mısra hariç şiirin asli kafiyesinden farklı olarak kendi içinde aynı kafiye düzenine sahiptir: (Meczû'r-Remel)⁴⁴⁴

⁴⁴⁴ eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 491-492.

هَاتِ وَاسْقِي الذِّهْنَ مِنْ خَمْرِ الْعُلُومِ	أَكْوَسَ	التَّحْقِيقِ
وَأَدْرِهَا عِنْدَ ذَهَبِي كَالنُّجُومِ	أَيْهَا	الصَّدِيقِ
وَاسْقِنِي التَّحْقِيقَ لَأَنْبَتِ الْكُرُومِ	وَأَتْرِكُ	التَّلْفِيقِ
لَا أَرَى الْكَاسَاتِ تُبْلِغُ مَا أُرُومُ	فَأَمْلَأُ	الإِبْرِيقِ
كَمْ يَبِيتُ الذِّهْنَ سَهْرَانَ الْعُيُونِ	كَأَلْفَتَى	الْوَلْهَانَ
كَأَدَّ يُدْعَى فِي الْمَلَأَ قَيْسُ الْفُنُونِ	مُدَّ	حَيْرَانَ
وَلَكُمْ أَجْرِي مِنَ الْعَيْنِ الْعُيُونِ	وَجَفَا	السُّلُوانِ
هَاتِ وَاسْقِي الذِّهْنَ مِنْ خَمْرِ الْعُلُومِ	أَكْوَسَ	التَّحْقِيقِ
وَأَمَشِ فِي رَوْضِ الْمَعَانِي وَالْبَيَانِ	وَأَقْطِفِ	الْأَمْثَالَ
تَلَقَّ فِيهَا كُلَّ مَا يَهْوَى الْجَنَانَ	ذَهْنَكَ	السَّيِّالِ
وَتَرَاهُ شَارِبًا تِلْكَ الدَّنَانَ	شِرْبَةَ	الْجِرْيَالِ
هَاتِ وَاسْقِي الذِّهْنَ مِنْ خَمْرِ الْعُلُومِ	أَكْوَسَ	التَّحْقِيقِ

Getir tahkîk (ilminin) kadehlerini ve sula ilim şarabıyla dimağı.

Ey dost! O kadehleri yıldızlar gibi çevir dimağında.

Tahkîk ilmimi içir bana üzümüün yaprağını değil (sahtesini bırak).

Kaselerin beni istediğime ulaştırdığını görmüyorum. Bu sebeple sen doldur ibriği.

Nice zihin uykusuz geceler, kara sevdaya tutulmuş delikanlı misali.

O şaşkınlık hali başına gedikten sonra neredeyse insanların içinde ilimlerin mecnunu olarak çağrıldı.

Sizin için gözünden pınarlar akıttı hiçbir teselli ona fayda vermez oldu.

Getir tahkîk (ilminin) kadehlerini ve sula ilim şarabıyla dimağı.

Me'ânî ve beyânın (ilminin) bahçesinde yürü ve ibretlik sözleri devşir ki

o işlek dimağının arzuladığı cana dair her şeyi orada bulasın.

Onu o testilerden kırmızı şarabı içer gibi görürsün.

Getir tahkîk (ilminin) kadehlerini ve sula ilim şarabıyla dimağı.

1.1.3. Urcûze

Sözlük anlamı olarak رجز kökünden türemiş olan أَرْجُوزَة, “kuyrukla bel arasında ortaya çıkan hastalık ve develerin ayağa kalkarken ayaklarının titremesi”⁴⁴⁵ gibi anlamlara gelir. Halîl b. Ahmed’in ortaya koyduğu arûz vezinlerinden bir veznin ismi olan recez, genel anlamıyla her beyti kendi içerisinde kafiyeli bağımsız bir kafiye düzenine sahip, eski Arapların “kasid, remel, recez” diye isimlendirdikleri muayyen konulara has kılınmış şiir türlerinden birinin ismidir. Recezde bir mısra -kasidelerin beyitlerinde olduğu gibi- iki şatırdan meydana gelmemekte, bazen tek şatır (meştûr) bazen de şatırdan da az olmak üzere (menhûk) mısrayı oluşturabilmektedir.

Cahiliye döneminden itibaren eski Arap şiirinin en eski örneklerinden biri kabul edilen recez, başlangıçta yüksek sanat şekli sayılmamıştır. Bu dönemde recez örnekleri daha ziyade savaşçıların birbirlerine meydan okumaları, kadınların savaşçılara yönelik teşvik ve serzenişleri, halk şarkıları ve ninniler gibi irticalen veya anonim olarak söylenen şiirlerden teşekkül etmiştir. Daha sonra özellikle Abbasîler döneminin başlarından itibaren sarf-nahiv, İslâm tarihi, hadîs, kelâm, fıkıh, hikâye,

⁴⁴⁵ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'ayn*, 2/100-101; Ebu'l-Fađl Muhammed b. Mukerrem b. Ali el-Enşârî İbn Manzûr, *Lisânu'l 'Arab* (Beyrût: Dâru Şadır, ts.), 5/349-350; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, 511.

belâgat ve aruz gibi ilmî konuların ele alındığı öğretici manzumelerde kullanılmaya başlanmıştır.⁴⁴⁶

eş-Şan‘ânî’nin dîvânında recez nazım türüyle söylenmiş üç şiir bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi, bu nazım türünün kullanıldığı örneklerde görmeye alışkın olduğumuz uzunlukta olup 90 beyitten oluşan şiirdir. Bedî‘ sanatlarının konu edildiği bu şiir dîvânda yer alan en uzun şiir olma özelliğini taşımaktadır. Aşağıda zikredilen icâzet konulu şiir bir diğer recez örneğidir. Şiirde görüleceği üzere beyitler musarra‘ olarak vezin birliğine sahipken kafiye harfi olarak birbirinden farklıdır: (er-Recez)⁴⁴⁷

الْحَمْدُ لِلَّهِ عَظِيمِ الشَّانِ مَنْ أَرْسَلَ الْمُخْتَارَ مِنْ عَدَنانِ
يَدْعُو الْوَرَى طُرّاً إِلَى الرَّحْمَانِ بِالسُّنَّةِ الْعَرَاءِ وَالْقُرْآنِ
صَلَى عَلَيْهِ اللَّهُ مَا هَبَّ الصَّبَا وَآلِهِ وَصَحْبِهِ ذَوِي التَّقَى
وَبَعْدُ فَأَعْلَمُ أَنَّ عِلْمَ السُّنَّةِ طَرِيقُ مَنْ يَرْجُو دُخُولَ الْجَنَّةِ
وَكَيْفَ لَا وَهِيَ مَقَالُ أَحْمَدِ وَالْفِعْلُ وَالتَّقْرِيرُ لِلْمُسْتَرْشِدِ
وَقَدْ أَتَى تَلْمِيزَنَا حُسَيْنُ وَهُوَ بِمَا يَنْقُلُهُ أَمِينُ
وَقَالَ لِي قَدْ طَلَبَ الْجَمَالِي عَلَيَّ سَعْدُ الدِّينِ ذِي الْأَفْضَالِ
إِجَازَةً مَنِّي فِيمَا أُمْلِي عَنْ كُلِّ حَبْرٍ مُتَقِنٍ ذِي فَضْلِ
تَبَرُّكاً مِنْهُ بِمَا أَرُوِيهِ عَسَى بِمَا أُجِيزُهُ أَهْدِيهِ
إِلَى طَرِيقِ سُنَّةِ الْمُخْتَارِ أَحْمَدِ خَيْرِ صَفْوَةٍ لِلْبَارِي
مَنْ جَاءَ بِالسُّنَّةِ وَالْقُرْآنِ يَهْدِي الْوَرَى طُرّاً إِلَى الرَّحْمَنِ
فَكُلُّ مَنْ تَابَعَهُ سَعِيدٌ وَمَنْ هَدَى بِهِدِيهِ رَشِيدُ

⁴⁴⁶ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'ayn*, 2/100-101; Ebu'l-Hasen el-Mucâşî'î el-Belhî el-Ahfeş el-Evsat, *Kitâbu'l-Kavâfi*, thk. Ahmed Râtîb en-Nefâh (Beyrut/Lubnan: Dâru'l-Kalem, 1974), 74; İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-'Umde fi mehâsini 'ş-şî'r ve âdâbihi*, 1981, 1/182-186; Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2021), 54-58; Tefik Rüştü Topuzoğlu, "Recez", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 27 Şubat 2023).

⁴⁴⁷ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 485.

وَكُلُّ مَنْ خَالَفَهُ فَهُوَ الشَّقِيّ وَفِي غَدِّ نَارِ الْجَحِيمِ يَصْطَلِي

Hamd, Benî Adnan'dan o seçilmişşi gönderen şanı yüce Allah'a aittir.

İnsanlığın tamamını yüce sünnet ve Kur'an'la Rahman'a çağırmakta.

Saba yeli estiği sürece Allah ona (s.a.v.), ehl-i beytine ve takva sahibi ashabına salât etmiştir.

Gelelim maksada, bil ki hadîs ilmî cennete girmeyi arzu edenin yoludur.

Nasıl olmaz ki, o (yol) doğru yolu arayan için Ahmed'in (s.a.v.) sözleri, filleri ve takrirleridir.

Öğrencimiz Huseyn geldi ki o aktardığı haberlerde emin sıfatına sahiptir.

Ve bana şöyle dedi: Fazilet sahibi Cemâlî Ali Sa'duddîn

benden fazilet sahibi, işini dost doğru yapan tüm âlimlerden rivayet ettiğim şeyler hususunda icâzet talep etti.

Rivayet ettiğim ilimlerin bereketini görsün, umulu ki ona icâzet vermemle gösteririm ona

Bârî'nin seçilmiş en hayırlı kulu Ahmed-i Muhtarın sünnetinin yolunu.

O kimse ki sünnet ve Kur'an'ı getirdi bütün insanlığı Rahman'a ulaştıracak.

Bu sebeple ona tabi olan herkes mutludur. Kim onun rehberliğiyle yol gösterirse gerçek mürşit o kimsedir.

Ona (s.a.v.) muhalif olan herkes bedbahttır ve yarın cehennem ateşinde yanacaktır.

Bahse konu olan bir diğer örnek de eş-Şan'ânî'nin kendi nefesine nasihatte bulunduğu şiiRIDIR. Bir önceki örnekte olduğu gibi şair örnek şiiRİN her beytinde tasr' sanatına yer vermiştir: (el-Vâfir)⁴⁴⁸

مُحَمَّدٌ كَمْ وَعَظَّتْ وَمَا اتَّعَطْنَا وَكَمْ أَسْمَعَتْ لَكِنْ مَا سَمِعْنَا

⁴⁴⁸ eş-Şan'ânî, Dîvân, 470.

تَقُومُ عَلَى الْمَنَابِرِ كُلِّ وَعْدٍ تُذَكِّرُ بِالْوَعِيدِ وَكُلِّ وَعْدٍ
وَأَنْتَ بِمَعْرِلٍ عَنْ ذَا وَهَذَا فَقُلْ لِي مَا اتَّخَذْتَ لَكَ الْمَلَاذَا
وَقَلْبُكَ غَافِلٌ عَمَّا تَقُولُ جَمُوحٌ فِي وَسَاوِسِهِ يَجُولُ
فَكَمْ نَبَّهْتَ طَرْفًا كَانَ نَائِمٌ وَكَمْ أَتَقَطَّتْ قَلْبًا كَانَ هَائِمٌ
وَطَرْفُكَ فِي مَهَاوِي اللَّهْرِ رَاقِدٌ وَقَلْبُكَ فِي مَقَامِ السَّهْرِ قَاعِدٌ
إِلَى كَمْ ذَا التَّعَامِي وَالتَّغَابِي إِلَى كَمْ ذَا التَّصَبِّي وَالتَّصَابِي
وَقَدْ نَادَى الْمَشِيبُ عَلَى الرَّؤُوسِ بِحَيْهَلِ الرَّحِيلِ إِلَى الرَّؤُوسِ
مُحَمَّدٌ كَمْ خَلِيلٍ قَدْ دَفَّنَا وَكَمْ حَبْرٍ عَلِيمٍ قَدْ فُقِدْنَا
وَتَضَحَّكَ مِلءَ فَيْكٍ بِلَا احْتِشَامِ وَهَمُّكَ فِي شَرَابٍ أَوْ طَعَامِ
أَرَاكَ وَأَنْتَ فِي سِنِّ الْكُهُولِ كَمَا قَدْ كُنْتَ أَيَّامَ الطُّفُولِ
وَوَدَّعْتَ الشَّبَابَ وَقَدْ تَوَلَّى وَسُلْطَانَ الْمَشِيبِ عَلَيْكَ وَوَلَّى
أَبْنُ لِي مَا تَقُولُ إِذَا وَقَفْنَا وَقَدْ أَحْصَى كِتَابُكَ مَا فَعَلْنَا
أَبْنُ لِي أَيْنَ إِخْوَانُ كِرَامُ تَقَضَّى بَعْدَهُمْ عَامٌ فَعَامُ

Ey Muhammed! Ne kadar da öğüt verdin fakat öğüdü almadık. Ve ne kadar da duyurmak istedin, biz dinlemedik.

Minberlerde tüm vaatleri dile getiriyorsun. Bütün müjde ve tehditleri hatırlatıyorsun.

Sen ondan (kötülükten) ve bundan (iyilikten) soyutlanmışsın. Söyle bana sen neyi kendine zevk edinmişsin?

Senin kalbin söylediklerinden bihaber. O (kalbin), kendi vesveseleri içerisinde gidip gelen dik kafalının tekidir

Uykuda olan nice gözleri uyandırdın ve afallamış nice kalpleri ikaz ettin.

Gözlerin eğlencenin arzularına karşı uyumuş [durumda]. Kalbin ise dalgınlık makamında oturmaktadır

Nereye kadar bu görmezden ve bilmezden gelme [durumu]? Nereye kadar bu çocuklaşma hali?

Oysa ak saç (yaşlılık) baş üzerinden seslenerek haydi mezara [diyor].

Ey Muhammed! Nice dostu defnettik ve nice bilge âlimi kaybettik.

(Oysa sen hala) utanmadan kahkahayla güliyorsun. Duyduğun tek tasa ise yeme veya içmeye dairdir.

Yaşlılık çağında olmana rağmen çocukluk günlerindeki gibi davrandığını görüyorum.

Gençlikle vedalaştın. O da sana sırt çevirdi. Artık yaşlılık sende hükümran oldu.

Bana açıkla! Amel defterin yaptığın her şeyi kaydettiği halde [Allah'ın huzuruna] vardığında ne diyeceksin?

Bana açıkla! Kendilerinden sonra peş peşe yıllar tükettiğin dostların şimdi nerede?

1.2. Vezin ve Kafiye Yapısı

el-Emîr eş-Şan'ânî, şiirlerini Arap şiirlerinin asıl vezni olan aruz veznini esas alarak söylemiştir. Şairin dîvânında toplamda 403 şiir ve 7358 beyit bulunmaktadır. dîvândaki şiirler, üç *urcûze* ve iki *musammaâ* dışında vezinlerine, bahirlerin kısa ve uzunluğuna göre gruplandırılma yapıldığında aşağıdaki tablo ortaya çıkmaktadır.

UZUN Bahir	BAHİRLER	
	Şiir Sayısı	Beyit Sayısı
et-Tavîl	101	2118
el-Kâmil	53	1067
el-Hafîf	39	532
el-Basît	39	611
el-Vâfir	23	465

el-Mutekârib	8	145
el-Munsarih	6	113

KISA Bahir	BAHİRLER	
	Şiir Sayısı	Beyit Sayısı
es-Serî'	37	517
er-Remel	35	635
Meczûu'l-Kâmil	18	443
Meczûu'r-Recez	14	199
er-Recez	13	336
Muhalla'-Basît	7	51
el-Medîd	4	77
Meczûu'r-Remel	3	33
el-Mucteş	2	14
el-Mutedârek	1	2

Yukarıdaki tabloda şiir ve beyitlerin sayısal verileri incelendiğinde kullanılan bahirlerin çeşitliliği ön plana çıkmaktadır. Şairin, 13 farklı bahirde şiir söylemiş olması onun aruz ilmine vakıf olduğunun göstergesidir. Tablodaki veriler göz önüne alındığında el-Emîr eş-Şan'ânî'nin en çok kullandığı bahrin tavîl olduğu görülmektedir. Nitekim şair, dîvândaki 403 şiirin 101'inde tavîl bahrini kullanmıştır. Bu da dîvândaki şiirlerin %25'ine tekabül etmektedir.

Tavîl bahrinden sonra ise her konu için uygun olması hasebiyle klasik dönemden modern döneme kadar her devirde sıklıkla kullanılan⁴⁴⁹ kâmil bahri dikkat çekmektedir. Şair, bu bahirle 53 şiir söylediği görülmektedir. Bu iki bahrin haricinde en çok kullandığı bahirler sırasıyla hafif, basît, serî', remel ve vâfirdir.

Klasik Arap şiirinin en yaygın formu kasideye nispetle daha az tercih edilen üç *urcûze* ve iki *musammaâ* şiiri hariç, eş-Şan'ânî'nin şiirlerinde baştan sona kadar geleneksel Arap şiirinin kafiye yapısı hakimdir. Şairin şiirlerinde revî harflerinin

⁴⁴⁹ Emîl Bedî', *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi 'ilmi'l-'arûd ve'l-kâfiye ve funûni's-şi'r*, 114.

başarılı uyumu göze çarpmaktadır. eş-Şan‘ânî’nin şiirlerinde kullanmış olduğu revî harfleri ve bu harflerin kullanıldığı beyit sayıları aşağıdaki tabloda gösterildiği gibidir.

Revî Harfi	Beyit Sayısı	Revî Harfi	Beyit Sayısı	Revî Harfi	Beyit Sayısı
د	1144	ه	247	ح	58
ب	1001	ق	231	ك	25
ر	956	ف	179	ض	20
ل	801	ا	108	و	9
م	754	س	104	ز	4
ن	730	ي	97	ط	2
ت	258	أ	77		
ع	255	ج	73		

Tabloda görüldüğü üzere eş-Şan‘ânî’nin, en çok kullandığı revî harfleri sırasıyla

د, ب, ر, ل, م ve ن harfleridir. En az başvurduğu revî ise ط, ز, و, ض ve ك harfleridir. Öte yandan غ, ذ, ث, خ, ص, ش ve ظ gibi dile ağır gelen veya peltek olan harflere hiç yer vermemiştir. Bu durum bize, şairin revî harflerindeki seçiminde klasik Arap şiirinin çizgisini takip ettiğini göstermektedir. Nitekim Arap şiirinde çoğunlukla د, ب, ر, ل, م ve ن harflerinin kullanılan revî harfleri olduğu, buna karşın ط, ز, و, ض, ك, غ, ذ, ث, خ, ص, ش ve ظ gibi harflerin revîde çok az kullanıldığı veya hiç kullanılmadığı bilinmektedir.⁴⁵⁰

⁴⁵⁰ Fidan, *İbnu'n-Nakib ve Şiirler*, 306-307.

2. Üslup Özellikleri

Her bir edebiyatçı, eleştirmen, yazar ve şairin kendisini ifade eden ona has bir anlatım şekli ve üslubu olmalıdır. Farklı kaynaklar incelendiğinde genel anlamda üslubun; edebî türlerde duygu ve düşüncelerin ifade edilmesi için seçilen anlatım türleri, herhangi bir meramı açıklamak için uygun kelimelerin tercih edilmesi ve bunlarla kurulan cümlelerin mukteza-i hale uygunluğu, nazımda izlenen yolun bir türü şeklinde tarif edildiği görülmektedir.⁴⁵¹

Ebû Hilâl el-‘Askerî ve İbn Reşîk el-‘Kayrevânî gibi edebiyatçıların üslupla ilgili olarak dikkat çektikleri hususlardan biri de kurallarına riayet edilerek belirli temalarda ele alınan konu ile tercih edilen üslubun birbirine uygun olmasıdır.⁴⁵² Başka bir deyişle, dinî şiir, hicâ, medih, fahr ve mersiye gibi farklı konularda yazılan şiirlerde her birine uygun düşecek üslup biçimlerinin kullanılması gerekliliğine vurgu yapılmaktadır. Netice itibariyle şairin, şiirlerinde ana konudan bağımsız olarak bir anlatım biçimini tercih etme hakkına sahip olmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

el-Emîr eş-Şan‘ânî’nin yazmış olduğu şiirler, bu bilgiler ışığında değerlendirildiğinde onun duygu ve düşüncelerini aktarırken birçok anlatım biçimine başvurduğu görülmektedir. Şairliği yanında gramer, belâgat ve İslâmî ilimlerdeki yetkinliğiyle de ön plana çıkan şair, şiirlerinde dile olan hakimiyetinin kendisine sunduğu zenginliklerden yararlanarak halin durumuna uygun bir şekilde kelime ve sözcüklerle gramer kurallarına riayet ederek farklı cümle yapılarını başarılı bir şekilde kullanmaktadır.

eş-Şan‘ânî’nin farklı ilim dallarındaki temayüzü şiirlerinde kelime seçimine ve üslup biçimine ciddi manada etki etmiştir. Özellikle me‘ânî, beyân ve bedî‘ ilimlerin alt balıklarından kabul edilen haber ve inşâ cümleleri, teşbîh, mecâz, isti‘âre, cinâs ve diğer bedî‘ sanatları, onlarca âyet ve hadîsten iktibâs ve farklı dönemlerde yaşamış birçok şairden yaptığı tazmînle üslubuna zenginlik katmıştır.

⁴⁵¹ Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdırâhman b. Muhammed Abdülkâhir el-Cürcânî, *Delâilu’l-i‘câz fi’lmi’l-me‘ânî*, thk. Mahmud Muhammed Şâkir Ebû Fahr (Kahire/Cidde: Dâru’l-Medenî, 1992), 468-469; Ahmed eş-Şâyib, *el-Uslûb* (Kahire: Mektebtu’n-Nahdatu’l-Mışriyye, 2003), 44; Küçükşarı, *es-Sefercelânî ve Şiirleri*, 181.

⁴⁵² İbn Reşîk el-‘Kayrevânî, *el-‘Umde fi mehâsini’s-şi‘r ve âdâbihi*, 1/199; Ebû Hilâl el-‘Askerî, *Kitâbu’s-şinâ‘ateyn*, 146; Bekkâr, *Binâu’l-kaşîde fi’n-naqdi’l-‘arabiyyi’l-‘kadîm*, 148.

eş-Şan‘ânî’nin dîvânında yer verdiği şiirlerinde me‘ânî, beyân ve bedî‘ ilimleri altında incelenen her bir başlığa örnek bulmak imkan dahilinde olsa da burada dikkat çekici, farklı ve en çok başvurduğu sanatların tespiti ile yetinilecektir.

2.1. Şiirlerin Me‘ânî İlmî Açısından İncelenmesi

Belâğatin üç ana ilminden biri olarak kabul edilen ve ihtiva ettiği konuların önemine binaen birçok klasik kitapta belâgat dalları içerisinde ilk sırada zikredilen me‘ânî ilmi şöyle tanımlanmaktadır:

Arapça lafzın muḳteḏâ-i hâle uygunluğunu bildiren durumların kendisi ile bilinmesidir.⁴⁵³ Belâgatçıların çoğunluğuna göre me‘ânî ilminin konu ve kavramları şu sekiz alt başlıktan ibarettir:

Haberî isnâdın durumu,

Musnedun ileyhin durumu,

Musnedin durumu,

Fiilin muta‘allaklarının durumu,

Kasr,

İnşâ,

Fasl ve vasl,

Takdim ve tehir,

Zikr ve hazf,

Îcâz, itnâb ve musâvât.⁴⁵⁴

⁴⁵³ Ebû Yakub Yusuf b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Ali es-Sekkâkî el-Ḥarzemî el-Ḥanefî es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-‘ulûm*, thk. Nu‘aym Zarzûr (Beyrut/Lubnan: Dâru Kutubi'l-‘İlmiyye, 1987), 161; Ebû'l-Me‘âlî Muhammed b. Abdurrahman el-Ḳazvînî, *el-Îḏâḥ fi ‘ulûmi'l-belâğa*, thk. Muhammed Abdulmun‘im Ḥafâcî (Beyrut: Dâru'l-Cîl, ts.), 1/52; Abdulazîz ‘Atîḳ, *‘İlmu'l-me‘ânî* (Beyrut/Lubnan: Dâru Nehḏatu'l-‘Arabîyye, 2009), 25.

⁴⁵⁴ el-Ḳazvînî, *el-Îḏâḥ fi ‘ulûmi'l-belâğa*, ts., 1/55; Sa‘duddîn Mes‘ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdullah el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî, *el-Muṭavvel* (Beyrut/Lubnan: Dâru İhyâi't-Turâṣi'l-‘Arabî, 2004), 18.

2.1.1. Haber ve İnşâ Cümlesi

İnsanlar tarafından kurulan her cümle ya herhangi bir durum hakkında hüküm bildirir ya da henüz meydana gelmemiş bir şeyden söz eder. İlkine haber, ikincisine inşâ denir. Başka bir deyişle, söylenen söz, doğru veya yanlış ihtimalini barındırıyorsa haber; doğru ya da yanlış ihtimalini barındırmıyor ise inşâ cümlesidir.⁴⁵⁵ el-Emîr eş-Şan‘ânî’nin dîvânındaki cümle kurulumlarına baktığımız zaman haber cümlelerinin alt başlıklarıyla birlikte yoğun bir şekilde kullanıldığı göze çarpmaktadır. Bilhassa medih konulu şiirlerde isim cümlesine, ihvâniyyât temalı şiirlerde ise fiil cümlesine diğerlerine nazaran daha fazla yer verdiği görülmektedir.

2.1.1.1. Haber Cümleleri

Haber cümlesi; söylenen söz için “doğrudur” veya “yanlıştır” demenin uygun olduğu cümledir.⁴⁵⁶ eş-Şan‘ânî’nin şiirlerinde kullanmış olduğu cümleleri fiil ve isim cümleleri olarak ikili bir tasnife tabi tutulduğunda isim cümlelerinin nispetten daha fazla yer aldığı görülecektir. Şair, dîvânındaki muhteva bölümünde yer alan tüm başlıklarda söz konusu cümle türlerinden yararlanmıştı. Konu bağlamında birkaç örnek zikretmek fayda sağlayacaktır. eş-Şan‘ânî, öğrencisi İsmail b. Muhammed b. İshak’a yazdığı özlem konulu aşağıdaki beyitlerde, haberi fiil cümlelerinden yararlanmıştı: (el-Kâmil)⁴⁵⁷

وَلَقَدْ ذَكَرْتُكَ بَعْدَ أَنْ جَدَّ النَّوَى وَالصَّحْبُ بَيْنَ مُودِّعٍ وَمُشَبِّعٍ
وَذَكَرْتُكُمْ لَمَّا ارْتَحَلْتُ مَطِيَّتِي وَرَحَلْتُ عَنْ وَطَنِي وَجَدْتُ بِأَدْمُعِي

⁴⁵⁵ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 166; Ebû'l-Me‘âlî Muhammed b. ‘Abdurrahman el- el-Şazvînî, *el-İdâh fî ‘ulûmi'l-belâğa*, thk. Muhammed ‘Abdulmun‘im Hafâcî (Beyrût/Lubnân: Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, 2003), 24; Muhammed b. Ali b. el-Kâdî Muhammed Hâmid b. Muhammed Şâbir el-Fârûkî el-Hanefî et-Tahânevî, *Keşşâfu ıstılâhâti'l-funûn ve'l-'ulûm*, thk. Ali Daħrûc (Beyrut: Mektebetu Lubnân Nâşirûn, 1996), 1/114; Abdurrâhman Hasan Hâbenneke el-Meydânî, *el-Belâgatu'l-'arabiyye* (Beyrut: Dâru'ş-Şâmiyye, 1996), 1/166.

⁴⁵⁶ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 166; Ebû'l-Me‘âlî Muhammed b. ‘Abdurrahman el- el-Şazvînî, *el-İdâh fî ‘ulûmi'l-belâğa*, thk. Muhammed ‘Abdulmun‘im Hafâcî (Beyrût/Lubnân: Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, 2003), 24; Muhammed b. Ali b. el-Kâdî Muhammed Hâmid b. Muhammed Şâbir el-Fârûkî el-Hanefî et-Tahânevî, *Keşşâfu ıstılâhâti'l-funûn ve'l-'ulûm*, thk. Ali Daħrûc (Beyrut: Mektebetu Lubnân Nâşirûn, 1996), 1/114; Abdurrâhman Hasan Hâbenneke el-Meydânî, *el-Belâgatu'l-'arabiyye* (Beyrut: Dâru'ş-Şâmiyye, 1996), 1/166-167.

⁴⁵⁷ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 279-280.

وَذَكَرْتُمْ فِي كُلِّ اسْفَارِي فَمَا مِنْ مَنْزِلٍ إِلَّا وَأَنْتَ بِهِ مَعِي

Ayrılık gerçekleştikten sonra seni hatırladım. Dostların kimi uğurlamakta, kimi de teşyî' (cenazenin uğurlanması) edilmektedir.

Deveme binip vatanımdan ayrıldığımda çok gözyaşı döktüm ve sizi hatırladım.

Tüm yolculuklarımda seni andım. Hiçbir konak yoktur ki sen de orada benimle olmayasın.

Şairin kelime-i tevhidin fazileti konulu kasidesinden alıntılanan aşağıdaki beyitler, haberi fiil cümlelerine dair birer önemli örneklerdir: (el-Basît)⁴⁵⁸

تُهْدِمُ كُلُّ الذُّنُوبِ إِنْ رُفِعَتْ لِقَائِلٍ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ
يُغَسِّلُ مَا فِي الْقُلُوبِ مِنْ دَرَنِ بِقَوْلِنَا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ
وَتَطْمِئِنُّ الْقُلُوبُ إِنْ ذُكِرَتْ مِنْ قَائِلٍ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ

Şayet arşa ulaşırsa lâ ilâhe illallâh sözüyle bütün günahları bağışlanır.

Lâ ilâhe illallâh sözümüzle kalpteki bütün kirler temizlenir.

Kişi lâ ilâhe illallâh sözünü zikrettiğinde kalpler mutmain olur.

eş-Şan'ânî'nin Hâşim b. Yahya eş-Şâmî'nin icâzet talebinde bulunması üzerine yazdığı kasiden alıntılanan aşağıdaki beyit haberi isim cümlesi için önemlidir: (er-Remel)⁴⁵⁹

فَالْهُدَى فِيمَا أَتَى عَنْ أَحْمَدٍ خَلِينًا مِنْ قَوْلِ ذِي قَوْلٍ جَرِيحٍ

Hidayet, Ahmed'den (s.a.v.) gelendedir. Yaralayıcı sözlerin sahibinin sözleri bizi ilgilendirmes.

⁴⁵⁸ eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 450.

⁴⁵⁹ eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 136-137.

eş-Şan‘ânî’nin dostu Ahmed b. Hüseyin er-Rukeyhî’ye özür ve cevap mahiyetinde yazdığı şiirden alıntılanan beyitler isim cümlelerine dair güzel örnektir: (el-Kâmil)⁴⁶⁰

أَبْيَاتُ شِعْرِكَ لَا قُصُورَ بِهَا وَهِيَ الْقُصُورُ لِكُلِّ مَنْ يَدْرِي
تَرْكُ الْإِجَابَةِ مَا لَهُ سَبَبٌ غَيْرُ اعْتِقَادِي الضَّعْفَ فِي شِعْرِي

Senin şiirlerin beyitlerinde eksiklik yoktur. Bilen herkes için saraylardır onlar.

Şiirim zayıf olduğuna dair inancım dışında cevap vermemenin başka bir sebebi yoktur.

İsim cümlesi bağlamında zikredilen aşağıdaki beyitler, şairin babası İsmail b. Şalâh el-Emîr’in ilim, zühd ve takvasını övdüğü şiirinden alıntılanmıştır: (Meczûu’r-Recez)⁴⁶¹

قُطِبَ وَلِيٌّ زَاهِدٌ تَسْمُو إِلَيْهِ الرُّتَبُ
وَشِعْرُهُ مِنْ رِقَّةٍ مِنْ الطُّرُوسِ يُشْرَبُ
وَالزُّهْدُ فِي هَدْيِ الدُّنَا لِغَيْرِهِ لَا يُنْسَبُ

Bütün rütbelerin üstünde kutup, velî ve zâhittir o.

Onun şiiri inceliğinden dolayı kitaplardan alıp bir içim sudur.

Zühd, bu dünyada ondan başkasına nispet edilmez.

Örnek beyitlerde de görüldüğü üzere eş-Şan‘ânî, medih temalı şiirlerinde isim cümlelerini daha fazla tercih etmiştir. Böylece bu tercihiyle övdüğü kişilerin güzel hasletlerinin geçici değil kalıcı olduğunu belirtmek istemiştir.

eş-Şan‘ânî’nin Yahya b. Hasan b. İshak’a yazmış olduğu medih kasidesindeki şu beyit dua anlamında haber cümlesi için güzel bir örnektir: (et-Tavîl)⁴⁶²

سَقَى اللَّهُ مَثْوَاهُمْ سَحَائِبَ رَحْمَةٍ وَوَابِلَ رِضْوَانٍ عَلَيْهِمْ مُخَيِّمًا

⁴⁶⁰ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 230.

⁴⁶¹ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 76.

⁴⁶² eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 390.

Allah, yurtlarını rahmet bulutlarıyla (yağmur) sulasın ve çadırın kapladığı gibi rızayı sağanak bir şekilde onların üzerine yağdırsın.

Beyitte geçen سَقَى (sulasın) ve وَوَابَلَ (yağdırsın) kelimeleri dua anlamında haber ifade eden mazî fiillerdir. Nitekim fiil cümlede “sulasın” ve “yağdırsın” anlamında kullanılmıştır.

Konu bağlamında incelenen bir diğer örnek de şairin Ali b. Hasan ed-Deylemî ez-Zimarî'ye yazdığı mersiye kasidesinden aşağıdaki beyittir: (el-Basît)⁴⁶³

يَلْقَاكَ رَوْحٌ وَرَيْحَانٌ وَمَغْفِرَةٌ هَذَا النَّعِيمُ الَّذِي يُنْسَى بِهِ التَّعَبُ

Sevinç, güzel kokular ve mağfiret seninle karşılaşsın. Bu nimet ki onunla yorgunluk unutulur.

Beyitteki يَلْقَاكَ (karşılaşsın) muzârî‘ fiilinin dua anlamında haber cümlesi olarak kullanıldığı görülmektedir. Söz konusu konuya dair başka örnek 2 beyitlik şu dua şiiridir: (et-Tavîl)⁴⁶⁴

أَدَامَ عَلَيْنَا رَبُّنَا كُلَّ نِعْمَةٍ وَضَاعَفَ مَا أَعْطَى وَوَفَّقَ لِلشُّكْرِ
وَأَصْلَحَ أَعْمَالِي جَمِيعاً وَقَادَنِي إِلَى كُلِّ خَيْرٍ عِنْدَ خَاتِمَةِ الْعُمْرِ

Rabbimiz bize, tüm nimetleri daim eylesin, verdiklerini artırsın ve şükre muvaffak kılsın.

Bütün işlerimi ıslah etsin ve ömrün sonunda beni tüm hayırlı işlerde muvaffak eylesin.

Görüldüğü üzere şiirde geçen أَدَامَ (daim eylesin), ضَاعَفَ (artırsın), وَوَفَّقَ (muvaffak kılsın), وَأَصْلَحَ (ıslah etsin) ve وَقَادَنِي (muvaffak eylesin) mâzî fiilleri dua anlamında haber olarak gelmiştir. Nitekim şiirde geçen 5 fiilin de konuldukları asıl mana olan mâzî geçmiş zaman dışında dua anlamında kullanıldıkları görülmektedir.

⁴⁶³ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 111.

⁴⁶⁴ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 238.

İncelenen son misal, eş-Şan‘ânî’nin öğrencisi Hasan b. İshak için kaleme aldığı medih şiirindedir: (et-Tavîl)⁴⁶⁵

بَقِيَّتْ بَقَاءَ الدَّهْرِ يَا فَخْرَ أَهْلِهِ وَدُمْتَ عَظِيمًا فِي الْأَنَامِ مُعَظَّمًا

Ey ailesinin medar-i iftihar! Zaman gibi kalmaya devam edesin ve insanlar arasında daima büyük ve saygın olasın.

Örnek beyitte geçen بَقِيَّتْ (kalmaya devam edesin) ve دُمْتَ (ebedi... olasın)

mâzî fiilleri mana yönünden değerlendirildiğinde akla ilk gelen hakiki manaları dışında dua anlamında kullanıldıkları görülmektedir.

2.1.1.1.1. Te’kid

Te’kid, lafzî ve manevî diye iki kısma ayrılmaktadır. Te’kid-i lafzî, cümlede zikredilen birinci lafzın bizzat kendisinin veya eş anlamlısının tekrarıyla yapılır. Dinleyicinin dikkatini celbetmek, duyamayan dinleyiciye sesini duyurmak, onu korkutmak, tehdit etmek ve insanlara mutluluk veren lafızları zikretmek, yapılan tekrarın amaçları arasında yer almaktadır.⁴⁶⁶

Manevî te’kid عَيْنِ, نَفْسِ, كِلْتَا, كِلَا, نَفْسِ, عَيْنِ gibi belli lafızlar ve onların türevleri ile yapılmaktadır. Bu çeşidin asıl amacı söylenen cümleye dair dinleyicinin zihninde oluşan mecâz, mübalağa, unutmama ve yanılma gibi düşünceleri ortadan kaldırmaktır.⁴⁶⁷ Kaynaklar, mükked lafzın bazen isim, fiil, harf, fiil cümlesi, isim cümlesi veya isim fiil olabileceğini bildirmektedir.⁴⁶⁸

Haber cümlelerinde, menfî veya müsbet durumlarına bakılmaksızın asıl olan tekidsiz kullanılmalarıdır. Ancak muhatabın kendisine bildirilen hüküm hakkındaki

⁴⁶⁵ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 391.

⁴⁶⁶ Abbâs Hasan, *en-Nahvu l-vâfî* (Daru’l-Me‘ârif, ts.), 3/501-518; Nûruddîn b. Nizâmiddîn Ahmed b. Muhammed Abdurrahmân el-Câmî, *Şerhu mollâ câmî el-fevâidu’l-diyâiyye ‘alâ metni’l-kâfiyye fi’n-nahvi*, thk. ‘Înâye eş-Şeyh Ahmed - Muhammed Ali Mustafa (Beyrut/Lubnan: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, 2009), 1/515-518; İzzettin Biçak, *İbn Kuteybe’nin Te’vilü Muşkilî’l-Kur’an’ının Arap Dili Açısından Tahlili* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2016), 56-59.

⁴⁶⁷ Abdurrahmân el-Câmî, *Şerhu mollâ câmî*, 1/517; Abbâs Hasan, *en-Nahvu l-vâfî*, 3/501-524; Mehmet Altın, “Kur’an’da Te’kid Üslupları ve Çeşitleri”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/18 (Mart 2017), 175-176.

⁴⁶⁸ Abbâs Hasan, *en-Nahvu l-vâfî*, 3/525-527.

kabul ve inkâr durumuna göre, te'kid edatlarının kullanımı bazen bir seçenek olarak değerlendirilmekte, bazen de vacip kabul edilmektedir. Kaynaklarda zikredilen te'kid edatları genel itibariyle şunlardan ibrettir:⁴⁶⁹

إِنَّ، لام الابتداء، أمَّا الشرطية، السين، قَدْ، ضمير الفصل، أحرف القسم، نونا التوكيد،

الحروف الزائدة، حروف التنبيه

eş-Şan'ânî, te'kid cümlelerini oluştururken farklı kelime ve cümlelerden yararlanmıştı. Şimdi konuya dair birkaç örnek vermek fayda sağlayacaktır. Şairin kıyamet gününde amellerin kabulüyle ilgili yazmış olduğu kasidenin şu beyti güzel bir örnektir: (es-Serî)⁴⁷⁰

أَفِقْ أَفِقْ قَبْلَ حُلُولِ النَّوْءِ غَفَلْتَ عَمَّنْ عَنكَ لَا يَغْفُلُ

Ölümler gelmeden uyan! Uyan! Seni ihmal etmeyenden (Allah) gafilsin.

Görüldüğü üzere örnek beyitte tekrar edilen أَفِقْ أَفِقْ (uyan uyan) emir fiilleri lafzî te'kididir ve cümleye te'kid anlamını katmıştır.

Bir diğer örnek Hz. Muhammed'in (s.a.v.) hidayetine tabi olmaya teşvik etmekle ilgili olan 20 beyitlik şiiirdendir: (el-Kâmil)⁴⁷¹

وَحَذَارِ ثُمَّ حَذَارِ مِنْ قَوْلِ أَمْرِي يَأْتِي بِضِدِّ النَّصِّ أَوْ تَأْوِيلِهِ

Nassa veya te'viline muhalif olan kişinin sözünden sakın ha sakın!

Beyitte geçen وَحَذَارِ ثُمَّ حَذَارِ (sakın ha sakın) ifadesi incelendiğinde bunun emir manasında ismi fiil olduğu aynı zamanda tekidi lafzî olup tekrarıyla cümleye te'kid anlamını kattığı görülmektedir.

⁴⁶⁹ Habenneke el-Meydânî, *el-Belâgatü'l-'arabiyye*, 1/187-192; Abdulazîz 'Atîk, *'İlmu'l-me'ânî*, 55-60; Ali Bulut, *Belâgat Meânî-Beyân-Bedî'* (İstanbul: İfav, 2015), 101-105.

⁴⁷⁰ eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 354.

⁴⁷¹ eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 343.

Şairin hamd ve şükür kasidesinde zikrettiği şu beyitteki işaretli lafızlar cümlelerin tekrarıyla oluşan tekid-i lafzî için güzel bir örnektir: (et-Tâvîl)⁴⁷²

لَكَ الْحَمْدُ حَمْدًا طَيِّبَ اللَّفْظِ وَالْمَعْنَى لَكَ الْحَمْدُ حَمْدًا دَائِمًا أَبَدًا مِنَّا

Mana ve lafzî güzel olan hamdler sana olsun. Daima ve ilelebet bizden sana hamd olsun.

Ayrıca örnek beyitte geçen دَائِمًا أَبَدًا (daima ilelebet) kelimeleri eş anlamlı sözcüklerle yapılan tekid için iyi bir örnektir.

Konu bağlamındaki bir diğer örnek eş-Şan‘ânî ile öğrencisi İsmail b. Muhammed b. İshak arasında yanlış anlaşılmadan dolayı cereyan eden tartışmayla ilgili şu özür şiirindedir: (el-Basît)⁴⁷³

بَلَى بَلَى كُلَّ مَا قُلْتُمْ أُصَدِّقُهُ وَكُلُّ بَحْثٍ رَقِيقٍ فَهَوَ مِنْ قِبَلِي

Tabiki, tabiki sizin tüm söylediklerinizi tasdik ediyorum. Konuların ince detay şeklinde olup [anlaşılır kılınmaması] ise benim hatamdır.

Bu beyitte ise بَلَى بَلَى harfi cümleye te’kid ve pekiştirme anlamını katması amacıyla tekrar edilmiştir.

Şairin te’kid üslubuna dair bir diğer kullanım örneği îhâmu’t-te’kiddir. Yazarın ibarede en az bir kelimeyi farklı manalarda birden fazla tekrar etmesiyle meydana gelen îhâmu’t-te’kid sesteş kelimelerin bir arada kullanılmasıdır. Bu durum dinleyiciyi ilk etapta te’kid olduğu zannına sevk ettiği için bu ismi almıştır.⁴⁷⁴ Konuyla ilgili iki beyitten oluşan bu şiir güzel bir örnektir: (el-Mutedârek)⁴⁷⁵

عَجَبًا بَكَرَّتْ تَلُومُ فَتَى أَضْنَاهُ الْحُبُّ وَأَذْهَلُهُ
وَتَقُولُ عَسَى يَسْلُو رِشَاءً وَلَهُ شَوْقٌ وَلَهُ وَلَهُ

⁴⁷² eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 410.

⁴⁷³ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 330.

⁴⁷⁴ es-Seyyid Ali Şadrüddîn el-Medenî İbn Ma‘şûm el-Hasanî, *Envâru’r-rabî‘î fi envâ’i’l-bedî’*, thk. Şâkir Hâdî Şeker (Kerbela/İrak: Mektebetu’l-‘İrfân, 1968), 6/159.

⁴⁷⁵ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 358.

Aşkın kendisini yıpratmış ve zayıf duruma düşürdüğü bir genci hemen kınaman ne kadar da tuhaftır!

Bir de şöyle diyorsun umulur ki ayrılık teselli verir; oysaki onun özlemi ve aklını başından alan sevdası vardır.

Söz konusu örnek şiirin 2. beytin sonunda yer alan وَلَهُ وَلَهُ (onun sevdası vardır) lafızları ilk bakışta te'kid gibi görünmektedir. Ancak şiirin anlamına dikkat edildiğinde bu iki kelimenin farklı manalarda kullanıldıkları anlaşılmaktadır. Nitekim örnekte geçen birinci ifade; atıf vâvı, harf-i cerr ve zamirdir. İkinci ifade ise isim olup aşk ve seveda manasına gelmektedir.

eş-Şan'ânî, öğrencisi İsmail b. Muhammed b. İshak'a yazdığı özlem konulu aşağıdaki beyitlerde, te'kid edatları قَدْ ve ibtidâ ل ikisine bir arada yer vererek haberi fiil cümlesine pekiştirme anlamını katmıştır: (el-Kâmil)⁴⁷⁶

وَلَقَدْ ذَكَرْتُكَ بَعْدَ أَنْ جَدَّ النَّوَى وَالصَّحْبُ بَيْنَ مُودِّعٍ وَمُشَبِّعٍ

Şüphesiz ayrılık gerçekleştikten sonra seni hatırladım. Dostların kimi uğurlamakta, kimi de teşyî' (cenazenin uğurlanması) edilmektedir.

Konu bağlamında zikredilebilecek bir diğer örnek de ise eş-Şan'ânî, cümleye dikkat çekme ve pekiştirme anlamını katan أَلَا ve إِنَّ edatlarını birlikte zikrettiği görülmektedir: (et-Tavîl)⁴⁷⁷

أَلَا إِنَّ شَوْفِي لَا يُحَدُّ لَهُ حَدٌّ وَصَارُمُ وَجَدِي لَا يَكِلُّ لَهُ حَدٌّ

İyi bilin ki şüphesiz özlemim sonsuzdur ve aşkımın kılıcında körelme yoktur.

Aşağıda zikredilen beyit eş-Şan'ânî'nin öğretici şiir konusunda Kelâm ilmine dair yazmış olduğu şiirinden alıntılanmıştır. Şair, kendi görüşünü muhatabına

⁴⁷⁶ eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 279-280.

⁴⁷⁷ eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 197.

açıklarken, anlatımını kasem harflerinden olan و harfinin pekiştirici gücüyle desteklemiştir: (Muhalla‘ Basît)⁴⁷⁸

وَاللّٰهُ مَا أَخْطَتِ الْمَنَآيَا وَلَا عَلَيَّهَا الْخَطَا يَجُوزُ

Allah'a yemin ederim ki ölümler yanılmamıştır ve yanılması da caiz değildir.

2.1.1.2. İnşâ Cümleleri

İnşâ cümlesi; henüz meydana gelmemiş bir işten söz eden ve söylenen söz hakkında “doğrudur” ya da “yanlıştır” demenin uygun olmadığı cümledir.⁴⁷⁹ İnşâ cümlelerini oluşturan lafızların emir, nehiy, istifhâm, nidâ, temennî, dua, teraccî, taaccüp, yemin lafızları, medih ve zem sözleri vs. türleri bulunmaktadır.⁴⁸⁰

el-Emîr eş-Şan‘ânî, şiiirlerinin anlatım biçimlerini inşânın çeşitli manalara gelen cümlelerini kullanmak suretiyle zenginleştirmektedir. Bu cümle yapılarına haber cümleleri kadar olmasa da birçok şiiirinde yer verdiği görülmektedir. Şairin nasihat ve zühd gibi dinî şiiirlerde diğer konulara kıyasla bu anlatım yönteminden daha fazla yararlandığı söylenebilir.

2.1.1.2.1. Emir

Emir, bir eylemin yapılmasını talep etmek anlamına gelir.⁴⁸¹ el-Emîr eş-Şan‘ânî’nin şiiirlerine bakıldığında emir fiilinin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Konuya dair birkaç örnek vermek fayda sağlayacaktır.

Konuyla ilgili ele alacağımız aşağıdaki ilk örnek, şairin nasihat konusunda söylemiş olduğu şiiirinden alıntılanmıştır: (et-Tavîl)⁴⁸²

فَكُنْ رَاضِيًا بِاللّٰهِ فِي كُلِّ حَالَةٍ فَإِنَّ الرِّضَا فِيهِ السَّرُورُ لِمَنْ يَدْرِي

⁴⁷⁸ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 253.

⁴⁷⁹ es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘ulûm*, 166; el-Kazvînî, *el-Îdâh fî ‘ulûmi’l-belâğa*, 24; et-Tahânevî, *Keşşâfu ıştîlâhâti’l-funûn ve’l-‘ulûm*, 1/114; Hâbenneke el-Meydânî, *el-Belâgatu’l-‘arabiyye*, 1/166.

⁴⁸⁰ et-Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, 42-45; Abdulazîz ‘Atîk, *‘İlmu’l-me‘ânî*, 75-114; Bulut, *Belâgat Meânî-Beyân-Bedî’*, 107-108.

⁴⁸¹ es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘ulûm*, 318-319; et-Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, 44-45; Hâbenneke el-Meydânî, *el-Belâgatu’l-‘arabiyye*, 1/228; Abdulazîz ‘Atîk, *‘İlmu’l-me‘ânî*, 75.

⁴⁸² eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 212.

Her koşulda Allah'tan hoşnut ol. Çünkü bilen için bunda (Allah'ın takdirine rıza göstermede) mutluluk vardır.

Şairin örnek beyitte yer verdiği كُنْ emr-ı hazır fiilin nasihat manasında kullanıldığı görülmektedir.

Konu bağlamında zikredilen aşağıdaki iki örnek, el-Emîr eş-Şan'ânî'nin Allah'ın esmâ-i hüsnâsından bahsettiği kasidesinden alınmıştır: (es-Serî⁴⁸³)

قِفْ وَقَفَّةَ الْعَبْدِ الذَّلِيلِ الْحَقِيرِ بَبَابِ مَوْلَاهُ الْعَزِيزِ الْكَبِيرِ

قِفْ قَائِلًا سِرًّا وَجَهْرًا لَهُ هَذَا مَقَامُ الْعَائِدِ الْمُسْتَجِيرِ

Azîz (yenilmeyen yegâne galip) ve Kebîr (yüce) olan Mevla'nın kapısında alçakgönüllü ve hakir kulun edasıyla bekle.

Bunun, bütün övgülerin ona olduğu Hak (filen var olan) Melik'e (âlemlerin sahibi) sığınan ve ondan koruma dileyenin makamı olduğunu açık ve gizli söyleyerek bekle. O, Azîm'dir (yüce) ve Kâdir'dir (her şeye gücü yeten).

Yukarıda örnek olarak zikredilen beyitlerde, قِفْ emr-ı hazır filleleri tavsiye ve nasihat anlamında kullanılmıştır.

Şairin Hz. Muhammed'in (s.a.v.) hidayetine tabi olmaya teşvik ettiği şiirinden alıntılanan aşağıdaki beyitler, söz konusu konuya dair birer güzel örnektir: (el-Kâmil)⁴⁸⁴

فَالزَّمْ طَرِيقَتَهُ وَكُنْ مُتَمَسِّكًا بِفِعَالِهِ وَبِهَدْيِهِ وَبِقَبِيلِهِ

وَحَذَارِثُمَّ حَذَارِ مِنْ قَوْلِ امْرِئٍ يَأْتِي بِضِدِّ النَّصِّ أَوْ تَأْوِيلِهِ

O zaman onun (Ahmed'in s.a.v.) yoluna tâbi ol. Onun sözlerine, sünnetine ve fiillerine sıkıca bağlan.

Nassa veya te'viline muhalif olan kişinin sözünden sakın ha sakın!

⁴⁸³ eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 247.

⁴⁸⁴ eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 343.

Söz konusu konu bağlamında alıntılanan 1. beyitte, **فَالزَّمْ** emr-ı hazır vaaz, tavsiye ve nasihat manasında kullanıldığı gözlemlenmektedir. Örneğin 2. beytinde yer alan **حَذَارِ** isim fiil olup, emir manasında nasihat anlamında kullanılmıştır.

2.1.1.2.2. İstifhâm

Sormak manasına gelen istifhâm, kişinin önceden bilmediği bir şeyi

هَلْ, **أَيُّ**, **كَيْفَ**, **أَيْنَ**, **أَنَّى**, **مَتَى**, **هَلْ** ifadeleri vasıtasıyla sorarak,

anlamak ve öğrenmek istemesidir.⁴⁸⁵ eş-Şan‘ânî, şiirlerinin anlatım biçimlerini istifhâmın çeşitli manalara gelen cümlelerini kullanarak zenginleştirmektedir. Şiirleri incelendiğinde istifhâm-i inkârî (bir şeyin kabul edilmemesi), ta‘acubî (şaşırtma) ve ikrârî (sorulan konuyu kabul etme) gibi farklı anlamları ifade eden cümlelere sıklıkla yer verdiği görülecektir.

İstifhâm-i inkârî (olumsuzluk) için 1182/1768 yılında Fahrüddin Abdullah b. Ahmed b. İshak b. İbrahim’e verdiği icâzetin nasihat bölümünde geçen şu beyit güzel örnektir: (el-Vâfir)⁴⁸⁶

وَلَا تَشْغَلْ بِغَيْرِ الْعِلْمِ وَقْتًا وَهَلْ بِسِوَاهُ يَشْتَغِلُ السَّعِيدُ

Hiçbir zaman ilim dışında bir şeyle meşgul olma! Bahtiyar kişi onun haricinde bir şeyle ilgilenir mi? (İlgilenmez)

Şair, icâzet verdiği kişiye ilim dışında başka şeylerle uğraşmaması hususunda nasihat etmekte ve akıllı bir kimsenin bunun haricinde başka şeylerle meşgul olmasını kabul etmemektedir. “هَلْ” soru edâtı cümleye olumsuzluk anlamını katmıştır.

⁴⁸⁵ Ebû'l-Me‘âli Muhammed b. Abdurrahman el-Kazvînî, *el-Îdâh fî ‘ulûmi ‘l-belâğa*, thk. Muhammed Abdulmun‘im Hafâci (Beirut: Dâru‘l-Cil, ts.), 3/55; Ahmed b. İbrahim b. Mustafa Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru ‘l-belâğe fî ‘l-me‘ânî ve ‘l-beyânî ve ‘l-bedî‘*, thk. Yusuf eş-Suleymî (Beirut: el-Mektebetu ‘l-‘Aşriyye, ts.), 1/78-87; Aydın Temizer, *Bir Üslûb Özelliği Olarak Kur’an’da “de ki” Hitabı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2010), 135.

⁴⁸⁶ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 187.

Başka bir örnek de şairin 1178/1164'te öğrencisi Hasan b. İshak'a cevaben yazdığı ihvâniyyât şiirindeki şu beyittir: (et-Tavîl)⁴⁸⁷

وَكَيْفَ يَقُولُ الشُّعْرَ شَيْخٌ وَكُلَّ مَا بَنَتْ فِكْرَتِي بَيْتَ الْقَرِيضِ تَهْدَمًا

Yaşlı birisi nasıl şiir söylesin? (Söyleyemez) Zihnim, her ne zaman manzume inşa ederse onu bozuyor.

Şair, yaşlılıktan kaynaklanan unutkanlığın şiir yazmasını güçleştirdiğini hatta imkânsız gibi bir duruma getirdiğini ifade etmektedir.

İstifhâm-i ta'acubî (şaşıрма) için 1182/1768 yılında Faḥruddin Abdullah b. Ahmed b. İshak b. İbrahim'e verdiği icâzetin şu beyti örnek olarak verilebilir: (el-Vâfir)⁴⁸⁸

أَمِنْ بَعْدِ الثَّمَانِينَ اللّوَاتِي قَطَعْتُ يَكُونُ لِي عِقْدٌ فَرِيدٌ

Kat ettiğim o seksen yıldan sonra mı eşsiz gerdanlığım olacak?

Örnek beytin başında bulunan istifhâm edâtı “أ” cümleye ta'acub şaşıрма anlamını katmaktadır.

Ahmed b. Hasan için yazılan 23 beyitlik medih kasidesindeki şu beyit de ta'acub için iyi bir örnek sayılır: (el-Vâfir)⁴⁸⁹

وَكَمْ غَمْرٌ يُرِيدُ عَلَا سِوَاهَا وَهَلْ يَغْلُو عَلَى الشَّمْسِ الرَّغَامُ

Nice toy (akılsız) başkasına üstün olmak ister. Toprak hiç güneşten üstün olabilir mi?

Görüldüğü üzere güneş ve toprağın karşılaştırıldığı beytin 2. mısrasında bulunan “هَلْ” soru edâtı cümleye şaşıрма anlamını katmıştır.

⁴⁸⁷ eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 391.

⁴⁸⁸ eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 187.

⁴⁸⁹ eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 395.

Konuyla ilgili son örnek istifhâm-i ikrârî ile ilgili olup eş-Şan‘ânî’nin, âlim ve edîb Hasan b. Abdullah el-Kebî’sinin cömertliğine dair yazmış olduğu medih şiirindedir. (es-Serî‘)⁴⁹⁰

أَلَسْتُ فِي الْغُرْبَةِ مُسْتَوْحِشًا جَارٍ عَلَيَّ الدَّهْرُ فِي حُكْمِهِ

Ben gurbette yalnız değil miydim? Zaman benimle ilgili hükmünü vermektedir.

Görüldüğü gibi beyit anlam yönünden incelendiğinde başında bulunan “أَلَسْتُ” soru edâtı asıl anlamı olan soru sorma anlamının dışına çıkarak cümleye ikrâr (kabul etme) anlamını katmaktadır.

2.1.1.2.3. Dua

الدُّعَاءُ kelimesi “Çağırarak, seslenmek, Allah’a yönelmek, yalvarıp yakararak O’ndan iyilik ve güzellikler talep etmek”⁴⁹¹ gibi anlamlara gelmektedir. Dua cümleleri kurulurken farklı ifade yapılarına yer verilmektedir. Örneğin aşağıda zikredilen iki beyit bahse konu için güzel bir örnektir. Şair, babası İsmail b. Şalâh el-Emîr’e yazmış olduğu mersiyesini onunla buluşacağı günün özlemine ifade ederek dua ile bitirmektedir: (et-Tavîl)⁴⁹²

هَنِيئًا مَرِيئًا مَا قَدِمْتَ مِنَ الْجَزَا إِلَيْهِ بِمَا قَدِمْتَ مِنْ صَالِحِ الْكَسْبِ
عَسَى وَلَعَلَّ اللَّهَ يَجْمَعُ بَيْنَنَا هُنَالِكَ فِي دَارِ النَّعِيمِ عَلَى قُرْبِ

Salih amellerinden dolayı kazandığın nimetler sana afiyet olsun.

Umulur ki Allah yakın zamanda orada (cennette) bizi buluşturur.

eş-Şan‘ânî’nin 1128/1715 yılında ders için Kuhlân’da bulunduğu esnada babasının “Şan‘â’ya dön ve ilmi çalışmalarını burada devam et” çağrısına cevap

⁴⁹⁰ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 386.

⁴⁹¹ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu ’l-muḥîṭ*, 1282-1283; Ebu’l-Fayd Murtaḍâ Muhammed b. Muhammed b. Muhammed ez-Zebîdî, *Tâcu’l ’arûs min cevâhiri’l-ḳâmûs* (Kahire: Dâru’l-Hidâye, 2019), 38/46-52.

⁴⁹² eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 99-100.

olarak kaleme aldığı ihvâniyyât konulu şiirini dua ile bitirmesi, konuya dair başka bir örnektir: (et-Tavîl)⁴⁹³

وَأَرْجُو مِنَ الرَّحْمَنِ نُورَ هِدَايَةٍ تُضِيءُ إِلَى الْحَقِّ الْقَوِيمِ وَتُرْشِدُ
فَإِنَّا لَفِي دَهْرٍ تَلَفَّعَ أَهْلُهُ بِأَثْوَابِ جَهْلِ فَالْهُدَى فِيهِ مُكَمَّدُ

Rahmandan doğru hak yolunu aydınlatan ve rehberlik eden hidayet nurunu diliyorum.

Nitekim biz, insanların cehalet elbisesiyle kaplandığı bir çağdayız. Hidayet, onun içinde mahzundur.

Şair, dostu İsmail b. Muhammed el-‘Abdî için yazmış olduğu medih temalı kasidesini yine dua ile bitirdiği görülmektedir: (es-Serî‘)⁴⁹⁴

وَابَقَ وَدُمَ فِي نِعْمَةٍ سَالِمًا يُنِيلُكَ الرَّحْمَنُ مَا تَطْلُبُ

Rahman seni dilediğine nail kılarak hastalıklardan uzak, nimet içerisinde bir hayat idame ettiresin.

2.2. Şiirlerin Beyân İlmî Açısından İncelenmesi

Beyân ilmi, aynı manayı daha detaylı açıklamak için farklı üslup biçimleriyle tanımlamayı bilmektir.⁴⁹⁵ Beyân ilminin ana başlıkları şunlardır:

Hakikât-mecâz,

Teşbîh,

İsti‘âre,

Kinâye.⁴⁹⁶

⁴⁹³ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 143.

⁴⁹⁴ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 97.

⁴⁹⁵ es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘ulûm*, 162; Ebû Hâmid Bahâuddîn Ahmed b. Ali b. Abdilkâfî es-Subkî el-Mısırî Bahâuddîn es-Subkî, *‘Arûsu’l-efrâh fî şerhi telhîşi’l-miftâh*, thk. Abdulhamîd Hendâvî (Beyrut: el-Mektebetu’l-‘Aşriyye, 2003), 2/5.

⁴⁹⁶ Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdırâhman b. Muhammed Abdülkâhir el-Cürçânî, *Delâilu’l-i‘câz fî ‘ilmi’l-me‘ânî*, thk. Mahmud Muhammed Şâkir Ebû Fahr (Kahire/Cidde: Dâru’l-Medenî, 1992), 66-79; Abdulazîz ‘Atîk, *‘İlmu’l-me‘ânî*, 61-135-167-203.

eş-Şan‘ânî’nin şiirleri beyân üslupları açısından oldukça zengin bir muhtevaya sahiptir. Dîvânda bu ilmin konularının alt başlıklarına varıncaya kadar farklı örneklere tesadüf edilmekle birlikte sıklıkla kullanılan beyân üslupları ana başlıklar halinde örneklendirilecektir.

2.2.1. Teşbîh

Teşbîh sözlükte, “örneklendirmek, iki şeyi birbirine karıştıracak derecede benzetmek ve iki varlık arasında benzerlik kurmak”⁴⁹⁷ gibi manalara gelmektedir. Beyân ilminin en temel konularının başında gelen teşbîhin, terim olarak ise “iki varlık yani الْمُشَبَّه (benzeyen) ve الْمَشَبَّهُ بِهِ (kendisine benzetilen) arasında bir veya birden fazla benzer niteliğin bulunduğu betimleme sanatı”⁴⁹⁸ şeklinde tanımlanmaktadır.

Teşbîh, aşağıdaki şu dört temel unsurlardan oluşmaktadır:

الْمُشَبَّه (benzeyen)

الْمَشَبَّهُ بِهِ (kendisine benzetilen)

أَدَاةُ التَّشْبِيهِ (teşbîh edâtı; isim, fiil, ve harf de olabilir)

وَجْهَ الشَّبْهِ (benzetme yönü)⁴⁹⁹

İbn Reşîk el-Ğayrevânî ve Ğudâme b. Ca‘fer gibi bazı eleştirmenlere göre iki şeyin her yönüyle birbirine benzemesi tek varlık sayılacağından teşbîh sanatı meydana gelmez. Buna binaen onlara göre gerçek ve en güçlü teşbîh; aslında birbirlerinden uzak olan müşebbeh ve müşebbeh bih arasında ortak bir özellik veya benzerlik kurarak

⁴⁹⁷ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'ayn*, 1/304-305; Ebû Abdullah Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdulkâdir el-Hanefî Zeynuddîn er-Râzî, *Muhtâru's-sıhâh*, thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed (Beirut/Sayda: el-Mektebetu'l-'Aşriyye, 1999), 161; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, ts., 13/503; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhtâf*, 1247.

⁴⁹⁸ İbn Reşîk el-Ğayrevânî, *el-'Umde fi mehâsini's-si'r ve âdâbihi*, 1/286; Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf el-Hanefî el-Cürcânî, *et-Ta'rifât*, thk. 'Uyûn es-Sûd Muhammed Bâsıl (Beirut / Lubnân: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2003), 58; Abdurrâhman Hasan Hâbenneke el-Meydânî, *el-Belâgatu'l-'arabiyye* (Beirut: Dâru's-Şâmiyye, 1996), 2/161-162.

⁴⁹⁹ Abdulazîz 'Atîk, *'İlmu'l-bedî'* (Beirut/Lubnan: Dâru Nehdatu'l-'Arabiyye, ts.), 64; Hâbenneke el-Meydânî, *el-Belâgatu'l-'arabiyye*, 1996, 2/162.

onları birbirine yakınlaştırmaktır.⁵⁰⁰ Öte yandan teşbîh, ifade ettiği mana ve yukarıda zikredilen dört unsurun durumuna göre farklı alt başlıklara ayrılmaktadır. Onlarla ilgili açıklamalar, aşağıda verilen örnekler üzerinden yapılacaktır.

2.1.4.1. Teşbîh-i Belîğ

eş-Şan‘ânî’nin aşağıdaki beyitleri 1182/1768 yılında Faḥruddin Abdullah b. Ahmed b. İshak’a verdiği icâzet konulu kasidenin 2. ile 20. sıradaki beyitler olup teşbîh-i belîğ için birer güzel örnektir: (el-Vâfir)⁵⁰¹

أَجْرَتُكَ إِذْ طَلَبْتَ وَأَنْتَ بَحْرٌ يَحِقُّ لِمِثْلِنَا فِيهِ الْوُرُودُ
وَصَلَّى عَلَى النَّبِيِّ وَالْآلِ طُرّاً فَهُمْ شَمْسٌ أَنْارَ بِهَا الْوُجُودُ

Talep ettiğin zaman sana icâzet verdim. Halbuki sen bizim gibilerin kendisinden istifade edeceği bir deryasın.

Nebiye (s.a.v.) ve tüm ailesine salavat getir. Onlar varlığın kendileriyle aydınlandığı güneştir.

Yukarıda verilen beyitlerden 2. beyitte şair, icâzet verdiği İshak b. İbrahim’i ilmî yönüyle denize benzetmektedir. Örnek beyitte vechu’ş-şebeh (teşbîh yönü) ve teşbîh edâtı zikredilmediğinden dolayı teşbîh-i belîğ meydana gelmiştir. Diğer beyitte Hz. Muhammed (s.a.v.) ve ehl-i beytinin yaşantıları, ahlaki davranışları ve insanlara doğru yolu gösterme hususundaki rehberlikleri güneşin aydınlığına benzetilmektedir. Burada bir önceki örnekte olduğu gibi vechu’ş-şebeh ve teşbîh edâtının hazfedilmesi sebebiyle bu, teşbîh-i belîğ çeşidindedir. أَنْتَ (sen) müşebbeh ve بَحْرٌ (derya) müşebbeh bihtir. Aynı şekilde فَهُمْ (onlar) müşebbeh ve شَمْسٌ (güneş) müşebbeh bihtir.

eş-Şan‘ânî’nin aşağıda 6. ile 17. beyitleri verilen kasidesi, insanların onun nesebi ve ilmi konumunu sorgulamaları üzerine cevap olarak yazmış olduğu 35

⁵⁰⁰ Kudâme b. Ca‘fer, *Naḳdu’ş-şî‘r*, 124; İbn Reşîk el-Ḳayrevânî, *el-‘Umde fi meḥâsini’ş-şî‘r ve âdâbihi*, 1/289.

⁵⁰¹ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 187-188.

beyitten oluşan kendi nesebi ve ilmi ile iftihar ettiği fahr konulu şiirindedir: (et-Tavîl)⁵⁰²

أَنَا الشَّمْسُ فِي جَوِّ السَّمَاءِ مُنِيرَةٌ بِهَا يَهْتَدِي مَنْ شَاءَ رَبِّي وَيَقْتَدِي
هُوَ الْجَبَلُ الْبَحْرُ الَّذِي بِعُلُومِهِ جَمِيعُ الْوَرَى مَا بَيْنَ مُفْتٍ وَمُقْتَدِي

Ben güneşim. Gökyüzünde parlıyorum. Rabbimin dilediği kimse onunla hidayete erer ve ona tabi olur.

O, öyle bir dağ ve denizdir ki bütün insanlar ya ilmiyle fetva verir ya da ona tabi olur.

Yukarıda verilen beyitlerden 6. beyitte şair, Hz. Ali (r.a.) aracılığıyla soyunun Hz. Peygambere dayandığını ve onlara tabi olanlar hidayete erdikleri gibi kendisine tabi olanların da hidayete ereceğini ifade etmektedir. Dolayısıyla insanlara doğru yolu gösterme hususunda kendini aydınlatan güneşe benzetmektedir. Örnek beyitte teşbîh, vechu’ş-şebeh ve teşbîh edâtı ikisi de cümlede yer almadığı için bu, teşbîh-i belîğ türündendir. 17. beyitte ise dedesi Mansûr Billâh Abdullah b. Hamza’yı ilmi ve cesaretinden dolayı denize ve dağa benzetmektedir. Aynı şekilde vechu’ş-şebeh ve teşbîh edâtı cümlede zikredilmediği için burada teşbîh-i belîğ vardır. أَنَا (ben) müşebbeh ve الشَّمْسُ (güneş) müşebbeh bihtir. Aynı şekilde هُوَ (o) müşebbeh ve الْجَبَلُ الْبَحْرُ (derya ve dağ) müşebbeh bihtir.

Şairin konu bağlamında aşağıda zikredilen beyti, öğrencisi İsmail b. Muhammed b. İshak’a yazdığı 35 beyitlik ihvâniyyât temalı kasidesindedir: (Meczû’l-Kâmil)⁵⁰³

فَرَأَيْتُ أَغْصَانًا مِنْ آلِ أَلْفَاظٍ قَدْ أَثْمَرْنَ دُرًّا

Meyve olarak inci veren sözlerden dallar gördüm.

⁵⁰² eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 190.

⁵⁰³ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 222.

eş-Şan‘ânî, yukarıda verilen örnek beyitte Muhammed b. İshak’ın şiirlerindeki ifadeleri överek onları meyve veren dallara benzetmektedir. Beyitte benzetme yönü ve teşbîh edâtlarının ikisi de yer almadığından dolayı Teşbîh-i belîğ gerçekleşmiştir. الألفاظ (sözler) müşebbeh ve أغصاناً (dallar) müşebbeh bihtir.

2.1.4.2. Teşbîh-i Mucmel

eş-Şan‘ânî’nin aşağıda verilen örnek beyti, 1186/1762 yılında Cemâluddîn Ali b. Muhammed’e verdiği icâzet konulu 13 beyitlik kasidenin ilk beytidir: (el-Vâfir)⁵⁰⁴

أَجْرُكَ يَا عَلِيُّ وَأَنْتَ عِنْدِي كَأَوْلَادِي الصِّغَارِ مَعَ الْكِبَارِ

Ey Ali! Sana icâzet verdim. Sen nezdimde büyüklerle beraber olan küçük evlatlarım gibisin.

Yukarıda verilen beyitte şair, küçük çocuğuna gösterdiği sevgi, şefkat ve merhametin aynısını icâzet verdiği Ali b. Muhammed’e gösterdiğini dile getirerek onu şefkate muhtaç küçük çocuklara benzetmektedir. Beyitteki teşbîh, vechu’ş-şebih cümlede açıkça yer almadığından dolayı burada mucmel teşbîh bulunmaktadır. أَنْتَ (sen) müşebbeh, أَوْلَادِي الصِّغَارِ (küçük evlatlarım) müşebbeh bih ve كَ teşbîh edâtıdır.

Mucmel teşbîh için bir diğer örnek şairin hocası Şalaḥ b. Hüseyin el-Aḥfeş için yazmış olduğu 41 beyitlik mersiye temalı kasidesinin şu beytidir: (et-Tavîl)⁵⁰⁵

وَمَا شَرِبْتُ أَجْفَانُهُ لَذَّةَ الْكَرَى كَأَنَّ لَذِيذَ التَّوْمِ فِي حُكْمِهِ سُكْرٌ

Onun göz kapakları uykunun tadına varmadı. Adeta onun yargısında uykunun lezzeti sarhoşluktur.

Yukarıda zikredilen örnek beyitte eş-Şan‘ânî, hocası Şalaḥ b. Hüseyin el-Aḥfeş’in ilmî konumu ve takvasını methetmektedir. Kıldığı gece namazları, tuttuğu nafîle oruçlara ve ders verdiği ilim meclislerine atıfta bulunarak gece ve gündüzün, sabah ve akşamın ve mescitlerin onun arkasında ağladığını belirtmektedir. Şair,

⁵⁰⁴ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 205.

⁵⁰⁵ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 206.

hocasının ibadet ve ilim dışında hiçbir şeye ilgi duymadığını bilakis uykuyu sarhoşluğa benzettiğini ifade etmektedir. Beyitte teşbîh yönü sarahaten zikredilmediği için cümledeki teşbîh, mucmel teşbîh türüdür. سُكْرٌ (sarhoşluk) müşebbeh, لَذِيذَ النَّوْمِ (uykunun lezzeti) müşebbeh bih ve كَأَنَّ teşbîh edâtıdır.

2.1.4.3. Teşbîh-i Muekked

eş-Şan‘ânî’nin aşağıda verilen beyti, Ali b. İsmail el-Abdî’ye cevaben yazdığı 12 beyitlik ihvâniyyât konulu şiirin 5. beytidir: (el-Vâfir)⁵⁰⁶

فَنَظْمُكُمْ وَخَطُّكُمْ عُقُودٌ تَزِينُ بِالْمَحَاسِنِ كُلِّ طَرْسٍ

Nazmınız ve hat sanatınız (el yazınız) gerdanlıktır. Her yaprağı güzellikle süslüyor.

Yukarıda geçen beyitte şair, Ali b. İsmail el-Abdî’nin hat sanatını ve şiirlerini methederek onları gerdanlığa benzetmektedir. Beyitte teşbîh edâtına yer verilmediğinden dolayı cümledeki teşbîh çeşidi müekked teşbîhtir. فَنَظْمُكُمْ وَخَطُّكُمْ (nazmınız ve hat sanatınız) müşebbeh ve عُقُودٌ (gerdanlıklar) müşebbeh bihtir.

تَزِينُ بِالْمَحَاسِنِ كُلِّ طَرْسٍ (her yaprağı güzellikle süslüyor) cümlesi ise vechu’ş-şebehe işaretidir.

2.1.4.4. Teşbîh-i Temsili

eş-Şan‘ânî’nin aşağıda zikredilen beyti, 41 beyitlik ihvâniyyât temalı kasidesindedir. Şair şiirinde, 1182/1768’de oğlu İbrahim el-Emîr eş-Şan‘ânî’nin hac farızasını eda etmek üzere Mekke’ye gitmek için izin istemesi üzerine yaşlılıktan şikayetini ve oğluna olan özlem ve düşkünlüğünü ifade etmektedir: (et-Tavîl)⁵⁰⁷

وَهَزَّتْهُ نَارُ الْإِشْتِيَاقِ فَقَلْبُهُ لِيَسُدَّ تَهَا كَالْقَدْرِ كَانَ عَلَى الْجَمْرِ

⁵⁰⁶ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 263.

⁵⁰⁷ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 242.

Özlem ateşi onu sarstı. Onun kalbi özlem ateşinin şiddetinden dolayı közüün üzerindeki kazan gibiydi.

Yukarıda alıntılanan beyitte eş-Şan'ânî, oğlu İbrahim'in kendisinden ayrı kalacağı hissini yarattığı tedirginlik ve endişeden dolayı yerinde duramama durumunu, aevli ateşte kaynayan tencereye benzetmektedir. Buradaki teşbîh, benzeme yönünün güçlü olması ve birden fazla vechu'ş-şebehi bulunması sebebiyle teşbîh-i temsili türüdür. فَالْبَيْتِ (kalbi) müşebbeh, الْقَدْرِ (kazan) müşebbeh bihtir.

كَانَ عَلَى الْجَمْرِ لِشِدَّتِهَا ve كَانَتْ عَلَى الْجَمْرِ (közüün üzerindeki ve şiddetinden) vechu'ş-şebeh ve كَ teşbîh edâtıdır.

Şairin 1133/1732 yılında Muhammed b. İsmail b. Muhammed el-Abdî'ye yazmış olduğu özlem konulu kasidenin 46. beyti teşbîh-i temsili için güzel bir örnektir: (et-Tavîl)⁵⁰⁸

بَقِيَّتْ لِحَيْدِ الدَّهْرِ أَفْخَرَ زِينَةٍ كَأَنَّكَ عِقْدٌ بِالْمَعَالِي مُرْصَعٌ

Zamanın gerdanına en güzel süs oldun. Sanki sen onurlandırıcı şeylerle süslenmiş gerdanlıksın.

eş-Şan'ânî, Muhammed el-Abdî'ye yazmış olduğu özlem konulu kasidesinde, beraber geçirdikleri zamanın güzelliği ve o günlere duyulan özleminden söz etmektedir. Alıntılanan beyitte şair, Muhammed el-Abdî'ye verdiği öneme binaen onu süslü gerdanlığa benzetmektedir. Burada benzeme yönünün, birbirinden ayırt edilemeyecek kadar kuvvetli olması ve birden fazla vechu'ş-şebehi yer vermesinden dolayı temsili teşbîh meydana gelmiştir. أَنَّكَ (sen) müşebbeh, عِقْدٌ (gerdanlık) müşebbeh bih, بِالْمَعَالِي مُرْصَعٌ vechu'ş-şebeh ve كَ teşbîh edâtıdır.

eş-Şan'ânî, 1131/1719'da hacca gitme isteğini sonradan meydana gelen engellerden dolayı gerçekleştiremeyince hacca özlem temalı 50 beyitten oluşan bir

⁵⁰⁸ eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 276.

kaside kaleme almıştır. Aşağıda alıntılanan örnek beyit de bu kasidenin 12. beytidir: (et-Tavîl)⁵⁰⁹

فَقَدْ نَبَتَتْ فِي الْقَلْبِ مِنْكُمْ مَحَبَّةٌ كَمَا أَنْبَتَ الْغَيْثُ الرَّبِيعِيُّ أَغْصَانًا

Şüphesiz sizin sevginiz kalpte filizlendi. Bahar yağmurunun dalları filizlendirdiği gibi.

Yukarıda bir beyti zikredilen şiirde eş-Şan‘ânî, isteyip de hacca gidememesinin oluşturduğu özlem ve üzüntünün giden hacıların dönmesiyle doruğa çıktığını ifade etmektedir. Örnek beyitte ise büyüyerek katlanan hac özlemini ilkbaharın yağmurlarıyla büyüüp gelişen ağaçların dallarına benzetmektedir. Burada benzeme yönünün, birbirinden ayırt edilemeyecek derecede güçlü olması ve birden fazla vechu’ş-şebelin cümlede geçmesiyle teşbîh-i temsili gerçekleşmiştir. نَبَتَتْ مَحَبَّةٌ (sevgi filizlendi)) müşebbeh, أَغْصَانًا (dallar) müşebbeh bihtir. أَنْبَتَ الْغَيْثُ الرَّبِيعِيُّ (bahar yağmurunun filizlendirdiği) vechu’ş-şebeli ve كَمَا teşbîh edâtıdır.

Beyân ilminin en temel unsurlarının başında gelen teşbîh sanatıyla ilgili yukarıda verilen örnekler incelendiğinde el-Emîr eş-Şan‘ânî’nin bu sanatı farklı alt başlıklarda mahirane bir şekilde uyguladığı görülmektedir. Şair, şiirlerinde bu sanatı yoğun bir şekilde kullanmasına rağmen genel itibarıyla anlaşılır betimlemeler tercih etmiştir.

2.2.2. Mecâz

Mecâz sözlükte, “katetmek ve bir yeri geçmek”⁵¹⁰ manalarına gelmektedir. Beyan ilminin temel esaslarından kabul edilen mecâz, belâgat terimi olarak, bir lafzın ipucu ile birlikte dilde konulduğu anlamdan başka bir anlama delalet etmesidir.⁵¹¹ “Sözde, kelimenin asıl manasının değil de mecâz anlamının kastedilmesi için bu iki

⁵⁰⁹ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 440.

⁵¹⁰ Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru’l-belâğe fi’l-me‘ânî ve’l-beyâni ve’l-bedî’*, 1/249.

⁵¹¹ es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘ulûm*, 359; Abdulhamîd b. Hibetullâh b. Muhammed b. el-Huseyn İbn Ebî’l-Hadîd, *el-Feleku’d-dâir ‘ale’l-meşeli’s-sâir*, thk. Ahmed el-Hûfî, *Bedvî Tabâne* (Kahire: Dâru Nehdati Mısr, ts.), 79.

anlam arasında bir “alaka” bulunması gerekir. Yani hakîkî ve mecâzî anlam arasında bir ilgi, özel bir bağlantı veya münasebet bulunmalıdır. Ayrıca lafzın mecâzî manada kullanıldığını gösteren bir karineye ihtiyaç vardır. Bu karine de ya ibarede yer alan bir unsur olur (lafzî) ya da ibarenin dışında olur (hâli/aklî).”⁵¹²

Mecâz, aklî ve luğavî diye ikiye ayrılmaktadır.⁵¹³ Onun kısımlarına dair açıklamalar aşağıda verilen örnekler üzerinden yapılacaktır.

2.1.5.1. Mecâz-ı Aklî

Şairin aşağıda verilen 56. 57. ve 59. beyitleri, öğrencisi İsmail b. Muhammed b. İshak’a cevap olarak yazmış olduğu 63 beyitlik ihvâniyyât temalı kasidenin beyitleridir: (es-Serî)⁵¹⁴

نَافَسْنَا الدَّهْرَ عَلَى جَمْعِنَا وَهُوَ حَسُودٌ قَلْبٌ حَوْلُ
مَا زَالَ مَشْغُوفًا بِتَفْرِيقِنَا يَبْدُلُ فِيهِ كُلَّ مَا يَبْدُلُ
صَفَقَ مَسْرُورًا بِمَا نَأَلْنَا وَقَالَ هَذَا كُلُّ مَا آمَلُ

Bir araya gelmek için zaman bizimle mücadele etti. O hasetçi ve çabuk değişmeye müsaittir.

Durmaksızın ayrılmamız için yanıp tutuşuyor. Bunun için tüm gücüyle çabalyor.

Başımıza gelenleri sevinçle alkışladı ve her umutlandığımızda böyle yaptı.

Yukarıda alıntılanan 56. beyitte نَافَسْنَا الدَّهْرَ (zaman bizimle mücadele etti)

cümlesinde fiil gerçek failine isnat edilmediğinden dolayı mecâz-ı aklî (isnadî mecâz) gerçekleşmiştir. Nitekim zamanla değil onun insanlarıyla mücadele edilir. 57. beyitte مَا زَالَ مَشْغُوفًا (durmaksızın yanıp tutuşuyor) ile 59. beyitteki صَفَقَ مَسْرُورًا (sevinçle

⁵¹² Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğe fi'l-me'ânî ve'l-beyâni ve'l-bedî'*, 1/249; Abdulazîz 'Atîk, *İlmu'l-bedî'*, 143; Süleyman Gür, *Kâzî Beyzâvî Tefsîrinde Belâgat İlmi ve Uygulanışı* (Atatürk Üniversitesi /Erzurum, Basılmamış Doktora Tezi, 2014), 257.

⁵¹³ Abdulazîz 'Atîk, *İlmu'l-bedî'*, 143. Ayrıca detaylı bilgi için bkz. Sedat Şensoy, “Belâgat Geleneğinde Aklî Mecaz Tartışmaları”, *İslâm Araştırmaları Dergisi* 8 (2002), 1-37.

⁵¹⁴ eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 333.

alkışladı) cümlelerinde de fiiller asıl faillerine isnat edilmemesi sebebiyle mecâz-ı aklî meydana gelmiştir. Çünkü hakikatte “durmaksızın yanıp tutuşan ve sevinçle alkışlayan” zaman değil o zamanda yaşayanlardır. Örnek olarak zikredilen 3 beyitte de alâka zamanıyedir.

Aşağıda zikredilen beyit, eş-Şan‘ânî’nin 20 beyitten oluşan Hz. Muhammed’in (s.a.v.) hidayetine tabi olmaya teşvik eden kasidesinden bir beyittir: (el-Kâmil)⁵¹⁵

يَوْمٌ يُشِيبُ الطِّفْلُ مِنْ أَهْوَالِهِ وَيَصِيرُ مِثْلَ شَيْوَجِهِ وَكُهُولِهِ

Öyle bir gündür ki (kıyamet günü) onun dehşetinden dolayı çocuğun saçları ağarır erişkin ve yaşlılar gibi olur.

Yukarıda konuya dair alıntılanan beyitteki يَوْمٌ يُشِيبُ الطِّفْلُ مِنْ أَهْوَالِهِ (öyle bir gündür ki onun dehşetinden dolayı çocuğun saçları ağarır) cümlesinde, fiil gerçek failin dışında başka bir şeye isnat edildiği için mecâz-ı aklî gerçekleşmiştir. Nitekim hakikatte “çocuğun saçını beyazlatan Allah’tır”, manevi sıkıntılar değil. Cümledeki alâka ise sebebiyet alâkasıdır.

eş-Şan‘ânî, 1131/1719’da hacca gitme isteğini sonradan meydana gelen engellerden dolayı gerçekleştiremeyince hacca özlem temalı 50 beyitten oluşan bir kaside kaleme almıştır. Aşağıda zikredilen örnek beyit de bu kasidenin 12. beytidir: (et-Tavîl)⁵¹⁶

فَقَدْ نَبَتَتْ فِي الْقَلْبِ مِنْكُمْ مَحَبَّةٌ كَمَا أَنْبَتَ الْغَيْثُ الرَّبِيعِيَّ أَغْصَانًا

Şüphesiz sizin sevginiz kalpte filizlendi. Bahar yağmurunun dalları filizlendirdiği gibi.

Örnek beyitte geçen أَنْبَتَ الْغَيْثُ الرَّبِيعِيَّ أَغْصَانًا (bahar yağmuru dalları filizlendirdi) cümlesinde fiil gerçek fail olan Allah’a nispet edilmemiş, bilakis filizlenmenin sebebi olan yağmura isnat edilmiştir. Halbuki hakikatte “dalları

⁵¹⁵ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 345.

⁵¹⁶ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 440.

filizlendirmiş” olan yağmur değil Allah’tır. Dolayısıyla alâka sebebiyettir ve beyitte mecâz-ı aklî meydana gelmiştir.

2.1.5.2. Mecâz-ı Mürsel

Aşağıda alıntılanan örnek beyit, şairin 1139/1727’de Mekke-i Mükerrerme’de bulunduğu esnada öğrencisi Muhammed b. İshak’a yazmış olduğu özlem konulu 12 beyitten oluşan şiirindedir: (el-Kâmil)⁵¹⁷

وَسَلِّ الدِّيَارَ الْعَامِرَاتِ وَأَهْلَهَا إِنَّ شِئْتَ وَاسْتَلَّ كُلَّ أَرْضٍ بَلْقَعِ

Dilersen meskûn diyarlara ve ahalisine sor de ve bütün çorak topraklara da sor.

eş-Şan‘ânî, bir beyti zikredilen kasidede, öğrencisi Muhammed b. İshak’ı yolda, Mekke’de ve uğradığı her mekanda andığını ifade ederek özlemini dile getirmektedir. Beyitte geçen وَسَلِّ الدِّيَارَ (diyara sor) cümlesinde, alâka benzerlik dışında hâlliye ve mahallîye ilişkisi olduğundan dolayı mecâz-ı mürsel meydana gelmiştir. Çünkü “memlekete” değil memleketin ahalisine sorulur.

Konu bağlamında zikredilen son örnek, şairin oğlu İbrahim b. Muhammed el-Emîr eş-Şan‘ânî’ye yazmış olduğu özlem temalı 23 beyitlik kasidesinde yer alan aşağıdaki beyittir: (el-Kâmil)⁵¹⁸

يَا قُرَّةَ الْعَيْنِ الَّتِي مِنْ فَقْدِهِ هَجَرَ الْمَنَامُ نَوَاطِرِي وَمُقَامِي

Ey yokluğundan dolayı uykunun gözbebeğimi ve meskenimi terk ettiği göz aydınlığı.

Yukarıda bir beyti alıntılanan özlem konulu şiirde eş-Şan‘ânî, oğlu İbrahim’e olan özlemini belirterek gönderilen şiirler sayesinde ayrılığa dayandığını ifade etmektedir. Örnek beyitte yer alan يَا قُرَّةَ الْعَيْنِ (ey gözün aydınlığı) nidâ cümlesinde

⁵¹⁷ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 280.

⁵¹⁸ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 386.

benzerlik alâkası değil de cüz'iyet alâkası sebebiyle mecâz-ı mürsel gerçekleşmiştir. Nitekim hakikatte “gözün nuru” değil insan kastedilmiştir.

2.2.3. İsti'âre

İsti'âre, beyân ilminin en mühim temel esaslarının başında gelmektedir. Sözlükte, عَوْر kökünden olup “bir şeyi vakti gelince geri vermek suretiyle karşılıksız ödünç almak”⁵¹⁹ ya da “daha sonra ödemek üzere birinden para veya başka bir şey ödünç almak yahut kiralamak” gibi manalarda kullanılmaktadır.⁵²⁰ Bir belâgat terimi olarak isti'âre, bir lafzın müşabehet alâkasından dolayı hakîkî manaya gelmesine engel olan bir karineye binaen konulduğu gerçek mananın haricinde mecâzî anlamda kullanılması sanatıdır.⁵²¹ Dolayısıyla isti'âre mecâz-ı luğavî türlerindedir.⁵²²

İbn Reşîk el-Ğayrevânî, *el-'Umde fî meĥâsini'ş-şî'r ve âdâbihi* adlı eserinde, isti'âre sanatının en üstün mecâz olduğunu dile getirmektedir. Ayrıca yerinde ve zamanında kullanıldığında sözü güzelleştirme ve şiiri süsleme konusunda ondan daha güzel bir sanatın bulunmadığını belirtmektedir.⁵²³ İsti'âre, teşbîhin temel esası olan müşebbeh ya da müşebbeh bihten birinin zikredilip diğzerinin kastedilmesiyle yapılır.⁵²⁴

Bu bağlamda isti'âre sanatının;

أَلْفَظُ الْمُسْتَعَارِ (müste'âr lafzı) ödünç lafız,

المُسْتَعَارُ مِنْهُ (müşebbeh bih) kendisine benzetilen,

⁵¹⁹ Ĥabenneke el-Meydânî, *el-Belâgatu'l-'arabiyye*, 1996, 2/229.

⁵²⁰ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'ayn*, 3/252-253; el-Fîrûzâbâdî, *el-Ğâmûsu'l-muĥît*, 446-447.

⁵²¹ Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdîrahman b. Muhammed Abdülkâhir el-Cürcânî, *Esrâru'l-belâġa*, thk. Mahmud Muhammed Şâkir (Kahire; Cidde: Dâru'l-Medenî, ts.), 30; Usâme b. Munğız, *el-Bedî'fî nakdi'ş-şî'r*, 41; Ebu'l-Feth Diyâuddîn Naşrullâh b. Muhammed eş-Şeybânî Diyâeddîn İbnu'l-Eşîr, *el-Meşelu's-sâir fî edebi'l-kâtib ve'ş-şâir*, thk. Muhammed Muĥyiddîn Abdulĥamîd (Beyrut: el-Mektebetu'l-'Aşriyye, 1995), 1/342-345; Şihâbu'd-Dîn Ahmed b. Abdilvahhâb b. Muhammed b. Abdiddâim el-Ğureşî et-Teymî el-Bekrî en-Nuveyrî, *Nihâyetu'l-ereb fî funûni'l-edeb* (Kahire: Dâru'l-Kutub ve'l-Veşâiĥu'l-Ğavmiyye, 2002), 7/49; Ĥabenneke el-Meydânî, *el-Belâgatu'l-'arabiyye*, 2/229.

⁵²² Ĥabenneke el-Meydânî, *el-Belâgatu'l-'arabiyye*, 1996, 2/229.

⁵²³ İbn Reşîk el-Ğayrevânî, *el-'Umde fî meĥâsini'ş-şî'r ve âdâbihi*, 1/268.

⁵²⁴ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 369.

أَلْمُسْتَعَارُ لَهُ (müşebbeh) başkasına benzeyen,

أَلْقَرِينَةُ (karîne) ipucu olmak üzere dört temel unsuru bulunmaktadır.⁵²⁵

Şimdi eş-Şan‘ânî’nin şiirlerinden konuya dair seçilen birkaç beytin zikredilmesi faydalı olacaktır.

2.1.6.1. İsti‘âre-i Tasrîhîyye

Aşağıda verilen beyit, eş-Şan‘ânî’nin hocası Şalah b. Hüseyin el-Ahfeş için söylediği 41 beyitten oluşan mersiye temalı şiirindedir: (et-Tavîl)⁵²⁶

فَيَا جَبَلَ التَّحْقِيقِ وَالزُّهْدِ وَالتَّقَى وَيَا مَنْ بِهِ قَدْ كَانَ يَفْتَخِرُ الدَّهْرُ

Ey tahkîk, züht ve takvanın dayanağı! Ey zamanın kendisiyle iftihar ettiği kişi!

Şair, yukarıda hocası el-Ahfeş’in ilmi konumunu methederek onu dağa benzetmiştir. Beyitte geçen فَيَا جَبَلَ (ey ... dayanağı) nida cümlesi أَلْمُسْتَعَارُ مِنْهُ (müşebbeh bih) olup sadece benzetilen zikredildiği için isti‘âre-i tasrîhîyye gerçekleşmiştir. Örnekte geçen التَّحْقِيقِ وَالزُّهْدِ وَالتَّقَى (takva, züht ve tahkîk) kelimeleri ise karinedir.

Aşağıda verilen beyit, şairin Ali b. İbrahim b. Ali’ye cevap olarak yazdığı 21 beyitten oluşan özlem konulu şiirindedir: (el-Kâmil)⁵²⁷

يَا حَيْرَةً رَحَلُوا وَفِي أَطْعَانِهِمْ شَمْسٌ لَهَا فَوْقَ الْهَوَادِجِ مَطْلَعٌ

Ey yola koyulan komşular! Oysaki onların kervanında tahtirevan üzerinde doğuşu olan bir güneş vardır.

Yukarıdaki örnek beyitte eş-Şan‘ânî, İbrahim b. Ali’ye beyitte yer vermeden onu doğuşu olan güneşe benzetmektedir. Beyitte geçen شَمْسٌ (güneş) lafzı

⁵²⁵ Habenneke el-Meydânî, *el-Belâgatü l-‘arabiyye*, 1996, 2/230.

⁵²⁶ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 207.

⁵²⁷ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 272.

benzetilendir. Örnekte sadece الْمُسْتَعَارُ مِنْهُ (müşebbeh bih) zikredilmesi sebebiyle tasrîh-i isti'âre gerçekleşmiştir. وَفِي أَطْعَانِهِمْ (kervanlarında) cümlesi ise karinedir.

Konu bağlamında alıntılanan bir diğer beyit, eş-Şan'ânî'nin Muhammed b. Sâlim b. Vişâl el-Ahşâî'ye cevaben yazmış olduğu 28 beyitlik özlem temalı kasidesindedir: (et-Tavîl)⁵²⁸

وَعَيْنٌ جَرَتْ مِنْهَا عُيُونٌ لِبُعْدِكُمْ وَلِلدَّمْعِ فِي خَدِّ الْمُحِبِّينَ إِهْرَاقُ

Uzaklığınızdan dolayı kendisinden pınarlar akan bir göz vardır ve dostların yanağındaki gözyaşı akmaktadır.

Örnek olarak alıntılanan beyitte عُيُونٌ (pınarlar) müşebbeh bihtir. Benzetilene yer verilip müşebbeh (benzeyen) olan “çok akan gözyaşı” zikredilmediğinden dolayı isti'âre-i tasrîhîyye meydana gelmiştir. Beyitte geçen وَعَيْنٌ (göz) kelimesi karinedir.

Konuyla ilgili alıntılanan son örnek beyit, şairin İsmail b. Muhammed b. İshak'a söylediği 35 beyitten oluşan tenkit şiirindedir: (el-Hafîf)⁵²⁹

شَرَّتِ الْعَيَّ بِالْهَدْيِ وَبَاعَتْ نُورَ إِيمَانِهَا بِظُلْمٍ وَظُلْمَةً

Hidayete karşılık sapıklığı satın almış ve iman nurunu zulüm ve zulmete karşılık satmışlar.

Beyitte geçen نُورٌ (nur) kelimesi müşebbeh bih olup müşebbeh olan “satan ve alan” zikredilmeyip sadece benzetilenin zikredildiği isti'âre-i tasrîhîyye gerçekleşmiştir. Örnek beyitteki إِيمَانِهَا (onun imanı) lafzı karinedir.

⁵²⁸ eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 291.

⁵²⁹ eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 403.

2.1.6.2. İsti‘âre-i Mekniyye

Aşağıdaki beyit, eş-Şan‘ânî’nin Sa‘duddin b. Ali için yazmış olduğu 10 beyitlik özlem konulu şiirindendir: (et-Tavîl)⁵³⁰

أَرَاكُمْ بِعَيْنِ الْقَلْبِ إِنْ بَعْدَ اللَّقَا فَإِنْ غَبْتُمْ عَنِّي فَإِنكُمْ عِنْدِي

Karşılaşmamız uzak olsa da kalp gözüyle sizi görüyorum. Şayet yanımda olmasanız da yine kalbimdesiniz.

Yukarıdaki beyitte geçen بَعَيْنِ الْقَلْبِ (kalp gözüyle) cümlesi müşebbeh manasında kullanılmış olup gerçek göze benzetilmektedir. Benzetilen “gerçek göz” zikredilmediğinden dolayı isti‘âre mekniyye gerçekleşmiştir. Burada ipucu أَرَاكُمْ “sizi görüyorum” cümlesidir.

Konu bağlamında aşağıda alıntılanan beyit, eş-Şan‘ânî’nin Said b. Hasan el-‘Ansi’ye yazdığı 63 beyitlik icâzet konulu kasidesinden bir beyittir: (Meczûu’l-Kâmil)⁵³¹

نَزَلُوا اللُّهُودَ فَأَشْرَقَتْ بِنُزُولِهِمْ تِلْكَ اللُّهُودِ

Kabirlere indiler ve onların inmesiyle o kabirler aydınlandı.

Yukarıda bir beyti örnek verilen şiirde eş-Şan‘ânî, Hasan el-‘Ansi’ye sadece eserlerine dair icâzet vermektedir. Alıntılanan beyitte بِنُزُولِهِمْ (inmeleriyle) lafzı benzeyendir. Benzetilen olan “aydınlatici şeylerin” zikredilmemesi sebebiyle isti‘âre-i mekniyye gerçekleşmiştir. Beyitte geçen فَأَشْرَقَتْ (aydınlandı) sözü karinedir.

Aşağıda alıntılanan beyit, eş-Şan‘ânî’nin kendi nesebî ve ilmî konumuyla iftihar ettiği 35 beyitlik fahr temalı kasidesindendir: (et-Tavîl)⁵³²

إِمَامُ جِهَادٍ دَوَّخَ الْأَرْضَ كُلَّهَا وَأَجْرَى دَمَ الْأَعْدَاءِ فِي كُلِّ فَدْفَدٍ

⁵³⁰ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 184.

⁵³¹ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 185.

⁵³² eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 190.

Tüm yeryüzünü fetheden ve düşman kanını her tarafta akıtan cihat imamıdır.

Yukarıda yer verilen beyitte geçen الأَرْضَ (yeryüzü) lafzı müşebbehtir.

Müşebbeh bih olan “insanlar” zikredilmeyip sadece benzeyene yer verildiği için burada isti‘âre-i mekniyye vardır. Örnekteki ipucu دَوَّخَ (ezdi ve fethetti) lafzıdır.

Aşağıda yer verilen beyit, şairin hocası Ali b. Muhammed el-‘Ansî için söylediği 5 beyitlik özlem konulu şiirindedir: (et-Tavîl)⁵³³

أَلَا إِنَّ شَوْقِي لَا يُحَدُّ لَهُ حَدٌّ وَصَارِمٌ وَجِدِي لَا يُكَلُّ لَهُ حَدٌّ

İyi bilin ki özlemim sonsuzdur ve iyi bilin ki aşkımın kılıcında körelme yoktur.

Alıntılanan beyitte, benzeyene وَجِدِي (aşkım) lafzına yer verilip benzetilen olan “insana” yer verilmediğinden dolayı isti‘âre-i mekniyye meydana gelmiştir. Burada ipucu صَارِمٌ (kılıç) kelimesidir.

2.2.4. Kinâye

Sözlükte kinâye; “imalı söz, dolaylı ifade, söylenen şeyin dışında başka bir şey kastetmek” gibi anlamlara gelmektedir.⁵³⁴

Belâgat terimi olarak kinâye; bir lafzı, hakîkî manaya da gelebilecek şekilde, ancak hakîkî mananın dışında kullanmaktır.⁵³⁵ “Kinâyede maksat, kendi lafızlarıyla değil de aynı manadaki başka lafızlarla ifade edilir. Bu söz bir yönüyle hakîkat bir yönüyle de mecâzdır.”⁵³⁶

Konu bağlamında aşağıda alıntılanan beyit, şairin Said b. Hasan el-‘Ansî’ye yazmış olduğu 63 beyitlik icâzet konulu kasidesinden bir beyittir: (Meczûu’l-Kâmil)⁵³⁷

فَأَخُو الْعُلُومِ كَأَنَّهُ مَا بَيْنَنَا حَيٌّ شَهِيدٌ

⁵³³ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 197.

⁵³⁴ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘ayn*, 4/54; el-Fîrûzâbâdî, *el-Ğâmûsu’l-muĥîf*, 1329.

⁵³⁵ et-Teftâzânî, *el-Muĥavvel*, 640; Ĥabenneke el-Meydânî, *el-Belâgatu’l-‘arabîyye*, 1996, 2/135.

⁵³⁶ et-Teftâzânî, *el-Muĥavvel*, 70-71; Bulut, *Belâgat Meânî-Beyân-Bedî’*, 253.

⁵³⁷ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 186.

Âlim, adeta aramızdaki canlı şahittir.

Yukarıda bir beyti örnek verilen şiirde eş-Şan‘ânî’nin, Hasan el-‘Ansî’ye belli başlı bazı eserlerinin isimlerini zikrederek vermiş olduğu icâzet, sadece eserlerine dair bir icâzet türüdür. Beyitte geçen فَأَخُو الْعُلُومِ (ilim kardeşleri) sözleri hakîkî anlamı olan “ilim kardeşleri” manasında değil de âlim anlamında kullanılmıştır. Dolayısıyla hakîkî anlama gelebilecek durumu olmasına rağmen gerçek anlamının dışında kullanıldığı için kinâye meydana gelmiştir.

eş-Şan‘ânî’nin âlim, fakih ve edîb Ahmed b. Hüseyin er-Rakihî’ye cevap olarak yazmış olduğu 5 beyitten oluşan özür temalı şiirin aşağıdaki beyti kinâye için güzel bir örnektir: (el-Kâmil)⁵³⁸

أَيُّجُوزُ أَنْ أُعْطِيَ الْحَصَى عَوْضًا مَنِّي عَلَى عِقْدٍ مِّنَ الدُّرِّ

İncilerden oluşan gerdanlığa karşı çakıl taşlarını vermem caiz midir?

Yukarıda bir kısmı verilen şiirde şair, Hüseyin er-Rakihî’ye cevap yazmamasını ciddiyetsizlik ya da başka bir sebebe dayandırmayıp kendi şiirini zayıf, yetersiz görmesiyle açıklamıştır. Örnekte görüldüğü üzere عِقْدٍ مِّنَ الدُّرِّ (incilerden oluşan gerdanlık) cümlesi hakîkî anlama gelebilecek durumu olmasına rağmen hakîkî anlamının dışında yani “Hüseyin er-Rakin’in şiirleri” kastedildiğinden dolayı kinâye sanatı gerçekleşmiştir. Aynı şekilde أُعْطِيَ الْحَصَى (çakıl taşlarını vermem) cümlesi de gerçek manayı değil de “kendi şiirlerini” ifade ettiği için kinâye sanatı meydana gelmiştir.

2.3. Şiirlerin Bedî‘ İlmî Açısından İncelenmesi

Bedî‘ ilmî, belâgat ilimlerinin içerisinde genel olarak üçüncü sırada yer almaktadır. البَدِيعِ kelimesi sözlükte; “daha önce bilinmeyen, zikredilmeyen bir şeyi ilk

⁵³⁸ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 230.

defa ortaya çıkarmak,⁵³⁹ modelsiz bir şekilde icat etmek,⁵⁴⁰ her şeyden önce ilk ve eşsiz olmak⁵⁴¹ gibi anlamlara gelmektedir. المقْتَضَى Bedî' kelimesinin terim manası; مقتضى الحال ortamına/yerine “uygun olarak söylenen, açık, anlaşılır ve düzgün sözlerin yanı sıra, sözü süslü, güzel ve gösterişli söyleme sanatını ifade eder. Bir belâgat ilmî olarak bedî'; sözün söylendiği ortama ve delaletinin açık oluşuna riayet ederek, onu süsleyip güzelleştirme şekillerini ortaya koyar. Müstakil bir ilim dalı olarak da “Kelâmı, lafzı ve mana yönünden süsleyip güzelleştirme usul ve kaidelerini gösteren ilim dalı”⁵⁴² şeklinde tarif edilebilir.

Bedî' ilmî, الْمُحَسِّنَاتُ الْمَعْنَوِيَّةُ anlamsal estetikler (manevî sanatlar) ve الْمُحَسِّنَاتُ اللَّفْظِيَّةُ sözsöz estetikler (lafzî sanatlar) diye iki bölüme ayrılmaktadır. Anlamsal estetikler arasında tevriye, istiḥdâm, istiṭrâd, iftinân, tıbâk, muḳâbele ve ḥusnû't-ta'lîl vs. gibi alt başlıklar zikredilebilir.⁵⁴³ Sözsöz estetiklerin bazıları cinâs, taṣḥîf, izdvâc, seci', muvâzene, luzûmu mâ lâ yelzem, tazmîn ve iḳtibâs şeklinde sayılabilir.⁵⁴⁴ Şimdi şairin sıklıkla başvurduğu başlıklarla ilgili birtakım örnekler vermek faydalı olacaktır.

2.3.1. Tıbaḳ

Tekâfû, tedâd, muṭâbaḳa, taṭbîḳ ve tıbaḳ gibi farklı şekillerde de ifade edilen tıbaḳ kelimesi sözlükte, iki şey veya iki elbise arasında uyum sağlamak ya da deve gibi dört ayaklı hayvanların ön ayaklarının bastığı yere arka ayaklarını koymasına anlamına gelmektedir.⁵⁴⁵ Bedî' ilminin en önemli alt başlıklarının başında gelen tıbaḳ sanatı

⁵³⁹ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'ayn*, 2/121.

⁵⁴⁰ Ebû Naşr İsmail b. Ḥammâd el-Cevherî el-Fârâbî Ebû Naşr el-Cevherî, *Tâcu'l-luḡa ve şihâhu'l-'arabiyye*, thk. Ahmed Abdulḡafûr 'Atṭâr (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâ'yîn, 1987), 3/1183.

⁵⁴¹ Ebu'l-Fayḍ Murtaḍâ Muhammed b. Muhammed b. Muhammed ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs* (Kahire: Dâru'l-Hidâye, 2019), 20/307.

⁵⁴² Dereli, *Suyûtînin Nazmu'l-Bedî*, 23.

⁵⁴³ Ebû'l-Abbâs Abdullah b. Muhammed el-Abbâsî İbnu'l-Mu'tezz, *el-Bedî' fi'l-bedî'* (b.y.: Dâru'l-Cîl, 1410/1990), 22; İbn Reşîḳ el-Ḳayrevânî, *el-'Umde fi meḥâsini's-şî'r ve âdâbihi*, 1/265; Ahmed b. İbrahim b. Mustafa Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâḡe fi'l-me'ânî ve'l-beyâni ve'l-bedî'*, thk. Yusuf eş-Şuleymî (Beyrut: el-Mektebetu'l-'Aşriyye, ts.), 1/300-325.

⁵⁴⁴ İbnu'l-Mu'tezz, *el-Bedî' fi'l-bedî'*, 22; İbn Reşîḳ el-Ḳayrevânî, *el-'Umde fi meḥâsini's-şî'r ve âdâbihi*, 1/265; Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâḡe fi'l-me'ânî ve'l-beyâni ve'l-bedî'*, 1/325-344.

⁵⁴⁵ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'ayn*, 3/36-37; Ebû Mañşûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevî el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luḡa*, thk. 'Avd Mur'ib Muhammed (Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî,

terim olarak, risale, hutbe veya kaside beyitlerinin herhangi birisinde البياض والسواد (siyah ve beyaz), الليل والنهار (gece ve gündüz) ve الحرّ والبرد (sıcak ve soğuk) vs. zıt anlamlı lafızları bir cümlede kullanmaktadır.⁵⁴⁶

Aralarında tıbağ sanatı meydana gelen lafızlar, ikisi aynı tür iki isim ya da iki fiil olabileceği gibi, biri isim diğeri fiil de olabilmektedir.⁵⁴⁷ Tıbağ sanatı, icâbî tıbağ, selbî tıbağ ve tardîd tıbağ olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır.⁵⁴⁸ el-Emîr eş-Şan‘ânî’nin şiirleri incelendiğinde tıbağ sanatının, şiirin anlamını güzelleştirmek, anlatımı zengin kılmak ve güçlendirmek amacıyla en çok başvurduğu sanatların başında geldiği görülmektedir. Öyle ki neredeyse tüm kasidelerinde birden fazla tıbağ sanatına rastlanmak imkân dahilindedir. Şimdi konuya örnek teşkil etmesi açısından aşağıdaki beyitler değerlendirilecektir.

2.3.1.1. Tıbağ-ı İcâbî / Olumlu Tıbağ

Tıbağ-ı icâbî, zıt anlamlı iki kelimenin bir arada uyum içinde zikredilmesidir.⁵⁴⁹ Aşağıda alıntılanan beyit, eş-Şan‘ânî’nin mezhep ve mezhepçiliğin bidat olduğunu ifade eden 13 beyitlik tenkit şiirinden olup tıbağ-ı icâbî için değerli bir örnektir: (et-Tavîl)⁵⁵⁰

وَلَيْسَ لَهُ ذَنْبٌ سِوَى أَنَّهُ غَدَا يُتَابِعُ قَوْلَ اللَّهِ فِي الْحَلِّ وَالْعَقْدِ

Onun düğüm ve çözümde (her hâlikârda) Allah’ın sözüne tabi olma dışında bir günahı yoktur.

2001), 9/30; Ebû Hilâl el-‘Askerî, *Kitâbu ‘ş-şinâ‘ateyn*, 307; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu ‘l-muḥîṭ*, 902-903; İbn Hicce el-Ḥamevî, *Ḥizânetu ‘l-edeb ve ğâyetu ‘l-ereb*, 1/156; Ḥabenneke el-Meydânî, *el-Belâgatü ‘l-‘arabiyye*, 2/374-381.

⁵⁴⁶ Ebû Hilâl el-‘Askerî, *Kitâbu ‘ş-şinâ‘ateyn*, 307; Abdulazîm b. Vaḥîd b. Zâfir b. Ebu‘l-Işba‘ el-‘Udvânî el-Bağdâdî el-Mısrî İbn Ebu‘l-Işba‘, *Tahrîru ‘t-taḥbîr fî şinâ‘atu ‘ş-şi‘ri ve ‘n-nesri ve beyân i ‘câzi ‘l-Kur‘ân*, thk. Ḥanîfî Muhammed Şeref (b.y.: el-Cumhuriyetü ‘l-‘Arabiyyetu ‘l-Mutteḥide, ts.), 111; en-Nuveyrî, *Nihâyetu ‘l-ereb fî funûni ‘l-edeb*, 7/98; Ebû‘l-Kasım el-Hasen b. Bişr b. Yahya el-Âmedî, *el-Muvâzenetu beyne şî‘ri ebî Temmâm ve ‘l-Baḥterî*, thk. Seyyid Ahmed Şakar, Abdullah el-Muḥârib (b.y.: Dâru‘l-Ma‘rife, 1994), 1/288-289.

⁵⁴⁷ Ḥabenneke el-Meydânî, *el-Belâgatü ‘l-‘arabiyye*, 1996, 2/375-380; Ahmet Yıldız, *Nil Şairi Hafız İbrahim ve Siyasi Şiirleri* (Konya: Palet Yayınları, 2017), 300-301.

⁵⁴⁸ İbn Ebu‘l-Işba‘, *Tahrîru ‘t-taḥbîr fî şinâ‘atu ‘ş-şi‘ri ve ‘n-nesri ve beyân i ‘câzi ‘l-Kur‘ân*, 112.

⁵⁴⁹ Abdulazîz ‘Atîk, *‘İlmu ‘l-bedî‘*, 79.

⁵⁵⁰ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 172.

Şair, beytin son iki kelimesi olan **وَالْعَقْدُ** (düğüm) ve **وَالْحَلُّ** (çözüm) isimlerine bir arada yer vermek suretiyle **îcâbî tıbağ sanatını** yapmaktadır.

Şairin Saduddîn b. Ali'ye söylediği 10 beyitten oluşan özlem konulu şiirden alıntılanan aşağıdaki beyit, tıbağ sanatı için güzel bir örnektir: (et-Tavîl)⁵⁵¹

سَوَايَ الَّذِي يَنْسَى الْمَوَدَّةَ وَالْإِخَا
وَيَفْرُقُ بَيْنَ الْحُبِّ فِي الْقُرْبِ وَالْبُعْدِ

Dostluk ve kardeşliği unutanla; yakınlıkta ve uzaklıkta sevgiyi birbirinden ayıran ben değilim.

Şair, bu örnek beyitte **الْقُرْبُ** (yakınlık) ve **وَالْبُعْدُ** (uzaklık) kelimelerini bir beyitte kullanarak ifadeyi tıbağ-ı **îcâbî sanatıyla** güzelleştirmektedir.

eş-Şan'ânî'nin konu bağlamında zikredilen bir diğer beyti, 1176/1763 yılında Cemâluddîn Ali b. Muhammed için yazmış olduğu 13 beyitlik icâzet temalı şiirindedir: (el-Vâfir)⁵⁵²

أَجْرُكَ يَا عَلِيُّ وَأَنْتَ عِنْدِي
كَأَوْلَادِي الصِّغَارِ مَعَ الْكِبَارِ

Ey Ali! Sana icâzet verdim. Sen nezdimde büyüklerle beraber olan küçük çocuklarım gibisin.

Şair eş-Şan'ânî'nin, bu beyitte de **الصِّغَارِ** (küçük) ve **الْكِبَارِ** (büyük) kelimelerini bir arada kullanmasıyla tıbağ-ı **îcâbî sanatı** meydana gelmiştir.

2.3.1.2. Tıbağ-ı Selbî / Olumsuz Tıbağ

Tıbağ-ı selbî, zıt anlamlı iki kelimenin veya cümlenin bir defa müsbet bir defa da menfi olarak bir ibarede gelmesidir.⁵⁵³

⁵⁵¹ eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 184.

⁵⁵² eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 205.

⁵⁵³ İbn Ebu'l-İşba', *Tahrîru't-tahbîr fî şinâ'atu's-şi'ri ve'n-neşri ve beyân i'câzi'l-Kur'an*, 114; Abdulazîz 'Atîk, *İlmu'l-bedî'*, 80.

Söz konusu sanatla ilgili aşağıdaki beyit, şairin Muhammed b. İsmail el-‘Abdî’ye cevap olarak söylediği 28 beyitten oluşan ihvâniyyât temalı kasidesinden alıntılanmıştır: (el-Basît)⁵⁵⁴

حَانُوا وَمَا خُنْتُ لَا وَاللَّهِ عَهْدَهُمْ حَاشَايَ لَسْتُ لِإِخْوَانِي بِخَوَّانٍ

İhanet ettiler hayır vallahi onların ahbine ihanet etmedim. Haşa! Ben kardeşlerime karşı hain değilim.

Yukarıda zikredilen beyitte şair, aynı kökten türemiş bir fiili حَانُوا (ihanet ettiler) şeklinde bir defa olumlu ve وَمَا خُنْتُ (ben ihanet etmedim) şeklinde bir defa da olumsuz kullanmak suretiyle tıbağ-ı selbî sanatını gerçekleştirmiştir.

Aşağıdaki beyit, eş-Şan‘ânî’nin 1180/1766’da, Bağdatlı Sibğatullah Efendi için yazdığı 31 beyitlik medih kasidesindedir: (el-Kâmil)⁵⁵⁵

فَنظَرْتُ مَا لَمْ تَنْظُرِي وَسَمِعْتُ مَا لَمْ تَسْمَعِي وَعَرَفْتُ مَا لَمْ تَعْرِفِي

Senin görmediğini gördüm, işitmediğini işittim ve öğrenmediğini öğrendim.

Şair, örnek beyitte geçen aynı kökten türemiş biri menfi تَنْظُرِي مَا لَمْ (görmediğini), تَسْمَعِي مَا لَمْ (işitmediğini) ve تَعْرِفِي مَا لَمْ (öğrenmediğini); biri de müsbet فَانظَرْتُ (gördüm), وَسَمِعْتُ (işittim) ve وَعَرَفْتُ (öğrendim) üç farklı kökten gelen fiillere aynı beyitte yer vererek tıbağ-ı selbî sanatıyla anlatımı zenginleştirmiştir.

eş-Şan‘ânî, bir beyti alıntılanan 32 beyitlik kasideyi, 1165/1752 yılında eski idareciler tarafından inşa edilen ve onların ölümünden sonra harabeye dönüşen sarayları görmesi üzerine vaaz şeklinde kaleme almıştır: (el-Basît)⁵⁵⁶

وَأَنْقَادَ كُلِّ أَبِيٍّ تَحْتَ طَاعَتِهِ كَأَنَّ مَا كَانَ مِمَّا قَبْلُ لَمْ يَكُنْ

⁵⁵⁴ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 433.

⁵⁵⁵ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 283.

⁵⁵⁶ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 413.

Tepeden bakan herkes onun boyunduruğu altında itaat etti. Adeta önceden olup bitenler olmamış gibiydi.

Yukarıda zikredilen beyitte, aynı kökten türemiş biri olumlu كَانَ (olup biten) ve biri de olumsuz لَمْ يَكُنْ (olmamış) iki fiile aynı cümlede yer vermesi sebebiyle tıbaç-ı selbî sanatı meydana gelmiştir.

2.3.2. Muğabele

Bedî' ilminin manevî güzelleştirici sanatlarından olan muğabele, bir ifadeye birbirine zıt olmayan lafızlara yer verdikten sonra aynı tertibe riayet etmek koşuluyla zikredilen lafızların zıtlarına yer vermektir.⁵⁵⁷ Konuya dair eş-Şan'ânî'nin şiirlerinden birkaç örnek incelemek faydalı olacaktır.

Aşağıdaki beyitler, şairin muğabele sanatı için söylemiş olduğu 2 beyitlik bir şiiridir: (es-Serî')⁵⁵⁸

كَيْفَ أَخَافُ الْفَقْرَ أَوْ عَيْلَةَ أَوْ أَخْتَشِي النَّيْرَانَ ذَاتِ الْوَقُودِ
وَرَبِّي الرَّزَّاقُ ذُو رَحْمَةٍ وَاسِعَةٍ وَهُوَ رَحِيمٌ وَدُودٌ

Fakirlik ve yoksulluktan nasıl endişe duyayım? Ya da alevli ateşten korkayım?

Oysa ki Rabbim rezzak ve geniş merhamet sahibi olandır. O, rahim ve vedûdtür.

Verilen örneklerde şairin, 1. beytin ilk şatırında geçen كَيْفَ أَخَافُ الْفَقْرَ أَوْ عَيْلَةَ (fakirlik ve yoksulluktan nasıl endişe duyayım?) cümlesi ile 2. beytin ilk şatırındaki وَرَبِّي الرَّزَّاقُ ذُو رَحْمَةٍ وَاسِعَةٍ (oysaki Rabbim rezzak ve geniş merhamet sahibidir) cümleleri arasında muğabele sanatı yaptığı görülmektedir. Aynı şekilde 1. beytin ikinci şatırında geçen أَوْ أَخْتَشِي النَّيْرَانَ ذَاتِ الْوَقُودِ (ya da alevli ateşten [nasıl] korkayım?)

⁵⁵⁷ Kudâme b. Ca'fer, *Nakdu 'ş-şî'r*, 141; İbn Reşîk el-Şayrevânî, *el-'Umde fi mehâsini 'ş-şî'r ve âdâbihi*, 2/15; Abdulazîz 'Atîk, *'İlmu'l-bedî'*, 84; Habenneke el-Meydânî, *el-Belâgatü'l-'arabiyye*, 2/375; Bulut, *Belâgat Meânî-Beyân-Bedî'*, 273.

⁵⁵⁸ eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 169.

cümlesi ile 2. beytin ikinci şatırındaki وَهُوَ رَحِيمٌ وَدُودٌ (O, rahim ve vedûdtür) cümleleri arasında da muğabele sanatı meydana gelmiştir.

eş-Şan‘ânî’nin şiirinde muğabele sanatının kullanıldığı bir diğer örnek, babası İsmail b. Şalâh el-Emîr’e cevap olarak söylediği 25 beyitten oluşan ihvâniyyât temalı kasidesinden alıntılanmıştır: (Meczûu’r-Remel)⁵⁵⁹

فَسَوَادُ اللَّيْلِ أَعْلَى مِنْ بَيَاضِ الصُّبْحِ قَدْرًا

Değer açısından gecenin karanlığı sabahın aydınlığından daha yücedir.

Şair, örnek beytin birinci şatırındaki فَسَوَادُ اللَّيْلِ (gecenin karanlığı) lafızları ile ikinci şatırda bulunan بَيَاضِ الصُّبْحِ (sabahın aydınlığı) lafızları arasında muğabele sanatını gerçekleştirmiştir.

Şairin muğabele sanatı minvalinde değerlendirilen son örnek beyit, eş-Şan‘ânî’nin İsmail b. Muhammed b. İshak için yazmış olduğu 35 beyitlik ihvâniyyât konulu kasidesinden alınan aşağıdaki beyittir: (Meczûu’l-Kâmil)⁵⁶⁰

أَحْلَى الْهَوَى مَا كَانَ جَهْرًا وَأَمْرُهُ مَا كَانَ سِرًّا

Aşkın en tatlısı aleni ve en acısı ise gizemli olanıdır.

Zikredilen beytin ilk şatırında geçen أَحْلَى الْهَوَى جَهْرًا (aşkın en tatlısı aleni) kelimeler ile ikinci şatırda yer alan وَأَمْرُهُ سِرًّا (en acısı ise gizemli) kelimeleri arasında muğabele sanatı söz konusudur.

⁵⁵⁹ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 215.

⁵⁶⁰ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 221.

2.3.3. Tevriye

Tevriye sözlükte, “bir şeyi gizlemek”⁵⁶¹, “haberi gizleyip sırrı açıklamamak”⁵⁶² veya bir haberin gizlenip bir diğerinin açıklanması”⁵⁶³ manasına gelmektedir. Bedî’ ilminin sözü süsleyen manevî sanatlarından olan tevriye ıstılahta, mütakellimin, uzak/gizli ve yakın/açık iki anlama gelebilecek bir kelimeyi ifadede kullanarak akla ilk gelen yakın/açık manayı değil de uzak/gizli manayı kastetme sanatıdır.⁵⁶⁴ Tevriye sanatı, klasik kaynaklarda ihâm, tevcih ve taḥyîr gibi farklı isimlerle isimlendirilmektedir.⁵⁶⁵

Tevriye sanatı, el-Emîr eṣ-Şan‘ânî’nin şiirlerinde sıklıkla başvurduğu sanatlardan bir tanesidir. Aşağıdaki beyitler, şairin tevriye sanatına yer verdiği 2 beyitten oluşan şiiridir: (Meczûu’l-Kâmil)⁵⁶⁶

وَفَتَى أَتَانِي سَائِلًا عَنْ كُلِّ إِشْكَالٍ خَطِيرٍ
وَيَقُولُ هَلْ لِي مِنْ نَظِيرٍ قُلْتُ مَا لَكَ مِنْ نَظِيرٍ

Bir genç tüm müşkül meseleleri sorarak bana geldi.

Benim bir muadilim var mı diyor? Senin bir muadilin yok dedim.

Şair, 2. beytin ikinci şatırındaki نَظِيرٍ (benzer/muadil) kelimesinde tevriye sanatı yapmaktadır. Nitekim muhatap, kelimenin yakın anlamı olan müspet anlamında benim muadilim var mı diye soruyor; ancak şair, kelimenin uzak manası olan menfi anlamında senin muadilin yok diyerek tevriye sanatına başvuruyor.

eṣ-Şan‘ânî’nin tevriye sanatına dair alıntılanan aşağıdaki beyti, öğrencisi Hasan b. İshak için söylediği 18 beyitlik mersiye şiirindedir: (el-Vâfir)⁵⁶⁷

⁵⁶¹ Ebû Bekr er-Râzî, *Muhtârü’ş-şihâh*, 337; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-muḥîṭ*, 1342.

⁵⁶² Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘ayn*, 4/366.

⁵⁶³ Ebû Manşûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevî el-Ezherî, *Tehzîbu’l-luġa*, thk. ‘Avd Mur’ib Muhammed (Beyrût: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, 2001), 15/218-219.

⁵⁶⁴ İbn Ebu’l-İşba‘, *Tahrîru’t-tahbîr fi şinâ’atu’ş-şi’ri ve’n-neşri ve beyân i’câzi’l-Kur’ân*, 268; en-Nuveyrî, *Nihâyetu’l-ereb fi funûni’l-edeb*, 7/131; Habenneke el-Meydânî, *el-Belâġatu’l-‘arabiyye*, 2/373.

⁵⁶⁵ en-Nuveyrî, *Nihâyetu’l-ereb fi funûni’l-edeb*, 7/131; Abdulazîz ‘Atîk, *‘İlmu’l-bedî’*, 122.

⁵⁶⁶ eṣ-Şan‘ânî, *Dîvân*, 242.

⁵⁶⁷ eṣ-Şan‘ânî, *Dîvân*, 272.

تَنَلْ مَا شِئْتَ مِنْ عِلْمٍ وَجُودٍ وَأَدَابٍ بِهَا تَنْسَى الْبَدِيعَا

Dilediğin ilim, cömertlik ve bedi‘ sanatlarının kendisiyle unutulduğu edebiyata nail ol.

Örnek beytin ikinci şatırında geçen الْبَدِيعَا kelimesi, yakın anlamı olan “eşsiz ve harikulade” anlamında değil de kelimenin uzak ve gizli manası olan “bedî‘ sanatları” kastedildiğinden dolayı tevriye meydana gelmiştir.

Şairin tevriye sanatıyla ilgili zikredilen son örnek beyitleri, Abdulkadir b. Ahmed b. Abdulkadir’e yazmış olduğu 18 beyitlik medih kasidesinden alınan beyitlerdir: (et-Tavîl)⁵⁶⁸

فَلَوْ كُنْتَ فِي الدَّهْرِ الْقَدِيمِ لَمَا غَدَا
حَبِيبٌ حَبِيباً بِالْبَلَاغَةِ يُوصَفُ
فَعَرَّفَ جَمْعاً كَانَ فِي الْحُسْنِ مُفْرَداً
وَشَتَّتْ شَمَلاً كَانَ فِي الْوَصْفِ يُوسَفُ

*Şayet sen eski çağda yaşasaydın Ebû Temmâm ’i⁵⁶⁹ belagatle nitelendirilmezdi.
Güzellikte tek olan çoğulu tarif etti ve evsafi Yusuf gibi olan birliği dağıttı.*

Şairin 1. beyitte zikrettiği حَبِيباً ile 2. beyitte zikrettiği مُفْرَداً ve يُوسَفُ

kelimelerin ilk akla gelen yakın manaları olan “dost, tekil ve Hz. Yusuf” manalarıdır. Ancak şiirde kastedilen bu yakın anlam değil de şair Ebû Temmâm Habîb b. Evs eṭ-Ṭâî, tek ve mandalının kastedilmesi sebebiyle tevriye sanatı söz konusudur.

2.3.4. Kavlu bi’l-Mûcib

Muhatabın, söz sahibinin sözünü onaylamakla beraber, söz sahibinin kastettiği mana dışında bir manayı kastederek karşılık vermesidir.⁵⁷⁰ Bu da muhatabın bir konudaki hükmünü veya bir şey için kullandığı niteliği onaylayıp amacını başka bir

⁵⁶⁸ eş-Şan’ânî, *Dîvân*, 289.

⁵⁶⁹ Ebû Temmâm Habîb b. Evs eṭ-Ṭâî (ö. 231/846) *el-Ḥamâse* adlı eseriyle tanınan Arap şairi. Bkz. Hüseyin Elmalı, “Ebû Temmâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 01 Eylül 2022).

⁵⁷⁰ İbn Hicce el-Ḥamevî, *Ḥizânetu ’l-edeb ve ğâyetu ’l-ereb*, 1/258; Muhammed Vehbi Dereli, *Osmanlı Dönemi Bediyyât Şairlerinden Âişe el- Bâûniyye ve Peygamber Methiyyeleri* (Gece Kitaplığı, 2014), 126.

şeyde sabit kılmak veya lafızlarını başka bir şeye yorumlamak ya da zahirde umum ifade eden bir sıfatı daha sonra tahsis etmek veyahut hükmü gerektirecek sıfatı mütekellimin kullandığı şeklin dışında bir kullanımla ifade etmek suretiyle olmaktadır.⁵⁷¹

eş-Şan‘ânî’nin aşağıda zikredilen 2 beyitlik şiiri, kavlu bi’l-mûcib için güzel bir örnektir: (es-Serî)⁵⁷²

وَشَادِنِ وَافَى إِلَى مَنْهَلٍ فَلَمْ يَزَلْ مُبْتَهَجًا يَمْرَحُ
وَقَالَ هَلْ تَسْبَحُ يَا مَالِكِي قُلْتُ نَعَمْ فِي أَدْمَعِي أَسْبَحُ

Ahu yavrusu (sevgili) pınara vardı. Halen neşeyle latife yapıyor.

Ey sahibim! Yüzüyor musun dedi? Evet gözyaşlarım içinde yüzüyorum (ağlıyorum) dedim.

2. beytin birinci şatırında sevgili, تَسْبَحُ kelimesini “pınarda yüzüyor musun” anlamında kullanırken; sözün muhatabı olan şair, ikinci şatırda bulunan aynı kökten türemiş أَسْبَحُ kelimesini “göz yaşlarım içinde yüzüyorum” diyerek söz sahibinin kastettiği anlamın dışında kullanmak suretiyle kavlu bi’l-mûcib sanatına başvurmaktadır.

Şair, aşağıdaki iki beyitlik şiirinde kavlu bi’l-mûcib sanatına her bir beyitte ayrı ayrı yer vermiştir: (el-Vâfir)⁵⁷³

يَقُولُ لِي الْحَبِيبُ أَلَسْتَ تَبْكِي فَقُلْتُ بَلَى وَلَكِنْ نَزَّ دَمْعِي
فَقَالَ لِي الْعَدُوُّ أَرَأَيْكَ تُصْغِي فَقُلْتُ لِيذِكْرِكُمْ أَصْغَيْتُ سَمْعِي

Dostum, ağlıyor musun dedi bana? Evet ancak gözyaşım damladı dedim.

⁵⁷¹ Hasan Uçar, “Arap Dili Belâgatında el-Çavlu bi’l-Mûcib ve Kur’an’ı Kerim ’deki Uygulamaları”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35 (2013), 174. Ayrıca bkz. Muhammed Aşantoğrul, *es-Savedî ve “el-Hevlu ’l-Mucib fi ’l-Kavli bi ’l-Mûcib” Adlı Eseri* (Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018).

⁵⁷² eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 136.

⁵⁷³ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 279.

Kınayan, görüyorum ki dikkat kesilmişsin dedi bana. Sizi anmak için kulak kesildim dedim.

1. beyitte dostu, *تَبَكِّي أَلَسْتَ* cümlesini “ağlıyor musun” anlamında kullanırken; eş-Şan‘ânî, *نَزَّ دَمْعِي* cümlesini “gözyaşım damladı” şeklinde cevap vererek el-ğavlu bi’l-mûcib sanatını icra etmektedir. Aynı şekilde 2. beyitte kınayan, *أَرَاكَ تَصْغِي* kelimelerini “görüyorum ki dikkat kesilmişsin” manasında kullanırken, söze muhatap olan eş-Şan‘ânî, *أَصْغَيْتُ سَمْعِي* “kulak kesildim” diyerek farklı bir mana kastederek el-ğavlu bi’l-mûcib sanatına başvurmuştur.

eş-Şan‘ânî’nin aşağıda zikredilen iki beyitlik şiirinde el-ğavlu bi’l-mûcib sanatına dair iki örnek mevcuttur: (el-Basît)⁵⁷⁴

أَجَبْتِي حِينَ مَالُوا عَنْ مُوَاصَلَتِي تَحَيَّلُوا يَدْعُونَ الذَّنْبَ مِنْ قِبَلِي
قَالُوا تَنَاسَيْتَ قُلْتُ الرُّوحَ بَعْدَكُمْ قَالُوا جَفَوْتَ فَقُلْتُ النَّوْمَ عَنْ مُقْلِي

Dostlarım benimle iletişimden vazgeçtikleri zaman hileye başvurup kabahatin benden olduğunu iddia ediyorlar.

Unutmuşsun gibi dediler. Ruh sizden sonradır dedim. Uzaklaştın dediler. Uyku gözlerimden uzaklaştı dedim.

2. beytin birinci şatırında geçen dostlarım *قَالُوا تَنَاسَيْتَ* “unutmuşsun gibi dediler” şair, *قُلْتُ الرُّوحَ بَعْدَكُمْ* “ruh sizden sonradır dedim” ve 2. beytin ikinci şatırındaki dostlarım *قَالُوا جَفَوْتَ* “uzaklaştın dediler” şair, *قُلْتُ النَّوْمَ عَنْ مُقْلِي* “uyku gözlerimden uzaklaştı dedim” diyerek cevap veren şair, cümlelere söz sahibinin kastettiği anlamın dışında farklı bir anlam yüklemek suretiyle çavlu bi’l-mûcib sanatını yapmaktadır.

⁵⁷⁴ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 356.

2.3.5. Cinâs

Cinâs sözlükte; iki şeyin benzemesi manasına gelmektedir.⁵⁷⁵ Bedî' ilminin lafzî güzelleştirici sanatlarından olan cinâs terim olarak, yazılış ve okunuşu aynı veyahut benzer ancak anlamları farklı olan kelimelerin şiir ve nesirde bir arada kullanılmasıyla yapılan sanattır.⁵⁷⁶ Cinâs sanatı, iki kelimenin harflerinin türü, sayısı, harekesi ve sırasının uyumlu olmasına göre tam ve nakıs cinâs şeklinde iki ana başlıkta değerlendirilmektedir. Cinâs sanatı, eş-Şan'ânî'nin ıbağ sanatıyla beraber şiirlerinde en çok kullandığı sanatların başında gelmektedir.

2.3.5.1. Tam Cinâs

Tam cinâs, iki kelimenin harflerinin vucûh-i erba'a özelliklerinde aynı olmasıdır.⁵⁷⁷ eş-Şan'ânî'nin Muhammed b. İsmail el-'Abdî'ye cevap olarak yazdığı 28 beyitlik şiirin gazel konulu mukaddime bölümünde yer alan aşağıdaki beyitler, şairin cinâs sanatı konusundaki maharetini ortaya koymak adına önemli birer örnektir: (el-Basît)⁵⁷⁸

مَا كُنْتُ أَكْرَهُ فَدَ الْجَانِي الْجَانِي	فَكَمْ جَنَى بِنَجْنِيهِ الْجَفَا وَإِلَى
أَسْرِ السُّهَادِ وَقَدْ أَلْهَانِي الْهَانِي	يَبِيْتُ فِي نَوْمِهِ الْهَانِي وَأُمْسِي فِي
فَفِي تَلَهُبِهِ أَلْقَانِي الْقَانِي	وَيَلَاهُ مِنْ خَدِّهِ الْقَانِي وَفَتْنَتِهِ
وَصَلِي بِلَا مَرِيَّةٍ أَلْفَانِي الْفَانِي	لَيْنِ أَطَالَ التَّوَى عَنِي وَأَعْرَضَ عَن
بِغَيْرِ وَعْدٍ فَحَيَّانِي فَحَيَّانِي	يَا حَبْدًا لَيْلَةَ وَافَى عَلَى حَذَرٍ
خَمْرٍ بِخَدْيِهِ أَدْنَانِي وَأَدْنَانِي	وَجَادَ لِي بِمُدَامٍ مِنْ لَمَّا وَمِنْ

⁵⁷⁵ Ebu'l-Faḍl Muhammed b. Mukerrem b. Ali el-Enşârî İbn Manzûr, *Lisânu'l 'Arab* (Beyrût: Dâru Şadır, ts.), 6/43; Ebu'l-Fayḍ Murtaḍâ Muhammed b. Muhammed b. Muhammed ez-Zebîdî, *Tâcu'l 'arûs min cevâhiri'l-kâmûs* (Kahire: Dâru'l-Hidâye, 2019), 15/515.

⁵⁷⁶ Ebû Hilâl el-'Askerî, *Kitâbu 'ş-şinâ' ateyn*, 321; İbn Reşîk el-Ḳayrevânî, *el-'Umde fî meḥâsini 'ş-şi'r ve âdâbihi*, 1/321; es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 429; Ebû'l-Me'âlî Muhammed b. 'Abdurrahman el- el-Ḳazvînî, *el-İḍâḥ fî 'ulûmi'l-belâğa*, thk. Muhammed 'Abdulmun'im Ḥafâcî (Beyrût/Lubnân: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2003), 288. Abdulazîz 'Atîk, *'İlmu'l-bedî'*, 195;

⁵⁷⁷ el-Ḳazvînî, *el-İḍâḥ fî 'ulûmi'l-belâğa*, 288; Abdulazîz 'Atîk, *'İlmu'l-bedî'*, 197.

⁵⁷⁸ eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 432.

Cani, günah işlemekle nice suç işledi ve beni hoşlanmadığım şeylere mecbur bıraktı.

O, güzel uykusunda geceler; ben ise uykusuzluk tutsağı olarak gecelerim. O ise beni meşgul etmektedir.

Onun kırmızı yanağına ve fitnesine yazıklar olsun. Beni kızıl ateşe attı.

Şayet benden ayrılığı uzatıp bana kavuşmaktan yüz çevirirse şüphesiz beni ölü olarak bulacak.

Randevusuz ve dikkatli bir şekilde gelip bana selâm ve hayat verdiği gece ne güzeldi.

O daima kırmızı dudakla bana cömertlik yaptı. Beni yaklaştırdı ve yanaklarındaki şarap küpünden faydalanmamı sağladı.

Görüldüğü üzere yukarıda bir bölümü alıntılanan şiirin 1. beytinde yer alan الْجَانِي (mecbur bıraktı) ile الْجَانِي (suçlu/cani), 2. beyitte الْهَانِي (meşgul etti) ile الْهَانِي (sevinçli/mutlu), 3. beyitte الْقَانِي (attı) ile الْقَانِي (kırmızı olan) ve 4. beyitte الْفَانِي (beni buldu) ile الْفَانِي (ölüm/fânî) isimleri arasında tam cinâs meydana gelmiştir. Nitekim örnekler tek tek incelendiğinde vucûh-i erba‘a denilen hareke, harf, sayı ve sıralama bakımından aynı oldukları görülmektedir. Ancak bu sekiz kelimeye anlam yönünden bakıldığında tamamının farklı anlamları ifade ettikleri görülecektir.

Şiirin 5. beytindeki فَحَيَّانِي (selâm verdi) ve فَحَيَّانِي (hayat verdi) filleri arasında tam cinâs örneği mevcuttur. Aynı şekilde şair, 6. beyitte geçen أَدْنَانِي (şarap küpü) ismi ile وَأَدْنَانِي (yaklaştırdı) fiili arasında da cinâs-ı tam örneği sunmuştur.

Şair, aşağıdaki iki beyitlik şiirde tam cinâs örneğine yer vermektedir: (el-Mutedârek)⁵⁷⁹

عَجَبًا بَكَرَتْ تَلُومُ فَتَى أَضْنَاهُ الْحُبُّ وَأَذْهَلَهُ

⁵⁷⁹ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 358.

وَتَقُولُ عَسَى يَسْلُو رَشَاءً وَلَهُ شَوْقٌ وَلَهُ وَلَهُ

Aşkın kendisini yıprattığı ve zayıf duruma düşürdüğü bir genci hemen kınaman ne kadar da tuhaftır!

Bir de şöyle diyorsun umulur ki ayrılık teselli verir; oysaki onun özlemi ve aklını başından alan sevdası vardır.

2. beytin ikinci şatırında yer alan وَ لَهُ (onun) anlamındaki zamir ile وَ لَهُ (aşk/sevda) kelimesi arasında tam cinâs sanatı gerçekleşmiştir.

eş-Şan‘ânî’nin Ahmed b. Hüseyin er-Rakihî’ye yazdığı özür konulu şiirinden alıntılanan aşağıdaki beyitte, cinâs-ı tam sanatı bulunmaktadır: (el-Kâmil)⁵⁸⁰

أَبْيَاتُ شِعْرِكَ لَا قُصُورَ بِهَا وَهِيَ الْقُصُورُ لِكُلِّ مَنْ يَدْرِي

Senin şiirlerinde eksiklik yoktur. Bilen herkes için saraylardır onlar.

Şair bu beyitte eksiklik/kusur manasına gelen قُصُورَ (eksiklik) ile الْقُصُورُ (saraylar) manasındaki kelimeler arasında cinâs-ı tam sanatı örneğine yer vermiştir.

2.3.5.2. Nakıs Cinâs

Nakıs cinâs, iki kelimenin harflerinin vucûh-i erba‘a özelliklerinin herhangi birisinde farklı olmasıdır.⁵⁸¹ el-Emîr eş-Şan‘ânî’nin Muhammed b. İsmail el-‘Abdî’ye cevaben yazmış olduğu 28 beyitten oluşan ihvâniyyât temalı şiirinden alınan aşağıdaki beyitler, şairin cinâs sanatına olan hakimiyetini ortaya koymak adına önemli bir örnektir: (el-Basît)⁵⁸²

وَقَالَ أَكْتُمُ شَانِي مِنْ مُوَاصَلَتِي عَنِ الرَّقِيبِ وَكُلِّ الشَّانِ فِي الشَّانِي
فِي سُوْحَهَا جِيرَةٌ جَارُوا وَمَا عَدَلُوا وَلَا رَعَوْا عَهْدَ أَيْمَانِي وَإِيمَانِي
خَانُوا وَمَا خُنْتُ لَا وَاللَّهِ عَهْدَهُمْ حَاشَايَ لَسْتُ لِإِخْوَانِي بِخَوَانٍ

⁵⁸⁰ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 230.

⁵⁸¹ Abdulazîz ‘Atîk, *‘İlmu’l-bedî’*, 205.

⁵⁸² eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 433.

وَاتَّبَعُ أَبَاكَ وَخُذْ عَنْهُ الْعُلُومَ وَقُلْ هَذَا أَبِي هُوَ رَبِّي وَرَبِّي

Benim görüşme durumumu casuslardan gizle. Düşmandan her şey gelebilir

O sahalarda zulüm edip adaletli davranmayan, yeminime ve inancıma verdikleri söze riayet etmeyen komşular vardır.

İhanet ettiler. Hayır vallahi onların ahdine ihanet etmedim. Haşa! Ben kardeşlerime karşı hain değilim.

Babana tabi ol. Ondan ilimler al ve bu benim babam, kaptanım ve terbiye edenimdir de.

Şair, yukarıda bir kısmı zikredilen şiirin 1. beytinde yer alan الشَّانِ (durum/şey) ile الشَّانِي (düşman), 2. beyitte أَيَّمَانِي (yeminim) ile وَإِيمَانِي (inancım), 3. beyitte لِإِخْوَانِي (kardeşlerim) ile بِخَوَانٍ (hain) ve 4. beytteki رَبَّانِي (terbiye edenim) ve وَرَبَّانِي (kaptanım) isimleri arasında cinâs-ı nakıs örneğini sunmuştur. Nitekim verilen örnekler ele alındığında kelimelerin vucûh-i erba‘a denilen hareke, harf, sayı ve sıralama tertibi bakımından kısmen farklı, mana yönünden ise tamamen farklı oldukları görülmektedir.

2.3.5.3. Murekkeb-Cinâs

Cinâsu'l-murekkeb, cinâsı meydana getiren lafızlardan ikisinden bir tanesinin iki lafızdan oluşmasıdır.⁵⁸³ eş-Şan‘ânî'nin aşağıda zikredilen 2 beyitlik şiiri cinâsu'l-murekkeb sanatı için güzel bir örnektir: (et-Tavîl)⁵⁸⁴

وَكَمْ مِنْ صَاحِبِ الْجِسْمِ يَحْسِبُ أَنَّهُ مُعَافٍ وَقَدْ أَنْحَى عَلَى الْقَلْبِ ذَنْبُهُ
سَلَامَاتُ قَلْبِ الْمَرْءِ فِي حُبِّ رَبِّهِ فَعِظُهُ وَقُلْ مَهْمَا سَلَا مَاتَ قَلْبُهُ

Nice sağlıklı kendisini sağlam zanneder. Oysaki onun günahı kalbine yönelmiştir.

⁵⁸³ el-Ğazvînî, *el-Îdâh fî ‘ulûmi ‘l-belâğa*, 289; Abdulazîz ‘Atîk, ‘İlmu ‘l-bedî’, 202.

⁵⁸⁴ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 111.

Kişinin kalbinin selâmeti Rabbinin sevgisindedir. Ona öğüt ver ve de ki unuttuğu anda kalbi ölür.

Şair, 2. beytin birinci şatırında geçen “selâmet” manasındaki سَلَامَاتُ kelimesi ile “unutma ve ölüm” manasına gelen ikinci şatırdaki مَاتَ سَلَا kelimeleri arasında murekkeb cinâs sanatına yer vermiştir. Nitekim cinâs-ı meydana getiren مَاتَ سَلَا ifadesi سَلَا ve مَاتَ olmak üzere iki kelimededen oluşmaktadır.

Şairin konuya dair alıntılanan bir başka örneği aşağıdaki iki beyitten oluşan şiiridir: (el-Mutekârib)⁵⁸⁵

وَكَمْ غَافِلٍ غَرَّهُ مَادِحٌ بِخُطْبَتِهِ رَاقِياً مَنْبِراً
تَبَخَّرَ تَيْهَا لِإِطْرَائِهِ وَنَازَعَ فِي الْكِبْرِيَا مَنْ بَرَا

Övücünü minbere çıkararak vaazıyla saptırdığı nice gafiller vardır.

Aşırı övgüden dolayı kibirlenir ve büyüklükte yaratıcı ile münakaşa eder.

Şair, 1. beyitte yer verdiği “minber” anlamındaki مَنْبِراً kelimesi ile 2. beyitteki “yaratıcı” anlamında kullanılan مَنْ بَرَا kelimeleri arasında cinâs-ı murekkeb sanatı örneğini sunmaktadır. Görüldüğü gibi cinâs-ı meydana getiren مَنْ بَرَا ifadesi مَنْ ve بَرَا kelimelerinden meydana gelmiştir.

eş-Şan‘ânî’nin cinâs-ı murekkeb sanatı bağlamında zikredilen son örnek, 2 beyitlik bu şiirdir: (el-Mutekârib)⁵⁸⁶

أَيَا حَاسِياً كَأَسَ لَدَاتِهِ وَلَمْ يَدْرِ مَا قَدْرُ مَا قَدَّمَا
أَفِقْ فَالْحَيَاةُ كَنَهْرٍ وَمَنْ بِهِ سَابِحٌ وَلَكُمْ قَدَّمَا

Ey lezzet kadehini içen ve geçen zamanın kadrinin ne olduğunu bilmeyen!

⁵⁸⁵ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 243.

⁵⁸⁶ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 401.

Uyan! Hayat nehir gibidir. Ve o nehirde yüzenler size takdim edilmiştir.

eş-Şan‘ânî, 1. beyitte yer alan “geçen şey” anlamındaki قَدِّمًا kelimesi ile 2. beyitte geçen “takdim edilen” anlamındaki لَكُمْ قَدِّمًا kelimeleri arasında murekkeb cinâs sanatına yer vermiştir. Nitekim cinâs-ı meydana getiren قَدِّمًا لَكُمْ ifadesi لَكُمْ ve قَدِّمًا olmak üzere iki kelimedenden oluşmuştur.

2.3.6. İktibâs

İktibâs kelimesi sözlükte, “birinin ilminden istifade etmek veyahut büyük ateşten kor almak”⁵⁸⁷ gibi anlamlara gelmektedir. Bedî‘ ilminin lafzî sanatlarından olan iktibâs, terim olarak mütekellimin, şiir ve nesirde sözü güzelleştirme, güçlendirme ve nazmı sağlamlaştırma amacıyla Kur’an’ı Kerîm ve hadîsten işaret etmeksizin lafzıyla veya manasıyla yaptığı alıntıyı ifade etmektedir. Yapılan bu alıntı âyet ve hadîsten bir kelime olabildiği gibi bazen de âyet ve hadîsin tamamı da olabilmektedir.⁵⁸⁸

İktibâs, el-Emîr eş-Şan‘ânî’nin şiirlerinde sıklıkla başvurduğu sanatlardandır. O, özellikle dinî temalı şiirlerinde nazmını sağlam ve etkileyici hale getirmek maksadıyla birçok şiirinde âyet ve hadîslerden iktibâs yapmaktadır. Şimdi âyetten yaptığı iktibâslar için şu örnekleri vermek faydalı olacaktır.

2.3.6.1. Âyetten İktibâs

Şairin 2 beyitten oluşan aşağıdaki şiiri iktibâs sanatı için güzel bir örnektir: (el-Basît)⁵⁸⁹

⁵⁸⁷ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'ayn*, 3/352; Ebû Bekr er-Râzî, *Muhtâru's-şihâh*, 246; İbn Manzûr, *Lisânu'l 'Arab*, ts., 6/167; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhtâ*, 564; Ebu'l-Fayd Murtađâ Muhammed b. Muhammed b. Muhammed ez-Zebîdî, *Tâcu'l 'arûs min cevâhiri'l-kâmûs* (Kahire: Dâru'l-Hidâye, 2019), 16/350.

⁵⁸⁸ Ahmed b. Ali b. Ahmed el-Fezârî el-Kalkaşendî, *Şubhu'l-'aşâ fi şinâ'ati'l-inşâ* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1987), 1/237; İbn Hicce el-Hamevî, *Hzânetu'l-edeb ve ğâyetu'l-ereb*, 2/455; Habenneke el-Meydânî, *el-Belâgatü'l-'arabiyye*, 2/536.

⁵⁸⁹ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 401-402.

قَدْ قُلْتُ إِذْ قَالَ قَوْمِي أَنْتَ مُخْبِرُنَا مَاذَا لَقَيْتَ إِذَا مَا ذُقْتَ كَأْسَ حِمَا
إِنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لِي ذَنْبِي وَيُكْرِمَنِي نَادَيْتُ يَا لَيْتَ قَوْمِي يَعْلَمُونَ بِمَا

Kavmim, bana ölümlü şerbetini tattığında neyle karşılaştığını bize haber verirsin dediklerinde dedim ki:

Allah günahlarımı bağışlayıp ve bana ikramda bulunursa. Keşke halkım bunları bilseydi diye haykırdım.

Şairin zikrettiği 2. beytin ikinci şatırında, Yâsîn suresinin şu âyetinden iktibâs mevcuttur:

قِيلَ ادْخُلِ الْجَنَّةَ قَالَ يَا لَيْتَ قَوْمِي يَعْلَمُونَ ﴿٢٦﴾ بِمَا غَفَرَ لِي رَبِّي وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُكْرَمِينَ

“Cennete gir!” denildi. O da “Keşke kavmim, Rabbimin beni bağışladığını ve beni ikram edilenlerden kıldığını bilseydi!” dedi.⁵⁹⁰

Dönemin Mekke eşrafı ve idarecilerinin işledikleri zulme son vermeleri için 1182/1768 yılında oğlu İbrahim ile onlara gönderdiği nasihat ve ikaz konulu şu şiiri bunun örneklerinden biridir: (el-Vâfir) ⁵⁹¹

فَمَا الْبَلَدُ الْأَمِينُ مَحَلُّ عَاصٍ وَلَيْسَ بِهَا لِعَاصٍ مِنْ مَقَامٍ
وَكَيْفَ وَمَنْ يُرَدُّ فِيهِ بِظُلْمٍ يُذَاقُ مِنَ الْعَذَابِ عَلَى الدَّوَامِ

Güvenli şehir (Mekke) hiçbir âsinin yeri değildir ve orada hiçbir âsi ikamet edemez.

Böyle bir şey nasıl da olur. Hâlbuki “Kim orada zulme yeltenirse” ona sürekli bir azap tattırılacaktır.

Alıntılanan ikinci beyitte, Hac suresinin şu âyetinden iktibâs vardır:

وَمَنْ يُرَدِّ فِيهِ بِالْحَادِ بِظُلْمٍ نُذِقْهُ مِنْ عَذَابِ آلِيمٍ

⁵⁹⁰ Yâsîn Sûresi, 36/26-27.

⁵⁹¹ eş-Şan‘ânî, Dîvân, 401.

“Kim de orada zulmederek haktan sapmak isterse biz ona elem dolu bir azaptan tattıracağız.”⁵⁹²

Şairin 2 beyitten oluşan şu şiiri de onun âyetten iktibâs yaptığına dair önemli bir örnek teşkil emektedir: (el-Hafîf)⁵⁹³

وَحَلِيلٌ رَأَى مِنَ النَّاسِ جَمْعًا لَا يَزَالُونَ فِي الْهَوَى خَائِضِينَ
قَالَ هَلَّا نَبَّهْتَهُمْ عَنْ هَوَاهُمْ قُلْتُ ذَرَهُمْ فِي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ

Bir dost, halen ihtirasa dalmaya devam eden insanlardan bir topluluk gördü.

Onları kendi ihtiraslarından ikaz etmen gerekmez miydi? Dedi. Ben de bırak onları. İçine daldıkları bataklıkta oynaya dursunlar dedim.

Şair, zikrettiği 2. beytin ikinci şatırında En‘âm suresinin şu âyetinden alıntılararak iktibâs sanatı yaptığı görülmektedir:

قُلِ اللَّهُ ثُمَّ ذَرَهُمْ فِي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ

(Ey Muhammed!) “Allah (indirdi) de, sonra bırak onları, içine daldıkları bataklıkta oynayadursunlar.”⁵⁹⁴

eş-Şan‘ânî’nin idarecilerden şikâyet eden halka nasihatte bulunduğu 3 beyitlik şiiri söz konusu iktibâs için güzel bir örnektir: (el-Mutekârib)⁵⁹⁵

أَقُولُ لِمَنْ طَالَ شَكْوَاهُمْ وَمِنْ جُورِ عَمَّالِهِمْ يَصْرُخُونَ
دَعُوا مَا أَرَاهُ وَلَا تَجْرَعُوا فَعَمَّا قَرِيبٍ تَرَوْنَ الْيَقِينَا
فَمَا ظَلَمْتُمْ بِمَا نَالَكُمْ وَلَكِنَّ أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ

Şikâyetleri uzayanlara ve idarecilerin zulümlerinden dolayı bize serzenişte bulunanlara diyorum ki:

⁵⁹² Hac Sûresi, 22/25.

⁵⁹³ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 442.

⁵⁹⁴ En‘âm Sûresi, 6/91.

⁵⁹⁵ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 442.

Gördüklerimden vazgeçin ve endişelenmeyin. Yakında hakikati (ölümü) göreceksiniz.

Başınıza gelenle size zulüm etmiyorlar. Fakat onlar kendilerine zulmediyorlar.

Yukarıda alıntılanan şiir incelendiğinde şairin, 3. beyitte, Nahl suresinin aşağıda zikredilen âyetinden iktibâs yaptığı görülmektedir:

وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا مَا قَصَصْنَا عَلَيْكَ مِنْ قَبْلَ وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ

“Daha önce sana anlattıklarımızı yahudi olanlara da haram kılmıştık. Biz (bununla) onlara zulmetmedik, fakat onlar kendilerine zulmediyorlardı.”⁵⁹⁶

eş-Şan‘ânî’nin âyetten yaptığı iktibâs konusu bağlamında zikredilecek son örnek beyti, öğrencisi İsmail b. Muhammed b. İshak’la arasında yanlış anlaşılardan dolayı cereyan eden tartışma için yazdığı 24 beyitlik özür konulu kasidesindedir: (el-Basît)⁵⁹⁷

جَرَى عَلَى جِدَّةٍ مَنِّي عَلَى عَجَلٍ وَهَكَذَا خُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ

Acele ve hiddetle benden vuku buldu. İşte insan böyle çok aceleci (tez canlı) yaratılmıştır.

Şair, anlatımını etkileyici kılmak için beytin ikinci şatırında Enbiyâ suresinin şu âyetinden iktibâs yapmıştır:

خُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ سَأَرِيكُمُ آيَاتِي فَلَا تَسْتَعْجِلُونِ

“İnsan çok aceleci (tez canlı) yaratılmıştır. Size yakında âyetlerimi göstereceğim. Şimdi acele etmeyin.”⁵⁹⁸

⁵⁹⁶ Nahl Sûresi, 16/118.

⁵⁹⁷ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 330.

⁵⁹⁸ Enbiyâ Sûresi, 21/37.

2.3.6.2. Hadîsten İktibâs

el-Emîr eş-Şan‘ânî, birçok kasidesinde hadîsten iktibâs yapmaktadır. Burada hepsini örneklendirmek konumuzun amacını aşacaktır. Bu sebeple konu bağlamında sadece şairin yıllarca hocalık yaptığı öğrencisi Nasır b. Huseyn el-Mahbeşî'nin Kâdı olmasından dolayı yazmış olduğu sitem/kınama temalı 33 beyitlik kasidesinden alıntılanan aşağıdaki beyitlerle yetinilecektir: (el-Basît)⁵⁹⁹

ذَبَحْتَ نَفْسَكَ لَكِنْ لَا بِسَكِينٍ كَمَا رَوَيْنَاهُ عَنْ طَهَ وَيَاسِينَ
ذَبَحْتَ نَفْسَكَ وَالسُّتُونَ قَدْ وَرَدَتْ عَلَيْكَ مَاذَا تُرَجِّي بَعْدَ سِتِّينَ
ذَبَحْتَ نَفْسَكَ يَا لَهْفِي عَلَيْكَ لَقَدْ كُنَّا نَعُدُّكَ لِلتَّقْوَى وَلِلدِّينِ
أَيُّ الثَّلَاثَةِ تَعُدُّو فِي عَدَاةِ عَدِي إِذْ يَجْمَعُ اللَّهُ أَهْلَ الدِّينِ وَالِدُونِ
فَوَاحِدٌ فِي جَنَانِ الْخُلْدِ مَسْكَنُهُ وَائْتَانِ فِي النَّارِ دَارِ الْخِزْيِ وَالْهُونِ
وَاحْذَرْ حِجَابًا وَحُجَابًا مَعَ خَدَمٍ فَهَمُّهُمْ أَكْلُ أَمْوَالِ الْمَسَاكِينِ
وَجَانِبِ الرِّشْوَةِ الْمَلْعُونِ قَابِضُهَا نَصًّا فَسُحْقًا لِإِخْوَانِ الْمَلَاعِينِ
وَلَا تَقُلْ ذَا أَمِينِ الشَّرْعِ أَرْسَلَهُ فَكَمْ وَجَدْنَا أَمِينًا غَيْرَ مَأْمُونِ
وَاحْذَرْ وَكَيْلًا يُرِيكَ الْحَقَّ بَاطِلُهُ يَرْفُهُ بَيْنَ تَنْمِيقٍ وَتَحْسِينِ

Taha ve Yasin'den (s.a.v.) rivayet ettiğimiz gibi nefsini kurban ettin ancak bıçakla değil (daha zor bir ölüm seçme).

Altmış yaşına gelirken nefsini kurban ettin. Altmıştan sonra ne umuyorsun?

Nefsini feda ettin. Senin adına çok üzüldüm. Şüphesiz biz seni dindar ve takvalı sanıyorduk

Allah dindar ve zelil kimseleri bir araya getirdiğinde hangi üçü yarının seher vaktinde ayrılacak?

⁵⁹⁹ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 434-435.

Birinin mekânı ebedî cennette; iki tanesinin de aşâğılık ve rezillik meskeni olan cehennemde.

Hizmetçilerle beraber kapıcı ve aracıdan sakın! onların tasaları yoksulun malını yemektir.

Alıcısı kesin olarak lanetlenen rüşvetten uzak dur! Lanete uğrayanın cehenneme kadar yolu var.

Bunu, dinin eminini (şeriat mahkemesinde kâdî olan) gönderdi deme! Nice güvenli olmayan emin gördük.

Batılı, süsleyerek ve güzelleştirerek sana hak olarak gösteren vekilden uzak dur!

eş-Şan‘ânî, yukarıda zikredilen sitem konulu şiirin 1. beytin birinci şatırında geçen *ذَبَحْتَ نَفْسَكَ لَكِنْ لَا بِسِكِّينٍ* “nefsini kurban ettin ancak bıçakla değil” ifadesi ile şu hadîs metninden iktibâs yapmaktadır:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: مَنْ جَعَلَ قَاضِيًا بَيْنَ النَّاسِ فَقَدْ ذُبِحَ بِغَيْرِ سِكِّينٍ.

Ebû Hüreyre’nin (r.a.) rivayet ettiğine göre Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “İnsanlar arasında kâdî (hâkim/hüküm veren) tayin edilen kimse bıçaksız olarak boğazlanmıştır.”⁶⁰⁰

Şairin 4. ve 5. beyitlerde yer verdiği

أَيُّ التَّلَاثَةِ تَعْدُو فِي غَدَاةٍ غَدٍ

“Hangi üçü yarının seher vaktinde ayrılacak?” ve

فَوَاحِدٌ فِي جِنَانِ الْخُلْدِ مَسْكَنُهُ وَاثْنَانِ فِي النَّارِ دَارِ الْخِزْيِ وَالْهُونِ

⁶⁰⁰ Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Ğazvînî İbn Mâce, *Sunenu İbn Mâce*, 1. bab, hadîs no: (2308) thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî (b.y.: Dâru ‘İhyâ’i’l-Kutubi’l-‘Arabiyye, ts.), 2/774.

“Birinin mekânı ebedi cennettir. İki tanesinin de aşağılık ve rezillik meskeni olan cehennemde.” ifadeleri, aşağıdaki hadîs metninden alıntılanmıştır:

عَنْ ابْنِ بُرَيْدَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: الْقُضَاةُ ثَلَاثَةٌ: وَاحِدٌ فِي الْجَنَّةِ، وَاثْنَانِ فِي النَّارِ، فَأَمَّا الَّذِي فِي الْجَنَّةِ فَرَجُلٌ عَرَفَ الْحَقَّ فَقَضَى بِهِ وَرَجُلٌ عَرَفَ الْحَقَّ فَجَارَ فِي الْحُكْمِ فَهُوَ فِي النَّارِ وَرَجُلٌ قَضَى لِلنَّاسِ عَلَى جَهْلٍ فَهُوَ فِي النَّارِ.

İbn Bureyde'nin (r.a.) babasından rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: “Kâdılar (hâkim/hüküm veren) üçe ayrılır: Bir tanesi cennette, iki tanesi ateşe (cehenneme) girer. Cennette giren kişiye gelince o hakkı bilip ve onu uygulayandır. Cehenneme girenlerden birincisi hakkı bilip ancak hüküm vermede adaletsiz davranandır. İkincisi insanlar hakkında cehaletle (bilgisizce) hüküm veren kişidir.”⁶⁰¹

eş-Şan'ânî, yukarıda alıntılanan şiirin 7. beytinde geçen

وَجَانِبِ الرِّشْوَةِ الْمَلْعُونِ قَابِضُهَا

“Alıcısı kesin olarak lanetlenen rüşvetten uzak dur!” ifadeleri aşağıda zikredilen hadîs metninden iktibâs yapmıştır:

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الرَّاشِي وَالْمُرْتَشِي.

Abdullah b. ‘Amr’ın rivayet ettiği hadîste Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: “Allah’ın laneti rüşvet alan ve verenin üzerine olsun.”⁶⁰²

⁶⁰¹ Süleyman b. el-Eş’aş es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sunenu Ebî Dâvûd*, 2. bab, hadîs no: (3573) thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd (Beyrut: el-Mektebetu’l-‘Aşriyye, ts.), 3/299.

⁶⁰² Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Musnedu’l-imâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şu‘ayb el-‘Ama’ût, ‘Âdil Muşid v.dğr (Beyrut: Mu’essesetu’r-Risâle, 2001), 11/565; el-Huseyn b. Mes’ûd b. Muhammed b. el-Ferrâ’ Ebû Muhammed el-Beğâvî, *Şerhu’s-Sunne*, thk. Şu‘ayb el-‘Ama’ût, Muhammed Zuheyr eş-Şâvîş (Dımaşk; Beyrut: el-Mektebi’l-İslâmî, 1983), 10/88.

eş-Şan‘ânî’nin yukarıda zikredilen sitem temalı şiirin 9. beytinde yer alan

وَاحْذَرُ وَكَيْلًا يُرِيكَ الْحَقَّ بَاطِلُهُ

“Batılı sana hak olarak gösteren vekilden uzak dur!” ifadeleri aşağıdaki hadîs metninden iktibâs yapılmıştır:

عَنْ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ أَعَانَ عَلَى خُصُومَةٍ بِظُلْمٍ أَوْ يُعِينُ عَلَى ظُلْمٍ لَمْ يَزَلْ فِي سَخَطِ اللَّهِ حَتَّى يَنْزِعَ.

Abdullah b. Ömer (r.a.) Hz. Peygamberin (s.a.v.) şöyle dediğini aktarmaktadır: “Kim ki husumete zulümle yardım eder veyahut zulme yardımcı olursa, kişi o durum ortadan kalkıncaya kadar Allah’ın gazabındadır.”⁶⁰³

el-Emîr eş-Şan‘ânî’nin hadîs, kelâm ve fıkıh gibi muhtelif İslâmî ilimlerdeki yetkinlik ve vukufiyeti hasebiyle farklı temalarda yazmış olduğu birçok şiirinde onlarca âyet ve hadîsten iktibâs yaptığı gözlemlenmektedir. Bu durum onun ilmî kişiliğinin şiirlerine yansması olarak değerlendirilebilir.

2.3.7. Tazmîn

التَّضْمِين (Tazmîn) kelimesi, sözlükte “kefil olmak, güvence vermek, kapsamak, bir şeyi bir şeyin içine girdirmek, hayvanın karnındaki cenin, şiirde bir beyit ve beyitte mananın kendisiyle tamamlandığı şey” vb. anlamlara gelir.⁶⁰⁴

Bir belâgat terimi olarak ise tazmîn, şairin sözünü/anlatımını etkileyici kılmak ve kuvvetlendirmek amacıyla başka şairlerin şiirlerinden bir mısra ya da bir veyahut iki beyit alıntılıyarak kendi şiirinin arasına veya sonuna dahil etmesidir. Alıntılanan şiir ve sahibi bilinmiyorsa sahibine işaret edilmesi gerekir.⁶⁰⁵

⁶⁰³ İbn Mâce, *Sunenu İbn Mâce*, 2/778; Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah en-Nîsâbü’rî el-Hâkim, *el-Mustedrek âle ş-şâhihayn*, thk. Mustafa Abdulkâdir ‘Atâ (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1990), 4/111.

⁶⁰⁴ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘ayn*, 3/26-27; İbn Dureyd, *Cemheretu’l-luğa*, 2/911; Ebû Naşr İsmail b. Hammâd el-Cevherî el-Fârâbî Ebû Naşr el-Cevherî, *Tâcu’l-luğa ve şîhâhu’l-‘arabiyye*, thk. Ahmed Abdulğafûr ‘Atfâr (Beyrut: Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyîn, 1987), 6/2155; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, ts., 13/257; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-muhtât*, 1212.

⁶⁰⁵ İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-‘Umde fî mehâsini’ş-şi’r ve âdâbihi*, 2/84; Ebu’l-Feth Dîyâuddîn Naşrullâh b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî Dîyâeddîn İbnu’l-Eşîr, *el-Meselu’s-sâir fî*

el-Emîr eş-Şan'ânî, gerek kendi döneminde yaşayan şairlerden; gerekse Câhiliyye, Emevî, Abbâsî, Eyyûbî ve Endülüs gibi daha önceki dönemlerde yaşayan şairlerin şiirlerinden tazmînlerde bulunmuştur. Bu alıntıları bazen mısra ve beytin lafızlarının tamamıyla bazen de onların manasıyla yaptığı görülmektedir.

eş-Şan'ânî'nin, Kasım b. Ahmed el-'Ayânî'ye söylediği 17 beyitten oluşan özlem konulu şiirinde, Endülüs şairlerinden İbn Zeydûn el-Endelüsî'nin (ö. 463/1071) şiirinden eş anlamlı sözcükleri kullanmak suretiyle cüzi bir değişim yaparak iki beyitlik tazmîn yaptığı görülmektedir: (el-Basît)⁶⁰⁶

إِنَّ الزَّمَانَ الَّذِي قَدْ كَانَ يُضْحِكُنَا أَنْسَاءً بِقُرْبِكُمْ قَدْ عَادَ يُبْكِينَا
حَالَتْ لِبُعْدِكُمْ أَيَّامُنَا فَغَدَّتْ سُوداً وَكَانَتْ بِكُمْ بَيْضاً لِيَالِينَا

Size yakın olma alışkanlığı hasebiyle bizi güldüren zaman artık ağlatmaya başladı.

Uzaklığınızdan dolayı günlerimiz karanlığa dönüştü. Oysaki gecelerimiz sizinle aydınlık idi.

Yukarıda örnek olarak verilen şiirin orijinal hali şöyledir:⁶⁰⁷

أَنَّ الزَّمَانَ الَّذِي مازَالَ يُضْحِكُنَا أَنْسَاءً بِقُرْبِهِمْ قَدْ عَادَ يُبْكِينَا
حَالَتْ لِفَقْدِكُمْ أَيَّامُنَا فَغَدَّتْ سُوداً وَكَانَتْ بِكُمْ بَيْضاً لِيَالِينَا

Şairin, Sâlim b Vişâl Ahsâî'ye yazmış olduğu 20 beyitlik kasidesinden alıntılanan beytin ikinci şatırında, Abbâsî dönemi şairlerinden Ali b. el-Cehm b. Bedr'in (ö. 248/863) şiirinin ikinci şatırından herhangi bir değişim yapmadan tazmîn yaptığı tespit edilmiştir: (et-Tavîl)⁶⁰⁸

وَقَدْ وَصَلَتْ مِنْكُمْ إِلَيَّ رَسَائِلٌ جَلَبْنَ الْهَوَى مِنْ حَيْثُ أَدْرِي وَلَا أَدْرِي

edebi'l-kâtib ve 'ş-şâi'r, thk. Ahmed el-Havfî, Bedvî Tabâne (Kahire: Dâru Nehdâti Mısr, ts.), 3/200-206; en-Nuveyrî, *Nihâyetu'l-ereb fi funûni'l-edeb*, 7/126; el-Ğalkaşendî, *Şubhu'l-'aşâ fi şinâ'ati'l-inşâ*, 1/324; 389; el-Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 60; Bulut, *Belâgat Meânî-Beyân-Bedî'*.

⁶⁰⁶ eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 431.

⁶⁰⁷ Ebu'l-Velîd Ahmed b. Abdullah b. Ahmed b. Gâlib el-Mahzûmî el-Endelüsî İbn Zeydûn, *Dîvân'u İbn Zeydûn* (Beyrut/Lubnan: Dâru'l-Ma'rife, 2005), 11-12.

⁶⁰⁸ eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 213.

Risaleler ulaştı sizden bana. Sevgiyi celp etti bilip bilmediğim yerlerden.

Örnek şiirin aslı şu şekildedir:⁶⁰⁹

عُيُونُ الْمَهَا بَيْنَ الرُّصَافَةِ وَالْجِسْرِ جَلَبِينَ الْهَوَى مِنْ حَيْثُ أَدْرِي وَلَا أَدْرِي

eş-Şan'ânî, üzüm ve hurma arasında cereyan eden münâzara konulu 8 beyitten oluşan şiirinde, aşağıda zikrettiği beytin ikinci şatırını, Abbâsî dönemi şairlerinden el-Mutenebbî'nin (ö. 354/965) şiirinden kelimesi kelimesine tazmîn etmiştir: (el-Basît)⁶¹⁰

لِنَفْسِهِ قَائِلًا وَالْقَلْبُ مُلْتَهَبٌ وَآحَرَ قَلْبَاهُ مِمَّنْ قَلْبُهُ شَبِيمٌ

Kalbi tutuşmuşken nefesine dedi ki ah bana karşı kalbinde hiçbir duygu olmayana olan kalbimdeki[sevgi] ateşi.

Zikredilen örnek beytin orijinali şöyledir:⁶¹¹

وَآحَرَ قَلْبَاهُ مِمَّنْ قَلْبُهُ شَبِيمٌ وَمَنْ بِجِسْمِي وَحَالِي عِنْدَهُ سَقَمٌ

Şairin, öğrencisi İsmail b. Muhammed b. İshak için söylediği 47 beyitten oluşan medih temalı kasidesinden alınan aşağıdaki beyit, Abbâsî dönemi şairlerinden Ebû Firâs el-Hamdânî'nin (ö. 357/968) şiirinden tazmîn yaptığı görülmektedir: (et-Tavîl)⁶¹²

يُدَافِعُ عَنِ أَحْسَابِهِمْ بِلِسَانِهِ وَيَضْرِبُ عَنْهُمْ بِالْحُسَامِ الْمُهَنْدِ

Sözüyle şereflerini müdafaa edip Hint kılıcıyla onların yerine savaşıyor.

Alıntılanan beytin aslı aşağıdaki gibidir:⁶¹³

يُدَافِعُ عَنِ أَعْرَاضِكُمْ بِلِسَانِهِ وَيَضْرِبُ عَنْكُمْ بِالْحُسَامِ الْمُهَنْدِ

⁶⁰⁹ Ali bin el-Cehm b. Bedr, *Dîvânu Ali bin el-Cehm* (Suudi Arabistan: Vezâratu'l-Me'ârif, ts.), 141.

⁶¹⁰ eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 374.

⁶¹¹ Ebu't-Tayyib Ahmed b. el-Hüseyn b. el-Hasen b. Abdissamed el-Cu'fî el-Kindî el-Mutenebbî, *Dîvânu'l-Mutenebbî* (Beyrut: Daru'l-Beyrut, 1983), 331.

⁶¹² eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 160.

⁶¹³ el-Hâris b. Saîd b. Hamdân el-Hamdânî et-Tağlibî Ebû Firâs el-Hamdânî, *Dîvânu Ebû Firâs el-Hamdânî*, thk. Sâmî ed-Dehân, (Beyrut: Mektebetu Doktor Mervân 'Atiyye, 1944), 2/80.

eş-Şan'ânî'nin, Fakih Edîb Ahmed b. Hüseyin er-Rakih'ye cevap olarak yazdığı 25 beyitlik ihvâniyyât konulu kasidesinde geçen işaretli şatırı, Abbâsî dönemi şairlerinden kabul edilen Ebû Nuvâs el-Hakemî'nin (ö. 198/813) şiirinden tazmîn yaptığı tespit edilmiştir: (es-Serî')⁶¹⁴

يَا وَاحِدَ الْآدَابِ فِي عَصْرِهِ لَيْسَ عَلَى اللَّهِ بِمُسْتَنْكَرٍ

Ey çağının eşsiz edebiyatçısı! Allah için zor değildir.

Örnek teşkil etmesi amacıyla yukarıda verilen beytin orijinali aşağıdaki gibidir.⁶¹⁵

وَلَيْسَ اللَّهُ بِمُسْتَنْكَرٍ أَنْ يَجْمَعَ الْعَالَمَ فِي وَاحِدٍ

Şairin, Kelâm ilminin önemli konularından kabul edilen hulûl ve ittihâd meselesinin ele alındığı 16 beyitlik öğretici şiir kasidesinde, İmam Şafîî'nin (ö. 204/820) şiirinden herhangi bir kelime değişikliği yapmaksızın üç beyitlik tazmînde bulunduğu görülmektedir: (er-Remel)⁶¹⁶

إِنَّ لِلَّهِ عِبَادًا فُطِنًا طَلَّقُوا الدُّنْيَا وَخَافُوا الْفِتْنَا
نَظَرُوا فِيهَا فَلَمَّا عَلِمُوا أَنَّهَا لَيْسَتْ لِحَيِّ وَطْنَا
جَعَلُوهَا لُجَّةً وَاتَّخَذُوا صَالِحَ الْأَعْمَالِ فِيهَا سَفِينَا

Allah'ın çok akıllı kulları vardır. Dünyayı boşamışlar ve fitnelerden sakınmışlardır.

Dünyaya bakmışlar ve onun hiçbir canlıya ebedî yurt olmadığını anlayınca dünyayı bir deniz olarak görmüşler ve salih amelleri de gemi olarak edinmişlerdir.

Yukarıda zikredilen beyitlerin aslı şu şekildedir.⁶¹⁷

⁶¹⁴ eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 231.

⁶¹⁵ el-Hasen b. Hânî' b. Abdilevvel el-Hakemî Ebû Nuvâs, *Dîvânü Ebî Nuvâs el-Hasen Bin Hânî el-Hakemî*, thk. İfâld Facnar (Beirut/Lubnan: Muessesetu'l-Beyân, 2001), 1/205.

⁶¹⁶ eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 422.

⁶¹⁷ Ebû Abdullah Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfîî', *Dîvân 'u-imâmu 'ş-Şâfîî'* (Beirut/Lubnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2006), 101.

إِنَّ لِلَّهِ عِبَادًا فُطِنًا طَلَّقُوا الدُّنْيَا وَخَافُوا الْفِتْنَا
نَظَرُوا فِيهَا فَلَمَّا عَلِمُوا أَنَّهَا لَيْسَتْ لِحَيِّ وَطْنَا
جَعَلُوهَا لُجَّةً وَاتَّخَذُوا صَالِحِ الْأَعْمَالِ فِيهَا سُفُنَا

Şairin, 1163/1750 yılında Vehhâbîliğin kurucusu kabul edilen Muhammed b. Abdilvehhâb en-Necdî (ö. 1206/1792) için söylediği 17 beyitlik medih konulu şiirinden alınan aşağıdaki beyitlerin ikinci şatırlarında, ilk dönem Abbâsî şairlerinden İbnu'd-Dumeyne el-Has'amî'nin (ö. 2./8. yüzyılın sonları) şiirinden tazmîn yaptığı tespit edilmiştir: (et-Tavîl)⁶¹⁸

سَرْتُ مِنْ أَسِيرٍ يَنْشُدُ الرِّيحَ إِنْ سَرْتُ أَلَا يَا صَبَا نَجْدٍ مَتَى هِجْتِ مِنْ نَجْدٍ
يُذَكِّرُنِي مَسْرَاكَ نَجْدًا وَأَهْلَهُ لَقَدْ زَادَنِي مَسْرَاكَ وَجَدًا عَلَى وَجْدٍ

Gece yola çıkarsa rüzgârı arayan Esir'den yola çıkar. *Ey Necd meltemi! Necd'den ne zaman hareket ettin?*

Gece yolculuğu Necd ve halkını bana anımsatıyor. Dolaşman sevgi duygularına sevgi katıyor.

Örnek beytin aslı aşağıdaki gibidir: ⁶¹⁹

أَلَا يَا صَبَا نَجْدٍ مَتَى هِجْتِ مِنْ نَجْدٍ لَقَدْ زَادَنِي مَسْرَاكَ وَجَدًا عَلَى وَجْدِي

Aşağıda zikredilen beyit, eş-Şan'ânî'nin hocası Şalâh b. Hüseyin el-Ahfeş'e yazdığı mersiye temalı 41 beyitten oluşan kasidesinden alınmıştır. Şair bu beytin işaretli kısmın orijinalini değiştirmeden, Emevî dönemi şairlerinden Ebû Saḥr el-Huzelî'nin şiirinden tazmîn etmiştir: (et-Tavîl)⁶²⁰

وَقَدْ كَانَ تَعْرُونِي لِذِكْرَاهُ هِزَّةً كَمَا اِنْتَفَضَ الْعُصْفُورُ بِلَلَّةِ الْقَطْرِ

⁶¹⁸ eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 171.

⁶¹⁹ Ebu's-Serî Abdullah b. Ubeydillâh b. Ahmed el-Has'amî İbnu'd-Dumeyne, *Dîvânu İbnu'd-Dumeyne*, thk. Ahemd Râtıb Neffâh (Mısır: Mektebetu Lisâni'l-'Arûbe, 1959), 85.

⁶²⁰ eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 207.

Şüphesiz onu anmamla beni titreme tutuyor. Yağmurun ıslattığı serçenin silkelenmesi gibi.

Yukarıda alıntılanan beytin orijinali şöyledir:⁶²¹

وَانِي لَتَعْرُونِي لِذِكْرِكِ فِتْرَةٌ كَمَا انْتَفَضَ الْعُصْفُورُ بَلَلَهُ الْقَطْرُ

Aşağıda alıntılanan beyit, şairin öğrencisi Yahya b. Muhammed el-Hûsî'ye yazmış olduğu 19 beyitlik mersiye konulu şiirindedir. Bu beyit, A'şâ Bâhile diye meşhur olan Cahiliye dönemi şairlerinden Ebû Kuhfân Âmir b. Hâris b. Riyâh'ın (1./7. yüzyıl) kardeşi için söylediği meşhur mersiye şiirinden tazmîn edilmiştir: (el-Basît)⁶²²

فَإِنْ جَزَعْنَا فَمِثْلُ الْخَطْبِ يُجْرَعُنَا وَإِنْ صَبَرْنَا فَإِنَّا مَعْشَرٌ صَبِيرٌ

Eğer kederlenirsek musibet gibi şeyler bizi kederlendirir. Şayet sabredersek biz çok sabırlı bir topluluğuz.

Yukarıda ele alınan beytin aslı şu şekildedir:⁶²³

فَإِنْ جَزَعْنَا فَإِنَّ الشَّرَّ أَجْرَعُنَا وَإِنْ صَبَرْنَا فَإِنَّا مَعْشَرٌ صَبِيرٌ

Konu bağlamında zikredilen aşağıdaki örnek beyit ise, eş-Şan'ânî'nin Sibhatullah Efendî el-Bağdadî için yazdığı 31 beyitten oluşan medih konulu şiirinden alınmıştır. Üzerinde cüzi değişiklikler yapılan bu beyit, Eyyûbî dönemi şairlerinden kabul edilen İbnu'l-Fâriḍ el-Mısırî'nin (ö. 632/1235) şiirini anımsatmaktadır: (el-Kâmil)⁶²⁴

لَا تَحْسَبَنَّ حُبِّي لَهُمْ عَرَضًا أَتَى كَلْفِي بِهِمْ طَبَعًا بِغَيْرِ تَكْلَفٍ

Benim onlara aşkım hiçbir zorlama olmadan doğal bir şekilde olmuştur.

Zikredilen örneğin aslı aşağıda verilmiştir:⁶²⁵

⁶²¹ Ebu'l-Fayḍ Murtaḍâ Muhammed b. Muhammed b. Muhammed ez-Zebidî, *Tâcu'l 'arûs min cevâhiri'l-kâmûs* (Kahire: Dâru'l-Hidâye, 2019), 28/105.

⁶²² eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 208.

⁶²³ Abdullah Muhammed b. Selâm el-Cumahî, *Ṭabaḳâtu 'ş-şu'arâ* (Beyrut: Şeriketu Dâru'l-Erkâm b. Ebî'l-Erkâm, 1997), 110.

⁶²⁴ eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 282.

⁶²⁵ Ebû Hafs (Ebu'l-Kâsım) Şerefuddîn Ömer b. Alî b. Muṣṣid es-Sa'dî el-Hamevî el-Mısırî İbnu'l-Fâriḍ, *Dîvânu İbni'l-Fâriḍ* (Beyrut/Lubnan: Dâru'l-Kalem, 1994), 123.

لا تحسبوني في الهوى متصنعاً كلفي بكم خلقٌ بغير تكلف

el-Emîr eş-Şan‘ânî’nin, Cahiliye, Emevî, Abbâsî, Eyyûbî ve Endülüs gibi daha önceki dönemlerde yaşayan şairlerden ve bilhassa eski Arap şiiri alanında otorite kabul edilen A‘şâ Bâhile, İbnu’l-Fârið, İbnu’d-Dumeyne, İmam eş-Şâfi‘, Ebû Nuvâs, İbn Zeydûn ve el-Mutenebbî gibi kendi döneminden günümüze şiir alanında otorite kabul edilen şairlerden tazmîn yapmış olması onun şiir alanına olan hakimiyetini ve yetkinliğini göstermesi açısından önemlidir.

2.3.8. İstidrâk

Bedî‘ ilminde istidrâk, önceki sözde meydana gelen hatayı veya yanlış anlaşılma ihtimalini, istisnaya benzer bir şekilde لَكِنَّ edâtıyla ortadan kaldırmaktır.⁶²⁶

eş-Şan‘ânî, aşağıda zikredilen 3 beyitlik şiirde istidrâk sanatına yer vermiştir: (er-Remel)⁶²⁷

قَالَ لِي خَلِيٍّ لَمَّا زَارَنِي مَا تَرَى بِاللَّهِ فِي هَدِي الْمَقْلُ
قُلْتُ كَالنَّرْجِسِ يَا مَنْ حُبُّهُ أَتَلَفَ الْمَمْلُوكَ لَكِنَّ مَا قَتَلُ
أَنْتَ غُصْنٌ مَائِلٌ فِي لَيْبِهِ قَالَ لَكِنَّ لَيْسَ لِلْغُصْنِ كَفْلُ

Dostum beni ziyaret ettiğinde “Allah için bu gözler hakkında ne düşünüyorsun?” dedi bana.

Nergis çiçeği gibi dedim. Ey sevgisi köleleri telef edip ancak öldürmeyen kimse!

“Sen kendi halindeki yumuşak bir dal gibisin. Ancak o dal için bir koruyucu yoktur” dedi.

⁶²⁶ İbn Reşîk el-Ğayrevânî, *el-‘Umde fî mehâsini ‘ş-şi‘r ve âdâbihi*, 2/39; es-Seyyid Ali Sadruddîn el-Medenî İbn Ma‘şûm el-Ğasanî, *Envâru‘r-rabî‘ fî envâ‘i‘l-bedî‘*, thk. Şâkir Hâdî Şeker (Kerbela/İrak: Mektebetu‘l-‘İrfân, 1968), 1/385; İsmail Durmuş, “İstidrâk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 15 Eylül 2022).

⁶²⁷ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 356.

Şair, 2. beytin ikinci şatırında “köleleri telef edip ancak öldürmeyen” cümlesinde istidrâk sanatını uygulamıştır. Nitekim beyitte geçen “köleleri telef etti” ifadesinde ilk akla gelen ihtimal onların öldürülmesidir. Ancak cümlenin devamında, istisnaya benzer bir anlama sahip olan لَكِنْ edâtını kullanarak onları öldürmediğini söylemesi bu ihtimali ortadan kaldırmaktadır. Aynı şekilde 3. beytin ikinci şatırında da buna benzer bir kullanım söz konusudur.

Şair, aşağıdaki 2 beyitten oluşan şiirde de istidrâk sanatına başvurmuştur: (er-Remel)⁶²⁸

قَالَ لِي مَنْ نَالَ مِنْ ذِي سَطْوَةٍ خُطْوَةٌ زَادَ بِهَا كِبْرًا وَعَيًّْا
هُوَ مِثْلُ الْبَحْرِ أَوْ مَاذَا تَرَى قُلْتُ لَكِنْ لَسْتُ بِأُذْرِكُ شَيْئًا

Güç ve kuvvet sahibinden pay alıp onunla kibri ve sapıklığı artan dedi ki:

O deniz gibidir. Peki sen nasıl görüyorsun? [Bunun üzerine ben] fakat bir şey görmüyorum dedim.

eş-Şan‘ânî, örnek olarak alıntılanan şiirin işaretli kısmında istidrâk sanatına yer vermiştir. Nitekim “sen nasıl görüyorsun” sorusuyla muhatabın gördüğü anlaşılmaktadır. Fakat muhatabın “fakat ben bir şey görmüyorum.” şeklinde cevap verilmesi bu yanlış anlamayı ortadan kaldırmaktadır.

2.3.9. Taşdîr (Reddu’l-‘Acuz ‘Ala’ş-Şadr)

Bedî‘ ilminin lafzî güzelleştirici sanatlarından kabul edilen taşdîr, lafız ve anlamları aynı veya lafızları aynı anlamları farklı yahut aynı kökten türeyen kelimelerin veya aynı kökten türeyen kelimelere benzeyen kelimelerden birinin beytin sonunda gelmesi; diğerinin ise birinci mısranın başında, ortasında, sonunda ya da ikinci mısranın başında zikretme sanatıdır.⁶²⁹

⁶²⁸ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 465.

⁶²⁹ İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-‘Umde fî mehâsini ‘ş-şi‘r ve âdâbihi*, 2/3-5; İbn Hicce el-Hamevî, *Hzînetu ‘l-edeb ve ğâyetu ‘l-ereb*, 1/255-257; es-Seyyid Ali Şadrüddîn el-Medenî İbn Ma‘şûm el-Hasanî, *Envâru ‘r-rabî‘ fî envâ‘i ‘l-bedî‘*, thk. Şâkir Hâdî Şeker (Kerbelâ/İrak: Mektebetu ‘l-‘İrfân, 1968), 3/94-95; Abdulazîz ‘Atîk, *‘İlmu ‘l-bedî‘*, 224-231 Ahmed Maţlûb, *Mu‘cemu ‘l-muştalahâti ‘l-belâġiyye ve taţavurrihâ* (Beyrut/Lubnan: Mektebetu Lubnân Nâşirûn, 2007), 355.

Taşdîr sanatı, el-Emîr eş-Şan‘ânî’nin şiirlerinde sıklıkla yer verdiği sanatlardan bir tanesidir. İki beyitten oluşan şairin aşağıdaki şiiri bu sanat için güzel bir örnektir: (es-Serî‘)⁶³⁰

قَالَ خَلِيلِي إِنَّ لِي جِيرَةً عَدَوًا عَلَى جَارٍ لَنَا يَصْلُحُ
قَدْ رَجَمُوا عَمْدًا إِلَى دَارِهِ فَقُلْتُ مَنْ يَرْجُمُ لَا يُفْلِحُ

Dostum, iyi olan bir komşumuza saldıran komşular var dedi.

Bilerek onun evini taşlamışlar. Dedim ki: Taşlayanlar iflah olmaz.

Görüldüğü üzere şair, aynı kökten türeyen جِيرَةً ve جَارٍ kelimelerinden bir tanesini birinci mısranın sonunda diğerini de ikinci mısranın ortasında zikrederek taşdîr sanatına başvurmuştur. Aynı şekilde ikinci beyitte geçen رَجَمُوا ve يَرْجُمُ kelimeleri arasında da taşdîr sanatı mevcuttur.

Şairin üç beyitten oluşan aşağıdaki şu şiir de söz konusu sanata dair güzel bir örnek teşkil etmektedir: (es-Serî‘)⁶³¹

قَالَ حَبِيبِي لِمَ أَطَلْتَ الْجَفَا إِنَّكَ عِنْدِي لَمُحِبٌّ مَلُوءٌ
فَقُلْتُ رِفْقًا إِنَّهُ لَمْ يَزَلْ لِي نَحْوَكُمْ فِي كُلِّ حِينٍ وَصُولٌ
وَعَاذِلِي فِي كُلِّ ذَا شَاهِدٌ فَقَالَ لَا شَاهِدَ إِلَّا الْعُدُونُ

Dostum, “ayrılığı niye uzattın, şüphesiz sen nezdimde usanmış bir âşuksın” dedi.

Merhamet et! Hala her zaman size gelmek benim için hedeftir dedim.

Kınayıcım bütün bu olanlara şahittir. “Kınayan dışında başka şahit yoktur” dedi.

⁶³⁰ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 135.

⁶³¹ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 357.

Aynı kökten türeyen bu şiirin 3. beytinde yer alan *وَعَادِلِي* ve *العَدُول* kelimelerinden ilki birinci mısranın başında ikincisi ise ikinci mısranın sonunda olmak suretiyle, lafız farklı ancak anlamda değişiklik olmaksızın taşdîr sanatı uygulanmıştır.

2.3.10. Murâca‘a

el-Murâca‘a sanatı, “bir ve birden fazla beyitte veya cümlede, iki şahıs arasında cereyan eden bir söz ya da diyalogun tekrar incelenerek en güzel biçimde ve en güzel lafızlarla hikaye edilmesi”⁶³² olarak tanımlanır. Fahrüddîn er-Râzî et-Taberistânî (ö. 606/1210) gibi bazı âlimer, murâca‘a sanatını “soru ve cevap” şeklinde tanımlamışlardır.⁶³³

eş-Şan‘ânî’nin 3 beyitten oluşan özlem temalı şiiri, söz konusu sanat için önemlidir. (er-Remel)⁶³⁴

وَحَبِيبٌ طَوَّلَ الْهَجَرَ وَلَمْ يَجْرُ إِلَّا مَدْمَعٌ لِي مُسْتَمِرٌّ
ثُمَّ وَافَانِي وَقَدْ أَتَلَفَنِي فَاتِحاً بَابَ عِتَابٍ وَهُوَ مُرٌّ
قُلْتُ أَغْلِقْ قَالَ لِمَ قُلْتُ جَفَاً قَالَ عَمداً قُلْتُ عَمداً قَالَ صَبْرٌ

Dostun ayrılığı uzadı ve ancak gözyaşım devamlı aktı.

Sonra yanıma geldi. Sitem kapısını açarak beni helak etti ki bu acıdır.

Kapat dedim, niye dedi. Terk etti dedim, bilerek mi dedi. Bile bile dedim, sabır dedi.

Şair, zikredilen şiirin 3. beytinde, seçmiş olduğu muhavere üslubuyla, murâca‘a sanatını icra etmiştir.

Konuya dair bir diğer örnek, şairin 2 beyitlik gazel konulu şiirindedir. (Meczûu’r-Remel)⁶³⁵

⁶³² İbn Ebu’l-İşba‘, *Tahrîru’t-tahbîr fî şinâ‘atu’ş-şi‘ri ve’n-neşri ve beyân i‘câzi’l-Kur’an*, 590; İbn Hicce el-Hamevî, *Hiżânetu’l-edeb ve ğâyetu’l-ereb*, 1/218.

⁶³³ İbn Ma‘şûm el-Hasanî, *Envâru’r-rabî‘ fî envâ‘i’l-bedî‘*, 2/350.

⁶³⁴ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 243.

⁶³⁵ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 357.

قُلْتُ لِلْمَحْبُوبِ نَوْمِي لَيْسَ يُدْنِي لِي خَيْالَكَ
قَالَ لِمَ قُلْتُ لِفَقْدِي قَالَ مَنْ قُلْتُ وَصَالَكَ

Sevgiliye dedim ki: Rüyalarım artık seni bana göstermiyor.

Dedi ki niye? Dedim kaybettiğim için. Dedi kimi? Dedim vuslatını.

Görüldüğü üzere eş-Şan‘ânî, şiirin 2. beytinde muhavere sanatına yer vermek suretiyle murâca‘a sanatını icra etmiştir.

2.3.11. Mübâlağa

Bedî‘ ilminin güzelleştirici sanatlarından olan mübâlağa sözlükte; çalışmada olanca çaba harcamak ve amaçlanan işin son noktasına varmak⁶³⁶ gibi manalara gelir. Istılahta ise bir şeyin vasfını ya da anlamını bazen aklın kabul edemeyeceği şekilde abartarak ifade etme şeklinde tarif edilmektedir.⁶³⁷

el-Emîr eş-Şan‘ânî, bilhassa medih konulu şiirlerde yer yer mübâlağa sanatını icra etmiştir.

eş-Şan‘ânî, hocası Şalaḥ b. Huseyn el-Ahfeş’e yazmış olduğu 32 beyitlik medih temalı şiirinde, hocasını methederken mübâlağa sanatına başvurmuştur: (el-Hafîf)⁶³⁸

يَا إِمَامًا جَمَعْتَ كُلَّ كَمَالٍ وَعَجِيبٌ إِذْ أَنْتَ فِي الْجَمْعِ مُفْرَدٌ
أَنْتَ كَشَّافُ الْبَحْثِ إِنْ دَقَّ مَعَنَا هُوَ وَمِفْتَاحُهُ إِذَا الْبَابُ مُوصَدٌ
لَوْ تَقَدَّمْتَ فِي الزَّمَانِ لِأَضْحَى مِنْ تَلَامِيذِكَ الْخَلِيلُ بْنُ أَحْمَدُ
وَتَلَقَّى مِنْكَ الْإِمَامُ الْجُوَيْنِيُّ وَوَفَاكَ تَعَلَّبُ وَالْمَبْرِدُ

⁶³⁶ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'ayn*, 1/161; Ebu'l-Faḍl Muhammed b. Mukerrem b. Ali el-Enşârî İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* (Beyrût: Dâru Şadır, ts.), 8/420; Ebu'l-Fayḍ Murtaḍâ Muhammed b. Muhammed b. Muhammed ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-ḳâmûs* (Kahire: Dâru'l-Hidâye, 2019), 22/451.

⁶³⁷ Kudâme b. Ca‘fer, *Naḳdu’ş-şî‘r*, 146; Ebû Hilâl el-‘Askerî, *Kitâbu’ş-şînâ’ateyn*, 365; İbn Hicce el-Hamevî, *Hiżânetu’l-edeb ve ğâyetu’l-ereb*, 2/7; Maṭlûb, *Mu‘cemu’l-muṣtalaḥâti’l-belâġiyye ve taṭavurrihâ*, 582; İsmail Durmuş, “Mübâlağa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 19 Eylül 2022).

⁶³⁸ eş-Şan‘ânî, *Dîvân*, 147.

Ey bütün mükemmellikleri ve hayret verici şeyleri toplayan imam! Nitekim toplum içinde teksin sen.

Bir konu zor ise sen onun açıklayıcısın. Bir kapı kilitliyse sen onun anahtarısın.

Şayet eski devirde yaşamış olsaydın Halîl b. Ahmed senin öğrencilerinden olurdu.

İmam Cüveynî senden ders alırdı. Müberred ve Sa'leb ders için gelirdi sana.

Görüldüğü üzere şair, örnek beyitlerde hocasının tüm güzel hasletlere sahip olduğunu belirterek mübâlağa yapmaktadır. Ayrıca hocasını, ilmî konumu bakımından el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî (ö. 175/791), el-Muberred el-Ezdî (ö. 286/900), Sa'leb eş-Şeybânî (ö. 291/904) ve Yûsuf el-Cüveynî (ö. 478/1085) gibi İslâmî ilimlerde otorite kabul edilen âlimlerden üstün görerek mübâlağa sanatına baş vurmuştur.

Şair, Ahmed b. Hasan için söylediği 23 beyitten oluşan medih temalı kasidesinde, mübâlağa sanatını icra etmiştir: (el-Vâfir)⁶³⁹

صَفِيُّ الدِّينِ قَدْ وَافَى النِّظَامُ فَلَا أُدْرِي أَشِعْرُ أَمْ مُدَامُ
دَخَلَتْ إِلَى مَنَازِلِ كُلِّ بَيْتٍ فَكُلُّ فِي مَعَانِيهِ إِمَامُ
إِذَا مَا كَانَ لِلْأَشْعَارِ بَيْتٌ يُحِجُّ فَشِعْرُكَ الْبَيْتِ الْحَرَامُ
تَطُوفُ بِهِ الْقَوَافِي مُحَرِّمَاتٍ لَهَا بِالرُّكْنِ مَسْحٌ وَاسْتِيلَامُ
حَوَيْتِ لَطَافَةً وَذَكَاً وَعِلْمًا وَمُلْكًا فِي الْبَلَاغَةِ لَا يُرَامُ
وَقَدْ أَلْبَسْتَنِي حُلًّا تَنَاهَتْ فَيَا لِلَّهِ مَا نَسَجَ الْكَلَامُ
قَصَائِدُ قَدْ رَوَاهَا كُلُّ رَاوٍ بِهَا غَنَّتْ عَلَى الدُّوْحِ الْحَمَامُ
مَسِيرُ الشَّمْسِ سَارَتْ فِي النَّوَاجِي فَمَا عَنْهَا خَلَا يَوْمًا مُقَامُ
وَقَدْ وَثَبَتْ إِلَى الشَّمِّ الرَّوَاسِي فَتَرَوِيهَا الرَّوَاسِي وَالْأَكَامُ

⁶³⁹ eş-Şan'ânî, *Dîvân*, 394-395.

وَيَرَوِيهَا شَيْوُخُ الْعِلْمِ فَخْرًا وَيَسْتَرْوِي عَنِ الشَّيْخِ الْغَلَامِ

Ey Safiyuddin! Nazmın ulaştı. Şiir mi ya da şarap mı bilemedim.

[Şiirlerinle] her ailenin hanesine girdin. Tümü anlamları hususunda rehberdir.

Şayet şiirler için hac edilecek bir ev olsaydı senin şiirlerin Ka'be olurdu.

Kafiyeler, ihramda onu tavaf eder ve haccın rüknüne (hacerul-esvede) dokunur ve selâm verir.

Sen belagatte istenmeyen kadar zarafet, zekâ, ilim ve otoriteye sahip oldun.

En güzel elbiseleri giydirdin bu şiirlere. Aman Allah'ım! Sözü nasıl dokumuş.

Her hikâyecinin naklettiği öyle kasideler ki güvercin ağaç dalında onunla terennüm eder.

Her yere güneş [gibi] yayıldı. Hiçbir yer bir gün olsun ondan yoksun kalmadı.

Şüphesiz yüksek dağlara ulaştı. Tepe ve yüksek dağlar onları nakleder.

Büyük âlimler iftiharla onları nakleder. Çocuklar da onlardan rivayet eder.

eş-Şan'ânî, memduhun şiirlerini Kâbe'ye, kafiyeleri Kâbe'yi tavaf edip Hacerul-esvede selâmlayan hacılara ve şiiri de baş döndüren içkiye benzetmek suretiyle mubâlağa sanatına yer vermiştir.

Netice itibariyle el-Emîr eş-Şan'ânî dîvânındaki şiirlerinde, Arap şiirindeki on altı bahrin on üçünü kullanmıştır. Bu bahirler içerisinde düşüncenin aktarımına daha münasip olan tavîl, kâmil ve basît gibi uzun bahirleri daha çok tercih etmiştir. Kâfiye harfi olarak da yirmi iki harfi kullandığı görülmektedir. Şiirlerinin şekil ve üslup açısından incelenmesi neticesinde bunların genel olarak klasik Arap şiirinin kabul görmüş formatına uygun olarak söylendiği tespit edilmiştir.

eş-Şan'ânî'nin dîvânındaki şiirler incelendiğinde klasik Arap şiirinin en yaygın formu kasidenin dîvânın neredeyse tamamına hakim olduğu görülmektedir. Bu durumun istisnası ise kendisine has kafiye yapısına sahip olan *urcûze* ve *musammaf* nazım türünde yazmış olduğu beş şiiridir.

eş-Şan‘ânî, söylediği 263 kasidenin 85’inde klasik metodu izleyerek mukaddime bölümüne yer vermiştir. Bu mukaddimelerin önemli bir kısmında medih, tabiat tasvîri, gazel ve özlem konularını işlemiştir. Ayrıca şair, 263 kasideden 178’inde mukaddimeye yer vermeden doğrudan ana temaya giriş yapmıştır.

el-Emîr eş-Şan‘ânî’nin kasidelerinde Arap eleştirmenleri tarafından belirlenen kurallar dahilinde teħallusun başarılı bir şekilde icra edildiği görülmüştür. Aynı durum kasidelerinin hatime bölümleri için de geçerlidir. Zira bu bölümlerde de yine edebî tenkit kaidelerine riayet etmiş ve şiirlerini ana konuya uygun bir şekilde bitirmiştir.

eş-Şan‘ânî şiirlerinde belâgat ve nahiv ilimlerine olan hâkimiyetinin kendisine sunduğu ayrıcalıklardan yararlanarak halin durumuna uygun lafız ve manalar tercih etmiş ve büyük ölçüde nahiv kurallarına riayet etmiştir.

Onun söz konusu ilim dallarındaki temayüzü şiirlerindeki kelime seçimine ve üslup biçimine ciddi manada etki etmiştir. Özellikle teşbîh, mecâz, isti‘âre ve kinâye yoluyla anlatımını ilgi çekici hale getirmiştir. Ayrıca tıbak, muķabele, tevriye, cinâs iķtibâs ve tazmîn gibi edebi sanatlarla da üslubuna zenginlik katmıştır.

el-Emîr eş-Şan‘ânî’nin şiirinde üslup açısından göze çarpan en önemli noktalardan birisi bedî‘ sanatlarına olan vukufiyetidir. Üslubunu gerek manayı gerek de lafzı güzelleştirici bedî‘ sanatlarının birçoğuyula süsleyen şair, şiirlerinde kavlu bi’l-mûcib, murâca‘a ve luğaz gibi az kullanılan sanatlara da yer vermiştir.

SONUÇ

el-Emîr eş-Şan'ânî 12/18. asırda Yemen'de Kâsimiyye Devleti'nin hüküm sürdüğü dönemde yaşamış önemli bir âlimdir. Kültürlü bir aileden gelen eş-Şan'ânî, çocukluğundan itibaren nitelikli bir eğitimden geçmiştir. Şiirlerinden anlaşıldığı kadarıyla hayatında maddi sıkıntı yaşamamıştır. Yaşadığı dönemde yönetimi elinde bulunduran Kâsimî ailesi gibi seyyid tabakasına mensup olmasına rağmen yöneticilerin uygulamalarından duyduğu rahatsızlığı açıkça dile getirmiş, seyyidlik sıfatının suistimal edilmesine karşı çıkmıştır. Bu yönüyle o, yaşadığı toplumda meydana gelen haksızlıklara sessiz kalmamış, insanların dertleriyle ilgilenmiş ve bu durumu da şiirlerine taşımış bir şairdir.

eş-Şan'ânî'nin şiirlerinde kendi döneminin yöneticileri arasında sadece el-İmam Mehdî Abbâs hakkında şiir yazmış olması onun yöneticilere bakış açısını göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca eş-Şan'ânî, yaşadığı dönemde devlet ricalinden şahsi bir beklentisi olmadığı gibi halka zulmeden yöneticileri eleştirmekten çekinmemiş, adaletle hükmedenleri de övmüştür.

el-Emîr eş-Şan'ânî, birçok farklı devlet idarecisiyle aynı dönemde yaşamıştır. Yöneticilerin halka karşı olumsuz yaklaşım ve uygulamalarını gerek kitaplarında ve gerekse şiirlerinde açık bir dille eleştirmiştir. Bu durum, eş-Şan'ânî'nin bir kenarda inzivaya çekilen bir şahsiyet değil de halkla iç içe yaşayan ve onların dertleriyle ilgilenen bir âlim olduğunu göstermektedir.

el-Emîr eş-Şan'ânî'nin en belirgin vasfı âlim olmasıdır. Başta hadîs olmak üzere fıkıh, tefsir, kelâm ve usul gibi farklı İslâmî ilim dallarında döneminin otorite şahsiyetlerinden biri olarak bu alanlarda birçok eser telif etmiştir. Onun 1121-1128/1710-1727 yılları arasında dört defa yapmış olduğu hac ziyaretleri esnasında birçok âlimle bir araya gelmiş olması, bu ziyaretleri ilmî seyahatler olarak da değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır.

eş-Şan'ânî, İslâmî ilimlerdeki yetkinliğinin yanı sıra yaşadığı toplumun dinî ve dünyevî konularına temas eden berrak, tatlı, akıcı ve edebî gücü yüksek şiirler yazmış bir şairdir. Şiirlerini sırf şair olduğu için veya manzume yazmak amacıyla yazmamıştır. Onun şiirleri, farklı hususlarda sorulan sorulara cevap verme, vaaz ve

nasihat, İslâm dinine muhalif olan hususları tenkit, halka zulmeden idarecileri eleştirme ve ilmî icâzet gibi çeşitli konuları ihtiva eden zengin bir yelpazeye sahiptir.

Şair, medih, hiciv, mersiye, gazel ve fahr gibi klasik Arap şiirinin temel konularında şiirler kaleme aldığı gibi sonraki dönemlerde yaygınlık kazanan ihvâniyyât, dinî şiir ve didaktik şiir gibi türlerde de şiirler söylemiştir. Bu yönüyle şairin, şiir konuları/muhteva açısından gelenekle birlikte yeniliklere de açık birisi olduğu görülmektedir.

eş-Şan‘ânî’nin şiirlerinde dikkat çeken en önemli hususlardan biri şairin sahip olduğu ilmî birikimini bir davetçi üslubuyla kullanmış olmasıdır. Bu nedenle onun medih konulu şiirleri dahi yalnızca muhatabı salt övme ve onun güzel hasletlerini yüceltme amacına matuf olmayıp, bolca vaaz ve nasihat içermektedir. Onun şiiri, ana tema çok farklı bile olsa dinî duygu ve kavramların yoğun olarak kullanıldığı bir mahiyette tebarüz etmektedir. Örneğin tasvîr temalı şiirlerinde tabiatta meydana gelen harikuladeliğe Allah’ın mutlak kudret ve cemaline hamledilmekte; vurgu, eserden ziyade müessire yapılmaktadır.

Güzel ahlak sahibi ve faziletli olmayı salık veren şair, tenkit ve hicivlerinde dahi, genel söylemlerine uygun olarak, ölçülü ve insafli davranmış, muhataplarını küçük düşürmek maksadıyla alaycı ve hakaret içeren lafızlara şiirlerinde yer vermemiştir. Aynı şekilde dîvânında yer alan fahr temalı iki kasidesinin de yazılış amacı salt övünme değildir. Bu şiirler kendisinin ilmî konumuna ve nesebine yönelik eleştirilere bir cevap niteliğindedir.

eş-Şan‘ânî’nin şiirinde öne çıkan hususlardan bir diğeri de kelâm, hadîs, siyer ve fıkıh gibi İslâmî ilimlerin meselelerini şiirlerinde konu edinmesidir. Bu açıdan bakıldığında o, sırf şairlik hünerlerini sergilemek için şiir yazmamış, aynı zamanda bu şiirleri görüşlerini ifade etmek için bir vesile olarak da kullanmıştır.

el-Emîr eş-Şan‘ânî dîvânındaki şiirlerinde, Arap şiirindeki on altı bahrin on üçünü kullanmıştır. Bu bahirler içerisinde düşüncenin aktarımına daha münasip olan tavîl, kâmil ve basît gibi uzun bahirleri daha çok tercih etmiştir. Kâfiye harfi olarak da yirmi iki harfi kullandığı görülmektedir. Şiirlerinin şekil ve üslup açısından

incelenmesi neticesinde bunların genel olarak klasik Arap şiirinin kabul görmüş formatına uygun olarak söylendiği tespit edilmiştir.

el-Emîr eş-Şan‘ânî’nin dîvânında, en uzununu doksan ve en kısası iki beyitten oluşan toplam dört yüz üç şiir ve yedi bin üç elli sekiz beyit bulunmaktadır.

eş-Şan‘ânî’nin dîvânındaki şiirler incelendiğinde klasik Arap şiirinin en yaygın formu kasidenin dîvânın neredeyse tamamına hakim olduğu görülmektedir. Bu durumun istisnası ise kendisine has kafiye yapısına sahip olan *urcûze* ve *musammağ* nazım türünde yazmış olduğu beş şiiridir.

eş-Şan‘ânî, söylediği 263 kasidenin 85’inde klasik metodu izleyerek mukaddime bölümüne yer vermiştir. Bu mukaddimelerin önemli bir kısmında medih, tabiat tasvîri, gazel ve özlem konularını işlemiştir. Ayrıca şair, 263 kasideden 178’inde mukaddimeye yer vermeden doğrudan ana konuya giriş yapmıştır.

el-Emîr eş-Şan‘ânî’nin kasidelerinde Arap eleştirmenleri tarafından belirlenen kurallar dahilinde tehallusun icra edildiği görülmüştür. Aynı durum kasidelerinin hatime bölümleri için de geçerlidir. Zira bu bölümlerde de yine edebî tenkit kaidelerine riayet etmiş ve şiirlerini ana konuya uygun bir şekilde bitirmiştir.

eş-Şan‘ânî şiirlerinde belâgat ve nahiv ilimlerine olan hâkimiyetinin kendisine sunduğu ayrıcalıklardan yararlanarak halin durumuna uygun lafız ve manalar tercih etmiş ve büyük ölçüde nahiv kurallarına riayet etmiştir.

Onun söz konusu ilim dallarındaki temayüzü şiirlerindeki kelime seçimine ve üslup biçimine ciddi manada etki etmiştir. Özellikle teşbîh, mecâz, isti‘âre ve kinâye yoluyla anlatımını ilgi çekici hale getirmiştir. Ayrıca tıbak, muğabele, tevriye, cinâs iktibâs ve tazmîn gibi edebi sanatlarla da üslubuna zenginlik katmıştır.

el-Emîr eş-Şan‘ânî’nin şiirinde üslup açısından göze çarpan en önemli noktalardan birisi bedî‘ sanatlarına olan vukufiyetidir. Üslubunu gerek manayı gerek de lafzı güzelleştirici bedî‘ sanatlarının birçoğuyla süsleyen şair, şiirlerinde kavlu bi’l-mûcib, murâca‘a ve luğaz gibi az kullanılan sanatlara da yer vermiştir.

Yemen diyarının 12/18. asırda yetiştirmiş olduğu en önemli âlim ve şairlerin başında gelen eş-Şan‘ânî, sırf şairlik hünerlerinin sergilemek için şiir yazmamıştır.

Bilakis şiirlerini ilmî ve fikrî görüşlerini ifade etmek için kullanmıştır. Başka bir ifadeyle eş-Şan‘ânî, şiirini ilmî duruşunun emrine vermiş bir şairdir.

Netice olarak 12/18. yüzyılda Yemen’de yaşamış el-Emîr eş-Şan‘ânî hakkında yapılan bu çalışma dönemin ilmî ve edebî açıdan canlı olduğu hususunda önemli bilgiler vermektedir. Öte yandan bu çalışmada da zikri geçen Haşim b. Yahya b. Ahmed eş-Şâmî eş-Şan‘ânî, Ali b. Muhammed el-‘Ansî eş-Şan‘ânî, Muhammed b. İshak b. el-Mehdî, Hasan b. İshak b. el-Mehdî, Abdulkadir b. Ahmed b. Abdulkadir el-Kevkebânî ve İbrahim b. Muhammed b. İsmail b. Şalâh el-Emîr eş-Şan‘ânî vs. pek çok ilim adamı, edebiyatçı ve şairin yeni akademik çalışmalara konu olması hem dönemin hem de Yemen coğrafyasının Arap dili ve edebiyatına katkılarını net bir şekilde ortaya koyması açısından önemli olacaktır.

KAYNAKÇA

- Abbâs Hasan. *en-Nahvu'l-vâfi*. 4 Cilt. Daru'l-Me'ârif, 15. Basım, ts.
- Abdulazîz 'Atîk. *İlmu'l-bedî'*. Beyrut/Lubnan: Dâru Nehđatu'l-'Arabiyye, ts.
- Abdulazîz 'Atîk. *İlmu'l-me'ânî*. Beyrut/Lubnan: Dâru Nehđatu'l-'Arabiyye, 1. Basım, 2009.
- Abdulcebbâr, Abdullah - Hafâcî, Muhammed Abdulmun'im. *Kıssatı'l-edeb fı'l-Hicâz fı'l-'aşril câhilî*. Kahire: Mektebetu'l-Kulliyâti'l-Ezheriyye, ts.
- Abdulkâhir el-Cürcânî, Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdırrahman b. Muhammed. *Delâilu'l-i'câz fı 'ilmi'l-me'ânî*. thk. Mahmud Muhammed Şâkir Ebû Fahr. Kahire/Cidde: Dâru'l-Medenî, 1992.
- Abdulkâhir el-Cürcânî, Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdırrahman b. Muhammed. *Esrâru'l-belâğa*. thk. Mahmud Muhammed Şâkir. Kahire; Cidde: Dâru'l-Medenî, ts.
- Abdurrahmân el-Câmî, Nûruddîn b. Nizâmiddîn Ahmed b. Muhammed. *Şerhu mollâ Câmî el-fevâidu'd-điyâiyye 'alâ metni'l-kâfiyye fı'n-nahvi*. thk. 'Înâye eş-Şeyh Ahmed - Muhammed Ali Mustafa. 2 Cilt. Beyrut/Lubnan: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1. Basım, 2009.
- Ahfeş el-Evsat, Ebu'l-Hasen el-Mucâşi'î el-Belhî. *Kitâbu'l-Kavâfi*. thk. Ahmed Râtıb en-Nefâh. Beyrut/Lubnan: Dâru'l-Kalem, 1. Basım, 1974.
- Ahmed b. Hânel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hânel eş-Şeybânî. *Musnedu'l-imâm Ahmed b. Hânel*. thk. Şu'ayb el-'Arna'ût, 'Âdil Murşid v.dğr. 50 Cilt. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 2001.
- Ahmed el-Hâşimî, Ahmed b. İbrahim b. Mustafa. *Cevâhiru'l-belâğe fı'l-me'ânî ve'l-beyâni ve'l-bedî'*. thk. Yusuf eş-Şuleymî. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-'Aşriyye, ts.
- Ahmed el-Hâşimî, Ahmed b. İbrahim b. Mustafa. *Cevâhiru'l-edeb fı edebiyâti ve inşâi lugati'l-'arab*. 2 Cilt. Beyrût: Muessesetu'l-Ma'arif, ts.

- Ali bin el-Cehm, b. Bedr. *Dîvânu Ali bin el-Cehm*. Suudi Arabistan: Vezâratu'l-Me'ârif, ts.
- Ali el-Emîr, Yahya Abdurrahman. *el-Emîr eş-Şan'ânî Dîvân -Muhâkiğ muğaddime-*. Şan'â: Mektebetu'l-İrşâd, 3. Basım, 2009.
- Alkan, Ahmet. *Türk Edebiyatında Lügaz ve Şıdkî Efendî'nin Mecmü'a'yı Hafızâ'sı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, 2020.
- Altın, Mehmet. "Kur'ân'da Te'kid Üslupları ve Çeşitleri". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/18 (Mart 2017), 167-186.
- Âmidî, Ebû'l-Kasım el-Hasen b. Bişr b. Yahya. *el-Muvâzenetu beyne şî'ri ebî Temmâm ve'l-Bahterî*. thk. Seyyid Ahmed Şakar, Abdullah el-Muhârib. 3 Cilt. b.y.: Dâru'l-Ma'rife, 1994.
- 'Amrî, Hüseyin Abdullah. *Mietu 'am min târîhi'l-Yemeni'l-ğadîs*. Dimaşq: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 1984.
- Arslan, İbrahim. "Yemen: İstikrarsızlaştırılan Bir Ülkede Bölgesel/ Küresel Güç Mücadelesi". *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/1 (2015).
- Arslan, Mehmet Nafi. "Klasik Arap Edebiyatında Tebrik". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 51 (2019), 369-393.
- Aşantoğrul, Muhammed. *es-Savedî ve "el-Hevlu'l-Mucib fi'l-Kavli bi'l-Mücib" Adlı Eseri*. Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Atalay, Mehmet. "Fars Edebiyatında Musammât". *İ.Ü. Şarkiyat Mecmuası* 2/29 (2016), 1-44.
- 'Aţvân, Hüseyin. *Muğaddimetu'l-ğaşîdeti'l-'arabiyye fi'ş-şî'ri'l-câhilî*. Mısır: Dâru'l-Me'ârif, 1970.
- Avcı, Casim. "Şeyh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, ts. Erişim 06 Ocak 2022
- Aydın, Elif. *Emîr es-San'ânî'de Hadis Usûlü ve Rivâyet Tahlili*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, 2018.

- Azizova, Elnure. “Tihâme”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 14 Şubat 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tihame>
- Bağcı, Abdullah Esat. *Arap Şairlerden Ebu'l-Bahr El-Hattî ve Şiirleri*. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, 2023.
- Bahâuddîn es-Subkî, Ebû Hâmid Bahâuddîn Ahmed b. Ali b. Abdilkâfî es-Subkî el-Mısırî. *‘Arûsu’l-efrâh fi şerhi telhîsi’l-miftâh*. thk. Abdulhamîd Hendâvî. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu’l-‘Aşriyye, 2003.
- Barlak, Yasemin. “Yemen’de Bir Osmanlı-Arap Şehri Şan’â”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Dergisi* 30 (2017).
- Bedavî, Ahmed Ahmed. *Ususu’n-naqdi’l-edebî ‘inde’l-‘Arab*. Kahire: Nehdatü Mısır, 1996.
- Bekkâr, Yusuf Huseyn. *Binâu’l-kaşide fi’n-naqdi’l-‘arabiyyi’l-‘kadîm*. Beyrut/Lubnan: Dâru’l-Endelüs, 1982.
- Bekkâr, Yusuf Huseyn. *İtticâhâtu’l-Ğazel fi’l-‘Karnî Sâni li’l-Hicre*. Mısır: Daru’l-Me‘ârif, 1971.
- Bekrî, Şeyh Emîn. *Mu‘âla ‘ât fi’ş-ş-‘iri’l-memlûkî ve’l-‘Usmânî*. Beyrût: Dâru’l-İlmi’l-Melâyin, 4. Basım, 1986.
- Biçak, İzzettin. *İbn Kuteybe’nin Te’vîlu Muşkili’l-Kur’an’ının Arap Dili Açısından Tahlili*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Bostan, İdris. “Yemen”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, ts. Erişim 04 Ocak 2022
- Buhârî, Muhammed b. İsmail Ebû Abdullah el-Cu‘fî. *el-Câmiu’ş-şâhih muhtaşar*. thk. Mustafa Dîb el-Bağa. 6 Cilt. Beyrût: Dâru İbni Kesîr, 3. Basım, 1987.
- Bulut, Ali. *Belâgat Meânî-Beyân-Bedî’*. İstanbul: İfav, 4. Basım, 2015.
- Cebûr, ‘Abde’n-Nûr. *el-Mu‘cemu’l-edebî*. 2 Cilt. Beyrût: Dâru’l-İlmi’l-Melâyin, 2. Basım, 1984.

- Cumaḥî, Abdullah Muhammed b. Selâm. *Ṭabaḳâtu 'ş-şu 'arâ*. Beyrut: Şeriketu Dâru'l-Erḳâm b. Ebî'l-Erḳâm, 1. Basım, 1997.
- Cürcânî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf el-Hanefî. *et-Ta'rîfât*. thk. 'Uyûn es-Sûd Muhammed Bâsıl. Beyrût / Lubnân: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2. Basım, 2003.
- Çağrıçı, Mustafa. "Medih". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 09 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/medih>
- Çağrıçı, Mustafa. "Şükür". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 01 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sukur>
- Çelik, Taha. "'Dehre Sövmeyiniz ... " Rivayeti Çerçevesinde Zaman Algısı". *İsam İlahiyat Makaleleri*. 2015. Erişim 28 Mart 2022. <http://ktp.isam.org.tr/?url=makaleilh/findrecords.php>
- Çetin, Nihad M. *Eski Arap Şiiri*. İstanbul: Kapı Yayınları, 3. Basım, 2021.
- Dehhân, Sâmi. *el-Ğazel munzu neş'etihî hattâ şadri'd-devleti'l-'Abbâsiyye*. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 3. Basım, ts.
- Dehhân, Sâmi. *Funûnu'l-edebi'l-'arabiyyi el-fennu'l-ginâî 3: el-Vasf*. Kahire: Daru'l-Me'ârif, ts.
- Dehhân, Sâmi. *Funûnu'l-edebi'l-'arabiyyi el-fennu'l-ginâî 6: el-Hicâ*. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 3. Basım, 1982.
- Demirayak, Kenan. *Arap Edebiyatı Tarihi Osmanlı Dönemi Mısır ve Bilâdu's-Şâm Bölgesi*. Erzurum: Fenomen Yay., 2015.
- Dereli, Muhammed Vehbi. *Osmanlı Dönemi Bedüyyât Şairlerinden Âişe el-Bâûniyye ve Peygamber Methiyeleri*. Gece Kitaplığı, 2014.
- Dereli, Muhammed Vehbi. *Arap Edebiyatında Bedüyye Geleneği ve Suyûtînin Nazmu'l-Bedî Adlı Eseri*. Konya: Palet Yayınları, 2021.
- Ḍiyâeddîn İbnu'l-Eşîr, Ebu'l-Feth Ḍiyâuddîn Naşrullâh b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî. *el-Meşelu's-sâir fi edebi'l-kâtib ve's-şâi'r*. thk. Muhammed Muḫyiddîn Abdulḫamîd. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-'Aşriyye, 1995.

- Ḍiyâeddîn İbnu'l-Eşîr, Ebu'l-Fetḥ Ḍiyâuddîn Naşrullâh b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî. *el-Meşelu's-sâir fî edebi'l-kâtib ve's-şâi'r*. thk. Ahmed el-Ḥavfî, Bedvî Ṭabâne. 4 Cilt. Kahire: Dâru Nehḍati Mışr, ts.
- Durmuş, İsmail. "Fahr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 21 Nisan 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/fahr--edebiyat>
- Durmuş, İsmail. "İstidrâk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 15 Eylül 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/istidrak--belagat>
- Durmuş, İsmail. "Lugaz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 06 Mayıs 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/lugaz>
- Durmuş, İsmail. "Mübâlağa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 19 Eylül 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mubalaga>
- Durmuş, İsmail. "Tehallus". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 26 Temmuz 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tehallus>
- Durmuş, İsmail. "Teşhîs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 20 Eylül 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/teshis>
- Ebû Bekr er-Râzî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdulḳâdir el-Ḥanefî. *Muhtâru's-şihâh*. thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed. Beyrut/Sayda: el-Mektebetu'l-'Aşriyye, 5. Basım, 1999.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'aş es-Sicistânî. *Sunenu Ebî Dâvûd*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulḥamîd. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-'Aşriyye, ts.
- Ebû Firâs el-Ḥamdânî, el-Hâris b. Saîd b. Hamdân el-Hamdânî et-Tağlibî. *Dîvânu Ebî Firâs el-Ḥamdânî*. thk. Sâmi ed-Dehhân,. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetu Doktor Mervân 'Atiyye, 1944.
- Ebû Ḥâka, Ahmed. *el-Funûnu'l-edebîyye 'inde'l-'Arab 11: -Fennu'l-medîḥ- ve tetavvuruhu fî şî'ri'l-'arabî*. Beyrût: Dâru's-Şarḳî'l-Cedîd, 1. Basım, 1962.
- Ebû Hilâl el-'Askerî, el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl. *Kitâbu's-şinâ'ateyn el-kitâbe ve's-şî'r*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî - Muhammed İbrahim Ebû'l-Faḍl. Beyrût: Mektebetu'l-'Unşuriyye, 1998.

- Ebû Muhammed el-Beğâvî, el-Ḥuseyn b. Mes'ûd b. Muḥammed b. el-Ferrâ'. *Şerḥu's-Sunne*. thk. Şu'ayb el-'Arna'ût, Muhammed Zuheyr eş-Şâviş. 15 Cilt. Dımaşk; Beyrut: el-Mektebi'l-İslâmî, 1983.
- Ebû Naşr el-Cevherî, Ebû Naşr İsmail b. Ḥammâd el-Cevherî el-Fârâbî. *Tâcu'l-luğa ve şihâhu'l-'arabiyye*. thk. Ahmed Abdulğafûr 'Aṭṭâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987.
- Ebû Nuvâs, el-Hasen b. Hâni' b. Abdilevvel el-Hakemî. *Dîvânu Ebî Nuvâs el-Hasen Bin Hânî el-Hakemî*. thk. İfâld Facnar. 2 Cilt. Beyrut/Lubnan: Muessesetu'-Beyân, 2. Basım, 2001.
- Ebû Rehâb, Ḥassân. *el-Ğazel 'inde'l-'Arab*. Kahire: Matba'atu Mısır Şirketu Müsâhemeti Mısriyye, 1. Basım, 1947.
- Ehdel, Abdurrahman b. Süleyman. *en-Nefsu'l-yemânî ve'r-rûhu'r-rûhânî fî icâzeti'l-kudâti benî's-şûkânî*. thk. Abdullah Muhammed el-Ḥabeşî. Suudi Arabistan: Dâru's-Şamî'î, 1. Basım, 2012.
- Ekinci, Ahmet. *Zeydî Fıkhının Gelişimi ve Hâdî-İlelhak*. İstanbul: Kitap Dünyası, 1., 2019.
- Ekinci, İsmail. *Tsavvuf Şairi Nablusî ve Şiirleri*. Ankara: İksad Publishing House, 2020.
- Ekva', İsmail b. Ali. *el-Medârisu'l-İslâmiyye fî'l-Yemen*. 1 Cilt. Beyrût: Muessetu'r-Risâle, 2., 1986.
- Ekva', İsmail b. Ali. "Nevşân el-Himyerî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 20 Şubat 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/nesvan-el-himyeri>
- Elmalı, Hüseyin. "Ebû Temmâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 01 Eylül 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-temmam>
- Elmalı, Hüseyin. "Kaside". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 29 Mayıs 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kaside>
- Emîl Bedî', Yakûb. *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fî 'ilmi'l-'arûd ve'l-kâfiye ve funûni's-şi'r*. Beyrût/Lubnân: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1911.

- Eminođlu, Ali. *Ŗekil ve Muhteva Yönuinden Muallakât Kasideleri*. Konya: Aybil Yayınları, 2017.
- Ergin, Mehmet Mesut. “Osmanlı Dönemi Arap Ŗiirinde Sosyal Unsurlar”. *Nüsha Ŗarkiyat AraŖtırmaları Dergisi* 6 (2006), 41-67.
- Eryarsoy Aydın, Elif. “*Selâmet Yolları*” Müellifi *Emîr eŖ-Ŗan’ânî Hadis Usûlü ve Rivâyet Tahlili*. İstanbul: Kitâbî Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Ezherî, Ebû ManŖûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevî. *Tehzîbu’l-luğa*. thk. ‘Avd Mur’ib Muhammed. 15 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, 1. Basım, 2001.
- Fathî, İbrahim. *Mu’cemu muŖtalahâti’l-edebîyye*. Tunus: et-Ta’âğudîyyetu’l-‘Umâliyye lil-Ťabâ’ati ve’n-NeŖr ‘, 1. Basım, 1986.
- Fidan, İbrahim. *Arap Ŗiirinde Hz. Peygamber*. Ankara: İlâhiyat Yayınları, 2021.
- Fidan, İbrahim. *Osmanlı Dönemi Arap Ŗairlerinden İbnu’n-Nakîb el-Huseynî ve Ŗiirleri*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2016.
- Fîrûzâbâdî, Ebu’Ť-Ťâhir Mecdudîn Muhammed b. Yakub b. Muhammed. *el-Ťâmûsu’l-muĖîŤ*. thk. Muhammed Nu’aym el-’Arkûsî. Beyrût/Lubnân: Muessetu’r-Risâle, 4. Basım, 2015.
- Gül, Sema. “Muâz b. Cebel’in Yemen’e Gönderilmesiyle İliŖkilendirilen Rivâyetlerin Ŗekil Yönuinden Tahlili”. *İğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2015), 185-191.
- Gür, Süleyman. *Kâzî Beyzâvî Tefsîrinde Belâgat İlmi ve Uygulanışı*. Atatürk Üniversitesi /Erzurum, Basılmamış Doktora Tezi, 2014.
- Ėabenneke el-Meydânî, Abdurrâhman Hasan. *el-Belâgatu’l-‘arabiyye*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’Ŗ-Ŗâmiyye, 1996.
- Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah en-Nisâbûrî. *el-Mustedrek âle’Ŗ-Ŗahîhayn*. thk. Mustafa Abdulkâdir ‘Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1990.

- Halîl b. Ahmed, Ebû Abdîrrahmân b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî. *Kitâbu'l-'ayn*. thk. Abdulhamîd Hendâvî. 4 Cilt. Beyrût/Lubnân: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1. Basım, 2003.
- Ĥamîd FarĤân, Bân. "Şî'r'z-zuhd- en-Neşetu ve't-ta'avvur dirâse taĤlîlye naĤdiyye". *Mecelletu Kulliyeti'l-Âdâb-Câmi'atu'l-BaĤdâd-Kulliyetu't-Terbiyye lil-Benât Kısmu 'Ulûmi'l-Ĥurân* 103 (ts.), 66-91.
- Heddâra, Muhammed Mustafa. *İtticâhâtu's-şî'ri'l-'arabî fi'l-Ĥarnî's-sânî el-hicrî*. Kahire: Daru'l-Me'ârif, 1963.
- Ĥûfî, Ahmed Muhammed. *el-Ĥazel fi'l-'aşri'l-câhilî*. Kahire: Mektebetu Lisâni'l-'Arab, 1. Basım, 1950.
- Ĥûsî, İbrahim b. Abdullah b. İsmail. *Nefehâtu'l-'anber fi terâcimi 'ayâni'l-Ĥarnî's-sânî 'aşar*. thk. Abdulah b. Abdullah b. Ahmed el-Ĥûsî. www.alzaidia.com, ts.
- İbn Dureyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Ĥasen b. Dureyd el-Ezdî. *Cemheretu'l-luĤa*. thk. Remzî Munîr Ba'lebekkî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 1987.
- İbn Ebî'l-Ĥadîd, AbdulĤamîd b. Hibetullâh b. Muhammed b. el-Huseyn. *el-Feleku'd-dâir 'ale'l-meşeli's-sâir*. thk. Ahmed el-Ĥûfî, Bedvî Tabâne. Kahire: Dâru Nehđati Mışr, ts.
- İbn Ebu'l-Işba', Abdulazîm b. VaĤid b. Zâfir b. Ebu'l-Işba' el-'Udvânî el-BaĤdâdî el-Mışrî. *Tahrîru't-taĤbîr fi şinâ'atu's-şî'ri ve'n-nesri ve beyân i'câzi'l-Kur'an*. thk. Ĥanifi Muhammed Şeref. b.y.: el-Cumhuriyetu'l-'Arabiyyetu'l-MutteĤide, ts.
- İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Ĥazvînî el-Hemedânî. *Mu'cemu meĤâyisi'l-luĤa*. thk. Abdusselâm Muhammed Harûn. 6 Cilt. Dâru'l-Fikr, 1979.
- İbn Ĥamdûn, Muhammed b. Hasan b. Muhammed b. Ali Ebu'l-Me'âlî Bahâuddîn el-BaĤdâdî. *et-Tezkiretu'l-Ĥamdûniyye*. 10 Cilt. Beyrût: Dâru Şadr, 1996.
- İbn Ĥibbân, Ebû Ĥatim Muhammed b. Ĥibbân el-Bustî. *es-ŞaĤîĤ İbn Ĥibbân*. thk. Şu'ayb el-'Arna'ût. 18 Cilt. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 2. Basım, 1993.

- İbn Hicce el-Hamevî, Taqiyuddîn Ebû Bekir b. Ali b. Abdullah b. Hicce el-Hamevî el-Ezrâî. *Hizânetu'l-edeb ve ğâyetu'l-ereb*. thk. 'Aşşâm Şakîvu. 2 Cilt. Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hilâl-Daru'l-Bihâr, 2004.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim ed-Dîneverî. *eş-Ş'ir ve ş-şu'arâ*. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2002.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Ķazvînî. *Sunenu İbn Mâce*. thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî. 2 Cilt. b.y.: Dâru 'İhyâ'î'l-Kutubi'l-'Arabiyye, ts.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fađl Muhammed b. Mukerrem b. Ali el-Enşârî. *Lisânu'l 'Arab*. 15 Cilt. Beyrût: Dâru Şadır, 3. Basım, 1993.
- İbn Ma'sûm el-Ķasanî, es-Seyyid Ali Şadrudîn el-Medenî. *Envâru'r-rabî' fi envâ'i'l-bedî'*. thk. Şâkir Hâdî Şeker. 7 Cilt. Kerbelâ/İrak: Mektebetu'l-'İrfân, 1. Basım, 1968.
- İbn Reşîk el-Ķayrevânî, Ebû Ali el-Hasan b. Reşîk el-Ķayravânî el-Ezdî. *el-'Umde fi meĥâsini's-ş'ir ve âdâbihi*. thk. Muhammed Muhyîddîn Abdulhamîd. 2 Cilt. b.y.: Dâru'l-Cîl, 1981.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî'. *eş-Tabakâtu'l-kubrâ*. thk. Muhammed Abdulkâdir 'Aţâ. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kutubi'l-'İlmiyye, 1. Basım, 1990.
- İbn Sinân el-Hafâcî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Sa'îd b. Sinân el-Hafâcî el-Halebî. *Sirru'l-feşâhe*. b.y.: Dâru Kutubi'l 'İlmiyye, 1402/1982.
- İbn Tabâtabâ, Ebû'l-Hasan Muhammed b. Ahmed. *İyâru's-ş'ir*. thk. Abdulaziz b. Nâsir el-Mâni'. Kahire: Mektebetu'l-Hancî, ts.
- İbn Zeydûn, Ebü'l-Velîd Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed b. Gâlib el-Mahzûmî el-Endelüsî. *Divân'u İbn Zeydûn*. Beyrut/Lubnan: Dâru'l-Ma'rife, 1. Basım, 2005.
- İbn 'Abdi Rabbih, Ebû 'Amr Ahmed b. Muhammed. *el-'İkdu'l-ferîd*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1. Basım, 1404/1983.

- İbnu'd-Dumeyne, Ebu's-Serî Abdullâh b. Ubeydillâh b. Ahmed el-Has'amî. *Dîvânu İbnu'd-Dumeyne*. thk. Ahemd Râtıb Neffâh. Mısır: Mektebetu Lisâni'l-'Arûbe, 1959.
- İbnu'l-Esîr, Ebü's-Sa'âdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *en-Nihâye fi ğarîbi'l-hadîs ve'l-eşer*. thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî - Mahmud Muhammed eṭ-Ṭanâhî. 5 Cilt. Beyrût: el-Mektebetu'l-İlmiyye, 1979.
- İbnu'l-Esîr el-Ḥalebî, Necmuddîn Ahmed b. İsmail el-Ḥalebî. *Cevheru'l-kenz*. thk. Muhammed Zağlûl Selâm. İskenderiyye: Munşe'atu'l-Ma'ârif, ts.
- İbnu'l-Fâriḍ, Ebû Hafs (Ebu'l-Kâsim) Şerefuddîn Ömer b. Alî b. Muşşid es-Sa'dî el-Hamevî el-Mısırî. *Dîvânu İbni'l-Fâriḍ*. Beyrut/Lubnan: Dâru'l-Ḳalem, 1994.
- İbnu'l-Mu'tezz, Ebû'l-Abbâs Abdullah b. Muhammed el-Abbâsî. *el-Bedî' fi'l-bedî'*. b.y.: Dâru'l-Cîl, 1410/1990.
- İyişenyürek, Orhan. "İbn Ma'tûḳ'un Dîvân'ındaki Peygamber Methiyeleri". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47/47 (2019), 145-194.
- Ḳalkaşendî, Ahmed b. Ali b. Ahmed el-Fezârî. *Şubḥu'l-'aşâ fi şinâ'ati'l-inşâ*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1987.
- Ḳannevcî, Ebu't-Ṭayyib Muhammed el-Ḳannevcî Şiddık Hasan. *Ebcedu'l-'ulûm*. thk. Abdulcabbâr Zakâr. 3 Cilt. Dımaşḳ: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1978.
- Karataş, Turan. *Ansiklopedik Arap Edebiyatı Sözlüğü*. İstanbul: Yedi Gece Kitapları, 2001.
- Ḳartacennî, Ebû'l-Ḥasen Ḥazım. *Minhâcu'l-bulağâ ve sirâcu'l-udebâ*. Beyrut: Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 3. Basım, 1986.
- Ḳazvîni, Ebû'l-Me'âlî Muhammed b. Abdurrahman. *el-İdâḥ fi 'ulûmi'l-belâğâ*. thk. Muhammed Abdulmun'im Ḥafâcî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, ts.

- Ḳazvîni, Ebû'l-Me'âlî Muhammed b. 'Abdurrahman. *el-İdâh fi 'ulûmi'l-belâġa*. thk. Muhammed 'Abdulmun'im Hafâcî. Beyrût/Lubnân: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 2003.
- Keĥhâle, Ömer Rıdâ. *el-Edebu'l-'arabî fi'l-Câhiliyye ve'l-İslâm*. Dımaşq, 1972.
- Keĥhâle, Ömer Rıdâ. *Mu'cemu'l-muellifîn teracimu muşannifi'l-kutubi'l-'arabiyye*. 15 Cilt. Beyrût: Mektebetu'l-Musennâ, 1957.
- Kettânî, Muhammed Abdulhay b. Abdilkebîr b. Muhammed Hasenî İdrîsî. *Fihrisu'l-fehâris ve'l-esbât ve mu'cemu'l-me'âcim ve'l-meşyahât ve'l-muselselât*. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 1982.
- Kılıç, Hulusi. "Bedîyât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 12 Şubat 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bediyyat--edebiyat>
- Ḳudâme b. Ca'fer, Ebu'l-Ferec b. Ḳudâme b. Ziyâd el-Kâtib el-Baġdâdî. *Naġdu's-şi'r*. thk. Muhammed Abdulmun'im Hafâcî. Beyrût/Lubnân: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- Kurşun, Zekeriya. "Necid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 14 Şubat 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/necid>
- Kurt, Halil. "Yemen". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, ts. Erişim 04 Ocak 2022
- Küçüksarı, Mücahit. *İbn Hicce el-Hamevî ve Dîvânı (Edişyon-Kritik)*. Konya: Palet Yayınları, 2018.
- Küçüksarı, Mücahit. *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden İbrahîm es-Sefercelânî ve Şiirleri*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2017.
- Mahmud Sâlim, Muhammed. *el-Medâihu'n-nebeviyye ĥatâ nihâyeti'l-'aşri'l-Memlûkî*. Dımaşq: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 1996.
- Maĥhafî, İbrahîm Ahmed. *Mu'cemu'l-buldân ve'l-ġabaili'l-yemeniyye*. 2 Cilt. Şan'â: Dâru'l-Kelime, 2002.

- Mansûr, Muhammed Şabbah. *Mecmû' fihî fetâva ve resâil -Muḥaḳḳ mukaddime- li Âllâme Muhammed b. İsmail el-Emîr eş-Şan'ânî*. Lubnân: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1. Basım, 2006.
- Maṭlûb, Ahmed. *Mu'cemu'l-muṣtalahâti'l-belâğiyye ve taṭavurrihâ*. Beyrut/Lubnan: Mektebetu Lubnân Nâşirûn, 2007.
- Maṭlûb, Ahmed. *Mu'cemu'l-muṣtalahâti'n-naḳdi'l-'arabiyyi'l-ḳadîm*. Beyrût: Mektebetu Lubnân Nâşirûn, 2001.
- Mehdî Ahmed, Mahmud Ali. *el-İḥtiyârâtu'l-fikhiyye li ibni'l-Emîr Eş-Şan'ânî fi kitâbihi minḥeti'l-ğaffâr ḥâşiyetu ḳavû'n-nehâr (Bâbu'l-'ibâdât)*. Hindistan: Alîkar Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, 2014.
- Mubârek, Zekî. *el-Medâihu'n-nebeviyye fi'l-edebi'l-'arabiyye*. Kahire: Dâru Hucceti'l-Beyḳâ, 1935.
- Mueyyid el-'Alevî, Ebû İdrîs Yahya b. Hamza b. Ali b. İbrahim el-Zeydî el-Huseynî el-'Alevî eṭ-Tâlibî el-Muleḳḳab bi'l-Mueyyid billâh. *eṭ-Tirâz li'esrâri'l-belâğati ve 'ulûmi ḥaḳâiki'l-i'câz*. 3 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-'Anşariyye, 1423.
- Muhammed Zebâre, Muhammed b. Muhammed Yahya b. Abdullah Hasenî Yemenî eş-Şan'ânî. *el-Mulḥaḳu'l-bedru't-ṭali' bi-meḥasin min-ba'di'l-ḳarni's-sâbi'*. Kahire: Dâru'l-Kitâbu'l-İslâmiyye, ts.
- Muhammed Zebâre, Muhammed b. Muhammed Yahya b. Abdullah Hasenî Yemenî eş-Şan'ânî. *Neylu'l-vaṭar min terâcumî ricâli'l-Yemen fi'l-ḳarni's-sâliṣe 'aşar*. 2 Cilt. Şan'â: Merkezu'd-Dirâsât ve'l-Ebḥâsi'l-Yemeniyye, ts.
- Muhammed Zebâre, Muhammed b. Muhammed Yahya b. Abdullah Hasenî Yemenî eş-Şan'ânî. *Nubelâu'l-Yemen bi'l-ḳarni's-sânî 'aşar li'l-hicre*. 3 Cilt. Yemen: Şan'â: Mektebetu'l-Cili'l-Cedid, 2012.
- Muslim, Ebû'l-Hasan Muslim b. el-Ḥaccâc el-Ḳuşeyrî en-Nîsâbûrî. *Şaḥîhu Muslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdulbâḳî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İḥyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1955.

- Mustafa Sâdik er-Râfi'î, Abdirrezzâk b. Saîd b. Ahmed b. Abdulkâdir. *Târîhu âdâbi'l-'Arab*. thk. Abdullah el-Minşâvî - Mehdî el-Buḥaykirî. Kahire: Muessesetu'l-Hendâvî li't-Ta'lim ve's-Saḳḳâfe, 2012.
- Mutenebbî, Ebu't-Tayyib Ahmed b. el-Hüseyn b. el-Hasen b. Abdissamed el-Cu'fî el-Kindî. *Dîvânu'l-Mutenebbî*. Beyrut: Daru'l-Beyrut, 1983.
- Nesâ'î, Ebû 'Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb el-Ḥorâsânî. *es-Sunenu'l-Kubrâ*. thk. Hasen 'Abdulmun'im. 10 Cilt. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1421.
- Nuveyrî, Şihâbu'd-Dîn Ahmed b. Abdilvahhâb b. Muhammed b. Abdiddâim el-Ḳureşî et-Teymî el-Bekrî en-. *Nihâyetu'l-ereb fi funûni'l-edeb*. 33 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kutub ve'l-Veşâîku'l-Ḳavmiyye, 1. Basım, 2002.
- Özkal, Ramazan. *Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatı el-Muhibbî*. Konya: Palet Yayınları, 2022.
- Pala, İskender - Kılıç, Filiz. "Musammat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 26 Şubat 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/musammat>
- Pekparlatır, Selçuk. *Osmanlı Dönemi Şairlerinden Yusuf el-Esîr ve Şiiri*. Konya: Palet Yayınları, 2019.
- Rachid, Mahieddin - Bakırcı, Selami. "Musemmat, Muhammes, Tahmis". *Atatürk Üniversitesi Yayınları* 1/14 (2021), 313-337.
- Râfi'î, Mustafa Sâdik. *Târîhu âdâbi'l-'Arab*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000.
- Şağîr, Ali Muhammed Ahmed. *Kitâbu icâbeti's-sâil şerḥu buḡyeti'l-âmil nazmi'l-kâfil li Muhammed b. İsmail el-Emîr eş-Şan'ânî dirâse ve taḥḳîk*. Malezya: Kolombor, 2011.
- Salihoğlu, Hamit. "Cahiliyye Dönemi Evsiye Şiir Ekolü". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (2019), 442-459.
- Sâlim, Mustafa. *Tekvînu'l-Yemen'il-ḥadîs*. Ḳâhire: Dâru'l-Emîn, 4. Basım, 1993.
- Samancı, Yusuf Sami. *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden Mencek Paşa ve Şiirleri*. Konya: Çizgi Kitabevi, ts.

- Şan‘ânî, Ebû İbrahim İzzuddîn Muhammed b. el-İmâm el-Mutevekkil-Alellâh İsmail el-Emîr. *Dîvân*. thk. Yahya Abdurrahman Ali el-Emîr. San‘â / Yemen: Mektebetu’l-İrşâd, 3. Basım, 2009.
- Şan‘ânî, Ebû İbrahim İzzuddîn Muhammed b. el-İmâm el-Mutevekkil-Alellâh İsmail el-Emîr. *Uşûlu’l-fikh -el-musemmâ- icâbetu’s-sâil şerhu buğyeti’l-‘âmil*. Şan‘â: Mektebetu’l-Cîlu’l-Cedîd, 2. Basım, 1988.
- Se‘âlibî, Ebû Mansûr Abdûlmelik b. Muhammed b. İsmail. *el-Muntaḥal*. thk. Şeyḥ Ahmed Ebû Ali. İskenderiyye: el-Maṭba‘atu’t-Ticâriyye, 1901.
- Sekkâkî, Ebû Yakub Yusuf b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Ali es-Sekkâkî el-Ḥarzemî el-Ḥanefî. *Miftâhu’l-‘ulûm*. thk. Nu‘aym Zarzûr. Beyrut/Lubnan: Dâru Kutubi’l-‘İlmiyye, 1407/1987.
- Sırma, İhsan Süreyya. *Osmanlı Devleti’nin Yıkılışında Yemen İsyanları*. İstanbul: Beyan Yayınları, 5. Basım, 2015.
- Sicistânî, Ebû Bekr Abdullah b. Ebî Dâvûd Süleyman b. Eş‘as. *Kitâbu’l-meşâḥif*. Beyrût: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 2. Basım, 2006.
- Sirâcuddîn, Muhammed. *Mevsû‘atu revâi‘u’l-şi‘ri’l-‘arabî (el-Hicâ fi şî‘ri’l-‘arabî)*. 10 Cilt. Beyrût/Lubnân: Dâru’r-Râtibi’l-Câmi‘iyye, ts.
- Suzan, Yahya. *Arap Şiirinde Muḥammes ve Tahmîs*. Ankara: AÜSBE, Basılmamış Doktora Tezi, 2008.
- Şâfiî‘, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *Dîvân‘u-imâmu’ş-Şâfi‘*. Beyrut/Lubnan: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 4. Basım, 2006.
- Şâyib, Ahmed. *el-Uslûb*. Kahire: Mektebtu’n-Nahḍatu’l-Mişiyye, 12. Basım, 2003.
- Şensoy, Sedat. “Belâgat Geleneğinde Aklî Mecaz Tartışmaları”. *İslâm Araştırmaları Dergisi* 8 (2002), 1-37.
- Şensoy, Sedat - Küçüksarı, Mücahit. “İbn Şeref el-Kayravânî’nin Şiirlerinde Şikâyet Teması”. *Sosyal Bilimler Dergisi* 6 (2019), 1-19.
- Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Ḥavlânî. *el-Bedru’ṭ-ṭali‘, bi meḥasini men ba‘de’l-ḳarni’s-sâbi‘*. Beyrût: Dâru’l-Kitâbi’l-İslâmî, ts.

- Şevkî Dayf, Ahmed Abdüsselâm. *el-Fenn ve mezâhibuhû fi ş'iri'l-'arabî*. Mısır: Dâru'l-Ma'ârif, 12. Basım, 2005.
- Şevkî Dayf, Ahmed Abdüsselâm. *Funûnu'l-edebil 'arabiyyi el-fennu'l-ğinâi 2: er-Risâ*. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 4. Basım, 1955.
- Şevkî Dayf, Ahmed Abdüsselâm. *Tarihu'l-edebi'l-'arabî el-'aşru'l-Câhilî*. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 24. Basım, 2003.
- Tahânevî, Muhammed b. Ali b. el-Kâđî Muhammed Hâmid b. Muhammed Şâbir el-Fârûkî el-Hanefî. *Keşşâfu ıŧlâhâti'l-funûn ve'l-'ulûm*. thk. Ali Daħrûc. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetu Lubnân Nâŧirûn, 1996.
- Tala, Murat. "Arap ŧiirinde Lügaz ve Mu'ammânın Yapısı: İbnü'l-Fârız'ın Dîvân'ına Teorik Bir Bakıŧ". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/2 (15 Aralık 2018), 939-967. <https://doi.org/10.18505/cuid.441215>
- Tala, Murat. "ŧiirsel Derkenarlarda Zamânedен ŧikâyet: ŧâfiî, Edib Ahmed Yûknekî ve 20. Yüzyıl ŧiiri Örneğinde Zamanın Ahlâkiliğ-i ve Zamânenin Ahlâkı Üzerine Bir Değ-erlendirme". *Uluslararası İslam Medeniyetinde Zaman Sempozyumu*. 2/227-238. İstanbul: Bilir Matbaacılık, 2016.
- Tasa, Muhammed. *Ahmed b. ŧahin el-Kıbrısı ve ŧiirleri*. Konya: Adal Ofset, 2013.
- Tasa, Muhammed. *İbnu's-Semmân ve ŧiirleri*. Konya: Adal Ofset, 1. Basım, 2007.
- Tebrîzî, Ebû Bekr Zekeriyâ Yahyâ b. Ali el-Hatîb. *ŧerhu Tebrîzî 'alâ Bânet Su'âd*. thk. Abdurrahim Yusuf el-Cemel. Kahire: Mektebetu'l-Adâb, 2003.
- Teftâzânî, Sa'duddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdullah el-Herevî el-Horâsânî. *el-Muŧavvel*. Beyrut/Lubnan: Dâru İhyâi't-Turâŧi'l-'Arabî, 1. Basım, 2004.
- Temizer, Aydın. *Bir Üslûb Özelliğ-i Olarak Kur'an'da "de ki" Hitabı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamıŧ Doktora Tezi, 2010.
- Tenûhî, Muhammed. *el-Mu'cemu'l-mufaŧŧal fi'l-edeb*. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1999.

- Tirmizî, Ebû 'Îsâ Muḥammed b. 'Îsâ. *es-Sunen*. thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 1998.
- Tomar, Cengiz. "Yemen". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, ts. Erişim 06 Ocak 2022
- Topaloğlu, Bekir. "Esmâ-ı Hüsna". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 01 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/esma-i-husna>
- Topaloğlu, Bekir. "Hamd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 01 Mart 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hamd>
- Topuzoğlu, Tevfik Rüştü. "Recez". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 27 Şubat 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/recez>
- Uçar, Hasan. "Arap Dili Belâgatında el-Ķavlu bi'l-Mûcib ve Kur'an'ı Kerîm'deki Uygulamaları". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35 (2013), 171-187.
- Usâme b. Munķız, Ebû el-Muzaffer Usâme b. Muşşid b. Ali el-Kelbî eş-Şizerî. *el-Bed' fi naķdi'ş-şir*. thk. Ahmed Ahmed Bedevî-Hamîd Abdulmecîd. BAE: y.y., ts.
- Yıldız, Ahmet. *Nil Şairi Hafız İbrahim ve Siyasi Şiirleri*. Konya: Palet Yayınları, 1. Basım, 2017.
- Zebîdî, Ebu'l-Fayd Murtaďâ Muhammed b. Muhammed b. Muhammed. *Tâcu'l 'arûs min cevâhiri'l-ķâmûs*. 40 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hidâye, 2019.
- Zehrânî, Aişe bt. Cem'ân b. Hamedân. *el-Emîr eş-Şan 'ânî ve menhecuhu fi't-tefsîr*. Mekke: Ümmu'l-Ķurâ Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans, 2007.
- Zirikî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ed-Dimaşķî. *el-'A'lâm : ķamûsu terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ min'el-'Arab ve'l-musta'ribîn ve'l-mustaşrikîn*. 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l-'İlmi'l-Melâyin, 15. Basım, 2002.
- Zubyânî, Ebû Ümâme (Ebû 'Aķreb) Ziyâd b. Mu'âviye b. Dabâb (Dıbâb) b. Câbir en-Nâbiĝa. *Dıvânu'n-Nâbiĝa ez-Zubyânî*. thk. Muhammed İbrahim Ebû'l-Fađl. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 2. Basım, ts.

“Kur’an’ı Kerim 10. Sayfa Bakara Sûresi 2/74, Meal-Diyanet İşleri Başkanlığı”.
Erişim 19 Ekim 2022. <https://kuran.diyamet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/bakara-suresi-2/ayet-74/diyamet-isleri-baskanligi-meali-1>

